આવશ્યક સૂત્ર—વિભાગ ૧ લો

(હરિભદ્રસૂરિ કૃત ટીકા નિર્યુક્તિ મૂળ સાથે ભાષાંતર)

—⊶—

લેખક,

મુનિ માણેક.

પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રીમન્ મોહનલાલજી જૈન શ્વે૦ જ્ઞાનભંડાર

સુરત-ગોપીપુરા તરફથી—

ચુનિલાલભાઈ ગુલાબચંદ દાળીયા,

મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી

પ્રથમાવૃત્તિ] [પ્રત ૧૦૦૦

વીર સં ૨૪૪૯ સને ૧૯૨૩ વિ સં ૧૯૭૯

મૂલ્ય બે રૂપિયા

ભાવનગર ધી આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા ગુલાબચંદ લલ્લુભાઇએ છાપ્યું

પ્રસ્તાવના.

દશવૈકાલિક તથા આચારાંગ સૂત્રો પુર્ણ થવાથી સુયગડાંગનો પ્રથમ ભાગ જે છપાવા આપેલ છપાતો હતો, તે સમયે શ્રાવકોને પણ ખાસ ઉપયોગી આવશ્યક સૂત્ર માટે પ્રાર્થના થવાથી તેનો પ્રથમ ભાગ તૈયાર કરી આપેલ તે જ્ઞાન ભંડાર તરફથી બહાર પડે છે

આ ભાગમા મુખ્યત્વે અડધા વિભાગ સુધી પીઠિકા છે, તેમા ઘણું પ્રસ્તાવના રૂપે છે, તેથી અહીં વિશેષ લખવાની જરૂર નથી અને બાકીના અડધા વિભાગમાં પ્રથમ બતાવેલ જ્ઞાન પછી શ્રુતજ્ઞાનમા આવશ્યક સૂત્રનુ વર્ણન છે, તેમા પ્રથમ સામાયિક અધ્યયન છે તેનુ સમર્થન છે

હરિભદ્ર સુરિજી મહારાજની બનાવેલી આ ટીકામા દૃષ્ટાંતોનુ બળ હોવાથી વાંચનારને આનંદ આવે છે પણ રહસ્ય ગંભીર હોવાથી કોઈ અંશે કઠણ પણ પડે છે તેથી વારવાર વાચવુ જોઇએ

નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુ સ્વામીની આ પ્રથમ કૃતિ હોવાથી તેમા તેમણે ઘણો ખુલાસો કર્યો છે, તે અનુક્રમણિકામાં જોવાથી માલુમ પડશે

અનુક્રમણિકા

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૪	૪	નુ	નો
૨૯	૧	તેમનના પયાયો	તે
૩૩	૮	ર્ધિ	ર્ધિ
૩૯	૯	શ્રિ	શ્ર
૪૮	૨	વાક	વાક્
૫૭	૫	સમ	સમય
૭૮	૪	પ્ર તુ	પ્રતુ
૭૯	૨૨	અશ્રુત	આ શ્રુત
૮૮	૧૮	સે	સે
૮૯	૫	નામ	એવુ નામ
૯૦	૨	ભવા	ભાવા
૧૨૧	૫	થાન	સ્થાન
૧૩૫	૬	મત	મતિ
૧૪૫	૧	ઞ જ્ઞાન	જ્ઞાન
૧૪૮	૧૦	થ	થૅ
૧૫૦	૨	તે	ને
૧૬૧	૧૯	અધીન	આધીન
૧૭૧	૨	સધે	સધ

ॐ नमो वीतरागाय.

ભાષ્ય નિર્યુક્તિ સહિત સટીક

આવશ્યક સૂત્રનું ભાષાંતર.

पूज्य श्रेष्ट गुण रहो जिनवर शांति सदा शांतिदो,
भव्याना हितकारक सुनगरे प्राल्हादने संस्थित
सद्‌बुद्धि प्रभव गुणाढ्य वृषभश्चंद्रश्च सुश्रावक
सौहार्दं मन इन्दिरा वरमती श्राद्धी सुपत्नी तयो ॥ १॥
जातश्च पुत्रो मुनिमोहनस्य, शिष्योऽभवद्धर्षमुगे प्रसादात
माणिक्य नामा स्वपरैकहिता मावश्यके वैविवृणोतिभाषा ॥२॥
॥ युग्म ॥

ટીકાકારનુ મંગળાચરણ.

प्रणिपत्य जिनवरेंद्र वीर श्रुतदेवता गुरून् साधुन्
आवश्यकस्य विवृर्ति, गुरुपदेशादहं वक्ष्ये ॥ १॥

જીનેદ્ર દેવ વીરપ્રભુ સરસ્વતી સુગુરૂ અને બધા સાધુ ઓને નમસ્કાર કરીને ગુરૂમહારાજના ઉપદેશથી આવશ્યક સૂત્રની ટીકા હુ બનાવુ છુ

ટીપ્પણનુ ભાષાતર

વીરપ્રભુનુ શાસન ચાલતુ હોવાથી અભીષ્ટ દેવતાનુ સ્તવન કહ્યુ છે (અભિયુક્ત તે આજ્ઞામા વર્ત્તનાર છે, અને તેમનાથી પૂજાય તે અભીષ્ટ છે)

જિન એટલે અવધિજ્ઞાની તથા મનપર્યવજ્ઞાની તેમા વર 'તે' શ્રેષ્ટ કેવળજ્ઞાનીઓ છે, તેમના ઇદ્ર તે તીર્થ કરો છે, તે તીર્થ કર વીરપ્રભુને પ્રથમ નમસ્કાર છે વિઘ્ન દૂર કરવાવડે માન્ય થાય તે અભિમત દેવતા છે, તે શાસન દેવદેવી છે, તથા શ્રુતની અધિષ્ટાયિકા શ્રુતદેવતા છે, શ્રુતરૂપ દેવતા તે શ્રુતદેવતા એમ સમાસનો વિગ્રહ કરીએ તો અભિમત દેવ તાપણુ ન થાય, પણ અધિકૃત દેવતાપણુ થાય, માટે શ્રુત અને દેવતા બનેને જુદા પાડયા, આ સરસ્વતીને નમસ્કાર કરવો તે જ્ઞાન આવરણીય કર્મક્ષય ઉપશમમા સાધકપણે હોવાથી અનુચિત નથી સુયદેવયા ની થોય બોલાય છે, એનામા અવિરતપણુ હોવા છતા સ્તવવાપણુ બતાવ્યુ છે, મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ નથી કારણ કે સિદ્ધાતનુ આચરણુ બને પક્ષવાળાને માન્ય છે

ગુરૂ શબ્દથી અધિકૃત દેવતાનુ સ્તવ છે (શાસ્ત્રના

'પ્રણેતાપણે' અધિકારી છે) સાધુ શબ્દથી ઉપાધ્યાય તથા વાચનાચાર્ય ગણાવચ્છેદક વિગેરેને નમસ્કાર કર્યો છે

यद्यपि मया तथाऽन्यै कृताऽस्य विवृति स्तथापि संक्षेपात्
तद्रुचि सत्वानुग्रह हेतो क्रियते प्रयासोऽयम् ॥ २ ॥

આ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા મે તથા બીજા મહાન્ પુરૂષોએ કરી છે, તોપણ સંક્ષેપથી તેવી રૂચિવાળા ઉપર અનુગ્રહ કરવા આ પ્રયાસ કરાય છે

આ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આવશ્યકની ટીકા વિસ્તારથી ૮૪ હજાર શ્લોક પ્રમાણ બનાવી છે, તેમ તેમના પહેલાના મહાન્ પુરૂષોએ પણ ટીકાઓ બનાવેલી સભવે છે આ સક્ષિપ્ત ટીકા સક્ષેપ રૂચિવાળા જીવોના ઉપકાર માટે અથવા તેમના નિમિત્તે કરી છે

બીજી ગાથા ઉપર શકા સમાધાન.

આ આવશ્યકની ટીકાનો પ્રયાસ પ્રયોજન વિગેરેના અભાવથી કાટાની શાખા મરડવા માફક નકામો છે વિગેરે શકાઓ થાય, તે માટે પ્રયોજન વિગેરે પ્રથમ કહે છે બીજાઓએ પણ કહ્યુ છે કે –

प्रेक्षावता प्रवृत्यर्थं फलादि त्रितयं स्फुट
मंगलं चैव शास्त्रादौ वाच्यमिष्टार्थ सिद्धये ॥ १ ॥

વિદ્વાનોની પ્રવૃત્તિ માટે ખુલ્લી રીતે ફલ વિગેરે (અભિધેય પ્રયોજન) તથા મગળ શાસ્ત્રની શરૂઆતમા ઇષ્ટ

અથની સિદ્ધિ માટે બતાવવા જોઈએ, વિગેરે છે (કારણ કે સિદ્ધ અર્થ તથા સિદ્ધ સબધને સાભળવાને વિદ્વાન્ પ્રવર્ત્તે છે) તેથી પ્રયોજન અભિધેય સબધ અને મગળ યથા અવસરે કહીશુ

પ્રયોજન.

પર (પ્રકૃષ્ટ) તથા અપર (તેના સાધનભૂત) ફલ મળે, એમ બે પ્રકારે પ્રયોજન છે વળી તે દરેક કર્તા કહેનાર અને સાભળનારની અપેક્ષાએ બે પ્રકારે છે

ગ્રથ કરનારનુ પ્રયોજન

દ્રવ્યાસ્તિક નયના મતે વિચારતા આ જૈન સિદ્ધાતો નિત્ય હોવાથી કર્તાનો અભાવજ છે નદીસૂત્ર વિગેરેમા કહ્યુ છે કે–

આ દ્વાદશાગી (આચારાગથી દૃષ્ટિવાદ સુધી) પૂર્વે કોઈ વખત પણ નહોતી એમ નથી, તેમ કદાચિત્ નહીં હોય તેમ પણ નથી તેમ વર્ત્તમાનમા ન હોય તેમ પણ નથી, અર્થાત્ સર્વ કાળમા છે)

પર્યાયાસ્તિક નયના મતે વિચારતા અનિત્ય હોવાથી તેના કર્તાનો સદ્ભાવ છે

(કોઈ પણ સૂત્રનો વિષય કહેવો તે દ્રવ્યાસ્તિક નય અને સાભળનાર જીવોની અપેક્ષાએ સમજવવા થોડામા કે

ખુલાસાથી કહેતા મુદ્દો તેજ રહેવા છતા અક્ષરો ઓછા વધતા થાય તે પર્યાયાસ્તિક નય છે

તત્વની અપેક્ષાએ આગમના સૂત્રો તથા અર્થો બ નેની આલોચના કરતા અર્થની અપેક્ષાએ આગમ નિત્ય હોવાથી તેનુ કરવાપણુ નથી, સૂત્રની રચનાની અપેક્ષાએ ગણધરે રચેલા હોવાથી કોઈ અ શે કરવાપણુ ઘટે છે

સૂત્ર રચનારને લાભ.

મોટો લાભ એ છે કે પર તે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અપરતે તે સૂત્રોને પઠન પાઠન કરનાર જીવોને સુમાર્ગે ચાલવાનુ મળે છે

પ્ર—અર્થ બતાવનાર જિનેશ્વરને શુ લાભ ?

ઉ—કઈ પણ નહિ કારણ કે તેઓ કૃતકૃત્ય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જવાથી મોક્ષ તો મળવાનોજ છે

પ્ર૦-જો તેમને પ્રયોજન નથી તો અર્થ બતાવવાનો પ્રયાસ કરવો અયુકત થયો !

ઉ—એમ નથી કારણ કે તેમને તીર્થંકર નામ ગોત્ર પૂર્વે બાધેલુ હોવાથી ઉદયમા આવેલુ તે ભોગવ્યા વિના છુટે નહિ (તેજ નિ ગા ૧૮૫ મા) આગળ કહેશે કે-

तच कह वेइज्जई अगिलाए धम्मदेसणा दीहि

પ્ર—તીર્થંકર નામ ગોત્ર કેવી રીતે વેદાય ?

ઉ—હીનતા બતાવ્યા વિના ધર્મોપદેશ આપવા વિગેરેથી

પ્ર—તેથી સાભળનારા ભવ્યાત્માઓને શુ લાભ ?

ઉ—અપર (સામાન્ય) લાભ સૂત્રમા શુ રહસ્ય છે, તે અર્થદ્વારા જણાય, અને તે રહસ્ય સહેલથી ગોખાય, માટે સૂત્ર સાભળવાનો લાભ છે, અને પર (વિશેષ મોટો) લાભ એ છે, કે તેથી મુક્તિજ મળે

પ્ર૦–કેવી રીતે ?

ઉ—જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બે વડે મોક્ષ છે, અને આ આવશ્યક સૂત્ર બોધ આપનાર જ્ઞાન સ્વરૂપ તથા તે પ્રમાણે વર્ત્તવાની ક્રિયાવાળુ છે, તેથી મોક્ષ મળે છે કારણ કે આ વશ્યક સૂત્ર અર્થના સાભળ્યા વિના પરમપદને અનુકુળ જ્ઞાનક્રિયાની પ્રાપ્તિ થતી નથી

પ્ર૦–શા માટે ?

ઉ—તે આવશ્યકજ મોક્ષનુ કારણ છે, અને તે આવશ્યક સાભળ્યા વિના વિશિષ્ટ બોધ તથા ક્રિયા કેવી રીતે થાય ? પણ તે આવશ્યક સૂત્ર ભણીને સમજે, અને તે પ્રમાણે વર્ત્તે, તેથી પરપરાએ મોક્ષ મળે

માટે સિદ્ધ થયુ, કે પ્રયોજનવાળો (લાભદાયી) આ વશ્યક સૂત્રાર્થના પ્રારભનો પ્રયાસ છે

અભિધેય (કહેવાનો વિષય)

પ્ર૦–આવશ્યક સૂત્રમા શુ કહેશે ?

ઉ—સામાયિક વિગેરે છ આવશ્યક તથા તે પ્રમાણે ક્રિયા કરવી

સબધ.

ઉપાય અને ઉપેય (ઉપાયથી મેળવવા યોગ્ય) ભાવના લક્ષણવાળો તર્કના અનુસારેજ છે

પ્ર૦–કેવી રીતે ?

ઉ—ઉપેય તે સામાયિક વિગેરેનુ યથાર્થજ્ઞાન, અને છેવટે મોક્ષ છે, અને ઉપાય તો આવશ્યક સૂત્રજ વચનરૂપે રચાયુ છે (કારણ કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વિગેરેનુ સાભળવુ સારૂ છે પણ તેનાથી આ આવશ્યકનુજ મુખ્યપણુ ઇષ્ટ અર્થ સાધવા માટે ઉપયોગી છે)

આ આવશ્યક સૂત્ર સાભળવાથી સામાયિક ચઉવીસત્થો 'વિગેરેના' વિષયનો નિશ્ચય થાય છે, અને તે પ્રાપ્ત થવાથી સમ્યગ દર્શન વિગેરેની નિર્મળતા થાય છે, અને ક્રિયા કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે, અને તેથી મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ છે, અથવા નિર્યુક્તિકાર મહારાજ ભદ્રબાહુસ્વામી ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિમા ઉદ્દેશા પ્રમાણે નિર્દેશો (ઇચ્છા પ્રમાણે અભિપ્રાય પ્રકટ) કહેવો જોઇએ, વિગેરે અધિકારમા પોતે કહેશે.

શકા સમાધાન

કોઇ જિજ્ઞાસુ જૈન અથવા તર્ક કરનાર બૌદ્ધ વિગેરે અન્યવાદી પૂછે કે-જેમણે શાસ્ત્ર તથા અર્થને ભણ્યા છે, તેઓ પોતાની મેળેજ તેનુ પ્રયોજન જાણી લેશે, તો આ શાસ્ત્રના પ્રારભમા પ્રયોજન વિગેરે બતાવવા પ્રયાસ કરવો તે વ્યર્થ છે

ઉ—તેમ નથી કારણ કે શાસ્ત્રાર્થ નહિ ભણનારાઓને તે શાસ્ત્રોમા પ્રવૃત્તિ કરવાનો હેતુ તે પ્રયોજન વિગેરે છે, માટે પ્રયોજન વિગેરેનો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે કારણ કે વિદ્વાનોની પ્રવૃત્તિ પ્રથમથી નિશ્ચય કરીને થાય છે

પ્ર૦—કદાચ પ્રયોજન વિગેરે અગાઉથી કહેશો, તોપણ શાસ્ત્ર જાણ્યા વિના તેના નિશ્ચયની ખાત્રી નહિ થાય કારણકે તેમા સશય રહેવાથી પ્રવૃત્તિનો અભાવ થવાથી તમારો ઉપન્યાસ કરવો અનર્થક થશે

ઉ૦—તેમ નથી જેમા સશય પડે ત્યા પણ સત્ય જાણવા અથવા લાભની ખાતર પ્રવૃત્તિ થતી દેખાય છે વરસાદની શકા રહેવા છતા પણ ખેડુતો જમીન ખેડી તૈયાર રાખે છે માટે આ પ્રસગે વધારે કહેવા નથી

મગળનુ વર્ણન.

ઉત્તમ કાર્યમા વધારે વિઘ્નો હોય છે તે બતાવે છે

श्रेयांसि बहुविघ्नानि, भवंति महतामपि
अश्रेयसि प्रवृत्ताना, क्वापियान्ति विनायका ॥ १ ॥

મોટા પુરૂષોને પણ સારા કાર્યો કરતા વિઘ્નો આવે છે, કારણ કે અકાર્યમા પ્રવૃત્તેલાને ક્યાય પણ વિ ન કરતા અટકાવ નથી (અધમોને બીજાનુ બગાડતા પણ આન દ આવે છે)

આ આવશ્યક સૂત્રનો નિર્યુક્તિરૂપ અનુયોગ કરતા તે સૂત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિના બીજરૂપ હોવાથી આ કાર્ય શ્રેયરૂપજ છે, તેથી તેના આર ભમા વિઘ્ન કરનારાઓની શાતિને માટે મ ગળ બતાવે છે તે મ ગળ શાસ્ત્રની આદિમા, મધ્યમા અને અ તમા કરવાની ઇચ્છા રહે છે

શ કા સમાધાન

પ્ર૦—આશાસ્ત્રજ સ પૂર્ણ મ ગળરૂપ છે, કારણકે તપની માફક જ્ઞાન રૂપ હોવાથી નિર્જરા કરનાર છે, તેથી તે મ ગળ કાયમ રહો, માટે ઉપર કહેલા ત્રણ મ ગળો જે નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ માટે પ્રથમનુ, ભણેલુ સ્થૈર્ય થાય માટે મધ્યમ, અને શિષ્યની વ શ પર પરામા કાયમ રહે માટે છેવટનુ છે, તેવી નવી કલ્પના કરવી તે અયુક્ત છે કારણ કે તેવા મ ગળની જરૂર નથી

ઉ૦—તેમ નથી, કારણ કે તેવા મ ગળનુ પ્રયોજન નથી, એ કહેવુ સિદ્ધ થતુ નથી તે બતાવે છે,

તે મ ગળ બતાવ્યા વિના નવા શિષ્યો વિવેચન કરતા શાસ્ત્રઅર્થના અવિઘ્નપણે કેવી રીતે પાર પહોચશે ? માટેજ પ્રથમ મ ગળનો પ્રયાસ જરૂરી છે, તથા ભણેલુ તેને કેવી રીતે સ્થિર રહે, માટે મધ્ય મ ગળ છે, તથા શિષ્યોની પર પરામા

પણ જ્ઞાન વિનાશ ન પામતા ઉપઠાન્ક બની રહે માટે છેવ
ટના મ ગળની આવશ્યકતા હોવાથી તમારો પ્રશ્ન નકામો છે

ત્રણ મ ગળોના સ્થાન બતાવે છે

આભિણિબોહિય णाण सुयणाण વિગેરે ૧ લી ગાથામા
જ આદિમ ગળ કહ્યુ, તથા वंदणचिति किति कम्म ગાથામા
છે, તે મધ્યમ મ ગળ છે, અને વ દન તે વિનયરૂપ છે, તે
વિનય અભ્ય તર તપમા છે, તપનુ મ ગળપણુ

{ धम्मो मगल मुक्किट्ठ / अहिंसासजमो तवो } દશ વૈકાલિકની ૧ લી ગાથામા બતાવ્યુ છે

તથા पच्चक्खाण વિગેરે ગાથાથી છેવટનુ મ ગળ છે, કારણ કે
બાહ્ય તપમા છે, એમ ત્રણે મ ગળો બતાવ્યા

શ કા સમાધાન

પ્ર૦—ભલે તેમ હો, પણ આ ત્રણ મ ગળો આ શાસ્ત્ર
થી ભિન્ન (જુદા) છે, કે એકપણે છે ? જો તમે એમ કહો કે
ભિન્ન છે, તો શાસ્ત્ર અમ ગળ થયુ, એમ અમ ગળ માન્યા
વિના ભેદ ન પડે, અને જે અમ ગળ છે, તેને બીજા સો મ
ગળ લગાડો તોપણ તે મ ગળ થાય નહિ, માટે મ ગળ બતા
વવુ વ્યર્થ થયુ, અને તે મ ગળ લેવાથી પણ ઈચ્છિત સિદ્ધિ
નહિ થાય, જેમ પૂર્વે અમ ગળ હતુ, તેને માટે મ ગળ કહ્યુ,
તેમ મ ગળને માટે બીજુ મ ગળ પણ કહેવુ જોઈએ, કારણ

કે આદ્ય મંગળ કહેવા છતાં પણ શાસ્ત્ર તો અમંગળજ રહ્યું છે, માટે એક પછી એક એમ અનેક કહેવા છતાં પણ ભિન્ન હોવાથી તે અમંગળ મંગળ થાય નહિ

કદી અભિન્ન (ભેગું) માનો, તો શાસ્ત્ર પોતેજ મંગળ થયું, તો અન્ય મંગળ બતાવવું નકામું થયું, કે મંગળભૂત શાસ્ત્ર છતાં પણ અન્ય મંગળ બતાવો છો ! અને તેમ મંગળ બતાવો તો તે મંગળ માટે બીજું મંગળ બતાવ્યા કરો તો તો અનવસ્થા દોષ આવશે, અને જો અનવસ્થા દોષ ન ઇચ્છો, તો મંગળના અભાવનોજ પ્રસંગ આવશે,

પ્ર૦—કેવી રીતે ?

ઉ૦—મંગળભૂત શાસ્ત્રને અન્ય મંગળની અપેક્ષા રાખવી પડતી હોવાથી મંગળના અભાવે અમંગળપણું આવશે, તે પ્રમાણે પહેલા મંગળ માટે બીજું મંગળ જોઈશે, માટે મંગળનો અભાવ (અપ્રયોજનપણું) સિદ્ધ થયો,

જૈનાચાર્યનું મંગળના પ્રશ્ન ઉપર સમાધાન.

ભિન્ન પક્ષ સ્વીકારવાથી જે દોષ બતાવ્યા, તે ભિન્નપક્ષ અમે માનતા નથી માટે તે દોષોનો અભાવ થયો, કદાચ ભિન્ન પક્ષ માનીએ તોપણ લવણ (મીઠું) તથા દીવા વિગેરેના દૃષ્ટાંતથી સ્વપરને અનુગ્રહના કરવાથી તમારા કહેલા દોષોનો અભાવ થયો (કારણ કે લવણ જુદું છતાં મોળી વસ્તુમાં નાખવાથી ગુણકારી થાય છે, અને દીવો અપ્રકાશિત

વસ્તુને પોતે પ્રકાશક હોવાથી પોતાને તથા અન્યને પ્રકાશમાં લાવી ખાડા વિગેરેથી મનુષ્યને બચાવે છે, તેમ કેટલાક મંગળસૂચક શબ્દો કાનમાં પડતા ઉત્સાહ વધતા ધર્મ ક્રિયામાં કે ભણવામાં વધારે પ્રવૃત્તિ થાય છે) અને અભિર પક્ષ લઈએ, તોપણ મંગળનું ઉપાદાન નકામું નથી, કારણકે તેથી શિષ્યની મતિ મંગળને ગ્રહણ કરવા તરફ થશે, શાસ્ત્રનું જ મંગળપણું બતાવ્યાથી તે લાભ છે, આનો ભાવાર્થ આ છે, કે આ શાસ્ત્ર જ મંગળ છે, એવું શિષ્ય કેવી રીતે જાણે ? તે બતાવવા માટે ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કર્યો, વિગેરે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે

પ્ર૦—કદાચ મંગળ બતાવ્યા વિના શિષ્ય શાસ્રને મંગળ ન જાણે, તોપણ શાસ્ત્ર સ્વરૂપથી મંગળ હોવાથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થઈ જશે, તો મંગળ બતાવવું અનર્થ રૂપે કેમ નહિ ?

ઉ૦—નહિ, અમારો અભિપ્રાય તમે જાણતા નથી, કારણ કે અમારૂં કહેવું આ છે, કે મંગળને પણ મંગળ બુદ્ધિએ માનતા મંગળકારી થાય છે, સાધુને સાધુ બુદ્ધિએ જાણીને નમે, અર્થાત્ સાધુ મંગળરૂપ છે, છતાં તેને મંગળ બુદ્ધિએજ ગૃહણ કરેલો હોય તેવા પ્રશસ્ત ચિત્ત વૃત્તિવાળા ભવ્યાત્માને તે સાધુ ઉપકારક થાય, અને તેવી બુદ્ધિએ ગૃહણ ન કરે, તો કાળા હૃદયવાળા કપટીને તેવો લાભ સાધુ ન

કરી શકે, એ પ્રમાણે શાસ્ત્રને પણ મ ગળ બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરી આરાધેલુ લાભદાયી થાય

પ્ર૦—જો તેમ હોય તો અમ ગળ પણ મ ગળ બુદ્ધિએ માનીએ તો લાભદાયી થાય એ તો અનિષ્ટ છે

ઉ૦—એમ નથી, અમ ગળ સ્વરૂપે જ અમ ગળ હોવાથી પોતાની બુદ્ધિની અપેક્ષાએ મ ગળ માનવા છતા લાભ ન કરે, પણ મ ગળને મ ગળ સમજીને કરે તો લાભ થાય જેમ કે કોઈ માણસ સોનાને સોનાની બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરી વહેવારમા લે તો ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય, પણ પીતળને કાચન (સોના)ની બુદ્ધિએ લે તો કામ ન થાય, તેમ સોનાને સોનુ ન જાણે તોપણ સિદ્ધિ ન થાય

પ્ર૦—મ ગળને મ ગળ માનવાથી કાર્ય સિદ્ધિ થાય, એમ હોય તો ત્રણ મ ગળ સિવાયનો વચલો ભાગ અમ ગળ થઇ જશે

ઉ૦—એમ નથી, કારણ કે તત્ત્વથી તો આખુ શાસ્ત્રજ મ ગળરૂપ છે, કેમકે આખા શાસ્ત્રને ત્રણ ભાગમા વહેચ્યુ છે, જેમ લાડુના ત્રણ ભાગ પાડયા હોય, તેથી કોઇ પણ ભાગમા લાડુ ન હોય તેમ નહિ, તે પ્રમાણે ત્રણ વિભાગ પાડવા છતા આ શાસ્ત્ર અમ ગળ નથી, કારણકે આખા શાસ્ત્રનુ મ ગળપણુ કર્મની નિર્જરા કરે છે તેથી સિદ્ધ છે, તેનુ અનુમાન નીચે બતાવ્યુ છે

प्रतिज्ञा   હેતુ   દૃષ્ટાંત
આ વિવક્ષિત (આવશ્યક) શાસ્ત્ર મગળ છે, નિર્જરા છે, તપનુ છે,

પ્ર૦—એની નિર્જરા કેવી રીતે છે ?

ઉ૦—જ્ઞાન રૂપે હોવાથી, અને જ્ઞાન છે, તે કર્મની નિર્જરાનો હેતુ છે, કહ્યુ છે કે—

जनेरइओ कम्मं खवइ बहुयाहि वासकोडीहिं
तनाणी तिहिगुत्तो खवेइ उसासमित्तेण ॥ १ ॥

નારકીનો જીવ કરોડો વરસે જે કર્મ ખપાવે, તે મન વચન કાયાથી ગુપ્ત રહીને જ્ઞાની સાધુ ક્ષણ (ઉચ્છવાસ) માત્રમા ખપાવે

પ્ર૦—એમ હો, તોપણ મગળ ત્રણની કલ્પના વ્યર્થ છે?

ઉ૦—એમ નહિ, અમે ત્રણે મગળનુ પ્રયોજન બતાની દીધુ છે માટે આ નક્કી થયુ કે શાસ્ત્રની આદિ મધ્ય અને અતમા મગળ બતાવવુ જોઈએ

મગળ એટલે શુ ?

પ્ર૦—મગળ શબ્દનો અર્થ શુ છે ?

ઉ૦—અગ, રગ લગ વગ મગ એ ધાતુઓનો સમુદાય છે, તેમને વચમા 'ન' લાગે છે, (પાણિની વ્યાકરણ ૭-૧ ૫૮) મા બતાવ્યા પ્રમાણે ઔણાદિક પ્રત્યયમા 'લ' લાગે છે, તેથી પ્રથમાના એકવચનમા મગળ શબ્દ થાય છે, અર્થાત્ જેનાવડે હિત મગાય, સમજાય સધાય તે મગળ છે

અથવા મગ એટલે ધર્મ અને લા ધાતુનો અર્થ લેવાનો છે, એમા (પાણિની ૩-૨-૩) પ્રમાણે આનો 'અ' થઈને મગળરૂપ બને છે, અથવા (પા ૬-૪-૬૪) પ્રમાણે મગ તે ધર્મના ઉપાદાનનો હેતુ તે મગળ છે,

અથવા મા મને ગાલયતિ ગાળે છે, ભવથી અર્થાત્ જે સસારના ભવ ભ્રમણથી બચાવે તે મગળ છે

(તત્વભેદ પર્યાયોવડે વ્યાખ્યા થાય, એવો નિયમ હોવાથી મગળથી હિત પ્રાપ્તિ થાય એવુ બતાવીને) હવે તે મગળના નિક્ષેપા આશ્રયી ભેદ બતાવે છે, નામ, સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ ચાર ભેદે મગળ છે

નામ મગળ.

यद्वस्तुनोऽभिधान, स्थित मन्यार्थेतदर्थनिरपेक्ष
पर्यायानभिधेयं (च), नाम यादच्छिकचतथा

જીવ અજીવાદિ જે વસ્તુનુ નામ હોય, જેમ કે ગોવાળીયાના છોકરાનુ નામ ઈંદ્ર હોય તે પરમાર્થથી દેવોના સ્વામી (ખરા ઇદ્ર) સાથે મળતુ છે, છતા ગોવાળીયાનો છોકરો દેવોનો સ્વામી ન કહેવાય, પણ દેવોનો ઇદ્ર તો ગુણથી નામ છે, ' ઇદ્ ધાતુનો અર્થ પરમૈશ્વર્ય છે, તે તેમા ઘટે છે, પણ ગોવાળીયાના પુત્રમા તે ન ઘટે માટે દેવોના સ્વામી ઇદ્રના પર્યાયો શક્ર પુરદર વિગેરે નામો સાથે પણ ' ઇદ્ર ' છોકરાનુ નામ ન સરખાવાય, અહી ફક્ત નામ

અને નામવાળો એ બેમા અભેદનો ઉપચાર કરવાથી ગોવા બીઓ વસ્તુ (છોકરો) જ્ લેવાય, તથા બીજે સ્થળે ન વ ર્ત્તતુ કઈ પણ ' ડિત્થ ' વિગેરે માફક ઈચ્છા પ્રમાણે નામ હોય, च શબ્દથી તે નામ દ્રવ્ય હોય ત્યા સુધી રહે, (પછી બદલાઇ પણ જાય)

સૂત્રમા ' णामं आवकहियं ' કહેલુ છે કે નામ છેવટ સુધી રહે તે અમુક દેશમા જે સજ્ઞા ચાલતી હોય તે નામ નામ આશ્રયી કહેલુ જાણવુ

આ નામ સાથે મગળ જોડતા નામ મગળ શબ્દ થયો, તેમા કોઈ જીવનુ કે અજીવનુ અથવા બન્નેનુ નામ મગળ રાખ્યુ હોય તે છે, જેમ જીવને આશ્રયી સિધુ દેશમા અગ્નિને મગળ કહે છે, અને અજીવ આશ્રયી શ્રીલાટ દેશમા દવરક વલનક (દોરીને વાળેલ) હોય તે મગળ ગણાય છે, અને જીવ અજીવ બન્નેને આશ્રયી વદનમાળા–(આબાના કે અશોકના પાદડાનુ તોરણ શુભ પ્રસગે બધાય તે),

સ્થાપના મગળ

यत्तुतदर्थवियुक्तं तदभिप्रायेणयच्च तत्करणि ।
लेप्यादि कर्मतत् स्थापनेति क्रियतेऽल्पकालच ॥ २ ॥

જે વસ્તુ ભાવઈદ્ર વિગેરે અર્થ રહિત હોય, છતા તેમા તેનો અભિપ્રાય (બુદ્ધિ) હોય, તેમા તેઇદ્ર વિગેરેની આકૃતિ લેપ વિગેરેથી કરી હોય, અથવા આકૃતિ વિના પણ જેમ સાધુઓ પાસે અક્ષ વિગેરેની સ્થાપના હોય, તે સ્થા

પના ઈત્વર કે અલ્પ કાળની છે, (પૂર્વે જે આકૃતિ હોય, તેને બદલે બીજી કરવાથી પૂર્વની આકૃતિ બદલાઈ જાય છે, આના સબધે શ્રાવક પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરતા નવકાર પચે દ્રિયથી સ્થાપનાજી કરે છે, અને ક્રિયા કરી રહ્યા પછી નવકાર ગણી સમાપ્ત કરે છે, તેમ સાધુને પણ સ્થાપના પાસે ન હોય, અને પાણી રસ્તામા પીવુ હોય તો દાંડાની સ્થાપના નવકાર ગણીને સ્થાપે છે, તે પણ તેટલીજ વારની હોય છે)

च શબ્દથી જાણવુ કે કેટલીક સ્થાપનાઓ પ્રતિમાઓ વિગેરે તે વસ્તુ રહે ત્યા સુધીની પણ હોય છે, (જેમકે નદી શ્વરદ્વીપમા શાશ્વતી પ્રતિમાઓ જેવી ને તેવી હમેશા રહે છે) અર્થાત્ સ્થપાય તે સ્થાપના છે

આ સ્થાપના સાથે મગળ જોડવાથી સ્થાપના મગળ છે અહી વહેવારમા અષ્ટ મગળ જાણીતા છે જેમા સ્વસ્તિક નદાવર્ત્ત વિગેરે છે

દ્રવ્ય મગળ

मूतस्य भाविनोवा भावस्य हि कारण तु यल्लोके।
तद्द्रव्य तत्त्वज्ञैः सचेतना चेतन कथितम् ॥ ३ ॥

(આગમથી નોઆગમથી વિચારતા) જે ભૂત (વીતી ગયુ) હોય, અથવા ભાવી (થવાનુ) હોય, તેના પર્યાયોનુ જે નિમિત્ત હોય, તેને દ્રવ્ય કહે છે તે અને તે દ્રવ્ય તે સબધીના પર્યાયોને પામે છે, માટે તે દ્રવ્ય છે, એવુ તત્ત્વજ્ઞ (તીર્થંકરો) કહે છે, તેમા સચેતન દ્રવ્ય તે જે પુરૂષને તે પદા

ર્થનુ લક્ષ ન હોય, મોઢેથી બોલતો હોય, તો તે દ્રવ્ય છે, (અને તેને આશ્રયી તેનુ અનુષ્ઠાન પ્રતિક્રમણ વિગેરે પણ દ્રવ્ય ગણાય છે,) અને અચેતન દ્રવ્ય તે જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર અને તેવુ બીજુ કઈ દ્રવ્ય હોય તે અચેતન છે, આવુ બતાવ્યુ છે, તે દ્રવ્ય સાથે મગળ જોડતા દ્રવ્ય મગળ કહેવાય છે

દ્રવ્ય મગલના બે ભેદ

(૧) આગમથી (૨) નોઆગમથી એમ બે ભેદ છે, તેમા આગમની અપેક્ષાએ મગળ શબ્દનો જાણ હોય, પણ તેમા ઉપયોગ ન હોય, કારણ કે ઉપયોગ રહિત તે દ્રવ્ય છે

નોઆગમથી ૧ જ્ઞ શરીર ૨ ભવ્ય શરીર ૩ તે બન્નેથી વ્યતિરિક્ત (જુદુ) એમ ત્રણ ભેદ છે

જ્ઞ શરીર તે જાણનારનુ શરીર (મડે તે શરીર) આમા જીવ ગયા પછી શરીર પડી રહે તે, દ્રવ્ય મગળ છે, અથવા જ્ઞ શરીર તેજ દ્રવ્ય મગળ એમ સમાસ થાય (પદ જોડાય) તેનો પરમાર્થ આ છે, કે કોઈ મગળ પદાર્થને જાણનારો અણસણ કરીને મોક્ષમા ગયેલ હોય, તે ભાવને આગથી તેનુ પડ્યાંડે પડી રહેલુ શરીર (ઘી ભરીને કાઢી લીધેલુ હોય તોપણ તે) ઘડાની માફક નોઆગમથી જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય મગળ છે, (અહી નો શબ્દ મગળ જ્ઞાનથી શૂન્ય હોનાથી સર્વથા નિષેધ વાચી સમજવો)

તથા ભવ્ય તે ભવિષ્યમા મગળ પદાર્થને જાણશે, પણ

હાલ નથી જાણતો, તેનુ શરીર ભવ્ય શરીરજ દ્રવ્ય મ ગળ છે અથવા ભવ્ય શરીર અને દ્રવ્ય મ ગળનો સમાસ કરીએ તોપણ ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય મ ગળ છે

અહી ભવિષ્યની વૃત્તિને અનુસરી મ ગળના ઉપયોગ ના આધારભૂતપણાથી ભવિષ્યમા આ ઘડામા મધ ભરાશે એમ ખાત્રી થવાથી તે મધનો ઘડો કહેવાય, તેમ બાળ, જુવાન વિગેરેનુ શરીર ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય મ ગળ જાણવુ અહી પણ નો સર્વથા નિષેધ વાચી છે,

જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર તે બ નેથી જુદુ દ્રવ્ય મ ગળ સ યમ તપ નિયમ ક્રિયા અનુષ્ઠાનનો કરનારો અનુપયુક્ત હોય તે, જેમ આગમથી ઉપયોગ રહિત હોય તેની માફક જાણવો, અથવા જે શરીર અથવા આત્મ દ્રવ્ય પૂર્વે કરેલા સ યમ તપ નિયમની ક્રિયાના પરિણામવાળો, તે વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય મ ગળ જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય મ ગળની માફક છે, તથા ભાવિ સ યમાદિ ક્રિયા પરિણામ યોગ્ય શરીર અથવા આત્મ દ્રવ્ય છે, તે બ નેથી જુદુ છે, તે ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય મ ગળ માફક જાણવુ, તથા જે સ્વભાવથી શુભ વર્ણ ગ ધાદિ ગુણવાળુ સોનુ, ફુલની માળા વિગેરે છે, તે પણ ભાવ મ ગળના પરિણામનુ કારણ હોવાથી દ્રવ્ય મ ગળ છે અહી પણ નો શબ્દ સર્વ નિષેધ વાચી છે દ્રવ્ય મ ગળ કહ્યુ

ભાવ મ ગળ.

भावो विवक्षित क्रियानुभूतियुक्तो हि वै समाख्यात ।
सर्वज्ञैरिन्द्रादिव दिहेन्दनादि क्रियानुभवात् ॥९॥

તેનો આ અર્થ છે, થવુ તે ભાવ છે, તે બોલવા માટે ઈષ્ટ ક્રિયાના અનુભવના લક્ષણુવાળો સર્વજ્ઞોએ કહેલ છે, ઈન્દ્રનાદિ ક્રિયાનો અનુભવ કરનાર ખરા ઇદ્ર માફક જાણુવો ભાવથી મગળ તે ભાવમગળ, અથવા ભાવ તેજ મગળ તે ભાવ મગળ એમ સમાસ કરવો, તે આગમ અને નોઆગમ એમ બે ભેદે છે, અહી આગમથી મગળ જ્ઞાનથી જાણીતો અને ઉપયોગ રાખનારો તે ભાવ મગળ છે

પ્ર૦–ભાવ મગળના ઉપયોગ માત્રથી કેવી રીતે ત ન્મયપણુ ગણાય? કારણકે અગ્નિનુ જેને જ્ઞાન છે, અને તેનો ઉપયોગ છે, તેવો માણવક માણુસ અગ્નિ થઈ જાય અને તેમ માનીએ તોપણ તે અગ્નિ માફક બાળવાનુ, રાધવાનુ, પ્રકાશ કરવાનુ વિગેરે ક્રિયા કરવાનો તેમા અભાવજ છે!

ઉ૦—તેમ નથી, અમારો અભિપ્રાય તમે જાણ્યો નથી, કારણકે સવિત્, જ્ઞાન, અવગમ, ભાવ, આ બધા શબ્દો એક અર્થમા છે, અને એક અર્થવાળા પ્રત્યયો સરખા નામવાળા છે, તે સર્વે વાદીઓને એક સરખુ માન્ય છે, અને અગ્નિ એવુ જે જ્ઞાન છે, તેનાથી અવ્યતિરિકત (અભિન્ન) જ્ઞાતા, તેના લક્ષણુવાળો ગ્રહણુ કરાય છે, જો તે જ્ઞાન અને જ્ઞાતા જુદા માનીએ, તો તે લક્ષણના અભાવે (અતન્મય હોવાથી) પદાર્થને ન જાણે, જેમ આધળાના હાથમા દીવો હોય, તો આધળાને કામ ન લાગે, અથવા એકનુ જાણેલુ બીજો ન

જાણે, તેમજ જો જ્ઞાન અને પદાર્થ એક રૂપે ન હોય તો પદાર્થ પણ ન સમજાય, અને જ્ઞાન છે તે અનાકાર (વિષયના વિશિષ્ઠ ભાવથી શુન્ય) નથી, કારણકે જો તેમ ન માનીએ તો અનુભવેલો પદાર્થ પણ ન અનુભવેલા પદાર્થ માફક ન જણાવાનો પ્રસ ગ આવશે અને બ ધ વિગેરેનો અભાવ થશે, તથા જ્ઞાન, અજ્ઞાન, સુખ દુઃખના પરિણામનુ અન્યપણુ થશે વળી જેમ આકાશને સુખદુ ખ આકાશ જુદુ હોવાથી લાગતા નથી, તેમ આત્માને પણ સુખદુ ખનો અનુભવ નહિ થાય

વળી અગ્નિ હ મેશા બાળવાની ક્રિયાવાળો છે, તેમ પણ નથી રાખથી ઢાંકેલો હોય, અથવા ચ દ્રકાંત મણી જોડે હોય તો અગ્નિ બાળી શકતો નથી માટે જ્ઞાન રૂપે ઉપયોગ સહિત આગમથી જ્ઞાતા ભાવ મ ગળ છે એટલામા બસ છે હવે ચાલુ વિષય કહે છે

'નો આગમથી ભાવ મ ગળ'

નો આગમથી ભાવ મ ગળ શ્રુતજ્ઞાન છોડીને બાકીના મતિ, અવધિ, મન પર્યવ અને કેવળજ્ઞાન ચાર છે અહીં પણ નો શબ્દ સર્વથા નિષેધવાચી છે, અથવા સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ઉપયોગનો પરિણામ જે છે તે એકલો આગમ નથી, તેમ અનાગમ પણ નથી, માટે મિશ્ર વચનપણાથી નો શબ્દ જોડતા નો આગમથી જાણવુ, અથવા જિનેશ્વરને નમસ્કારરૂપ ઉપયોગ આગમના એક દેશપણાથી નો આગ-

મથા ભાવમ ગળ છે (નો શબ્દનો અર્થ અહીં દેશ થોડા નિષેધના અર્થમા છે)

પ્ર૦—નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એમ ત્રણમંગળમા ઇચ્છિત ભાવના શુન્યપણાથી દ્રવ્યપણું સમાન વર્તે છે, તો તેમા શુ વિશેષ છે ?

ઉ૦—જેમ સ્થાપના ઇદ્રમા ઇદ્રનો આકાર દેખાય છે, અને કર્તાના હૃદયમા સાચા ઇદ્રનો અભિપ્રાય (બુદ્ધિ) થાય છે તથા તેવો ઇંદ્રનો આકાર જોઈ દેખનારને આ ઈંદ્ર છે, એવી ખાત્રી થાય છે, તેમજ તેના ભકતો ફળના અર્થી બનીને નમસ્કાર કરવાની બુદ્ધિવાળા તેને સ્તવે છે, અને કેટલાક સ્તુતિ કરનારાઓ દેવતાના અનુગ્રહથી ધન, પુત્ર વિગેરેને પણ પામે છે આવી રીતે એટલા નામથી કે દ્રવ્ય ઇંદ્રથી તેવો લાભ થતો નથી માટે સ્થાપનામા આ ભેદ વિશેષપણે છે

વળી દ્રવ્ય ઇદ્રભાવ ઇદ્રના કારણપણાને જેમ પામે છે, તેમજ ઉપયોગની અપેક્ષામા પણ લબ્ધિ અને જ્ઞાનવાળા મનુષ્યોને ભવિષ્યમા ઉપયોગતા પ્રાપ્ત ભવ્ય શરીરવાળાને થશે, અને 'જ્ઞ' શરીરની અપેક્ષાએ પૂર્વે તે જ્ઞાનવાળો હતો, તેમ નામ સ્થાપનામા નથી માટે આ વિશેષ છે

પ્ર૦—ત્યારે તો ભાવ મંગળ એજ એક યુકત છે, કારણ કે પોતાનુ કાર્ય ખરી રીતે સાધી શકે છે તેમ નામ વિગેરે

સાધી શકતા નથી જેમ પાપ કઈપણ સારૂ ફળ ન આપે તેમ નામ વિગેરે પણ નકામા છે

ઉ૦—એમ નથી નામ વિગેરેનુ પણ ભાવમા વિશેષપણુ છે, કારણ કે અવિશિષ્ટ ઈદ્ર વિગેરે વસ્તુ ઉચ્ચરવા માત્રથી પણ નામ વિગેરે ચાર ભેદવાળી જણાય છે, અને ભેદો તેજ પર્યાયો છે, અથવા ચાર નિક્ષેપાના ભિન્ન ભિન્ન અધિકરણને આશ્રયી નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ ત્રણે ભાવ મગળનાજ અવયવો છે, કારણ કે તે દરેક ભાવ તરફ પરિણામ લાવે છે, અને મગળ વિગેરેનુ અભિધાન તે સિદ્ધ વિગેરેનુ અભિધાન (નામ) સાભળીને ભવ્યાત્માને હૃદય વિકસ્વર થાય છે, અને જિનેશ્વરની પ્રતિમાની સ્થાપના દેખીને શય્યભવ સૂરિ વિગેરે માફક સમ્યગ્ દર્શન વિગેરેની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે તથા સદ્ગતિ પામેલા સાધુનુ શરીર (શબ) દેખીને અથવા નવા સાધુ થનારને દેખીને આથે બીજા ભવ્યાત્માને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્રની અનુમોદના રૂપ ભાવ મગળનો પરિણામ રૂપ થાય છે, (આ બધુ અનુભવ સિદ્ધ હોવાથી) આટલેથીજ બસ છે માટે ચાલુ વાત કહીએ છીએ

નો આગમથી જિનેશ્વરને નમસ્કાર વિગેરે ભાવ મગળ એ (कय पच नमुक्कारस्स दिन्ति सामाइयाइय विहिणा) સૂત્રની અપેક્ષાએ કહ્યુ અથવા નો આગમથી ભાવ મગળ નદી છે, એટલે જે આનદ છે તેજ નદી, અથવા ભવ્ય જીવોને જેનાવડે આનદ મળે, તે નદી છે, આ નદી પણ મગળની

માફક નામાદિચાર ભેદે છે, એમ જાણવુ, તેમા નામ સ્થાપના પૂર્વ માફક છે દ્રવ્યનદી આગમથી, નો આગમથી, તેમા આગમથી જ્ઞાતા અને અનુપયુકત, નો આગમથી જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર બંનેથી જુદી દ્રવ્યનદી તે બાર પ્રકારનુ વાજીત્ર સમુદાય તે આ પ્રમાણે છે

भैभा मुईद मद्दल कडंय झल्लरि हुडुक कंसाला,
काहलि तलिमा वसो, संखो पणवोय बार समो ॥ १ ॥

ભભા મુકુદ માર્દલ કડબ ઝાલર હુડુક્ક કાસીઓ કાહલ તલિમા વાસળી શખ અને પ્રણવ એમ બાર પ્રકારના વાજીત્રો છે (હાલમા નોબત સરણાઈ ઢોલક નરઘાભેર ભુગળ તબુરો સતાર મોરલી વિગેરે વાજીત્રો છે તે સાભળવાથી આનદ થાય છે) ભાવ નદી પણ બે પ્રકારે, આગમથી અને નોઆગમથી આગમથી જ્ઞાતા અને તેમા ઉપયોગવાળો, અને નો આગમથી પાચ પ્રકારના જ્ઞાન છે, તે આ પ્રમાણે છે,

आभिणि बोहिय नाणं, सुयनाणं चेव ओहि नाणंच,
तह मणपज्जय नाणं केवल नाणंच पचमयं ॥ १ ॥

આભિનિબોધિક જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ.

પદાર્થના સન્મુખ નિશ્ચય કરેલો બોધ (સમજ) થાય તે આભિનિબોધિ અથવા અભિનિબોધિક (પા-૫-૪-૩૪ પ્રમાણે) છે, જેમ કે વિનય તેજ વૈનયિક છે, તે પ્રમાણે તે થાય, અથવા અભિનિબોધમા થાય, અથવા તેનાવડે થાય, અથવા તેવે રૂપે થાય, અથવા તેનુ પ્રયોજન હોય, અથવા અભિનિબોધ

થાય (સમજાય) તે સર્વ આભિનિબોધિક છે આ અવગ્રહ વિગેરે રૂપવાળુ મતિજ્ઞાનજ છે, કારણ કે અવગ્રહ ઈહા અપાય અને ધારણાથી પ્રથમ પ્રકાશ થાય, અને પછી બોધ થાય છે, તે મતિજ્ઞાન પોતે પોતાને અને પરને જાણે છે એમા જોનાર આત્મા અને જોવાના પદાર્થનુ જ્ઞાન એ બ નેમા ઉપચારથી ભેદ માન્યો છે (પણ વાસ્તવિક નથી કઈક અશે ભેદ ભલે હોય,) અથવા જેના વડે અભિનિબોધ થાય તે આભિનિબોધિક છે, અર્થાત્ તે કર્મના આવરણ ક્ષય ઉપશમ થવાથી બોધ થાય તે છે, અથવા જેમાથી અભિનિબોધ થાય, તે આભિનિબોધિક છે, તેમા તે કર્મના આવરણનો ક્ષય ઉપશમજ છે, અથવા જેમા અભિનિબોધ થાય એટલે જેમા બોધ થાય અથવા ક્ષય ઉપશમ હોય તે આભિનિબોધિક છે, અથવા આત્માજ અભિનિબોધના ઉપયોગના પરિણામથી એકમેકપણે હોવાથી બોધ થાય, તે આભિનિબોધિક છે, આભિનિબોધિક સાથે જ્ઞાનનો કર્મધારય સમાસ કરવાથી 'આભિનિબોધિક જ્ઞાન' રૂપ થાય છે, (આ બધાનો પરમાર્થ એ છે કે જેનુ હૃદય નિર્મળ અને શાત હોય તેને ઇંદ્રિઓ અને મનદ્વારા કોઇપણ પદાર્થ ઉપર લક્ષ્ય જાય તો તે પદાર્થનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય, તે મતિ જ્ઞાન અથવા આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે)

શ્રુત જ્ઞાનનુ વર્ણન

જે સભળાય, તે શ્રુત એટલે 'શબ્દ' તેજ શ્રુતજ્ઞાન

શબ્દ જોડે છે, તે સૂચવે છે કે આ કેવળજ્ઞાન પાચમુ છે, અથવા અનતર (આતરા રહિત) જ્ઞાનનુ સરખાપણ બતાવનારજ છે અને આ અપ્રમત્ત યતિને મન પર્યવ જ્ઞાન થાય તેમ કેવળજ્ઞાન પણ તેવા અપ્રમત્તને થાય, તથા તેમા પૂર્વના ત્રણ જ્ઞાનમા વિપર્યયભાવ હતો, પણ આ બે જ્ઞાનમા નથી

પ્ર૦--મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા શુ વિશેષ છે ?

ઉ૦--ઉત્પન્ન થયેલ પણ નાશ ન પામ્યો હોય, તેવા પદાર્થનુ ગ્રાહક વર્તમાન કાળ સબધી મતિજ્ઞાન છે અને શ્રુતજ્ઞાન તો ત્રણ કાળ સબધી તે ઉત્પન્ન વિનષ્ટ અથવા ન ઉત્પન્ન થયેલ (ભવિષ્યનો) એવા પદાર્થનુ ગ્રાહક છે, આ બન્નેનો જે ભેદ છે, તેજ વિશેષ છે અને અવગ્રહ વિગેરે મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીશ ભેદ છે, અને શ્રુતજ્ઞાનના અગ અને અગ સિવાયના વિશ અને ચૌદ ભેદ છે, (પહેલા કર્મ ગ્રથમા તેના ભેદો જુઓ) અથવા મતિજ્ઞાન છે, તે પોતાનુજ પ્રકાશક છે, પણ શ્રુતજ્ઞાન તો પોતાને તથા બીજા જ્ઞાનોને પણ પ્રકાશે છે, આટલુ ટુકામા સમજવા માટે બતાવ્યુ છે

પ્ર૦--આ જ્ઞાનોનો આવો અનુક્રમ કેમ લીધો છે ?

ઉ૦--પરોક્ષપણા વિગેરેના સરખાપણાથી તથા મતિ, શ્રુતજ્ઞાનના સદ્ભાવમા બીજા જ્ઞાનોનો સભવ હોવાથી મતિ અને શ્રુતજ પહેલા લીધા છે

પ્ર૦-મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનના પહેલા કેમ લીધુ ?

ઉ૦-સવશ્રુત મતિપૂર્વક હોય છે તત્ત્વાર્થ સૂત્રના અ

૧ સૂ૦ ૨૦ મા લખ્યુ છે, કે " श्रुत मतिपूर्वम् " શ્રુત મતિ પૂર્વક છે તેમા પ્રાયે મતિ શ્રુત પૂર્વ હોય છે, અને પ્રત્યક્ષનુ સરખાપણુ હોવાથી પાછલા ત્રણુ જ્ઞાનનો ઉપન્યાસ છે તેમા પણ કાળ વિપર્યય વિગેરે પૂર્વે બતાવેલ સરખાપણાથી મતિશ્રુતના જોડાજોડ અવધિ લીધુ છે, અને છદ્મસ્થપણુ વિગેરેના સરખાપણાથી મન પર્યવજ્ઞાન ચોથુ લીધુ છે અને ત્યારપછી ભાવમુનિના સ્વામિપણા વિગેરેના સરખાપણાથી કેવળ જ્ઞાન લીધુ છે

ઉદ્દેશ પ્રમાણે નિર્દેશ એ ન્યાયથી પાચ જ્ઞાનમા પ્રથમ આભિનિબોધિક જ્ઞાનને કહેવાનુ હોવાથી તેનુ સ્વરૂપ કહે છે તે મતિજ્ઞાન બે ભેદે છે (૧) શ્રુતની નિશ્રાએ રહેલુ અને (૨)શ્રુતની નિશ્રાર હત છે, (ઔત્પત્તિકી વિગેરે ચાર બુદ્ધિ કુદરતી જ હોય છે તેમા શ્રુતનો સબધ નથી) હવે શ્રુતની નિશ્રાએ રહેલ મતિજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે, તે અવગ્રહાદિ લક્ષણવાળુ શ્રુતની અપેક્ષાએ વર્ત્તે છે તે, તથા તેની અપેક્ષા વિના વર્ત્તે છે, તે બતાવે છે

જે સસ્કારી મતિ વિના (ભણાવ્યા વિના) જ જે પૂર્વભવનો ક્ષયોપશમજ કુશળતાવાળો હોય, તે ઉત્પાતિકી વિગેરે બુદ્ધિ શ્રુતથી અનિશ્રિત છે

પ્ર૦–" तिमग्गसुत्तत्थगहियपेयाला " આ વચનથી તે બુદ્ધિમા પણુ શ્રુતનો ઉપકાર છે, છતા શા માટે અશ્રુતનિશ્રિત કહો છો ?

ઉ૦-અવગ્રહ વિગેરેમા શ્રુતનિશ્રિત કહેવાથી અને ઉત્પાતિકી બુદ્ધિમા અવગ્રહ વિગેરે હોવાથી અશ્રુતનિશ્રિત કોઈ અશે છે, પણ સર્વથા નથી તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે શ્રુતથી કરેલા ઉપકારથી નિરપેક્ષ જે જ્ઞાન છે, તે ઔત્પત્તિકી વિગેરે અશ્રુત નિશ્રિત પ્રતિભા છે (પ્રજ્ઞા, નવા નવા ઉલ્લે ખથી શોભિત એ બુદ્ધિના વિકાશો છે)

પણ આમા અશ્રુતનિશ્રિત વૈનયિકી બુદ્ધિ નથી, છતા ચારે બુદ્ધિઓ સાથે રહેવાથી નિર્યુક્તિકારે સાથે લીધી છે, માટે વિરોધ નથી હવે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ બતાવે છે

उग्गह ईहाऽवाओ य धारणा एव हुती चत्तारि।
आभिणिबोहिय नाणस्स भेयवत्थू समासेण ॥ नि० २ ॥

સપૂર્ણ અથવા વિશેષને છોડીને સામાન્યથી અર્થને એટલે રૂપ વિગેરેને અવગ્રહે (સમજે) તે 'અવગ્રહ' છે, અને તે પદાર્થની વિશેષ આલોચના કરે તે 'ઈહા' છે, અને તે પદા ર્થનો વિશેષ નિશ્ચય કરે, તે 'અવાય' છે, ગાથામા 'ચ' શબ્દ એ ત્રણે ' અવગ્રહ ' વિગેરે સ્વતત્ર છે, તે સૂચવે છે અર્થાત્ અવગ્રહ વિગેરેના પર્યાયો ઈહા વિગેરે નથી એમ જાણવુ

સમજેલા અર્થને વિશેષ પ્રકારે હૃદયમા ધારવુ તે ' ધારણા ' છે ગાથામા ' એવ ' શબ્દ ક્રમ બતાવે છે, કે આ પ્રમાણેજ ચાર ભેદો થાય છે, અથવા મતિજ્ઞાનના આ પ્રમાણે ચાર વિકલ્પો અથવા અશો છે, તેજ વસ્તુઓ ભેદ વસ્તુ છે

પ્ર૦–શામાટે ભેદ કહો છો ?

ઉ૦–અવગ્રહણ કર્યા વિના ઈહિત ન થાય, અને નિશ્ચયથી સમજ્યા વિના ધારણ ન કરાય, અથવા કાકુ ન્યાયથી આ પ્રમાણે જ મતિજ્ઞાનના સંક્ષેપથી અવિશિષ્ટ અવગ્રહ વિગેરે ભાવ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ બતાવ્યા, પણ જે વિસ્તારથી અઠ્ઠાવીસ ભેદ થાય છે, તે બતાવે છે

अत्थाण ओगहणमि उग्गहो तह वियारणे इहा ।
ववसायमि अवाओ धरणमि य धारण विंति ॥ नि० ३ ॥

જે શોધાય છે, પમાય છે, સમજાય છે, તે રૂપ વિગેરે અર્થો છે તે અર્થોનું દર્શન થયા પછી તુર્ત ગ્રહણ થાય તે અવગ્રહ કહેવાય છે

પ્ર૦–વસ્તુના સામાન્ય વિશેષ રૂપે અહીં અવિશેષપણું હોવાથી પ્રથમ દર્શન છે, પણ જ્ઞાન નથી એમ તમે દર્શન કેમ બતાવ્યું ?

ઉ૦–તેને ઘણું આવરણ હોવાથી અને દર્શનને ઓછું આવરણ હોવાથી પ્રથમ દર્શન થાય છે તે અવગ્રહ વ્યંજન અવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ એમ બે ભેદે છે

પ્ર૦–વ્યંજન અવગ્રહ એટલે શું ?

ઉ૦–જેમ દીવાવડે અંધારામાં ઘડો દેખીએ, તેમ જેના વડે પદાર્થ જણાય તે વ્યંજન છે અને તે ઉપકરણ ઇંદ્રિય સંબંધી બોધ છે, અથવા શબ્દ વિગેરે પરિણત દ્રવ્ય સંઘાત

છે, તેથી ઉપકરણ ઇંદ્રિયવડે જે સમજાય તે શબ્દાદિ પરિણત દ્રવ્ય તે વ્યજનો છે તેઓનો અવગ્રહ તે વ્યજન અવગ્રહ છે આ વ્યજન અવગ્રહ આખ અને મન સબધી નથી, બાકીની ચાર ઇંદ્રિયોનો છે કારણ કે આખ અને મન તે બન્નેને પદાર્થનો દૂરથીજ બોધ થાય છે, તે સબધી અપ્રાપ્યકારીપણુ પાચમી ગાથામા કહેશે કે શબ્દ છે, તે કાનમા પડેલો સમજાય, પણ રૂપ તો દૂરથી દેખે છે

વ્યજન અવગ્રહના છેલા સમયથી જે શબ્દાદિ અર્થનો બોધ ગ્રહણ થયો તે અર્થાવગ્રહ છે તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે સામાન્ય માત્ર નિર્દેશ વિના ગ્રહણ થાય, તે એક સમય સબધી બોધ છે તથા તે અર્થાવગ્રહ પછી વિચાર થાય કે આ શુ છે ? તેને ઇહા કહે છે અર્થાત્ અવગ્રહ પછી અને અવાયના પહેલા ખરા અર્થને વિશેષપણે સમજે અને અસદ્ભૂત અર્થ વિશેષને છોડે, તે છે દષ્ટાંત તરિકે આ મધુર વિગેરે ગુણોવાળા શબ્દો શખના હોવા ઘટે છે, પણ ખર, કર્કશ, નિષ્ઠુરતા વિગેરે રણશીંગડાના શબ્દો નથી એવી મતિ થાય તે ઇહા છે તેની પછી વિશેષ અવગાય (નિર્ણય) થાય, કે આ શખના કે રણશીંગડાનો અવાજ છે, એવુ કઇ પણ નક્કી થાય, તે અવાય છે ગાથામા એવ શબ્દ નિશ્ચયના અર્થમા છે

પછી તેને ન વિસરી જવાય અને યાદ આવે માટે તેને ધારી રાખવુ તે ધારણા છે ગાથામા પુન શબ્દ એવકારના

અગ્નિવડે સ્પૃષ્ટ થયેલા સ્પૃષ્ટ શબ્દનો અર્થ પડેલા લેવા, તેનો અર્થ એ છે કે અગ્નિમા પડેલા શલભ વિગેરે એક બીજા સાથે શરીરથી સંકોચ પામી લોચો વળી જાય છે, માટે અગ્નિનો સમારંભ અનેક જીવોને પીડા રૂપ જાણીને કરવો નહિ, ઈત્યાદિ વિચારમા બીજી વિભક્તિ માગધી સૂત્રમા છતા અર્થ ત્રીજીનો કે સાતમીનો લેવો, એમ અહી પણ સાતમી વિભક્તિ હોવા છતા પ્રથમાના અર્થમા લેવી (ત્રીજી ગાથામા ઓગહણંમિ સાતમી છે, તેને બદલ ઓગહણં અવગ્રહણં લેવું)

હવે અવગ્રહ વિગેરેનો કાળ કહે છે

उग्गह इक्क समयं इहावाया मुहुत्तमद्ध तु
कालमसंखं संखं च धारणा होइ णायव्वा ॥नि०४॥

પૂર્વે બતાવેલા લક્ષણવાળો અર્થાવગ્રહ નિશ્ચયથી એક સમયનો છે, આ સમય તે સૌથી સૂક્ષ્મ કાળ છે, અને તે જૈન સિદ્ધાંતમા કમળના કોમળ સેંકડો પાંદડા કોઇ બળવાન માણસ તીક્ષ્ણ અણી કે ધારથી છેદે, અથવા જાુનું કપડું ફાડતા એક પાંદડા કે દોરાને તોડતા જેટલી વાર લાગે તેટલામાતો અસંખ્યાત સમય થઈ જાય, તેમાનો એક સમય લેવો, આ નિશ્ચયથી કેવળજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ છે, આપણા જેવા છદ્મસ્થની અપેક્ષાએ તો વ્યંજન અવગ્રહ તથા અર્થાવગ્રહ બંનેમા અંતર્મુહૂર્ત છે તથા ઈહા અને અપાય અંતર્મુહૂર્તના છે તથા ગાથામા પ્રાકૃત શૈલીએ ક્રિયાપદ બહુવચનમા છે તેનો અર્થ દ્વિવચન લેવા (ગુજરાતી તથા માગધીમા એકવચન તથા બહુવચન છે, સંસ્કૃતમા બેને માટે ખાસ દ્વિવચન છે) કહ્યું છે કે

दुवयणे बहुवयण, छट्ठी विहत्ती प भण्णई चउत्थी
जह हत्था तह पाया, णमोऽत्थु देवाहि देवाण ॥ १ ॥

માગધીમા દ્વિવચન ન હોવાથી તેને બદલે બહુવચન વપરાય છે, જેમ કે જેવા હાથો છે, તેવા પગો છે, અને ચોથીને બદલે છઠ્ઠી વિભક્તિ વપરાય છે, જેમકે દેવાધિદેવોને નમસ્કાર થાઓ (આ ભેદો માગધી અને સંસ્કૃત વ્યાકરણ ભણેલાને જાણીતા છે) તેથી એમ અર્થ લેવો કે ઈહા અને અપાય અર્ધા મુહૂર્ત્તના પ્રત્યેક છે મુહૂર્ત્ત એટલે બે ઘડી ૪૮ મિનીટ તેનુ અર્ધ તે એક ઘડી છે, ગાથામા તુ શબ્દ એ વિશેષ સૂચવે છે, કે આ વ્યવહારની અપેક્ષાએ મુહૂર્ત્તાર્ધ છે તત્ત્વથી તો અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અન્ય આચાર્યો કહે છે કે મુહૂ ર્ત્તાર્ધને બદલે મુહૂર્ત્તાન્ત શબ્દ છે, તેનો અર્થ આ થાય છે કે અંતર તે મધ્ય છે, એટલે ઈહા અપાય ભિન્ન મુહૂર્ત્તના છે, અને તે અંતર્મુહૂર્ત્તનો કાળજ છે

કલન તે કાળ છે, અને જેની હદ પક્ષ માસ ઋતુ અયન સંવત્સર વિગેરેના આટલા માપવાળી નથી, તે અસંખ્ય કાળ છે, એટલે તે પલ્યોપમ વિગેરે છે, જે ગણાય તે સંખ્યા અને આટલી સંખ્યા પક્ષ માસ વિગેરે ગણાય, તે સંખ્યા પ્રમાણ છે, તે સંખ્યા સાથે ગાથાના च શબ્દથી 'अत्तमुहुर्त्त' ની ધારણા થાય છે, એમ જાણવુ, તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે 'અવાય' થયા પછીનો ઉત્તરકાળ અવિચ્યુતિરૂપ અંતર્મુહૂ ર્ત્ત છે, એ પ્રમાણે સ્મૃતિનો પણ કાળ છે, પણ વાસનારૂપ તો

તેના આવરણના ક્ષય ઉપશમ નામે સ્મૃતિ ધારણાના બીજરૂપે સંખ્યેય વર્ષના આયુવાળા જીવોની અપેક્ષાએ સંખ્યેય કાળ અને અસંખ્યેય વર્ષ તે પલ્યોપમ વિગેરેના આયુવાળા જીવો ની અપેક્ષાએ અસંખ્યેય કાળ ધારણા વાસના રૂપે છે, ॥૪॥

આ પ્રમાણે અવગ્રહ વિગેરેનું સ્વરૂપ કહીને હવે શ્રોત્રેંદ્રિય વિગેરેના પ્રાપ્ત અને અપ્રાપ્ત વિષયપણાને બતાવે છે

पुट्ठ सुणेइ सद्द, रूवं पुण पासई अपुट्ठं तु।
गंधं रसं च फासं च बद्धपुट्ठं वियागरे ॥ नि ५ ॥

પ્ર૦—વ્યંજન અવગ્રહ નિરૂપણાના દ્વારમાં શ્રોત્ર ઇંદ્રિય વિગેરેની પ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત વિષયપણું બતાવ્યું જ છે, તો અહીં ફરી શા માટે કહો છો ?

ઉ૦—ત્યાં તે ગાથાના વ્યાખ્યાન દ્વારવડે કહ્યુ, અને અહીં સૂત્ર ગાથાથી કહ્યુ, માટે દોષ નથી, સ્પૃષ્ટ એટલે શરીરમાં ધુળ ચોંટે, તેમ સાંભળે, પર્યાયો ગ્રહણ કરે

પ્ર૦–શું ?

ઉ૦—જેનાવડે અવાજ થાય તે શબ્દ છે, તે શબ્દને પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યસમૂહ છે તે, આનો ભાવાર્થ આ છે, કે તે કાન ઇંદ્રિયમાં સૂક્ષ્મપણું હોવાથી તથા ભાવુક હોવાથી અને પ્રચુર દ્રવ્યરૂપપણે હોવાથી શ્રોત્રઇંદ્રિયનું બીજી ઇંદ્રિયો કરતાં પ્રાયે વધારે પટુપણું હોવાથી સ્પૃષ્ટ માત્રજ શબ્દ દ્રવ્યના સમૂહને ગ્રહણ કરે છે

દેખાય તે રૂપ છે, તે રૂપ આંખે પુદ્ગળો અડયા વિનાજ

અસ્પૃષ્ટ અનાલિંગિતજ દેખાય છે, પણ જેમ ગંધના પુદ્ગળો નાકમાં જાય અને સ્પર્શ થાય, ત્યારે એનો બોધ થાય, તેમ આંખમાં નથી, 'તુ' નો અર્થ નિશ્ચય છે, તે એમ નિશ્ચયથી કહે છે, કે ચક્ષુ પદાર્થનો સ્પર્શ કર્યા વિનાજ તેના રૂપને દેખે છે, કારણ કે તે અપ્રાપ્યકારી છે, ગાથામાં પુન શબ્દ આ વિશેષપણું બતાવે છે, કે યોગ્ય સ્થાનમાં રહેલું જ— પણ અતિ દૂર રહેલું દેવલોક વિગેરે ન દેખે

ગંધ.

સુંઘાય તે ગંધ છે, સ્વાદ લેવાય તે રસ છે, ફરસાય તે સ્પર્શ છે, ચ શબ્દ બે વાર છે, તે પૂરણના અર્થમાં છે, તેથી એમ બતાવ્યું કે એ ત્રણેમાં બદ્ધસ્પૃષ્ટ તે નવા શરાવલામાં પાણી નાખતાં તે તેમાં એક રૂપે થઇ જાય છે, તેમ આત્મા સાથે તે પુદ્ગલો એકમેક થતાં ગંધ વિગેરેજ જણાય છે, પ્રાકૃત શૈલીથી बद्धपुट्ठ બદ્ધસ્પૃષ્ટ છે, પણ અર્થ તો આવો લેવો કે પ્રથમ સ્પૃષ્ટ થાય અને પછી બંધાય તે સ્પૃષ્ટબદ્ધ છે—

પ્ર૦—જે ગંધ વિગેરે બંધાયલા છે તેનો સ્પર્શ થાય છેજ, અને અસ્પૃષ્ટનો બંધ થવો અયોગ્ય છે, તેથી સ્પૃષ્ટ શબ્દ ઉચ્ચારવો, તે ગતાર્થ (સમજાઈ જતો) હોવાથી અનર્થક (નકામો) છે?

ઉ૦—આ અમારૂં કહેલું બધા સામાન્ય સાંભળનાર નવા અભ્યાસીને આશ્રયી કહેલું હોવાથી અદોષ છે ત્રણ પ્રકારના

સાભળનારા છે, કેટલાક ઉદ્ઘાટિતજ્ઞા તે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ-વાળા કેટલાક મધ્યમ બુદ્ધિવાળા અને કેટલાક ખુલાસાથી બતાવેલ સમજનારા છે, તેવા ત્રીજા વર્ગના સાભળનારાના અનુ-ગ્રહ માટે કહ્યુ છે, તેથી દોષ નથી અથવા વિશેષણ સમાસ કરવાથી અદોષ છે એટલે સ્પૃષ્ટ અને બદ્ધનો કર્મધારય સમાસ કરતા સ્પૃષ્ટબદ્ધ થાય, તેમા સ્પૃષ્ટ ગધ વિગેરે વિશેષ્ય છે, અને બદ્ધ વિશેષણ છે

પ્ર૦—એમ વિચારતા પણ સ્પૃષ્ટ ગ્રહણ કાઈક વધારે પડતુ છે, કારણકે જે બદ્ધ તે સ્પૃષ્ટપણાની સાથે વ્યભિચારપણે નથી, અને ઉભયપદના વ્યભિચારમાજ વિશેષણ અને વિશેષ્યનો ભાવ દેખેલો છે, જેમકે નીલ ઉત્પલ (નીલુ કમળ) પણ તેવો બદ્ધ સ્પૃષ્ટમા વ્યભિચાર નથી ?

ઉ૦—એવો દોષ નથી, કારણકે એક પદના વ્યભિચારમા પણ વિશેષણ વિશેષ્ય ભાવ દેખેલો છે, જેમકે અપ્ (પાણી) દ્રવ્ય છે, તેમા અપ્નો દ્રવ્ય સાથે વ્યભિચાર નથી, પણ દ્રવ્યનો અપ્ કે અપ્ નહિ, એવો વ્યભિચાર (જુદાપણુ) થાય, તેથી વિશેષણ વિશેષ્ય ભાવ થાય, આપણા ચાલુ વિષયમા આ ભાવાર્થ છે કે, આલિગિત આતરાવિના આત્મપ્રદેશોએ ગ્રહણ કરેલ ગધ વિગેરે બાદરપણાથી અભાવુક (   ) પણાથી અલ્પ દ્રવ્યરૂપ હોવાથી અને ઘ્રાણ (નાક) વિગેરેના અપટુપણાથી ગ્રહણ કરે, પછી ઘ્રાણ ઈંદ્રિય નિશ્ચય કરે (પછી વિષયને સમજે) આ પ્રમાણે ગાથાની વ્યાખ્યા કરવી

પ્ર૦—રૂપના સબધમા આપે કહ્યુ હતુ કે યોગ્ય દેશમા રહેલુ જ રૂપ આખ જુએ, પણ અયોગ્ય સ્થાનમા રહેલુ ન જાણે, તેથી કેટલે દૂરથી આખ જુએ? અથવા કેટલા દૂરથી આવેલો શબ્દ વિગેરે વિષયને કાન વિગેરે કેટલે દૂરથી ગ્રહણ કરે, ?

ઉ૦—કાન જઘન્યથી અગુલના અસખ્યેય ભાગ માત્રથી, અને ઉત્કૃષ્ટથી તો બાર યોજનથી—રૂપને જઘન્યથી અગુલ અસખ્યેય ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજન દૂર સુધીનુ આખ જુએ, અને ઘ્રાણ, રસ, સ્પર્શ વિગેરે ઈંદ્રિયો જઘન્યથી અગુલનો અસખ્યેય ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી નવયોજનથી આવેલ ગ્રહણ કરે છે, (આ યોજનનુ માપ આત્મા અગુલ નિષ્પન્ન લેવુ)

પ્ર૦—આથી વધારે દૂર પ્રમાણનુ આખ વિગેરે ઈંદ્રિયો રૂપ વિગેરેને કેમ ગ્રહણ નથી કરતા?

ઉ૦—સામર્થ્યનો અભાવ છે, તથા બારયોજન તથા નવ યોજનથી વધારે દૂરથી આવેલ શબ્દાદિદ્રવ્યોમા તેવા યોગ્ય પરિણામનો અભાવ છે, અને મન સબધી તો ક્ષેત્ર સબધી વિષયનુ પરિમાણજ નથી, કારણકે તેને પુદ્ગલ માત્રના વિષયના નિબધનો અભાવ છે, મનને પુદ્ગલનો નિબધ ન થતો નથી (ગમે તેમા વિચારવા લાગુ પડે) તથા તેને વિષયનો પરિણામ નથી, જેમ કેવળજ્ઞાનને ગમે ત્યા પદાર્થ હોય તો તે જાણે દેખે, તેમ મનને પણ પરિમાણ નથી (કે આટલે દૂરનોજ વિચાર કરે) પણ જેને વિષયનુ પરિમાણ છે, તેને

પુદ્દગલનુ નિબધન છે, કે આટલે દૂરનુ દેખે જાણે અનુભવે, અવધિજ્ઞાન અથવા મન પર્યવ જ્ઞાનનુ નિયતપણુ છે તેમ અહીં જાણવુ

પ્ર૦—હવે આપે પૂર્વે જે કહ્યુ હતુ, કે 'नयन मनसोऽप्राप्तकारित्व' આખ અને મનનુ અપ્રાપ્તકારીપણુ છે તથા 'पुट्ठं सुणेइसद्दं' સ્પૃષ્ટ થએલ શબ્દ સાભળે એ આગળ કહીશુ તે કહો

ઉ૦—આખ યોગ્યદેશમા રહેલ અપ્રાપ્ત પદાર્થને મન ની પેઠે દૂરથી જાણે તે એવી રીતે કે જો પ્રાપ્ત થતો હોય તો તેનો કરેલો અનુગ્રહ ઉપઘાત કરે, તે આખમા થતો નથી, માટે આખ દૂરથી પદાર્થને દેખે છે સ્પર્શન ઇંદ્રિયનો આ વિપક્ષ છે

પ્ર૦—સૂર્ય વિગેરે જોતા ઉપઘાત (આખને હરકત) થાય છે, તેથી તમારો હેતુ અસિદ્ધ છે, કારણુ કે મનને પણુ વિષય જાણુવાનો હોવાથી તમારો દષ્ટાત સાધ્યથી વિકલ (નકામો) છે, તેજ લોકમા કહેવાય છે, કે 'મારૂ મન અમુક સ્થાનમા' ગયુ છે

ઉ૦—અમારો પ્રાપ્તિ નિબધન નામનો હેતુના વિશેષણુ અર્થને નિરાકૃત કરેલો છે, તેથી તમારો આક્ષેપ અમારા હેતુને દોષવાળો બનાવતો નથી, કારણુ કે જો પ્રાપ્તિ નિબધન સબધી અનુગ્રહ ઉપઘાત થતા હોય તો અગ્નિ શૂલ જલ વિગેરે દેખવાથી બળવુ, ભેદાવુ, ભીજાવુ થવુ જોઇએ, તથા પ્રાપ્ત વિષયનુ જાણુવુ થતુ હોય તો આખમા આજેલુ અજન, મેલ, શળી વિગેરે પણુ દેખાવુ જોઇએ

પ્ર૦—આખના કીરણો આખથી બહાર નીકળીને તે પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે, તેઓના તેજપણાથી તથા સૂક્ષ્મપણાથી અગ્નિ વિગેરેના સપર્ક (સ્પર્શ) થયે છતે પણ દાહ વિગેરેનો અભાવ છે

ઉ૦—તમે અમારા હેતુને પૂર્વે અનુગ્રહ ઉપઘાતના અભાવ સબધી કહ્યુ, તે અયુક્ત છે, તેના અસ્તિત્વને ઉપપત્તિવડે ગ્રહણ કરવાને અશક્ય છે, (કારણ કે આખના કીરણ પડદાની બહાર જતા નથી)

પ્ર૦—પડદામા રહેલા પદાર્થની ઉપલબ્ધિ ન હોવાથી તેનુ અસ્તિત્વ નથી

ઉ૦—ત્યા પડદામા રહેલી ચીજને જોવાતો ક્ષય ઉપશમ આત્માને નથી, તેથી દેખાતી નથી

પ્ર૦—આ તમારૂ કહેવુ તમારા આગમ મત પ્રમાણે છે?

ઉ૦—એમ નહિ યુક્તિ પણ છે, કારણ કે આવરણનો અભાવ હોય તો પરમાણુ વિગેરે (ક્ષય ઉપશમના અભાવે) દેખાતા નથી

વળી વાદીએ કહ્યુ કે 'સાધ્ય વિકલ દૃષ્ટાત છે,' તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે મન સબધી તમે આપેલુ દૃષ્ટાત નકામુ છે, કારણ કે જાણવાનો પદાર્થ અને મન એ બનેનુ, સપર્ક થતુ નથી, અને જો મનમા પણ સપર્ક થતુ હોય, તો પાણી કપૂર વિગેરે ચિતવવાથી અનુગ્રહ થાય, અને અગ્નિ

શસ્ત્ર વિગેરે ચિ તવવાથી પીડા થવી જોઇએ, પણ તેમ અનુ ગ્રહ (સુખ) કે ઉપઘાત (દુ ખ) થતા નથી

પ્ર૦—મનને પણ અનિષ્ટ વિષય ચિ તવવાથી અતિ શોક થતા દુર્બળપણુ અને અતિ આર્ત્તધ્યાન કરવાથી છા તીમા ઉપઘાત થતો દેખાય છે, અને ઇષ્ટ વિષય ચિ તવતા પ્રમોદ થાય છે, માટે પ્રાપ્તકારીપણુ સિદ્ધ થયુ ,

જૈનાચાર્ય—એ તમારૂ કહેવુ અયુક્ત છે, કારણ કે દ્રવ્યમન જે અનિષ્ટ ઇષ્ટ પુદગલના ઉપચય રૂપ છે, તેનાવડે સકર્મક (કર્મધારી) જીવને અનિષ્ટ ઇષ્ટ આહાર માફક ઉપઘાત અનુગ્રહ કરવાથી તેનામા પ્રાપ્ત વિષયપણુ કેવી રીતે ઘટે ? (નહિ ઘટે), વળી દ્રવ્યમન જો બહાર નીકળે તો મનના પરિણામથી પરિણત થએલ જીવ રૂપ કે ભાવ મન ? જો એમ માનો કે ભાવમન, તો તે ભાવમન નથી, કાર ણકે તે શરીરના પ્રમાણમા સર્વત્ર છે, અને મનને સર્વ ગત માનશો તો નિત્યપણે થતા બ ધ મોક્ષનો અભાવ થશે હવે જો વાદી એમ કહે, કે દ્રવ્યમન જાય છે, તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે તે નીકળવા છતા પણ અજ્ઞપણે હોવાથી અકિ ચિત્ કર (નકામુ) જડ પત્થર માફક છે

પ્ર૦—દ્રવ્યમન કરણપણે હોવાથી દીવા માફક તે મન વડે પ્રકાશિત અર્થને આત્મા ગ્રહણ કરે છે

જૈનાચાર્ય—તેમ નથી, કારણ કે શરીરમા રહીને જ મન જાણે છે, પણ બહાર જઇને નહિ, કારણ કે મન તે અ ત

કરણ છે, એટલે જે આત્માને અંતઃકરણ (મન) છે, તે આત્માને પોતાનું અંતઃકરણ શરીર સાથે રહેલું તેના વડેજ પદાર્થને જાણે છે, જેમ સ્પર્શ શરીર સાથે શરીરવડે આત્મા જાણે, અને દીવો છે, તે આત્માનું અંતઃકરણ નથી માટે દીવાનું દૃષ્ટાંત મન સાથે મળતું નથી એટલેથી સમજો

હવે ચાલુ કહીએ છીએ, ॥ ૫ ॥

પ્ર૦—ચાલુ વિષય શું છે ?

ઉ૦—શબ્દ સ્પૃષ્ટ થયેલો જાણે છે વિગરે

પ્ર૦—શબ્દના પ્રયોગથી ઉત્સૃષ્ટ થએલ જ ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, કે તેનાથી ભાવિત થએલા બીજાને, કે બંને મિશ્ર થએલા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ?

ઉ૦—તે એકલા ઉત્સૃષ્ટ દ્રવ્યોને નહિ, પણ તેઓના વાસકપણાથી તથા તેને યોગ્ય લોકના દ્રવ્યોના આકુળપણાથી મિશ્ર દ્રવ્યો અથવા વાસિતદ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, આ અર્થને બતાવે છે

भासा सम सेढीओ, सद्द जं सुणइ मीसयं सुणई ॥
वीसेढी पुण सद्द, सुणेइनियमा पराघाए ॥ ६ ॥

બોલાય તે ભાષા, મોઢેથી શબ્દપણે છોડેલ દ્રવ્ય પુદ્ગલનો સમૂહ, તેની સમશ્રેણિઓ તે ભાષા સમશ્રેણિઓ છે, વિશ્રેણિઓ ભેગી ન લેવા માટે સમશ્રેણિઓ લીધી છે

અહિં શ્રેણિ તે ક્ષેત્ર પ્રદેશની પંક્તિઓ કહેવાય છે, તે

શ્રેણ પ્રદેશની પક્તિઓ બધા બોલનારની છએ દિશામા હોય છે, જેમા ઉત્સૃષ્ટ થઈ હોય તે ભાષા પ્રથમ સમયેજ લોકના અ ત સુધી દોડે છે, તેનો બીજો અર્થ આ છે, કે તે શ્રેણિઓ સાથે એકમેકપણે ભાષા સમશ્રેણિઓ રહેલી છે, તે ભાષાના પુદગળો દોડે છે, હવે જેના વડે અવાજ થાય, તે શબ્દ તે ભાષાના પુદ્ગળ સમુહરૂપે પરિણત થાય તે પુરૂષ અથ વિગેરે સ બધી જે શબ્દ સાભળે, ગ્રહણ કરે ઉપલબ્ધ કરે એ બધા પર્યાયો છે, (યત્ જે તત્ તેનો સર્વદા સ બધ છે, તેથી) મિશ્ર શબ્દને સાભળે, તેનો પરમાર્થ આ છે કે જે મોઢામાથી નીકળ્યા, તે તથા તેનાથી ભાવિત વચમ રહેલા શબ્દદ્રવ્યો છે, તેનાથી મિશ્ર થએલ હોય તે મિશ્રને સાભળે આ સમશ્રેણિ સિવાય વિશ્રેણિમા છે, તે 'ઈત' વર્તે છે, તેનો આ પરમાર્થ છે, કે વિશ્રેણિમા રહેલા શ્રોતા તે મોઢામાથી નીકળેલા શબ્દો સમશ્રેણિએ જતા જોડેના દ્રવ્યોને તેવા શબ્દ પરિણામ સ્થાપવા માટે નિયમથી પરાઘાત કરે તેથી સાભળે અર્થાત્ વાસિત થયેલા શબ્દોનેજ જાણે પણ મોઢામાથી નીકળેલા શબ્દો ન સાભળે

પ્ર૦—તેમ શા માટે થાય છે ?

ઉ૦—મોઢામાથી નીકળેલ શબ્દો સમશ્રેણિએ જાય, અને કાનમા પ્રતિઘાત ન કરે, અથવા વિશ્રેણિમા રહેલો જ વિશ્રેણિ કહેવાય, જેમ ભીમસેન શબ્દને બદલે સેન વપરાય, સત્યભામાને બદલે ભામા વપરાય છે, અહી પણ તેમ જાણવુ ॥ ૬ ॥

હવે ક્યા યોગે આ વાક્દ્રવ્યોનુ ગ્રહણ તથા મુકવુ થાય છે અથવા કેવી રીતે થાય છે, તેની શ કાથી ગુરૂ સમાધાન કરે છે

गिण्हइय काइएण, निस्सरइ तहवाइएण जोपणं
पगतर च गिण्हइ णिसिरइ पगतर चेव ॥ ७ ॥

કાયાથી જેનો નિર્વાહ થાય તે કાયિક યોગ વ્યાપાર છે તેના વડે ક્રિયા (કર્મ) થાય છે ભાવાર્થ આ છે, કે વક્તા કાયાવડે શબ્દ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ચ શબ્દ અવધારણના અર્થમા છે તેનો વ્યવહિત સ બ ધ છે, એટલે કાયવડેજ લે છે તથા ઉત્પન્ન કરે છે દોડે છે, મૂકે છે, એ બધા એક અર્થના પર્યાયો છે તે બોલનારો તે પુદ્‌ગલોને વચન યોગ વડે મૂકે છે

પ્ર૦--કેવી રીતે લે છે, અને મૂકે છે ? દરેક સમયે કે આતરે આતરે ?

આચાર્યનો ઉ૦—એકાતરેજ લે છે, અને મૂકે છે તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે દરેક સમયે લેવાની અને મૂકવાની ક્રિયા સાથે જ થાય છે, જેમ એક ગામથી બીજુ ગામ તે ગ્રામાતર કહેવાય, પુરૂષથી બીજો પુરૂષ તે પુરૂષાતર કહેવાય, એમ એકાતર શબ્દ છતા એમ ન માનવુ, કે એક સમયે લે, અને બીજા સમયે મૂકે, પણ પ્રત્યેક સમયે કાયાથી લે, અને વાચાથી મૂકે

પ્ર૦---કાયાથીજ લે છે, એ કહેવુ યુક્ત છે, કારણ કે

તેમા આત્માનો વ્યાપાર છે, પણ વાચાવડે કેવી રીતે મૂકે છે ? અથવા આ વાગ્યોગ કયો છે ? શુ વાકજ વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, કે તેના વિસર્ગનો હેતુ કાય સરભ છે ? જો પહેલાનો વિકલ્પ હોય, તો તે અયુક્ત છે, તેનુ યોગપણુ સ્વીકારતા નથી અને એકલી વાક્ જીવનો વ્યાપાર નથી, કારણુ કે તે પુદ્ગલ માત્રના પરિણામ રૂપે રસ વિગેરે માફક છે, અને યોગ તો શરીરવાળા આત્માનો વ્યાપાર છે, અને તે ભાષા વડે શબ્દના દ્રવ્ય સમૂહરૂપે ભાષા ઉત્પન્ન ન થાય, અને તમે તો પૂર્વે કહ્યુ, કે તે ભાષા જ મૂકે છે, વળી જો તમે બીજો પક્ષ લો, તો કાયાનો વ્યાપાર છે, તો કાયિકવડેજ મૂકે છે, એમ સિદ્ધ થયુ એતો અનિષ્ટ છે ?

જૈનાચાર્યનો ઉ૦--એમ નથી, કારણકે અમારો અભિપ્રાય જાણ્યો નથી કારણકે જે શરીરનો યોગ છે, તેજ વાચા સાથે વાગ્યોગ અને મન સાથે મનોયોગ થાય છે જો કાય વ્યાપાર ન હોય, તો સિદ્ધ માફક તેની વાચાનોજ અભાવ થઈ જાય, તેથી એમ સમજવુ, કે આત્માનો શરીર વ્યાપાર થતા જેનાવડે શબ્દ દ્રવ્યનુ ઉપાદાન કર્યુ, તે કાયિક યોગ છે, અને જે કાયાના સરભ વડે એજ પુદ્ગલને મૂકે, તે વાચિક યોગ છે, તેમજ તે કાયા જે મનના દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે (માને) તે માનસ (મન સબધી) યોગ છે, એટલે કાય વ્યાપારજ આ વ્યવહારને માટે ત્રણ ભા મા બતાવ્યો છે માટે અમારૂ આ વચન નિર્દોષ છે

એક આતરે લે, અને મૂકે, તેમા કેટલાક આચાર્ય એવો અર્થ કરે છે, કે આતરે આતરે જેમ રત્નાવળીમા એક મોતી બીજુ રત્ન વળી મોતી એમ અહી પણ માને છે, આ તેમનુ માનવુ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે, કારણ કે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે, કે " अणुसमयमविरहित्र निरंतरम् गिण्हइ ' પ્રત્યેક સમયે આતરા વિના લે છે, તેમા વાધો આવે

પ્ર૦—આતરે નીસરે છે પણ નિરંતર નહિ, એક સમયે ગ્રહણ કરે, એક સમયે નીકળે, તેથી તમારા વચનમા વિરોધ આવે છે

ઉ૦—અહીંયા પ્રથમ સમયે લે, અને બીજે સમયે તે મૂકે, એટલે તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે પ્રથમ સમયથી લઇને દરેક સમયે ગ્રહણ કરે છે, તેમ મૂકવાનુ નથી, કારણકે પ્રથમ સમયે લીધા વિના ક્યાથી મૂકે ?

પ્ર૦—નિસર્ગની અપેક્ષાએ ગ્રહણ પણ સાતર બતાવે છે ?

ઉ૦—તેમ નથી, કારણકે ગ્રહણ સ્વતત્રપણે છે, જે વખતે નથી કાઢયુ, તે પહેલા પણ લેવાય અને મૂકવાનુ તો લીધા પછી હોવાથી પરતત્ર છે, કારણકે જે લીધેલુ નથી, તે મૂકાતુ પણ નથી એથીજ પૂર્વ પૂર્વ ગ્રહણ સમયની અપેક્ષાએ આતરાનો વ્યપદેશ છે, તેમજ એક સમયે ગ્રહણ કરે, અને એક સમયે મૂકી દે, આનો સાર આ છે, કે પહેલા સમયે જે

દ્રવ્યો ગ્રહણ કર્યા તે બધાજ બીજા સમયે છોડી દે છે અ થવા એક સમયવડેજ ગ્રહણ કરે છે, પણ તે પહેલા સમયે મુકતો નથી તથા છેલ્લા સમયે છોડે છે, પણ ગ્રહણ કરતો નથી બાકીના વચલા સમયોમા તો ગ્રહણ અને મુકવુ અર્થ પ્રમાણે છે, બાકી લેવુ મૂકવુ પ્રત્યેક સમયે સાથે ચાલે છે

પ્ર૦—આત્માના ગ્રહણ અને નિસર્ગ એ બે પ્રયત્નો પરસ્પર વિરોધીઓ એક સમયે કેવી રીતે થાય ?

ઉ૦—આ દોષ નથી, કારણકે એક સમયે કર્મનુ આ દાન નિસર્ગ તે ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી બ ધ અને મોક્ષ શ્રેણી યોગ સાથેજ થાય છે, તથા ઉત્પાદ વ્યયની ક્રિયા માફક તથા આગળીના આકાશના દેશના સ યોગ વિભાગની ક્રિયા માફક બે ક્રિયાના સ્વભાવની ઉપપત્તિ સાથે થાય છે । ૭।

કાયાવડે ગ્રહણ કરે છે, તે કાયિક યોગ પાચ પ્રકારનો છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ પાચ ભેદે લીધા છે તે પાચ પ્રકારે પણ કાયા ગ્રહણ કરે છે, કે બીજી રીતે છે ? તેનો ખુલાસો કરે છે

तिविहमि सरीरमि, जीवपएसा हवन्ति जीवस्स ।
जहि उ गिण्हइ गहण, तो भासइ भासओ भास ॥ ८ ॥

જે સડે તે શરીર છે, ઉપર કહેલ પાચ પ્રકારમાથી પ્રથમના ત્રણ શ ી ભાષા માટે પુદગલો ગ્રહણ કરે છે, એટલે જીવે છે, તે જીવ તેના પ્રદેશો શ ીરવડે ગ્રહણ કરે છે, જીવના પ્રદેશ એમ બોલતા જેમ બિન્દુનુ પાતરૂ બિન્દુથી જુદુ છે

તેમા એક ચેતન છે, બીજુ જડ છે, તેવી જુદાપણાની ગ ઠા ન થાય, માટે તે પ્રદેશો જીવ સાથે એકમેકપણે છે, (જેમ કાપડના તાતણા કાપડમા એકમેકપણે છે, પણ કાપડથી જુદા નથી), તેથી આ વડે જીવોમા પ્રદેશપણુ નથી તેવા વાદીનુ નિરાકરણ કર્યું જો પ્રદેશપણ ન હોય, તો એકજ જીવના શરીરમા હાથ, પગ, ઉરૂ, ગર્દન વિગેરે અવયવના સ સર્ગનો અભાવ થાય, તેનુ એકપણુ થઈ જાય (કારણ કે હાથ પગ જુદા છે, એ દરેકને મમત છે અને આત્મા દરેકમા પોતે મ ચોજાય છે, અને સ ચોગ ક્યારે થાય કે આત્મા અવયવ વાળો હોય,)

પ્ર૦–કેવી રીતે ?

ઉ૦–હાથ વિગેરેથી સ યુક્ત જીવના પ્રદેશોનો ઉત્તમ અ ગ (નાભિ ઉપરનુ) તથા અધમ અ ગ (નાભિ નિચેનુ) એવો ભેદ છે, તે ઉત્પન્ન ન થાય (ગુરૂને માથુ નમાવાય, તો વિનય કહેવાય, અને પગ લગાડીએ તો અવિનય કહેવાય.) માટે જીવ પ્રદેશવાળો છે નહિ તો ભેદ અભેદના વિકલ્પની ઉપપત્તિ ન થાય, (આત્મા પ્રદેશોથી અભેદપણે છે, અને પ્રદેશો પરસ્પર ભેદપણે સાકળના અ કોડા માફક જોડા ચલા છે)

પ્ર૦–જીવ પ્રદેશોવડે શુ કરે છે, તે કહે છે, ગ્રહણ કરે છે, તુ શબ્દ એમ વિશેષ સૂચવે છે, કે સર્વદાજ ગ્રહણ કરતો નથી પણ જ્યારે ભાષા બોલવી હોય, ત્યારે શબ્દ દ્રવ્યના

સમુહને ગ્રહણ કરે છે (ગ્રહણ શબ્દ પા૦ ૩-૩-૧૧૩ પ્રમાણે થયો છે, તે કર્મકારક છે,) અને ગ્રહણ કોને બોલે છે, એટલે આત્માજ ગ્રાહક અને ભાષક છે, આ કહેવાથી જે લોકો આત્માને ક્રિયા-રહિત માને છે, તેનુ ખંડન કર્યું, જો તે નિષ્ક્રિય હોય, તો અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન, સ્થિર એકરૂપપણે રહેવાથી બોલવાના અભાવનો પ્રસંગ આવે

પ્ર૦-આત્મા શું બોલે છે ?

ઉ૦-ભાષા બોલે છે,

પ્ર૦-ભાષક બોલે છે, એટલાથીજ સમજાઈ જાય છે, તો ભાષા બોલે છે, એ પદ વધારે થઈ જાય છે, (નકામુ છે)

ઉ૦-એમ નથી અમારો અભિપ્રાય તમે જાણ્યો નથી કારણ કે ભાષ્યમાણાજ (બોલાય તે) ભાષા છે, પણ પૂર્વે કે પછવાડે નથી આ અર્થ બતાવવા ભાષા શબ્દ લીધો છે, માટે અદોષ છે, હવે ત્રણ પ્રકારના શરીર તે કયા કયા ત્રણ છે ? તે ખુલાસાથી સમજાવે છે

आरालिय वेउव्विय आहारो गिण्हई मुयइ भासं ।
सञ्चमोसं सच्चामोसं च असच्चमोसं च ॥ ९ ॥

ઔદારિક શરીરવાળો આત્મા સાથે અભેદપણે હોવાથી અથવા મત્ પ્રત્યય લોપ થવાથી ઔદારિક શરીરવાળો એમ જાણવું તેજ પ્રમાણે વૈક્રિય શરીરવાળો, આહારક શરીરવાળો, ત્રણમાથી કોઈપણ ગ્રહણ કરે છે, અને મૂકે છે, તે શબ્દના

પ્રાયોગ્યપણે તેના ભાવે પરિણત થએલ દ્રવ્ય સમુહરૂપ જે ભાષા છે, તે બોલાતી હોવાથી ભાષા છે

પ્ર૦—તે ભાષા કેટલા પ્રકારની છે ?

ઉ૦—સ ત પુરૂષનુ હિત કરે, માટે સત્યભાષા છે, અહીં સ ત એટલે મુનિ તેને ઉપકાર કરનારી સત્યભાષા છે, અથવા મૂળ અને ઉત્તર ગુણ તે સ ત છે, તેને ઉપઘાત ન કરે માટે સત્યા છે અથવા સ ત તે જીવાદિ પદાર્થો છે, તેનુ હિત કરનાર અથવા ખાત્રી કરાવનાર લોકમા જે બોલાતુ હોય તે જનપદ સત્ય વિગેરે ભેદોવાળી સત્યા ભાષા છે, અને તેનાથી વિપરીત ક્રોધ વિગેરેથી મિશ્રિત ભેદવાળી મૃષા છે, અને બનેથી મળેલી કઈ અ શે સાચી, કઈ અ શે વિપરીત તે ઉત્પન્ન મિશ્ર વિગેરે ભેદોવાળી સત્યામૃષા છે, અને તે ત્રણેથી જુદી શબ્દ માત્ર સ્વભાવવાળી આમ ત્રણી વિગેરે ભેદોવાળી અસત્યામૃષા છે તેમનુ વર્ણન સૂત્રથી જુઓ (સ શોધકે આ સૂત્ર જોવા માટે પન્નવણાનો પાઠ ટીપ્પણામા ભાષા સ બ ધી ૧૧ મુ પદ છે, ત્યાથી આપેલ છે પણ તે મૂળ હોવાથી બરોબર ન સમજાય, તેથી વાચકોને ખુલાસાથી સમજવા માટે આજ હરિભદ્ર સૂરિ મહારાજે દ વૈ સૂત્રની ટીકા કરી છે તેનું ભાષાતર ભા ૩ જો આજ જ્ઞાનભ ડાર તરફથી બહાર પડેલ છે તેમાની ગાથા નિ ૨૭૩ થી ૨૭૭ સુધી જુઓ)

પ્ર૦—ઔદારિક શરીરવાળો ભાષા ગ્રહણ કરે છે, અને મુકે છે તે મુકેલી ભાષા કેટલે દૂર જાય

ઉ૦—સમસ્ત લોક સુધી

પ્ર૦—તમે પાચમી ગાથાની ટીકા (અર્થ) મા કહ્યુ કે બાર જોજનથી વધારે દૂરનો આવેલો શબ્દ ન સાભળે કારણકે દ્ર યોનુ પરિણામ મ દ પડી જાય છે, તેથી શુ દ્રવ્યો બાર જોજનથી વધારે દૂરથી પણ આવે છે? અને આ સ બ ધે નિરન્તર (આતરા વિના) તેની વાસનાનુ સામર્થ્ય છે, તો તેથી બહાર પણ થાય છે કે?

ઉ૦—તે વાત સાચી છે, કે બહાર પણ ભાષા જાય છે, અને કેટલાકને આશ્રયી સમસ્ત લોક તે લોકના છેડા સુધી જાય છે

પ્ર૦—જો એમ છે તો તેનો ખુલાસો કરો,

कइहि समयहि लोगो, भासाइ निरंतर तुहोइ पुट्टो
लोगस्स य कइभागे, कइभागो होइ भासाए ॥ १० ॥

કેટલા સમયે ભાષાવડે ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ ક્ષેત્રલોકમા વ્યાસ થાય છે, અથવા ભાષા આતરા રહિત સ્પૃષ્ટ, વ્યાસ, પૂર્ણ, થાય છે, અને લોકના કેટલા ભાગમા ભાષાનો કેટલો ભાગ હોય છે?

ઉ૦—જૈનાચાય કહે છે કે—

चउहि समयहि लोगो, भासाइ निरतर तुहोइ पुट्टो
लोगस्स य चरमंते चरमंतो होइ भासाए ॥ ११ ॥

ચાર સમયમા પૂર્ણ લોકમા નિર તર સ્પૃષ્ટ થાય છે,

પ્ર૦—સર્વથા (બધી) જ ભાષા વડે, કે કોઇ વિશિષ્ટ ભાષાવડે ?

ઉ૦—વિશિષ્ટ ભાષાવડે, કારણકે કોઇ મદ પ્રયત્નવાળો વક્તા હોય, તે અભિન્નશબ્દ દ્રવ્યોનેજ છોડે છે, તે મુકેલા ભાષાદ્રવ્યો અસખ્યેય સ્કધોના રૂપે હોવાથી અને તીવ્ર પ્રયત્નથી બોલનાર વકતાના પ્રમાણથી સ્થુલરૂપે હોવાથી તે ભેદાઇ જાય છે, તેથી તે ભેદાયલા સખ્યાતા યોજન જઇને શબ્દનુ પરિણામ ત્યાગી દે છે, અને કોઇ મહા પ્રયત્નવાળો આદાન (લેવુ) નિસર્ગ (મુકવુ) તે બને પ્રયત્નોવડે ભિન્ન ભિન્ન ભેદીને છોડે છે, તે સૂક્ષ્મ અને બહુપણે હોવાથી અનત ગુણવૃદ્ધિએ વધતા છએ દિશામા લોકાત સુધી પહોચે છે, અને બીજા દ્રવ્યો તેના પરાઘાતથી વાસિત થઇને વાસ નાના વિશેષથી સમસ્ત લોકને પૂરે છે

અહીં ચાર સમય કહ્યા તે મધ્યમ પણે કહેવાથો ૩-૫ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટપણાથી પણ તુલા વિગેરેના મધ્ય ગ્રહણ માફક જાણવા

પ્ર૦—ત્રણ સમયમા કેવી રીતે આતરા રહિત ભાષા વડે લોક સ્પૃષ્ટ થાય ?

ઉ૦—લોકના મધ્ય ભાગમા રહેલો બોલનારો પુરૂષ બોલે, તેના મુકેલા ભાષાદ્રવ્યો પ્રથમ સમયમા છએ દિશામા લોકાતે દોડે છે, કારણકે (તત્વાર્થ અ ૨ સૂ ૨૭) મા કહ્યુ છે, કે જીવ, તથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગળની અનુ (સમ) શ્રેણિમા ગતિ છે, અને તે બીજા સમયે છએ દડરૂપે ચારે

દિશામા વધતા ગથન મથણી (રવૈયો) ના દાંડારૂપે થાય છે, અને ત્રીજે મમયે જુદા જુદા આતગ પૂરવાથી પૂર્ણ લોકમા વ્યાસ થાય છે, એ ત્રણ સમય આશ્રયી કહ્યુ, પણ જે બોલનારો લોકાતે રહ્યો હોય, તે ચાર દિશિમા અથવા કોઈપણુ દિશિમા ત્રસ નાડીની બહાર હોય, તે ચાર સમયે પૂરે તે બતાવે છે એવો સ્વભાવ છે, કે ત્રસનાડી બહાર રહેલો સમશ્રેણિ ન કરે, તેથી પ્રથમ લોકનાડીમા આવે, બાકીના ત્રણ સમયો પૂર્વ માફક સમશ્રેણિ દડ અને આતરા પૂરવામા છે, પણ જે વિદિશામા રહેલ હોય, તો તે બોલે, ત્યારે પુદ્ગલોનુ અનુશ્રેણિએ ગમન હોવાથી બે સમયે અત ત્નાડીમા પ્રવેશ કરે છે, બાકીના ત્રણ ઉપર પ્રમાણે થતા પાચ સમયે લોકમા સ્પૃષ્ટ થાય, બીજા આચાર્યો કેવળી સમુદ્ઘાતની ગતિએ લોક પૂરવાનુ ઇચ્છે છે, તેમના મતે પ્રથમ સમયે ભાષાનુ ઉર્દ્ધગમન તથા અધોગમન થવાથી મિશ્ર શબ્દના શ્રવણુનો સભવ નથી, અવિશેષથી કહ્યુ ભાષા સમશ્રેણિએ શબ્દ જે સાભળે તે મિશ્ર સાભળે છે, આવુ કહી ગાથામા કહ્યુ છે, જેવુ વ્યાખ્યાન તેની અર્થની પ્રતિ પત્તિ હોવાથી દડમા જ મિશ્ર શ્રવણ હોય છે, પણ બીજી દિશામા નહિ, તેથી અદોષ છે (કારણકે ઉર્દ્ધ્વ અને અધો દિશામા દડના ભાગમા રહેલ નાભળનારના સાભળવામા મિશ્ર શબ્દનો મોઢાના અનુસારે ચાર આગળના માનવાળો દડો થાય છે,) આ મત કહ્યો તેના ઉપર હરિભદ્રસૂરિ ખુલાસો કરે છે

આ પ્રમાણે માનવાથી ત્રણ સમયે લોકનુ પૂરણ (-પૂર્ણ થવુ) સભવે છે, પણ ચાર સમયનો સભવ ન થાય, પ્રથમ સમય પછી તુર્તજ બધી દિશામા પરાઘાત દ્રવ્યનો સભવ છે, બીજા સમયમાજ સથાન (દડ) ની સિદ્ધિ થાય છે અને ત્રીજા સમમા તો આતન પૂરી દે

પ્ર૦—કેવળી સમુદ્ઘાત માફક ચાર સમયે જ પૂરે તો શુ દોષ?

ઉ૦—એમ નથી, કારણકે તમને સિદ્ધાતનુ જ્ઞાન નથી, અહી જૈન (કેવળી) સમુદ્ઘાતમા પરાઘાત થનાર વાસ્ય દ્રવ્યનો સભવ નથી, પણ તેમા સકર્મક જીવનો પ્રયાસ છે, તેથી બીજે સમયે દડ અને બીજે સમયે કપાટ થાય છે, પણ શબ્દ દ્રવ્યોનુ અનુશ્રેણિએ ગમન થવાથી પરાઘાત દ્રવ્ય વચમા વાસકપણે હોવાથી બીજે સમયેજ સથાન થઇ જાય છે, અચિત્ત મહાસ્કધ પણ વૈસ્રસિક હોવાથી અને પરાઘાતના અભાવથી ચાર સમયેજ પૂરે છે, પણ એમ શબ્દનુ નથી, કારણ કે તે સર્વત્ર એટલે ઉર્ધ્વ અધો દડ બનવાની સાથે જ ચારે દિશામા અનુશ્રેણિનુ ગમન હોવાથી ત્રણ સમયમા પહોચે છે એટલેથી બસ છે, સમજવા માટે થોડુ બતાવ્યુ છે, હવે ચાલુ વાત કહે છે, તમે પ્રથમ પૂછ્યુ કે 'લોકના કેટલામા ભાગે ભાષાનો કેટલો ભાગ ફરસે? તે કહે છે, ક્ષેત્રગણિતની અપેક્ષાએ લોકના અસખ્યાતા પ્રદેશના અસખ્યેય ભાગે 'સમગ્ર' લોકવ્યાપી ભાષાનો અસખ્યેય ભાગ થાય છે ॥ ૧૧ ॥

તત્વભેદ પર્યાયોવડે વ્યાખ્યા થાય છે, એ ન્યાયે તત્વ અને ભેદથી મતિજ્ઞાનનુ પૂર્વે ગાથા ૨-૩મા બતાવ્યા પ્રમાણે સ્વરૂપ કહીને હવે જુદા જુદા દેશના શિષ્યોના સમૂહને સુખથી શીખવવા તેના પર્યાય શબ્દો બતાવે છે

ईहा अपोह वीमसा, मग्गणाय गवेसणा
सण्णा सइ मइ पण्णा सव्व आभिणि बोहियं ॥ १२ ॥

ઈહધાતુ ચેષ્ટાના અર્થમા છે, તે પ્રમાણે ઈહન તે ઈહા વિદ્યમાન પદાર્થોના અન્વય તથા વ્યતિરેકની પર્યાલોચના છે, આ ઈહાના પર્યાયો કહ્યા, હવે અપોહન તે અપોહ અથવા નિશ્ચય છે વિમર્શન તે વિમર્શ છે, તે ઈહા પછી થાય છે, પ્રાયે માથુ ખણુવા વિગેરેના મનુષ્યના ધર્મો (ચેષ્ટાઓ કૃતિ-કરવાનુ) છે એમ ઘટે છે, એવો સ પ્રત્યય તે વિમર્શ છે, તે પ્રમાણે અન્વયધર્મની અન્વેષણા માર્ગણા છે, વ્યતિરેક ધર્મની આલોચના તે ગવેષણા છે, તથા સજ્ઞાન તે સજ્ઞા વ્યજન અવગ્રહથી ઉત્તર કાળ ભાવી મતિ વિશેષ છે, સ્મરણ તે સ્મૃતિ, પૂર્વે અનુભૂત અર્થનુ આલબન પ્રત્યય છે, મનન તે મતિ છે, તથા કોઈ અશે અર્થની પરિછિત્તિ (બોધ) થવા છતા પણ પાછળથી સૂક્ષ્મધર્મની આલોચનરૂપ બુદ્ધિ છે, પ્રજ્ઞાન તે પ્રજ્ઞા વિશિષ્ટ ક્ષય ઉપશમથી ઉત્પન્ન થએલ પ્રભૂત વસ્તુગત યથાવસ્થિત ધર્મના આલોચનરૂપે મતિ છે, આ ઉપર કહેલુ બધુ મતિજ્ઞાન છે, આ પ્રમાણે કિચિત્ ભેદથી ભેદ બતાવ્યો તત્ત્વથી તો તે બધાએ મતિના વાચક પર્યાયો (શબ્દો) છે

ઉપર પ્રમાણે તત્વભેદ પર્યાયોવડે મતિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ

કહી હવે નવ અનુયોગદ્વારોવડે ફરીથી તેનુ નિરૂપણ કરવા આ કહે છે,

सतपय परुषणया, दव्व पमाण च खित्त फुसणाय
कालोअ अंतर भाग, भावे अप्पा बहु चेव ॥ १३ ॥
गइ इदिए यकाए, जोए वेए कसाय लेसासु
सम्मत्त नाण दसण संजय उवओग आहारे ॥ १४ ॥
भासग परित्त पज्जत्त सुहुमे सण्णी य होइ भव चरिमे
आभिणि बोहिअ नाण, मग्गिज्जइ पसुठाणेसु ॥ १५ ॥

સાચુ પદ તે સત્પદ છે, તેની પ્રરૂપણા તે સત્પદ પ્રરૂપણા છે, તેનો ભાવ સત્પદ પ્રરૂપણતા છે, તે ગતિ વિગેરે દ્વારોવડે આભિનિબોધિકજ્ઞાન સબધી કહેવુ, અથવા સાચા (સદ્) વિષય સબધી પદ તે સત્પદ છે, બાકી બધુ પહેલા પ્રમાણે છે

પ્ર૦—શુ સત્ પદની પ્રરૂપણા પણ થાય છે? (શા માટે સત્પદ જુદુ પાડો છો?) કે જેથી તમારે એમ કહેવુ પડે છે, કે સત્પદની પરૂપણા કરીએ છીએ,

ઉ૦—ખર વિષાણુ (ગધેડાનુ શીગડુ) વિગેરે અસત્ (અવિદ્યમાન) પદ જેવુ તે ખોટુ ન ગણાય માટે સદ્નુ ગ્રહણ કર્યું અથવા (વાક્યવિચારણાના પ્રક્રમથી) આવા પણ પદો છે કે ગતિ વિગેરે સત્પદોમા જેઓવડે મતિજ્ઞાનની પ્રરૂપણા કરાય છે

દ્રવ્ય પ્રમાણ–તે (મતિજ્ઞાન જીવોનો ગુણ હોવાથી

જીવ દ્રવ્યનુ પ્રમાણ બતાવવુ, તેનો સાર આ છે, કે એક સમયમા કેટલા જીવો મતિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અથવા બધા પ્રાપ્ત કરે છે, ('ચ' સમુચ્ચયના અર્થમા છે)

ક્ષેત્ર--તે કેટલા ક્ષેત્રમા મતિજ્ઞાન સભવે છે, તે ક્ષેત્ર બતાવવું

સ્પર્શના--તે કેટલુ ક્ષેત્ર મતિજ્ઞાનીઓ ફરસે છે, તે કહેવુ

પ્ર૦—ક્ષેત્ર અને ફરસનામા શુ વિશેષ છે ?

ઉ૦—જે અવગાહ છે તે ક્ષેત્ર, અને ફરસના તો બાહ્યથી પણ હોય છે (એટલે અ દરનુ તથા બહાર ફરસેલુ બે ભેગા લેવા) આટલુ વિશેષ છે

કાળ--સ્થિતિ તે કાળ બતાવવો, અ તર પ્રતિપત્તિ (સ્વીકાર) વિગેરે આશ્રયી બતાવવુ ભાગ કહેવો એટલે બીજા જ્ઞાનીઓની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાની કેટલામે ભાગે છે, તે બતાવવુ ભાવ-તે કયા ભાવમા મતિજ્ઞાનીઓ છે, તથા અ પ બહુત્વ કહેવુ જોઈએ

પ્ર૦—ભાગદ્વારથી આ અર્થ આવી જાય છે માટે ફરી બતાવવાની જરૂર નથી

ઉ૦-એમ નહિ, અમારો અભિપ્રાય તમે જાણતા નથી અહિ મતિજ્ઞાનીઓમાજ પૂર્વે પામેલા અને નવા પામતાની અપેક્ષાએ અલ્પ બહુત્વ કહેવુ છે, આ પ્રમાણે સમુદાયે (સ ક્ષેપથી) અર્થ કહ્યો, હવે ઉપર બતાવેલ ૧૪-૧૫ ગાથામા

અભિનિબોધિક જ્ઞાનની સત્પદપ્રરૂપણાના દ્વારોનો અવયવનો (વિસ્તારથી) અર્થ કહે છે

(૧) ગતિદ્વારનુ વર્ણન

પ્ર૦—શા માટે ?

ઉ૦—આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે કે નહિ, તેની શકા દૂર કરવા માટે કે જો તે છે, તો કયા છે, તે ગતિને આશ્રયી પ્રથમ વિચારીએ છીએ

ગતિ ચાર પ્રકારની છે તે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિમા આભિનિબોધિક જ્ઞાનને પૂર્વે પામેલા જીવો નિયમથી છે, અને નવા પામતા તો જે કાળે આ વર્ણન છદ્મસ્તથી થાય, તે આશ્રયી ભજના જાણવી એટલે વખતે હોય, અને ન પણ હોય આ નવા પામતા તે એ છે કે જેઓ પ્રથમજ આભિનિબોધિક જ્ઞાન પામતા હોય તે સમયજ લેવો, બાકીના સમયોમા તો તેઓ પૂર્વે પામેલા ગણાય

(૨) ઇદ્રિયદ્વાર.

ઇદ્રિયોને આશ્રયી મતિ (આભિનિબોધિક) જ્ઞાની જીવો વિચારાય છે તેમા પચેદ્રિયો પૂર્વે પામેલા તો અવશ્ય હોય છે, અને નવા પામતા પૂર્વ દ્વારમા બતાવ્યા પ્રમાણે વિચારવા, નવા પામે અને વખતે ન પણ પામે અને બે ઇદ્રિય, ત્રણ ચાર ઇદ્રિયોવાળા પૂર્વ પ્રતિપન્ન લબ્ધિ પર્યાપ્ત અવસ્થાવાળા ('પૂર્વે સમ્યકત્વ પામી વમી જતા સાસ્વાદન સમ્યક-

ત્વની અપેક્ષાએ) સભવે છે પ્રતિ પદ્યમાના એટલે નવા પામતા ન સભવે અને એકેદ્રિય તો બનેથી રહિત છે

(૩) કાય.

ત્રસ કાયમા પૂર્વે પામેલા નિયમથી હોય છે, અને નવા થતા હોય કે ન પણ હોય–અને પૃથ્વી કાયથી વનસ્પતિ કાય સુધીમા બને પ્રકારે સભવ નથી

(૪) યોગ.

ત્રણે યોગો સાથે લેતા પચેદ્રિય માફક કહેવુ, એટલે સજ્ઞીમા પૂર્વે મતિજ્ઞાન પામેલા હોય, નવુ પામનારા હોય કે ન પણ હોય, તથા અસજ્ઞી વચન કાયા યોગ સાથે લેતા વિકલેદ્રિય (બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રિય) માફક જાણવુ તથા એકલો કાય યોગ લેતા એકેદ્રિય માફક બનેનો અભાવ જાણવો

(૫) વેદ

ત્રણે વેદોમા વિવક્ષિત કાળમા પૂર્વ પામેલા અવશ્યે હોય, બીજામા હોય કે ન પણ હોય

(૬) કષાય

ક્રોધ માન માયા લોભ છે, તે દરેક અનતાનુબધી અપ્રત્યાખ્યાની પ્રત્યાખ્યાની સજ્વલ એ ચાર ભેદવાળા છે, તેમા પ્રથમ તે અનતાનુબધીમા બને પ્રકારે અભાવ છે (અહીં સાસ્વાદનનો અ પકાળ હોવાથી ગણતરીમા નથી એમ મલધારી આચાર્ય કહે છે) બાકીના પચેદ્રિય માફક જાણવુ

(૭) લેશ્યા.

આત્માને આઠ પ્રકારના કર્મથી લેપે એક મેક કરે તે લેશ્યા, કાયા વિગેરે કોઈ પણ યોગવાળા જીવોને કૃષ્ણ વિગેરે દ્રવ્યમ બધથી આત્માના પરિણામો તે લેશ્યા છે, તેમા તેજસ્ પદ્મ શુકલ લેશ્યામા પચેદ્રિય માફક કહેવુ, અને કૃષ્ણનીલ કાપોત એ ત્રણમા પૂર્વપ્રતિપન્ન સભવે છે, બીજામા નહિ

(૮) સમ્યક્ત્વદ્વાર.

સમ્યક્ દૃષ્ટિજીવ પૂર્વ પ્રતિપન્ન અથવા પ્રતિપદ્યમાનક છે ? અહીં વ્યવહાર નિશ્ચય એ બે ભાગે વિચાર થાય છે

પ્રથમ વ્યવહાર નય કહે છે.

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય, પણ પ્રતિપદ્યમાનક ન હોય આભિનિબોધિક જ્ઞાનના લાભવાળાને ૧ સમ્યગદર્શન ૨ મતિ ૩ શ્રુત એ ત્રણેનો સાથે લાભ થાય છે, અને તેમ ન હોય તો આભિનિ બોધિક પ્રતિપત્તિની અનવસ્થાનો પ્રસગ આવે

નિશ્ચય નય કહે છે

સમ્યગ્ દૃષ્ટિપૂર્વ પ્રતિપન્ન અને પ્રતિપદ્યમાન બને છે કારણ કે આભિનિબોધિક જ્ઞાનનો લાભવાળાને સમ્યગ્ દર્શનનું સહાયક પણુ છે, કારણ કે ક્રિયા કાળ અને નિષ્ઠાકાળ બનેનો અભેદ છે, જો ભેદ માનીએ તો ક્રિયાના અભાવના અવિશેષ પણાથી પહેલા જેવી હતી તેવીજ વસ્તુ રહેવાથી નવી વસ્તુ ઉત્પન્નજ ન થાય અને એમ માનતા પ્રતિપત્તિની અનવસ્થા પણ નથી

જ્ઞાનદ્વાર

જ્ઞાન પાચ પ્રકારનુ છે, તે મતિ શ્રુત અવધિ મન પર્યાય કેવળ છે, એમા પણ વ્યવહાર નિશ્ચય વડે વિચાર છે, પ્રથમ વ્યવહાર નય બતાવે છે, મતિશ્રુત અવધિ મન પર્યાય નાનીઓ પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય પણ પ્રતિપદ્યમાનક ન હોય, મગર મતિ વગેરે જ્ઞાનનો લાભ થનારને સમ્યગ્દર્શન સાથે થર નારૂ (થનારૂ) છે, પણ કેવળીતો પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય નહિ, તેમ પ્રતિપદ્યમાનક પણ ન હોય, કારણકે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક (મતિ વગેરે ચાર) જ્ઞાનથી અતીત છે, તથા મતિ અજ્ઞાન શ્રુત અજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન વાળાનો વિવક્ષિત કાળમા પ્રતિપદ્યમાન હોય છે, પણ પૂર્વ પ્રતિપન્ન નથી

નિશ્ચય નય.

નિશ્ચયનયના મતે તો મતિશ્રુત અવધિ જ્ઞાનીઓ પૂર્વ પ્રતિપન્ન નિશ્ચયથી હોય વા, પ્રતિપદ્યમાન પણ સમ્યગ્દર્શન સાથે ચાલનાર હોવાથી મતિ વિગેરેને લાભ સભવે છે, અહીં પણ ક્રિયાકાળ નિષ્ઠા કાળનો અભેદ છે, પણ મન પર્યાય જ્ઞાની તો પૂર્વ પ્રતિપન્નજ હોય, પણ પ્રતિપદ્યમાનક નહોય, કારણકે તે ભાવયતિનેજ ઉત્પન્ન થાય છે, કેવળિને તો બ નેનો અભાવ છે, મતિ અજ્ઞાની વિગેરે તો પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય, તેમ પ્રતિપદ્યમાનક પણ ન હોય, કારણકે પ્રતિપતિ ક્રિયાકાળના અહીં અભેદપણુ છે, અજ્ઞાનના ભાવમા પ્રતિપતિ ક્રિયાનો અભાવ છે

(૧૦) દર્શનદ્વાર.

આ દર્શન ચાર પ્રકારનુ છે, તે ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળ છે

પ્ર૦—તે ચક્ષુ અચક્ષુ દર્શનીઓથી શુ સૂચવે છે?

ઉ૦—દર્શન લબ્ધિ સપન્ન પણ દર્શનનો ઉપયોગ કરનારા, એમ નહિ–કારણ કે સિદ્ધાતનુ આવુ વચન છે, કે—

सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगो य उत्तस्स उपज्जइ ॥

બધીલબ્ધિઓ સાકાર ઉપયોગે ઉપયુક્તને હોય છે, તે પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે, પ્રતિપદ્યમાનક તો વિવક્ષિત કાળે હોય અથવા ન પણ હોય, પણ અવધિદર્શનવાળા તો પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય, પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, કેવળદર્શન વાળા તો બ નેથી વિકલ છે

(૧૧) સ યતદ્વાર.

સ યત પૂર્વ પતિપન્ન હોય પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય

(૧૨) ઉપયોગદ્વાર

તે બે પ્રકારે ઉપયોગ છે, સાકાર અનાકાર, તેમા સાકાર તો પૂર્વ પ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે, અને પ્રતિપદ્ય માન તો વિવક્ષિત કાળમા હોય કે ન હોય

અનાકાર ઉપયોગવાળા તો પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય, પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય

(१३) આહારકદ્વાર

પૂર્વપ્રતિપન્ન આહારકો નિયમથી હોય છે, અને વિવક્ષિત કાળમા પ્રતિપદ્યમાન હોય કે ન પણ હોય, અનાહારકો તો પૂર્વપ્રતિપન્ન વિગ્રહગતિમા સ ભવે છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય,

(१४) ભાષકદ્વાર

ભાષાલબ્ધિથી સ પન્ન તે ભાષકો છે, તે બોલતા હોય અથવા તે સમયે ન બોલતા હોય, તેઓ પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે, પણ પ્રતિપદ્યમાન તો વિવક્ષિત કાળમા હોય કે ન પણ હોય, પણ તેવી લબ્ધિથી શૂન્ય હોય તે બ ને પ્રકારે ન હોય

(१५) પરીત્ત (પ્રત્યેક) દ્વાર

પ્રત્યેક શરીરવાળા પૂર્વ પ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે, અને પ્રતિપદ્યમાન તો વિવક્ષિત કાળમા હોય કે ન પણ હોય અને પ્રત્યેક નહિ, એવા સાધારણ (અન તકાય) જીવો બ નેથી રહિત છે

(१६) પર્યાપ્તકદ્વાર

આહારાદિ છ એ પર્યાપ્તિથી જેઓ પર્યાપ્તા છે તેજ પર્યાપ્તક છે, તે પૂર્વ પ્રતિપન્ન નિયમથી છે, પણ વિવક્ષિત કાળમા પ્રતિપદ્યમાન હોય, કે ન પણ હોય, અને અપર્યાપ્તક તે છપર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ પૂર્વપ્રતિપન્ન સ ભવે, પણ બીજા પ્રતિપદ્યમાન સ ભવતા નથી

(१७) सूक्ष्मद्वार.

સૂક્ષ્મ બન્ને પ્રકારે સંભવતા નથી, પણ બાદર તો પૂર્વ પ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે, પણ બીજા પ્રતિપદ્યમાન તો વિવક્ષિત કાળમા ભજના (હોય કે ન હોય તે) જાણવી

(१८) मंज्ञीद्वार.

તેમા અહી દીર્ઘકાલિકી ઉપદેશવડે સંજ્ઞિઓ લેવા, તેઓ બાદર માફક જાણવા અસંજ્ઞિઓ પૂર્વ પ્રતિપન્ન સંભવે પણ બીજા નહિ

(१९) भवद्वार.

ભવ (ભવ્ય) આશ્રી મંજ્ઞીમાફક જાણવા, અભવ્ય તો બન્ને પ્રકારે ન હોય

(२०) चरमद्वार.

જેને છેલ્લો ભવ થશે તે જીવ આશ્રી અભેદ ઉપચારે વિચારતા તે ચરમ છે, આવા જીવો પૂર્વ પ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે, પણ બીજાની ભજના જાણવી અચરમ તો બન્નેથી વિકલ છે (કારણ કે તે અભવ્ય છે)

ઉપર ૧૫ મી ગાથામા કહેલુ કે આભિનિબોધિક જ્ઞાન આ સ્થાન (દ્વારો) મા વિચારવુ તે વિચાર્યું, તેમ સત્પદ રૂપ પ્રરૂપણા પણ કરી છે, (કે આ પ્રમાણે આટલા જીવ સંભવે અને અમુક સ્થાનમા ન સંભવે)

હવે આભિનિબોધિક જીવ દ્રવ્યોનુ પ્રમાણ ચિંતવે છે,

તેમા પ્રતિપત્તિ (સ્વીકાર) ને આશ્રયી વિવક્ષિત કાળમા કદાચિત હોય અને કોઈ વખત ન પણ હોય, જો હોય તો જઘન્યથી એક બે કે ત્રણ હોય, ઉત્કૃષ્ટથી તો ક્ષેત્રપ લ્યોપમની જે ગણુતરી છે, તેના અસખ્યેય ભાગના ક્ષેત્ર પ્રદેશની રાશિ સમાન (તે પણ અસખ્યેય) જાણુવા, પૂર્વ પ્રતિપન્ન તો જઘન્યથી ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યેય ભાગના પ્રદેશની રાશિ પ્રમાણે હોયજ, અને ઉત્કૃષ્ટથી તો પૂર્વ પ્રતિપન્નની સખ્યાથી કાઈક વિશેષ અધિક જાણુવા

જીવદ્રવ્યનુ પ્રમાણુ કહીને હવે ક્ષેત્ર પ્રમાણુ કહે છે તેમા જુદા જુદા જીવોને આશ્રયી તથા એક જીવને આશ્રયી ક્ષેત્ર કહે છે, તેમા બધા મતિજ્ઞાનીઓ લોકના અસખ્યેય ભાગમા વર્ત્તે છે, અને એક જીવ તો 'ઇલિકા ગતિ' એ ઉચે જતા અનુત્તર વિમાનમા દેવ થઇને જતા તે વિમાન સુધી સાત રજ્જુ પ્રમાણુ છે, તે સાતના ૧૪મે ભાગે (૭/૧૪) વર્ત્તે છે, અથવા ત્યાથી કોઈ મનુષ્યપણે આવતા પણ તેજ પ્રમાણે હોય (ટીપણુમા લખ્યુ છે કે અનુત્તર વિમાનના છેડાથી ૧૨ જોજન દૂર લોકાત છે, તે ગણુતરીમા અલ્પ હોવાથી નથી લીધુ એમ જાણુવુ) તથા નીચે છઠ્ઠી નારકીમા જતા આવતા ૫ નો સાતમો ભાગ લેવો, (આ અધોલોકના સાત ભાગ આશ્રયી લેવુ, અને પૂર્વે તો લોકના ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણુના ભાગ લીધા અને આ અધોલોકના ભાગ આશ્રયી લીધુ) કારણુ કે ત્યાથી નીચે મતિજ્ઞાની આશ્રી અધોલોક નથી,

કારણ કે ત્યાથી નીચે સમ્યગ્દૃષ્ટિ સાતમી નારકીમા જીવ જતો નથી,

પ્ર૦—નીચે સાતમી નારકીમા પણ સમ્યગ્દર્શનનો લાભ પ્રતિપાદન કર્યો (બતાવ્યો) છે, માટે આવતા જીવને આશ્રયી પાચ સાતીયા ચૈં થી અધિક ક્ષેત્રનો સભવ થાય છે

ઉ૦—એ તમારૂ કહેવુ અયુક્ત છે, કારણ કે સાતમી નારકીમાથી સમ્યગ્ દર્શનીના આગમનનો અભાવ છે

પ્ર૦—શા માટે ?

ઉ૦—ત્યાથી નીકળેલા તીર્યંચ ગતિમાજ આવે છે એવુ બતાવ્યુ છે અને દેવ તથા નારકીના સમ્યગ્ દૃષ્ટિઓ મનુષ્યોમાજ આવે છે, માટે એટલેથી બસ છે

હવે ચાલુ વાત કહીએ છીએ

સ્પર્શના દ્વાર

પૂર્વે બતાવ્યુ છે, કે અવગાહ તે ક્ષેત્ર છે, અને સ્પર્શના તો તેથી અધિક જાણવી, જેમકે-એક પરમાણુની, એક ક્ષેત્ર પ્રદેશની અવગાહના છે, અને સ્પર્શના (ચાર દિશા—પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ તથા ઉર્ધ્વ અધો મળી છ તથા જ્યા રહ્યો તે એક એમ) સાત ૭ પ્રદેશની છે

કાળદ્વાર.

તેમા ઉપયોગને અગીકારે એક જીવનો તથા અનેક મતિ જ્ઞાની જીવોના ઉપયોગનો કાળ અતર્મુહૂર્ત્તજ છે,

થા તેની લબ્ધિને આશ્રયી જઘન્યથી અ તર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬૬ સાગરોપમથી થોડુ વધારે બે વાર વિજયા દેવિમાન અથવા ત્રણવાર અચ્યુતમા જાય તે આશ્રયી કાળ માન છે, વધારાનો કાળ તે નરભવનો છે ત્યારપછી જો આ પ્રમાણે ભવ પ્રાપ્ત કરે અને વચમા બીજી ગતિમા ન જાય તો તે જીવને અવશ્ય મોક્ષ થાય, પણ જુદા જુદા જીવો આશ્રયી તો સર્વ કાળ મતિજ્ઞાની જીવો છે, પણ આભિનિબોધિક (મતિ) જ્ઞાનની લબ્ધિવાળા જીવોથી શૂન્ય લોક કોઇ પણ કાળે નથી

અ તરદ્વાર.

તેમા એક જીવને આશ્રયી આભિનિબોધિકનો આતરો જઘ યથી અ તર્મુહૂર્ત્ત છે તે આવી રીતે કે સમ્યક્ત્વ પામે, અને વમી જાય, પાછુ જ્ઞાન આવરણ કર્મ અ તર્મુહૂર્ત્તમા ખસી જતા પાછુ તુર્તજ મતિજ્ઞાન પામે છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તો ઘણી આશાતના કરીને અપાર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્ત્ત ન કાળ રખડીને પામે છે, કહ્યું છે, કે—

तित्थगर पवयण सुयं आयरिय गणहर महिड्ढिय
आसादिंता बहुसो, अणत ससारिओ होइ ॥ १ ॥

તીર્થ કર પ્રવચન શ્રુત આચાર્ય ગણધર આમર્શ વિગેરે લબ્ધિવાળા સાધુઓની ઘણી આશાતના કરે તો જીવ અન ત સ સારી થાય, જુદા જુદા જીવોને આશ્રયી આતરાનો અભાવજ છે ભાગદ્વાર તે મતિજ્ઞાનીઓ બીજા જ્ઞાનીઓના અન તમે ભાગે વર્ત્તે છે

ભાવદ્વાર.

મતિજ્ઞાનીઓ ક્ષાયોપશમિક ભાવમા વર્ત્તે છે, કારણ કે મતિ વિગેરે ચાર જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવમા છે

અલ્પબહુત્વ

તેમા આભિનિબોધિક જ્ઞાનીઓમા પ્રતિપદ્યમાનક તથા પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ આ અલ્પ બહુત્વનો વિભાગ છે (આ બતાવવાનુ કારણ ભાગદ્વારથી જુદુ છે એમ સૂચવ્યુ) તેમા સદ્ભાવ હોય ત્યારે સર્વથી થોડા પ્રતિપદ્યમાનકો છે, પૂર્વ પ્રતિપન્નતો જઘન્યપદવાળા પણ તેમનાથી અસખ્યાત ગુણા છે, ઉત્કૃષ્ટ પદવાળા તો તેમનાથી વિશેષ અધિક છે, (ગાથાના અવયવોનો વિસ્તારથી અર્થ કહ્યો) હવે ઉપર બતાવેલ મતિજ્ઞાનના ભેદની સખ્યા બતાવે છે

आभिणिबोहिय नाणे, अट्ठावीसइ हवंति पयडीओ ॥

આ અડધી ગાથાનો ટુકાણમા અર્થ કહે છે, મતિ જ્ઞાનની ૨૮ પ્રકૃતિઓ છે, પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે મન આખ સબધી છોડીને વ્યજન અવગ્રહ ચાર પ્રકારનો છે, અને અર્થાવગ્રહ તો બધી ઇદ્રિયોનો તથા મનનો સભવ થવાથી છ પ્રકારનો છે, એ પ્રમાણે ઈહા અપાય ધારણાના દરેકના છ છ ભેદો જાણવા, એમ કુલ ૨૮ થયા

પ્ર૦—આ અવગ્રહાદિનુ ત્રીજી ગાથામા વિવેચન કર્યુ હતુ, તે અહીં ફરી કેમ કહો છો?

ઉ૦—ત્યા સૂત્રમા નહોતી કહી, તે અહીં સખ્યા બતાવી, માટે અવિરોધ છે

મતિજ્ઞાનનુ બીજી રીતે વર્ણન.

આ મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી, તેમા દ્રવ્યથી સામાન્ય આ દેશથી મતિજ્ઞાની સર્વ દ્રવ્યો ધર્માસ્તિકાય વિગેરેને જાણે છે, પણ વિશેષ આદેશથી ન જાણે (કારણકે કેવળજ્ઞાનીજ સપૂર્ણ જાણે છે

દ્રવ્યથી કહીને ક્ષેત્રથી વર્ણન હવે કહે છે—

ક્ષેત્રથી લોકાલોકનુ થોડુ સ્વરૂપ જાણે છે, (ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યોનો આધાર લોક છે, અને અલોક બીજી રીતે છે)

કાળથી—ત્રણે કાળનુ સ્વરૂપ જાણે છે, ભાવથી ઔદયિક વિગેરે પાચે ભાવોને જાણે છે, (આમા પણ સપૂર્ણ ન જાણે, એમ સમજવુ,) તે બધા ભાવોનો અનતમો ભાગ મતિજ્ઞાની જાણે

મતિજ્ઞાન કહીને અવસરે આવેલુ શ્રુતજ્ઞાન કહે છે

શ્રુતજ્ઞાન,

सुयणाणे पयडीओ वित्थर ओ आवि वोच्छामि ॥ १६ ॥

પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનનુ થોડુ વર્ણન કર્યું, અને હવે તેની પ્રકૃતિઓ (ભેદો) ને વિસ્તારથી કહીશુ, તથા અવધિજ્ઞાનને સક્ષેપથી કહીશુ, પ્રથમ તે શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો બતાવે છે

पत्तेय मक्खराइं अक्खर सयोग जत्तिआ लोए
धवइआ पयडीओ सुयनाणे हुति णायव्वा ॥ १७ ॥

એકેક પ્રતિ તે પ્રત્યેક, અકાર વિગેરે અક્ષરો છે તે, જેમકે અકાર અનુનાસિકવાળો અને તે સિવાયનો નિરનુ નાસિક છે, એ સિવાય હ્રસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત એવા ભેદ છે, તથા ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, સ્વરિત આ પ્રમાણે અકારના ૧૮ ભેદ છે, તે પ્રમાણે ઇકાર વિગેરેમા ભેદો છે તે જણાવવા (લૃ નો દીર્ઘ નથી, સધિ અક્ષર એ ઐ ઓ ઔ મા હ્રસ્વ નથી) તે પ્રમાણે અક્ષરોના સયોગો તે બે ત્રણ મળીને સયોગ થાય તે ઘટ પટ વિગેરે છે, તથા જોડાક્ષરો વ્યાઘ્ર (વાઘ) હસ્તી (હાથી) છે, (આમા સયોગ શબ્દ ઘટ પટમા વચ્ચે સ્વર છે, અને વ્યાઘ્ર હસ્તીમા વચ્ચે સ્વર ન હોવાથી વ્યજનો જોડાઈ ગયા છે) આ સયોગો અનતા છે, અને તે દરેક સયોગ (૪૭૮ નિ ગાથામા બતાવ્યા પ્રમાણે કેવળ જ્ઞાનીની અપેક્ષાએ) સ્વપ૦ પર્યાયની અપેક્ષાએ અનત પર્યાયવાળો છે,

પ્ર૦—અકારાદિ તથા ક આદિ વ્યજન મળી સખ્યાતા અક્ષરોના અનતા સયોગો કેવી રીતે થાય

ઉ૦—અભિધેય (કહેવા યોગ્ય) પુદ્ગલાસ્તિકાય વિગેરે પદાર્થો અનતા છે, તેથી તથા તે દરેક પદાર્થના કાંઇક ભિન્ન પણાથી ભેદો છે, અને તે પદાર્થોના નામ (અભિધાન) અનતા હોવાના સિદ્ધ થવાથી અનત સયોગસિદ્ધિ છે

હવે અભિધેયનુ અનતપણુ બતાવે છે, જેમકે એક

परमाणु, बे प्रदेशवाळो, तथा अनंता प्रदेशवाळो स्कंध विगेरे भेदो छे, अथवा एकज पण अनेक अभिधाननी प्रवृत्तिना अभिधेय धर्म भेदो छे, जेमके परमाणु निरंश (अंश भाग विनानो) छे, निष्प्रदेश (प्रदेश विनानो) छे, निर्भेद (भेद विनानो) छे, निरवयव (अवयव विनानो) विगेरे छे, अने आ बधा सर्वथा एक अभिधेयना वाचक ध्वनिओ नथी, कारणु के बधा शब्दोनी कांई अंशे भिन्न प्रवृत्तिनु निमित्तपणु छे, आ प्रमाणे बधा द्रव्य पर्यायोमा योजवु, तथा सूत्रमा पण कह्यु छे, "अनंता गमो अनंता पर्यायो" छे, आज अर्थने ए अक्षरोमा आरोपणु करीने कहे छे, के आटला परिमाणवाळा प्रवृत्तिना निमित्तपणाथी सर्वे भेदो श्रुतज्ञानमा थाय छे, ॥ १७ ॥ हवे सामान्यथी बतावेला अनंत श्रुतज्ञाननी प्रकृति (भेदो) ने यथावत (जेटला होय ते बधा) बतावबाने आत्मानु सामर्थ्य न होवाथी थोडामा बतावे छे

कत्तो मे वण्णेउं, सत्ती सुयणाण सव्व पयडीओ।
चउदस विह निक्खेवं, सुयनाणे आवि वोच्छामि ॥१८॥

श्रुतज्ञाननी बधी प्रकृतिओ (भेदो) बतावबाने मारी शक्ति क्याथी होय ?

प्र०—शाम माटे ?

उ०—अहीं जे श्रुत ग्रंथने अनुसारे जे मतिना विशेष भेदो छे, ते पण श्रुतज्ञान तरीके वर्णव्या छे, कह्यु छे के

(વિશેષ આવશ્યક ૧૪૩ ગાથામા) તે પણ મતિના વિશેષ ભેદો શ્રુતજ્ઞાનને અનુસારે છે, તે શ્રુતજ્ઞાનના ભેદોમા જાણી લે (એવુ ગુરૂ શિષ્યને કહે છે) તે બધા ભેદોને ઉત્કૃષ્ટથી શ્રુતધર (શ્રુતકેવળી) પણ સર્વ અભિલાપ્ય ભેદોને પણ તેઓ અન ત હોવાથી ન કહી શકે, કારણ કે આયુષ્ય પરિમિત પ્રમાણનુ હોય છે, અને બોલવુ ક્રમે કરીને (એક પછી એક શબ્દ) બોલાય છે, માટે નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે માગી બોલવામા અશક્તિ છે, તેથી તેઓ ૧૪ પ્રકારનો નિક્ષેપો શ્રુતજ્ઞાન મ ળ ધી બતાવે છે, અને ચ શબ્દથી શ્રુત અજ્ઞાનનો વિષય પણ બતાવશે, તથા અપિ શબ્દથી તે બ નેના મ બ ધી ભેદો પણ બતાવશે, શ્રુતજ્ઞાન તે સમ્યગ્દર્શન વાળાનુ અને શ્રુતઅજ્ઞાન તે અસ જ્ઞિનુ તથા મિથ્યાદષ્ટિનુ તથા ઉભય (મિશ્ર) શ્રુત તે દર્શન (મ તવ્યો) ના વિશેષ અભિગ્રહથી છે તે, તથા અક્ષર અનક્ષર શ્રુત વિગેરે ભેદોને કહીશ ॥૧૮॥

હવે ઉપર કહેલ ૧૪ પ્રકારનો શ્રુતજ્ઞાનના નિક્ષેપાનુ સ્વરૂપ (ભેદો) બતાવે છે

अक्खर सण्णी सम्मं, साईय खलु सपज्जवसिअं च,
गमियं अंगं पविट्ठं, मत्तवि ए ए सपडिवक्खा ॥ नि १९ ॥

આ અક્ષર શ્રુતદ્વાર એવી સૂચના કરેલ હોવાથી સર્વ દ્વારોમા પણ શ્રુત શબ્દ જોડવો, તેમા પ્રથમ અક્ષર બતાવે છે, ક્ષર તે ખરે, અને ન ખરે તે અક્ષર છે, અને જ્ઞાન એટલે ચેતના છે, તેનો પરમાર્થ આ છે, કે જે સમયે ઉપયોગ ન હોય તે

સમયે પણ આ પ્રચ્યવતો નથી, તેમ આ ભાવ અક્ષરનુ કારણ પણ છે, તેથી અકારાદિ પણ અક્ષર કહેવાય છે, અથવા પોતે અર્થોને ખેરવે છે, પણ પોતે ક્ષય થતો નથી, માટે અક્ષર છે, તે સમાસ (સંક્ષેપ)થી ત્રણ પ્રકારે (૧) સંજ્ઞા અક્ષર, (૨) વ્યંજન અક્ષર લબ્ધિ અક્ષર છે, અક્ષરોનો આકાર વિગેરે તે સંજ્ઞા અક્ષર છે, જેમ ઘટિકાના આકારવાળો ઘ કાર છે, 'કુટ્ટિકા' ના આકાર ઘ કાર છે અને તે બ્રાહ્મી વિગેરે લિપિઓના વિધાન આશ્રયી અનેક પ્રકારે છે, (જેનાવડે પોતાના વિચારો લખાય તે લિપિ અને તે લખવામા વપરાતા અક્ષરો તે સંજ્ઞા અક્ષર છે) અને દીવાવડે અંધારામા ઘટ દેખાય તેમ જેનાવડે મનનો અભિપ્રાય કે પદાર્થ બીજાને બતાવાય તે વ્યંજન અક્ષર છે તે બધા બોલાતા અકારથી હકાર સુધી છે, કારણ કે તે બોલાતા શબ્દના અર્થના પ્રકાશ કરનારા છે

તથા જે અક્ષરનો ઉપલંભ (બોધ) થાય, તે લબ્ધિ અક્ષર છે, અને તે શ્રુતજ્ઞાન, ઇંદ્રિય અને મન સંબંધી શ્રુત ગ્રંથને અનુસારે થાય તે, અથવા તેનુ આવરણ ક્ષય ઉપશમ થાય તે છે, અહિં સંજ્ઞા અક્ષર, વ્યંજન અક્ષર દ્રવ્ય અક્ષરો છે, તે શ્રુતજ્ઞાન નામના ભાવ અક્ષરનુ કારણ હોવાથી બતાવ્યા છે, પણ ભાવ અક્ષર તો લબ્ધિ અક્ષર છે કારણ કે તે વિજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, અહિં અક્ષર આત્મકશ્રુત તે અક્ષરશ્રુત છે

તે દ્રવ્ય અક્ષર આશ્રયી છે, અથવા અક્ષર તેજ શ્રુત તે

અક્ષર શ્રુત છે, તે ભાવ અક્ષરને આશ્રયી છે, અક્ષર શ્રુત કહ્યુ, હવે અનક્ષરશ્રુત કહે છે—

ऊससिअ नीससिअं, निच्छूढ खासिअं च छीअ च
णीसिंघिय मणुसार, अणक्खर छेलियाईअ ॥नि २०॥

ઉચે શ્વાસ લેવો, નિચે શ્વાસ લેવો, થુકવુ, ખાસી ખાવી, છીકવુ, નાક નસકવુ, (ચ શબ્દ બધાને જોડે છે, અને તે એમ સૂચવે છે કે) એ બધા અનક્ષર શ્રુત છે. એમ અમે કહીશુ, અનુસ્વાર માફક અનુસ્વાર છે, એટલે તે અક્ષર નથી, છતા તેનો ઉચ્ચાર થાય છે જેમ હુકારો કરીએ તેમ તે પણ બોલાય છે, તેમ શ્વાસ લેવો તે નાક નસકવાસુધી તે અનક્ષર શ્રુત છે, પણ તે દ્રવ્યશ્રુત માત્ર છે, ફક્ત તેનો અવાજ થાય છે તેથી છે, અથવા શ્રુતનુ જેને વિજ્ઞાન છે, તેવો શ્રુતજ્ઞાનવાળો કોઇ પણ જીવનો બધોજ વ્યાપાર છે, તે તેના ભાવવડે પરિણત થવાથી શ્રુતજ્ઞાન છે,

પ્ર૦—જો તેમ છે, તો તેવા ઉપયોગ રાખનારની ચેષ્ટા પણ શામાટે શ્રુત કહેતા નથી, કે શ્વાસ લેવો વિગેરેજ કહો છો ?

ઉ૦—શ્રવણની રૂઢીથી, અથવા કાને સાભળીએ તે શ્રુત આવી મળતા અર્થવાળી સજ્ઞાને આશ્રયી શ્વાસ લેવો વિગેરે અનક્ષર શ્રુત કહ્યુ, પણ ચેષ્ટામા તેમ અવાજ ન સાભળવાથી અનક્ષર શ્રુતમા ન લીધી, અનુસ્વાર વિગેરેમા અર્થ સમજાતો હોવાથીજ તે લીધા છે, (ટીપણમા લખ્યુ છે કે હાથપગની,

ક્રિયા પણ તેવુ સૂચવે છે માટે ક્રિયા આશ્રયી તે પણ શ્રુત જ્ઞાનમા લેવા)

(અહીં સાર એ છે, કે શ્રુતજ્ઞાનવાળો જે ક્રિયા કરે, તેનો અવાજ તેને અથવા બીજાને ન ભળાય, તે પ્રકટ અક્ષર રૂપ ન હોવાથી પણ બોધનુ કારણ હોવાથી તેને અનક્ષર શ્રુત કહ્યુ

હવે સજ્ઞીશ્રુત કહે છે.

સજ્ઞાન તે સજ્ઞા છે, તે જેને હોય તે સજ્ઞી કહે છે, તે ત્રણ પ્રકારની સજ્ઞાઓ છે, દીર્ઘકાલિક હેતુવાદ દૃષ્ટિવાદના ઉપદેશથી તે નદીસૂત્રમા બતાવી છે, તે પ્રમાણે જાણવી તે સજ્ઞાવાળા સજ્ઞીજીવનુ શ્રુત તે સજ્ઞીશ્રુત છે, અને તે અસજ્ઞીનુ શ્રુત તે અસજ્ઞીશ્રુત છે

સમ્યક્ શ્રુત.

બારઅંગ તથા અંગવિનાનુ આચારાગ તથા આવશ્યક વિગેરે છે અને તે સિવાયનુ લૌકિકમા પુરાણ રામાયણ ભારત વિગેરે મિથ્યા શ્રુત છે, અથવા બધુ શ્રુતજ્ઞાન સમ્યગ્ દર્શન વાળાનુ સમ્યગ્ શ્રુત છે, અને અસમ્યક્ દર્શનવાળે યથાવસ્થિત ન સમજવાથી મિથ્યાશ્રુત છે

સાદિ સાત અને અનાદિ અનત

તે નયના અનુસારે જાણવુ, તેમા દ્રવ્યાસ્તિક નયને મતે અનાદિ અપર્યવસિત (અનાદિ અનત)છે, કારણ કે તે અસ્તિ

કાય માફક નિત્ય છે પર્યાયાસ્તિક નયને આશ્રયી સાદીસાત છે, કારણ કે તે નારક વિગેરેના પર્યાયો માફક અનિત્ય છે, અથવા દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયથી આદિ અનાદિ વિગેરે જેમ નદી સૂત્રમા બતાવ્યુ છે, તેમ જાણવુ પુ'લુ શબ્દ નિશ્ચય બતાવે છે, કે આ સાતજ પ્રતિપક્ષવાળા છે, પણ પશ્ચાતર નથી, કારણકે તે સાતથી વિરૂદ્ધ સાત મળી કુલ ચૌદ ભેદ થાય છે

ગમિક શ્રુત.

ગમ (સહેજ ફેરફારથી તેવો પાઠ વાર વાર આવે તે) પ્રાયે જેને હોય તે ગમિક શ્રુત છે, તે દષ્ટિવાદ (બારમાઅગ) મા છે અને તેવા ગમ વિનાનુ ગાથા વિગેરે મ સમાન રચનાવાળો ગ્રથ અગમિક શ્રુત છે, અને તે પ્રાયે કાલિક શ્રુત છે, તથા અગ પ્રવિષ્ટ તેમા ગણધર કૃત આચારાગ વિગેરે છે, અને અનગ પ્રવિષ્ટતો સ્થવિરોએ કરેલ આવશ્યક વિગેરે છે એમ સાત ભેદ બતાવ્યા અને સાત તેના પતિપક્ષી સાથે લેતા કુલ ૧૪ ભેદ થયા

અને સત્પદ પ્રરૂપણા વિગેરે બાકીનુ બધુ મતિજ્ઞાન માફક યોજવુ, શ્રુતજ્ઞાન અર્થથી બતાવ્યુ, હવે તે વિષય દ્વાર વડે બતાવે છે તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી એમ ચાર પ્રકારે છે

તેમા શ્રુતજ્ઞાની દ્રવ્યથી બધા દ્રવ્યોને જાણે છે, પણ દેખતો નથી, એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર વિગેરેમા પણ જાણી લેવુ, પણ અશ્રુતજ્ઞાન સર્વ અતિશય રૂપ રત્નોના સમુદ્ર સમાન છે,

તથા તે પ્રાયે ગુરૂ પાસે મળવાનુ હોવાથી પરાધીન છે, તેથી તેનાથી વિનેય (શિષ્ય) ને અનુગ્રહ થાય, માટે જેનો જે લાભ છે, તે બતાવે છે,

आगम सत्थ ग्गहणं, जंबुद्धिगुणेहि अट्ठहिं दिट्ठ ।
बिंति सुयनाणलंभ, तं पुव्व विसारया धीरा ॥ २१ ॥

'આ' ઉપસર્ગ મર્યાદાના અર્થમા છે, તેથી જે આગમન, તે આગમ છે, અર્થાત્ અભિવિધિ અથવા મર્યાદાવડે જે ગમ પરિચ્છેદ (બોધ) થાય, તે આગમ છે, અને કેવળ મતિ, અવધિ, મન પર્યાય લક્ષણ વાળો પણ હોય, તે ખુલુ બતાવવા કહે છે, કે જેના વડે શીખ દેવાય તે શાસ્ત્ર છે અને તેજ શ્રુત છે, આગમ લેવાનુ કારણ એ છે, કે ષષ્ઠિતંત્ર વિગેરે અન્ય કુશાસ્ત્રથી જુદા પાડવા માટે છે, તેને આગમ કહેતા નથી, કારણકે તે યોગ્ય રીતે પરિચ્છેદ કરતા નથી (જીવાદિ તત્વનુ સ્વરૂપ બરોબર સમજાવતા નથી) પણ તેઓ શાસ્ત્ર તરીકે લોકમા પ્રસિદ્ધ છે, (માટે આગમ તે જૈન શાસ્ત્રોની સજ્ઞા છે) અને તે આગમ તેજ શાસ્ત્ર માટે આગમ શાસ્ત્ર છે, તેનું ગ્રહણ (લેવુ) છે, તથા બુદ્ધિના હવે પછી બતાવાતા આઠ ગુણો વડે શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ દેખ્યો છે, તે ગ્રહણ કરવાનુ બતાવે છે

પ્ર૦ કોણ બતાવે છે ?

ઉ૦ પૂર્વોમા વિશારદ (પડિતો) તે પૂર્વ વિશારદ અને વ્રત પાળવામા સ્થિર એવા ધીર પુરૂષો બતાવે છે;

બુદ્ધિના આઠ ગુણોનુ વર્ણન

सुस्सूसइ पडि पुच्छइ, सुणेइ गिण्हइ य ईहए यावि,
तत्तो अपोहए या, धारेइ करेइ वा सम्मं ॥ नि २०॥

શિષ્ય વિનયવાળો થઇને ગુરૂ મુખથી સાભળવાની ઇચ્છા કરે, ઉપાસના કરે, તથા શઙ્ક સુધીને જ્યા ન સમ જાય ત્યા પૂછે, અને શકા પડે તો ફરી ફરીને પણ પૂછે, અને શકા રહિત કરે, પાછુ બીજુ કહેલુ સાભળે, અને તે ગ્રહણ કરે, પછી ઇહે એટલે પર્યાલોચન કરે, કે આ એ મજ છે કે બીજી રીતે ?

ચ શબ્દ સમુચ્ચય માટે છે અપિ શબ્દથી એમ જા ણવુ કે તે વિચારીને પોતાની બુદ્ધિથી પણ કઇક ઉત્પ્રેક્ષા કરે, ત્યારપછી અપોહન કરે, કે આ પ્રમાણે આચાર્ય મહા રાજે કહેલુ છે, પછી તે પ્રમાણે અર્થને ધારી રાખે, અને તે પ્રમાણે તેમા બતાવેલ અનુષ્ઠાન સમ્યદ્ રીતે કરે, કારણકે તેમા બતાવેલ અનુષ્ઠાનો પણ શ્રુત મળવાનો હેતુજ થાય છે, કારણકે તે અનુષ્ઠાનો જ્ઞાન આવરણ કર્મનો ક્ષય ઉપશમ કરે છે, અથવા ગુરૂ મહારાજ જે જે આજ્ઞા કરે, તે તે પોતાના ઉપર મહાન્ અનુગ્રહ કરે છે, એમ માનીને સાભળવાની ઇચ્છા કરે, પછી ગુરૂએ કરેલ આજ્ઞા પ્રમાણે બધા કાર્યો ક રીને ફરીથી પૂછે કે બીજુ કામ બતાવો, ત્યારપછી તે બ તાવે તે પ્રમાણે બરોબર સાભળે, અને તે પ્રમાણે વર્તે, તે

ઉપર બતાવેલ છે, (બુદ્ધિના આઠ ગુણ હુ કાણુમા આ છે, ૧ ગુરૂનો વિનય, ૨ પૂછવુ, ૩ સાભળવુ, ૪ ગ્રહણ કરવુ, ૫ તર્ક કરવો, ૬ નિશ્ચય કરવો, ૭ ધારણ કરવુ, ૮ તે પ્રમાણે વર્ત્તવુ)

હવે શ્રવણવિધિ બતાવે છે

મૂઅ હુકારવા, વાઢકાર પડિપુચ્છ વીમસા ।
તત્તો પસગ પારાયણ ચ, પરિણિટ્ઠ સત્તમએ, નિં ૨૩ ॥

૧ સાભળનારે પ્રથમ મુગા થઇને સાભળવુ, સાભળ્યા પછી ૨ હુ કારો દે, (વદન કરે), ૩ બાઢકાર તે આપે ઠીક કહ્યુ પણ તે બીજી રીતે નથી, એમ કહે, સાભળીને ગ્રહણ કરી, ૪ પ્રશ્ન કરે કે આ કેવી રીતે છે ? પછી ૫ મીમાસા કરે તેના પ્રમાણુની જિજ્ઞાસા કરે સાભળેલુ મનમા બધી રીતે વિચારી લે, ૭ પછી નક્કી થયેલુ ધારી રાખે, એટલે મુગાપણાથી તે શ્રવણ પરિણિષ્ટા સુધી ગુરૂ પછવાડે શુદ્ધ ઉચ્ચારણ વિગેરે કરી સાતમે શ્રવણ સમાપ્તિ થાય, (કહેનાર ગુરૂનુ વચન નિષ્ફળ ન કરે) આ સાભળવાની વિધિ કહીને હવે ગુરૂની વ્યાખ્યાન વિધિ કહે છે

सुत्तत्थो खलु पढमो, बीओ निज्जुत्ति मीसओ भणिओ,
तइओ य निरवसेसो, एस विही भणिअ अणुओगे ॥ नि २४॥

સૂત્રનો અર્થ જ ફક્ત જે અનુયોગ (વ્યાખ્યાન) મા કહેવાય, તે સૂત્રાર્થ છે, અથવા સૂત્રાર્થ માત્ર બતાવનાર મુખ્ય અનુયોગ હોય તે સૂત્રાર્થ છે, ખલુ શબ્દ 'જ' ના અર્થમા છે,

તેનો પરમાર્થ આ છે, કે ગુરૂએ પ્રથમ સૂત્રનો અર્થ માત્રના નામવાળો અનુયોગ કહેવો, કારણકે નવા શીખનારા શિષ્યોની મતિ તેમા મુઝાઇને કટાળો ન ખાય, ત્યાર પછી સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ સહિત બીજો અનુયોગ ગુરૂએ કહેવો, આવુ જિનેશ્વર તથા ચૌદપૂર્વીઓ કહે છે, અને ત્રીજી વખતે સપૂર્ણ એટલે પ્રસક્ત અનુપ્રસક્ત પણ જ્યા જેવુ લાગુ પડે તેવુ બધુ કહી બતાવે, એવા ત્રણે પ્રકારનો અનુયોગ ગુરૂએ કહેવો તેવુ જિનેશ્વર વિગેરે કહે છે

પ્ર૦-કયા ?

ઉ૦-સૂત્રના પોતાના અભિધેય (નામ) સાથે અનુકુળ યોગ તે અનુયોગ (સૂત્રનુ વ્યાખ્યાન) છે, તે અનુયોગના વિષયમા આ ત્રણ પ્રકાર ધ્યાનમા રાખવાના છે

ઉપર પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ કહ્યુ, હવે કહેલ પ્રસ્તાવમાનુ અવધિજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે

संखाईआओ खलु, ओहीनाणस्स सव्य पयडीओ
काओ भय पच्चइया, खओव समिआओ काओऽयि ॥नि २८॥

ગણાય તે સખ્યા, તે સખ્યાથી અતીત તે અસખ્યેય છે, તે સખ્યાતીતમા અનતપણુ થાય છે, તેથી તે અનતપણુ છે, ખલુ શબ્દ વિશેષણ છે, તે એમ બતાવે છે, કે ક્ષેત્રકાળ નામના પ્રમેયની અપેક્ષાએજ સખ્યાતીત છે, દ્રવ્યભાવ જ્ઞેયને આશ્રયી અનતા પણ છે, તે અસખ્યેય અને અનત ભેદો પૂર્વે બતાવેલ શબ્દાર્થવાળા અવધિજ્ઞાનના છે, (ભેદ

અશપર્યાય એક અર્થમા વપરાય છે, અહીં પ્રકૃતિઓનો પણ તેજ અર્થ છે) તેના પરમાર્થ આ છે, કે—

અવધિનાની લોકક્ષેત્રના અસખ્યેય ભાગથી આરભીને પ્રદેશની વૃદ્ધિએ અનખ્યેય લોક પરિમાણનુ ક્ષેત્ર આલબન પણે ઉત્કૃષ્ટથી દેખે (આટલુ ક્ષેત્ર લોકમા ન હોવાથી ફક્ત માપ બતાવ્યુ છે, તથા ક્ષેત્ર પ્રદેશમા રહેલ પુદ્ગળના સ્કધો તથા સચિત્ત પદાર્થો તે જીવોને જાણે દેખે એમ સમજવુ) અને કાળથી તો આવલિકાના અસખ્યેય ભાગથી માડીને સમય વૃદ્ધિએ અસખ્યેય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કહ્યો છે, જ્ઞેયભેદથી જ્ઞાનભેદ છે, માટે સખ્યાતીત અસખ્યાત પ્રકૃતિઓ (ભેદો) કહી છે, તથા તેજસ વાકૂદ્રવ્યમા અપાતરાળ વર્ત્તી વર્ગણાઓ અનતપ્રદેશવાળા દ્રવ્યથી લઈને વિચિત્રવૃદ્ધિએ સર્વ મૂર્ત્ત દ્રવ્યો ઉત્કૃષ્ટથી જુએ, તે આશ્રયી અનત ભેદવાળુ વિષયનુ પરિમાણુ કહ્યુ, તથા ઉત્કૃષ્ટથી પ્રતિવસ્તુગત અસખ્યેય પર્યાયોનુ વિષયમાન (પરિમાણ) છે, એથી પુદ્ગલાસ્તિકાયને તથા તેના પર્યાયોને અગીકાર કરવાથી જ્ઞેયના ભેદવડે જ્ઞાનના ભેદ થવાથી અનત ભેદો છે, આ પ્રકૃતિઓવાળુ અવધિનાન છે, તેમા કેટલીક પ્રકૃતિઓ જે ભવમા પ્રાણી વર્ત્તે તે ભવ આશ્રયી ભવ પ્રત્યયી હોય છે, તે નારક દેવ વિગેરે લક્ષણવાળો ભવ છે, તેજ કારણ (પ્રત્યય) જેમા છે, તે જેમ પક્ષીઓ આકાશમા ઉડે તે તેને ભવ આશ્રયી ઉડવાનુ છે, તેમ દેવ નારકીને ભવઆશ્રયી અવધિ

જ્ઞાન હોય છે, તથા ગુણ પ્રત્યયી ક્ષયોપશમથી નિર્વૃત્ત થએલ તે ક્ષાયોપશમિક કેટલીક છે, તે તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને છે

પ્ર૦—ક્ષાયોપશમિક ભાવમા અવધિજ્ઞાન લીધુ છે, અને નારકાદિ ભવ તો ઔદયિક છે, તો તે પ્રકૃતિઓમા તે ભાવ કેવી રીતે ઘટે ?

ઉ૦—તે પણ ક્ષયોપશમ નિભ ઘનવાળીજ છે, કિંતુ આ તેજ ક્ષયોપશમ છે, કે તે નારક દેવ ભવેજ ઉદયમા આવે, માટે તે (કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરીને) ભવ પ્રત્યય વાળી કહેવાય છે, ॥ ૨૫ ॥

હવે સામાન્ય રૂપે પૂર્વે બતાવેલ અવધિજ્ઞાનની પ્રકૃતિઓ ભાષાક્રમથી બોલાય, આયુ અલ્પ છે, માટે બધા ભેદો બતાવતા પોતાનુ સામર્થ્ય નથી તે સૂત્ર (નિર્યુક્તિ) કાર બતાવે છે

कत्तोमे घणेउ, सत्ती ओहिस्स सव्व पयडीओ
चउदस विह निक्खेवं, इड्ढीपत्ते य वोच्छामि ॥ २६ ॥

અવધિજ્ઞાનના બધા ભેદો બતાવવાની શક્તિ આયુ ટુંકુ અને ક્રમે બોલવાનુ હોવાથી ક્યાથી હોય ? માટે શિષ્યોના અનુગ્રહ માટે અવધિજ્ઞાનને ૧૪ પ્રકારે બતાવીશ, આ અવધિજ્ઞાન આમર્ષ ઔષધિ લક્ષણવાળુ એટલે તે ભેદોમા આ ઋદ્ધિઓ સમાયેલી છે, તેને હુ કહીશ, (અહીં ગાથા ભંગના ભયથી વ્યત્યય કરેલો છે, નહીં તો ઋદ્ધિ પ્રાપ્તને બદલે ગાથામા પ્રાપ્ત ઋદ્ધિ લખવુ જોઈએ, કારણ કે એવો નિયમ છે કે ભૂતકૃદંત બહુવ્રીહિ સમાસમા પ્રથમ આવે)

હવે ઉપર બતાવેલા ૧૪ ભેદોને કહેવા બે ગાથાઓ કહે છે

ओही खित्त परिमाणे, संठाणे आणुगामिए ।
अवट्ठिए चले तिव्व,मन्द पड्डिवा उप्पयाइअ ॥ नि २७ ॥
णाण दसण विब्भगे देसे खित्ते गई इअ ।
इड्ढीपत्ताणु ओगेय, एमेआ पडिवत्तिओ ॥ नि २८ ॥

અવધિથી લઈને ગતિ પર્યંત ૧૪ દ્વારો છે, અને ઋદ્ધિ શબ્દ સાથે લેતા ૧૫ થાય છે બીજા આચાર્યો અવધિ એ પદને છોડીને આનુગામુક, ન આનુગામુક સહિત અર્થથી લઈને ૧૪ દ્વારો બતાવે છે, કારણ કે અવધિ પ્રકૃતિ નથી, પણ આ અવધિજ્ઞાનની પ્રકૃતિ (ભેદો) છે, તે બતાવે છે, જેથી પ્રકૃતિઓનોજ ૧૪ પ્રકારે નિક્ષેપ કહ્યો છે, આ પ્રમાણે બને પક્ષમા અવિરોધ છે, તેમા પ્રથમ અવધિદ્વાર વર્ણવતા અવધિ નામ વિગેરે ભેદોથી ભિન્ન છે, તેનુ સ્વરૂપ કહેવુ અવધિ શબ્દની બેવાર આવૃત્તિ થશે. એમ કહ્યુ, ક્ષેત્ર પરિમાણમા ક્ષેત્ર પરિમાણ આશ્રયી અવધિનો વિષય બતાવવો

તેજ પ્રમાણે સ સ્થાન વિષય બતાવવો, અથવા અર્થમા વિભક્તિનુ પરિમાણ થાય, એ આશ્રયી દ્વિતીયાનો અર્થ લેતા તે અવધિનુ જઘન્ય મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાળુ ક્ષેત્ર પ્રમાણ કહેવુ, તેજ પ્રમાણે અવધિનુ સ સ્થાન કહેવુ

આનુગામુકદ્વાર

અનુગમનના સ્વભાવવાળુ તે આનુગામુક છે, તથા

તેનો વિપક્ષ તે સહિત એટલે અનાનુગામુક અવધિ પણ કહેવો, (એકાર શબ્દને અંતે પ્રથમ વિભક્તિ બતાવે છે) જેમકે कयरे आगच्छइ उतराध्ययन अ १२ गा ६ મા છે)

અવસ્થિતદ્વાર

અવસ્થિત અવધિ તે દ્રવ્ય વિગેરેમા કેટલો કાળ પડયા વિના ઉપયોગમા ગ્રહીને તથા લબ્ધિથી અવધિજ્ઞાન રહે છે, તેજ પ્રમાણે ચલ અવધિ તે અવસ્થિત ન રહે તે અવધિજ્ઞાન વધતુ હોય અથવા ઘટતુ પણ હોય

તીવ્ર મદદ્વાર

તીવ્ર, મદ તથા મધ્યમ અવધિજ્ઞાન બતાવવુ, તેમા તીવ્ર વિશુદ્ધ છે, મદ અવિશુદ્ધ છે, તીવ્રમદ (મધ્યમ) તે બને ભેગા છે,

પ્રતિપાત ઉત્પાદ દ્વાર

એક કાળે દ્રવ્ય વિગેરેની અપેક્ષાએ અવધિના પ્રતિપાત તથા ઉત્પાદ બતાવવા ॥ ૨૭ ॥ હવે બીજી ગાથા કહે છે,

જ્ઞાન દર્શન તથા વિભગ બતાવવુ,

શુ (૧) આ જ્ઞાન છે ? (૨) અથવા દર્શન છે, (૩) અથવા કયો વિભગ છે ? અને આ જ્ઞાન ધગવનાર જીવોની અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ ચિતવવુ

દેશદ્વાર

કોઇ પદાર્થના આશ્રયી દેશ અથવા સર્વ સબધી અવધિજ્ઞાન થાય છે તે કહેવુ,

ક્ષેત્રદ્વાર

ક્ષેત્ર સબધી અવધિજ્ઞાન કહેવુ તે સબદ્ધ અસબદ્ધ સખ્યેય અસખ્યેયના અપાતરાળ (વચમા) રહેલ લક્ષણુના ક્ષેત્ર અવધિને કહેવો

ગતિ

અહી ગાથામા ઇતિ શબ્દ આદિના અર્થમા છે, તેથી ગતિ વિગેરેમા દ્વારજાગ અવધિજ્ઞાન સબધી કહેવો, (દ્વારોનો સમૂહ કહેવો)

તથા પ્રાપ્ત ઋદ્ધિ અને અનુયોગ કહેવો (અનુયોગ તે મળતુ વ્યાખ્યાન વિષય કહેવો) આ રીતે હમણા બતાવેલ પ્રતિપત્તિઓ (પ્રતિપાદનો પરિચ્છિત્તિઓ) અવધિના ભેદોજ પ્રતિપત્તિના હેતુ હોવાથી પ્રતિપત્તિઓ નામે ઓળખાય છે

હવે બે ગાથામા સમુદાય અર્થ કહીને દરેક દ્વારને જુદુ કહે છે,

नामंठवणा दविए, खित्ते काले भवेय भावेय,
एसो खलु निक्खेवो, ओहिस्सा होइ सत्तविहो ॥ नि ॥ २९ ॥

અવધિનામ પ્રથમ બતાવ્યુ, તે અવધિ સાથે નામ જોડતા નામ નિક્ષેપામા—

(૧) નામ અવધિ છે, તે કોઈનુ નામ હોય, જેમકે મર્યાદાનુ નામ અવધિ છે, તથા અવધિની સ્થાપના અક્ષ વિગેરેમા સ્થાપીએ તે,

(૨) સ્થાપના અવધિ છે, અથવા અવધિનુજ અવધિ નામ (વચન પર્યાય) પાડીયે તે પણ નામ અવધિ છે, અને સ્થાપનાવધિ તે તે દ્રવ્ય ક્ષેત્રના સ્વામીનો આકાર વિશેષ તે છે

(૩) દ્રવ્ય અવધિ તે દ્રવ્યમા અવધિ તે દ્રવ્ય અવધિ છે, એટલે દ્રવ્યનુજ આલબન છે, અથવા પ્રથમા વિભક્તિના અર્થમા લઈએ, તો દ્રવ્ય તેજ અવધિ એટલે ભાવ અવધિનુ કારણ છે એમ ગણતા તે દ્રવ્યાવધિ છે, અથવા જેને ઉત્પન્ન થવાનુ હોય તેને ઉપકારક શરીર વિગેરે અવધિનુ કારણ હોવાથી તે કારણ દ્રવ્ય અવધિ છે

(૪) ક્ષેત્રાવધિ ક્ષેત્રમા અવધિ તે ક્ષેત્રાવધિ, અથવા જે ક્ષેત્રમા અવધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે અવધિનુ કારણ હોવાથી ક્ષેત્રાવધિ છે, અથવા જે ક્ષેત્રમા અવધિનુ વર્ણન થાય તે ક્ષેત્રાવધિ છે

(૫) કાળ અવધિ તે કાળમા અવધિ તે કાળાવધિ અથવા જે કાળમા અવધિ ઉત્પન્ન થાય, તે કાળાવધિ, અથવા જે કાળમા વર્ણન કરીએ તે કાળઅવધિ છે

(૬) ભવ અવધિ–થવુ તે ભવ છે, અને તે નારકવિગેરે લક્ષણવાળો છે, તે ભવ આશ્રયીજ થાય તે ભવ અવધિ છે

(७) ભાવ ક્ષાયોપશમિકાદિ અથવા દ્રવ્ય પર્યાય છે, તેમા અવધિ ઉત્પન્ન થાય તે ભવાવધિ છે, (ગાથામા જે ચકાર છે, તે સમુચ્ચયના અર્થમા છે, આ બતાવેલો જ સાત પ્રકારનો અવધિજ્ઞાનનો નિક્ષેપો છે, ॥ २९ ॥

હવે ક્ષેત્રપરિમાણ નામનુ બીજુ દ્વાર ખુલાસાથી કહે છે

जावइया ति समयाहारगस्स, सुहुमस्स पणगजीवस्स, ओगाहणा जहण्णा, ओहीखित्तं जहण्णतु ॥ नि० ३० ॥

ક્ષેત્ર પરિમાણુ તે જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનુ છે, તે પ્રાયે આદિમા જઘન્ય થાય છે, માટે તેજ પ્રથમ બતાવે છે, ત્રણ સમયમા સૂક્ષ્મ નામ કર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ પનક અનતકાય વનસ્પતિનો જીવ ત્યા ઉત્પન્ન થયા પછી આહાર કરીને જેટલી અવગાહનાની કાયા કરે, તેટલી અવ ગાહનાનુ ક્ષેત્ર અવધિ જ્ઞાની જઘન્યથી દેખે, તેનો પ્રયોગ આ છે કે અવધિજ્ઞાની આટલુ જ ક્ષેત્ર જઘન્યથી જાણે

આના સબધમા સપ્રદાયથી આવેલો અર્થ આ પ્રમાણે છે

योजन सहस्रमानो मत्स्योमृत्वास्वकाय स्वदेशेय ,
उत्पद्यते हि सूक्ष्म पनकत्वेनेह समाद्य ॥ १ ॥
संहृत्यचाद्य समये, सह्यायाम करोति च मतर,
संख्यातीताख्याङ्गुल विभाग बाहुल्यमान तु ॥ २ ॥
स्वकतनु पृथुत्व मात्रं दीर्घत्वेनापि जीव सामर्थ्यात् ,

तमपि द्वितीय समये, सहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥ ३ ॥
सख्यातीता ख्याङ्गुल, विभाग विष्कम्भमान निर्दिष्टाम् ,
निजतनु पृथुत्व दैर्घ्यौ, तृतीय समये तु सहृत्य ॥ ४ ॥
उत्पद्यतेच पनक स्वदेहदेशे ससूक्ष्म परिणाम ,
समयत्रयेण तस्यावगाहना, यावती भवति ॥ ५ ॥

આ પાચે ગાથાનો સ પૂર્ણ અર્થ ગુરૂગમથી જાણવો, થોડામા અહી કહીએ છીએ

તેવા કર્મના વશે ૧૦૦૦ હજાર યોજનના મત્સ્ય મરીને જે પોતાની કાયાના એક ભાગમા સૂક્ષ્મ પનક (અન તકાય વન-પતિના સૂક્ષ્મ) જીવપણે જે ઉત્પન્ન થાય, તે અહી લેવો, તે પ્રથમ સમયમા પ્રતર (બારીક પતરૂ) તે અ ગુલના અ સ ખ્યાતમે ભાગે બાહુલ્યતામા હોય, તે બીજે સમયે સ કોચીને દીર્ઘપણુ હોય તેને તે જીવ પોતાના સામર્થ્યથી એક સૂઈના આકારે બનાવી દે, તે સૂઈને પણ સ કોચીને અ ગુલના અસ ખ્યાતમા ભાગે રહે તેવી (ઝીણા ટપકા જેવી બારીક) બનાવે, આ પ્રમાણે હજાર જોજનનો મત્સ્ય આવા સૂક્ષ્મપનક પણે પોતાની કાયામા ઉત્પન્ન થાય, અને આ બતાવેલા ત્રીજા સમયમા તેની જેટલી અવગાહના હોય તેટલુ ક્ષેત્ર અવધિ જ્ઞાની જઘન્યથી જુએ

પ્ર૦—આટલો મોટો મત્સ્ય શુ કામ લેવો ? અથવા તેના દેહમા ત્રીજા સમયમા શા માટે ઉત્પાદ લીધો ? અથવા શા માટે ત્રણ સમયનુ આહારકપણુ લો છો ?

૯૦—તેજ મહામત્સ્ય આ છે કે જે ત્રણ સમયોમા પોતાના વિશેષ પ્રયત્નથી આત્માને મ ટોચી સૂક્ષ્મ અવગાહના વાળો ઠરે છે, પણ બીજો થતો નથી, અને પહેલો તથા બીજો સમય અતિ સૂક્ષ્મ છે, અને ચોથા પાચમા વિગેરેમા ઘણો સ્થુલ થાય, માટે ત્રણ સમયનો આહારક જ તેને યોગ્ય છે, તેથી તે લીધો છે

બીજા આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે—

આયામ વિષ્કભના મ હારવાળા બે સમય છે, અને ત્રીજો સૂચી સ હરણ કરીને સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થવાનો સમય છે, એથી ત્રણ સમય લીધા છે, વિગ્રહના અભાવથી આહા રક આ ત્રણે સમયમા છે, એટલા માટે ઉત્પાદ સમય જ ત્રણ સમયનો આહારક સૂક્ષ્મ પનક જીવ અને જઘન્ય અવગાહના વાળો એમ કહ્યુ છે, એથી તેટલા પ્રમાણમા અવધિજ્ઞાનનુ ક્ષેત્રથી જઘન્યપણુ છે,

ટીકાકાર કહે છે તે અયુક્ત છે કે—

ત્રણ સમયનુ આહારકપણુ તે પનક જીવનુ વિશેષણ છે, અને મત્સ્યના આયામ વિ ક ભના સ હરણના બે સમય મત્સ્યને આશ્રયી હોવાથી પનક સમય ન કહેવાય માટે તે ખોટુ છે અને તે છતા તે અર્થ લઈએ તો ત્રણ સમયનુ આ હારકપણુ એ નામનુ વિશેષણ ઉત્પન્ન ન થાય, તેથી ટુ કા મા સમજવુ કે પાછલો અર્થ બરોબર નથી, ॥ ૩૦ ॥ જઘ ન્યથી અવધિજ્ઞાનનુ ક્ષેત્ર કહીને હવે ઉત્કૃષ્ટથી કહે છે

सव्व बहु अगणि जीवा निरंतरं जत्तियं भरिज्जासु ।
खित्तं सव्वदिसागं, परमोही खित्त निद्दिट्ठो ॥ नि ३१ ॥

વિવક્ષિત કાળમા અવસ્થાયિ રહેલ અગ્નિના જીવો સૌથી વધારે વિદ્યમાન હોય તે, પણ ભૂત ભવિષ્યના નહિ, તેમ બીજા જીવો પણ નહિ, કારણ કે અસંભવ છે, તેથી પ્રથમ બતાવેલ સૌથી વધારે અગ્નિના જીવો છે, તે જેટલા પ્રમાણના ક્ષેત્રમા વ્યાપે, તે આતરા રહિત વિશિષ્ટ સૂચી (સુઇ) ની રચનાએ ભરાય, આ ગાથામા ભૂતકાળ એટલા માટે લીધો છે, કે પ્રાયે અજીતનાથ પ્રભુના વખતમા આ અવસર્પિણીમા અગ્નિના જીવો વધારે હતા, આ વિશેષણ વખતે એક દિશાના ક્ષેત્ર આશ્રયી પણ લેવાય, તેથી કહ્યુ કે સર્વ દિશામા આથી સૂઇનુ પરિભ્રમણના પ્રમિતવાળુ છે, તે પરમ અવધિનુ ક્ષેત્ર છે, માટે પરમાવધિ ક્ષેત્ર ઉપર બતાવેલ ઘણા અગ્નિના જીવો આશ્રયી ગણધર વિગેરેએ દેખાડયુ છે, તેથી પર્યાયવડે પરમાવધિનુ આટલુ ક્ષેત્ર છે, એમ કહ્યુ, અથવા સર્વ બહુ અગ્નિ જીવો આતરારહિત જેટલુ ક્ષેત્ર રોકે, તે સર્વ દિશાવાળા ક્ષેત્રમા જેટલા દ્રવ્યો રહે, તેના પરિચ્છેદના સામર્થ્ય યુક્ત પરમાવધિ ઉત્કૃષ્ટથી બતાવ્યો છે, ભાવાર્થ એકજ છે, પણ અક્ષરાર્થમા થોડો ભેદ છે, હવે વૃદ્ધવાદ કહે છે, કે સર્વ બહુ અગ્નિકાયના બાદર જીવો પ્રાયે અજીતનાથ તીર્થંકરના વખતમા હતા, કારણ કે તે સમયે તેના આરંભક જીવો ઘણા હતા, અને ઉત્કૃષ્ટ પદવાળા સૂક્ષ્મ જીવો બાદર જીવમા ઉમેરીએ, તો સર્વ બહુ થાય છે,

ભાગ જુએ, ત્યારે આવલિકાના પણ સ ખ્યેય ભાગને જુએ, તથા અ ગુલક્ષેત્રને જુએ ત્યારે થોડા સમય ઓછી એવી આ વલિકાને જુએ, પણ જ્યારે આવલિકાનો કાળ પૂરો જુએ, ત્યારે ક્ષેત્રના અ ગુળ પ્રથકત્વ ૭ થી નવ સુધી જુએ ॥ ૩૨ ॥

હવે અવધિજ્ઞાની એક હાથ ક્ષેત્ર જુએ, ત્યારે કાળથી અ તર્મુહૂર્ત્ત જુએ

કાળથી દિવસથી થોડુ ઓછુ જુએ, અવધિજ્ઞાની ત્યારે ક્ષેત્રથી ગાઉ જુએ, તથા જ્યારે એક યોજન ક્ષેત્ર જુએ, ત્યારે કાળથી ૨ થી ૯ દિવસ સુધીનુ જુએ, તથા પક્ષથી થોડુ ઓછુ જુએ, ત્યારે ક્ષેત્રથી ૨૫ યોજન જુએ, ॥ ૩૩ ॥

ભરતક્ષેત્ર જુએ ત્યારે કાળથી પ દર દિવસ જુએ અને જ બુદ્વીપ ક્ષેત્ર જુએ ત્યારે માસથી કઈક અધિક જાણે, ૨ા દ્વીપ બે સમુદ્રનુ મનુષ્ય ક્ષેત્ર જુએ, ત્યારે કાળથી ૧ વર્ષ જુએ, તથા ૨ થી ૯ વર્ષનુ જુએ ત્યારે રૂચક નામના બાહ્ય દ્વીપના વિષયને જુએ ॥ ૩૪ ॥

હવે આ સ બ ધની ચોથી ગાથા (૩૫મી) વર્ણવે છે, સ ખ્યા જેની થાય તે સ ખ્યેય છે, તે સ વત્સર (એક વર્ષ) પ્રમાણનો પણ થાય, તુ શબ્દ વિશેષ બતાવે છે કે સ ખ્યેય હજાર ઉપરનો પણ થાય છે, તે સ ખ્યાતા કાળમા એ ટલે હજારો ઉપરના વર્ષનુ જેમા દેખાય તેવુ અવધિ થાય, તેને ક્ષેત્રથી સ ખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રો દેખાય છે, અપિ શબ્દથી જાણવુ કે મહાન એક સ ખ્યાતા યોજનનો દ્વીપ સમુદ્ર પણ

હોય, અથવા તેનો ભાગ પણ હોય તથા અસખ્યાતો કાળ તે પલ્યોપમ વિગેરે લક્ષણવાળાનુ અવધિજ્ઞાન થાય, તેને ક્ષેત્રથી પણ અસખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રોના જ્ઞાનની ભજના જાણવી, કોઈ વખત અસખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રનુ અવધિજ્ઞાન કોઈ મનુષ્યને થાય, કોઈને મોટા સખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રોનુ જ્ઞાન થાય, કોઈને એક પણ (અસખ્યાતા જોજનના) દ્વીપ સમુદ્રનુ જ્ઞાન થાય, તથા કોઈને સ્વયભુરમણ જેવા મહાન સમુદ્રના એક દેશ (ભાગ) નુ પણ અવધિજ્ઞાન થાય, આ અવધિજ્ઞાન તીરછુ છે એમ જાણવુ, અથવા સ્વયભુરમણ વિષયનુ તે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારનુ અવધિજ્ઞાન છે, તે આશ્રયી જાણવુ, એટલે અહી અસખ્યેયનુ પ્રમાણ લીધુ તે જોજનની અપેક્ષાએ સર્વ પક્ષમા જાણવુ, (પણ દ્વીપ સમુદ્રની અપેક્ષા ઉપરજ આધાર ન રાખવો) એટલે એમ જાણવુ કે જે અસખ્યાતા કાળનુ અવધિજ્ઞાન જાણે, તે પુરૂષ એક દ્વીપ સમુદ્રના એક દેશમા મોટા સમુદ્રની અપેક્ષાએ અસખ્યેય જોજનનુ પણ જ્ઞાન ધરાવે ॥ ૩૫ ॥

આ પ્રમાણે સ્થુલ ન્યાયને સ્વીકારી ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ સાથે કાળ વૃદ્ધિ અનિયત છે એમ બતાવ્યુ, અને કાળ વૃદ્ધિએ ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ નિશ્ચયથી બતાવી

હવે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવની અપેક્ષાએ જેની વૃદ્ધિમા બીજાની વૃદ્ધિ થાય, અથવા નથી થતી, તે બતાવે છે

काले चउण्ह वुड्ढी, कालो भइ यव्वो खित्तवुड्ढीए,
वुड्ढीइ द व पज्जव, भइयव्वा खित्तकालाउ ॥ नि ३६॥

અવધિજ્ઞાનની કાળમાં વૃદ્ધિ થતાં દ્રવ્ય વિગેરે બધાની વૃદ્ધિ થાય છે, આ સામાન્ય કહેલ છે તેથી પણ કાલની ભજના ક્ષેત્રની વૃદ્ધિમાં જાણવી, એટલે ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ છતાં પણ કાળની વૃદ્ધિ થાય પણ ખરી, ન પણ થાય, શા માટે? ઉ–ક્ષેત્રનું સૂક્ષ્મપણું છે, અને કાળનું સ્થુલપણું છે, દ્રવ્ય પર્યાયો તો વધે છે, અહીં સાતમી વિભક્તિ અંતે છે,

" ए हांति अवारते, पयमि बिइयाए बहुसु पुलिंगे
तइयाइसु छट्ठी सतमीण एगंमि महिलत्थे " ॥ १ ॥

એકાર અકારાંત પદમાં દ્વિતીયા વિભક્તિમાં તથા પુલિંગના બહુવચનમાં આવે છે, તથા મહિલાના અર્થમાં ત્રીજી વિગેરે વિભક્તિમાં તથા છઠ્ઠી સાતમીના એકવચનમાં છે અર્થાત પુલિંગમાં દ્વિતીયાના બહુવચનમાં અકારનો એકાર થાય છે, તથા સ્ત્રીલિંગમાં અને ત્રીજી વિભક્તિ વિગેરેમાં તથા છઠ્ઠી સાતમીના એકવચનમાં એકાર સર્વત્ર થાય છે, આવો માગધીનો નિયમ છે, માટે આવા લક્ષણથી સિદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે જ્યાં પ્રાકૃત ગાથા હોય, ત્યાં ઈષ્ટ વિભક્તિ પદોના અંતમાં લેવી (માગધીમાં સંસ્કૃત માફક અમુકજ રૂપ વિભક્તિમાં થાય તેવું નથી માટે યોગ્ય અર્થ જે રીતે ઘટે તે પ્રમાણે ફેરફાર કરવો) તે પ્રમાણે લેતાં ચાલુ વાતમાં દ્રવ્ય અને પર્યાયની વૃદ્ધિ થવા છતાં પણ ક્ષેત્ર કાળની ભજના

જાણવી, કારણ કે દ્રવ્ય પર્યાયો પરિસ્થુલ હોવાથી અને ક્ષેત્ર કાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી ક્ષેત્રકાળ વધવાનુ નક્કી નથી, પણ દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય તો પર્યાયોની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે, (ગાથામા 'તુ' 'ચ' ના અર્થમા છે) પણ પર્યાયોની વૃદ્ધિમા દ્રવ્યની વૃદ્ધિમા ભજના જાણવી, કારણ કે દ્રવ્યથી પર્યાયોનુ સૂક્ષ્મપણુ વિશેષ છે, અક્રમવર્ત્તિ (સ્પર્શ રસ વિગેરે) ઓની પણ વૃદ્ધિનો સભવ છે, એટલે પર્યાયની વૃદ્ધિ થાય, તો પણ કાળવૃદ્ધિનો અભાવ છે, ॥ ૩૬ ॥

પ્ર૦—જઘન્ય મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટ ભેદથી ભિન્ન એવા અવધિ જ્ઞાન સબધી ક્ષેત્ર કાળના અગુળ આવલિકાના અસખ્યેય ભાગથી ઉપલક્ષિતમા પરસ્પર પ્રદેશ અને સમય સખ્યા પરિસ્થુલ અને સૂક્ષ્મપણુ છે ખરૂ, પણ તે કેટલામા ભાગે હીન અધિકપણુ છે ?

ઉ૦—જેનુ વર્ણન કરવુ છે, તે આવલિકાના અસખ્યેય ભાગ આદિ કાળથી અસખ્યેયગણુ ક્ષેત્ર છે, કેવી રીતે ? તે કહે છે,

सुहुमोय होइ कालो, तत्तो सुहुमयर हवइ खित्त,
अगुल सेढीमित्ते, ओसप्पिणीओ असखेज्जा ॥ नि ३७ ॥

સૂક્ષ્મ (ઝીણો) કાળ છે, કારણ કે તે સો કોમળ કમળના પત્ર સાથે ભેદવા જોરથી પ્રયાસ કરીએ, તોપણ એક પત્ર ભેદાતા અસખ્યાતા સમય વીતી જાય, તેથી પણ ક્ષેત્ર વધારે સૂક્ષ્મ બનાવેલ છે, કારણ કે અગુલ શ્રેણીમાત્ર ક્ષેત્રમા એક

પ્રદેશે એક સમયની ગણતરી કરતા અસખ્યાતી અવસર્પિણી ગણાઈ જાય, એમ તીર્થંકર કેવળજ્ઞાનીઓ બતાવે છે, તેનો ભાવાર્થ આ છે કે અગુલ શ્રેણિમાત્રમા પ્રદેશનુ સ્થાન વિચારતા અસખ્યેય અવસર્પિણીના સમયની રાશિનુ પરિમાણ થાય ॥ ૩૭ ॥

આ પ્રમાણે જઘન્ય વિગેરે ભેદોવાળુ અવધિજ્ઞાનનુ ક્ષેત્ર પરિમાણ બતાવ્યુ, અહીં પણ પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે સમજવુ કે ક્ષેત્ર તે ક્ષેત્રમા રહેલી દ્રવ્ય વસ્તુઓ દેખવા યોગ્ય હોય તેને અવધિજ્ઞાની જુએ જાણે, તેથી ક્ષેત્રમા દ્રવ્ય અવધિ પણ હોવાથી તેની પછી તુર્તજ અવધિજ્ઞાનને જાણવા યોગ્ય દ્રવ્યને કહે છે,

तेआ भासा दव्वाण, अतरा इत्थ लहइ पट्ठवओ ।
गुरु लहुअ अगुरु लहुअ, त पि अतेणेव निट्ठाइ ॥ नि ३८ ॥

અવધિ જઘન્ય મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ભેદવાળુ છે, તેથી પ્રથમ જઘન્ય અવધિને જાણવા યોગ્ય દ્રવ્યને બતાવે છે, તેજસ અને ભાષા તેમના દ્રવ્યના વચલા આતરાને જાણે, (ગાથામા અતરાત્ પચમી છે ત્યા સાતમી લેવી એટલે અતરે થાય અથવા પાઠાતરમા તેવો પાઠ છે તે લેતા સાતમીનો અર્થ લેવો) તેનો સાર આ છે, કે તેજસ તથા વાક્ (વચન) દ્રવ્યોને અતરાલે તે બેને અયોગ્ય અન્ય દ્રવ્ય છે, તે અવધિજ્ઞાની જાણે,

પ્ર૦–કયો ?

ઉ૦—અવધિજ્ઞાનનો પ્રારંભક (પ્રસ્થાપક) જાણે

પ્ર૦—કેવુ વિશિષ્ટ ?

ઉ૦—ગુરૂ, તથા લઘુ, તથા અગુરૂલઘુ જાણે છે, તેનો સાર આ છે, કે ગુરૂ લઘુના પર્યાયવાળુ તથા અગુરૂ લઘુના પર્યાયવાળુ દ્રવ્ય જાણે છે તેમા તૈજસ દ્રવ્યની સમીપમા હોય તે ગુરૂલઘુ છે અને જે ભાષા દ્રવ્યની સમીપમા હોય તે અગુરૂ લઘુ છે, અને અવધિજ્ઞાની પ્રચ્યવતો (પડતો) છતો તે ઉપર બતાવેલજ દ્રવ્યના ઉપલબ્ધ (દેખાવા) વડેજ નિષ્ઠા (સમાપ્તિ) ને પામે છે, (અવધિજ્ઞાન રહિત થાય છે) ગાથામા અપિ શબ્દ છે, તેથી એમ જાણવુ, કે પ્રતિપાતિ (હીયમાન ઘટનારૂ) અવધિનાન હોય તોજ તે ઘટે છે, પણ બધુજ અવધિનાન પ્રતિપાતિ (ઘટનારૂ) છે એમ ન જાણવુ, ચકાર 'જ' ના અર્થમા છે, તેથી એમ જાણવુ કે અવધિજ્ઞાનજ ઘટે છે, પણ બીજા બધા મતિજ્ઞાન વિગેરે તેમ ઘટે છે, એમ ન જાણવુ, ॥ ૩૮ ॥

પ્ર૦—કેટલા પ્રદેશવાળુ તે દ્રવ્ય છે, કે જે તૈજસ ભાષા દ્રવ્યોના વચમા રહેલ છે, અને જઘન્ય અવધિજ્ઞાનીને પ્રમેય (જાણવા યોગ્ય છે,) માટે, તે પરમાણુના ક્રમથી લઈને તે પરમાણુઓના ઉપચયથી ઔદારિક વિગેરે વર્ગણાનો અનુક્રમ કહેવો જોઈએ ? તે બતાવવા નિ ગે ગાથાઓ કહે છે,

ओराल विउव्वाहार तेअभापाण पाण मणकम्म ।
अहदव्व [illegible] क्रमो विवज्ञामआवित्ते ॥ नि

कम्मोर्वारं धुवेयर सुणेयर वग्गणा अणताओ
चउ धुव णंतर तणु वग्गणाय मीसो तहाऽचित्तो॥ नि ४०॥

પ્ર૦—ઔદારિક વિગેરે શરીરને યોગ્ય દ્રવ્યની વર્ગણા
ામાટે કહો છે ? વિનેય (શિષ્યો) ને સુઝવણુ ન થાય,
ાટે તે સબંધી દૃષ્ટાંત આપે છે,

આ ભરત ક્ષેત્રમા મગધ દેશમા કુચીકર્ણ નામે ધનપતિ
ોઠ હતો, તેની પાસે ગાયો હજારોની સખ્યામા ઘણી હોવાથી
તે બધીને જુદીજુદીપાળવા માટે ઘણા ગોવાળીયા રાખ્યા,
તે પણ પરસ્પર ગાયો મળી જવાથી ઓળખવાને અભાવે
ગોવાળીયા પરસ્પર કકાસ કરવા લાગ્યા, તેમને વાર વાર
વઢતા જોઇ તે ન લડે માટે તેમની ઓળખાણ માટે રાતી
ધોળી કાળી કાબરી વિગેરે ગવાળી જુદીજુદી પાડીને અમુક
અમુક સખ્યાની વર્ગણા કરી તે ગોવાળીયાઓને સોપી, આ
દૃષ્ટાતે હવે બોધ આપે છે કે અહીં ગાયના માલીક જેવા
તીર્થંકર છે, ગોવાળીયા જેવા શિષ્યો, ગાયો રૂપ પુદ્ગલાસ્તિ
કાય, તેમની પરમાણુ વિગેરેની વર્ગણાના વિભાગવડે તીર્થં
કરે શિષ્યોને સમજાવ્યા છે, હવે તેનુ સ્વરૂપ બતાવે છે

તેમા પ્રથમ ઔદારિક ગ્રહણ કરવાથી ઔદારિક શરી
રને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વર્ગણાઓ લીધી છે, તેઓ આ પ્ર
માણે જાણવી—અહીં વર્ગણાના ચાર ભેદો પડે છે, દ્રવ્યથી
ક્ષેત્રથી કાળથી અને ભાવથી, તેમા દ્રવ્યથી એક પ્રદેશ
(પરમાણુ) થી અનત પ્રદેશપ્રમાણુની, ક્ષેત્રથી એક પ્રદેશમા

અવગાઢથી અસખ્યાત પ્રદેશ સુધી અવગાઢેલી, કાળથી એક સમયની સ્થિતિવાળી તે અસખ્યેય સમયની સ્થિતિ સુધીની, ભાવથી પરિસ્થુલ ન્યાયને અનુસરીને કાળા રગથી લઈને શુકલ રગ સુધીની ૫,સુરભિ દુરભિગ ધવાળી બે, તિખા રસથી લઈને મધુર રસ સુધી ૫, મૃદુસ્પર્શથી લુખા સ્પર્શસુધી અને ગુરૂ લઘુ તથા અલઘુ ગુરૂ સુધી ૮, આ પ્રમાણે આ વર્ગણાઓ પ્રથમની ચાર પ્રકારની છે, હવે તે ચાલુવાત કહે છે, તેમા પ્રથમ પરમાણુઓની એક વર્ગણા છે એ પ્રમાણે બે પરમાણુ (પ્રદેશ) ની એક વર્ગણા છે, એ પ્રમાણે એકેક પરમાણુ વધતા સખ્યેય પ્રદેશ (પરમાણુ) ની સખ્યેય વર્ગણાઓ છે, અને અસખ્યેય પ્રદેશની અસખ્યેય વર્ગણાઓ છે પછી અનત પ્રદેશની અનતી વર્ગણાઓ છે, પણ તેઓ ઔદારિક શરીરને અયોગ્ય છે, ત્યારપછી તેને ઉલઘી વિશિષ્ટ પરિણામ વાળી ઔદારિક શરીર ગ્રહણ કરવા કામ લાગે, તે પણ અનતી વર્ગણાઓ છે, તેમને પણ ઓળગીને પ્રદેશની વૃદ્ધિએ ઔદારિક શરીરને પણ કામ ન લાગે તેવી અનતી વર્ગણાઓ છે, કારણકે ઘણા દ્રવ્યોથી અને સૂક્ષ્મ પરિણામે પરિણત થવાથી ઔદારિક શરીરને તે નકામી છે, તેમ આ વર્ગણાઓ અલ્પ પરમાણુઓથી બનેલ અને બાદર પરિણામ વાળી હોવાથી વૈક્રિયશરીરને પણ અયોગ્ય છે, પાછી પરમાણુની વૃદ્ધિએ બીજી અનતી વર્ગણાઓ ઉલઘવાથી તેવા પરિણામવાળી વૈક્રિય શરીરને યોગ્ય અનતિ વર્ગણાઓ છે, પછી તે વર્ગણાઓ [illegible]ની વૃદ્ધિથી ઘણા પરમાણુથી

નિર્વૃત્ત અને સૂક્ષ્મ પરિણામપણે હોવાથી વૈક્રિયશરીરને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, એમ પ્રદેશ વૃદ્ધિએ વધતી વર્ગણાઓ પર્યન્ત શરીરને પણ ન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અનતી વર્ગણાઓ છે કારણકે તે આહારકશરીરને અલ્પ પરમાણુઓથી નિવૃત્ત છે અને બાદર પરિણામ વાળી હોવાથી યોગ્ય થતી નથી એમ આહારક અને તેજસની ભાષાથી આનાપાન (શ્વાસોશ્વાસની મન અને કર્મની અયોગ્ય યોગ્ય વર્ગણાઓ પ્રદેશ વૃદ્ધિને અનતની ત્રણ ત્રણ યોજવી

પ્ર૦—આ ઔદારિક વિગેરેની વર્ગણાઓ ત્રણ ત્રણ કેવી રીતે સમજવી ?

ઉ૦—તૈજસ ભાષા દ્રવ્યાંતરવર્તી ઉભય અયોગ્ય દ્ર અવધિજ્ઞાનવાળો દેખી શકે છે તે માટે,

આ દ્રવ્ય વર્ગણાઓનો ક્રમ છે, તેમા વર્ગણા તે વર્ગ અથવા રાશિ છે, (તે બન્ને એક અર્થ ના પર્યાય છે) વર્ગ વિપર્યાસવડે દેખ તે દેખ ગણવી વર્ગણાનો ક્રમ જાણવો તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે એક પ્રદેશમા અવગાહિ રહેલ પરમાણુઓના સ્કંધો ની એક વર્ગણા તેજ પ્રમાણે બે પ્રદેશમા અવગાહી રહેલ સ્કંધોની બીજી વર્ગણા એમ એકેક પ્રદેશની વૃદ્ધિએ સખ્યેય પ્રદેશમા અવગાહેલ સખ્યેય અસખ્યેય પ્રદેશમા અવગાહેલ અસખ્યેય છે, અને પ્રદેશ પ્રદેશ ઉતરતા (ઘટતી) અસખ્યેયની ઉપરથી કર્મને યોગ્ય અનન્તેય વર્ગણા રૂપ છે, પણ પ્રદેશ ઘટતીએ તેને અયોગ્ય એવી

અસખ્યેય વર્ગણાઓ થાય છે, અને અયોગ્યતાનુ કારણુ અલ્પ પરમાણુ નિર્વૃત્ત અને ઘણા પ્રદેશમા અવગાઢ હોવાથી, મન દ્રવ્યોને પણ એ પ્રમાણે અયોગ્ય યોગ્ય અને અયોગ્ય લક્ષણુવાળી ત્રણુ ત્રણુ વર્ગણાઓ યોજવી આ પ્રમાણે સર્વત્ર ભાવના કરવી, પરપર સૂક્ષ્મ પ્રદેશથી અસખ્યેય ગુણુવાળી પૂર્વે તૈજસથી (તત્ત્વાર્થ અ–૨–સૂ–૩૮–૩૯ મા) બતાવેલ છે, આ પ્રમાણે કાળથી અને ભાવથી વર્ગણા ટુકામા બતાવી છે ॥૩૯॥ હવે તે સબધી બીજી ગાથા કહે છે,

પૂર્વની ગાથામા કર્મ દ્રવ્યની વર્ગણા બતાવી, હવે એકેક પ્રદેશ વધતા તેને ન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બતાવે છે, કરાય તે કર્મ, તે કર્મના ઉપર ધ્રુવ વર્ગણા અનતી છે, અહીં ધ્રુવ નિત્ય તે કાળ રહેનારી જાણવી, અને તેના ઉપર પ્રદેશ વધતે વધતે અશાશ્વતી કદી ન પણ હોય તેવી અનતી વર્ગણાઓ હોય છે, ત્યાર પછી શૂન્ય વર્ગણા, એટલે શૂન્ય અતરવાળી વર્ગણા એટલે એકેક ઉત્તર વૃદ્ધિએ વ્યવહિત અતરવાળી અનતી વર્ગણાઓ છે, તથા તેથી ઉલટી અશૂન્ય અતરા તે અવ્યવહિત અતરવાળી પણ એકેક પ્રદેશે વધતી અનતી વર્ગણાઓ છે, ત્યાર પછી ચાર ધ્રુવાતરા પ્રદેશ ઉત્તરવાળીજ વર્ગણા થાય છે, ત્યાર પછી તનુ વર્ગણાઓ છે, તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે ભેદ અભેદના પરિણામો વડે ઔદારિક વિગેરેને યોગ્યતાના અભિમુખ હોય છે, અથવા મિશ્ર અચિત્ત સ્કધ દ્રયને યોગ્ય તે ચાર જ વર્ગણાઓ જ

થાય છે; ત્યાર પછી મિશ્રસ્કંધ થાય છે, તે સૂક્ષ્મજ મિશ્ર બાદર પરિણામની અભિમુખ હોય તે મિશ્ર છે, ત્યારપછી અચિત્ત મહાસ્કંધ છે, તે વિસ્રસા પરિણામના કારણે કેવલિ સમુદ્ઘાતની ગતિએ લોકને પૂરનો અને પાછો સંકોચાવાનો હોય છે

પ્ર૦—અચિત્તપણાના અવ્યભિચારથી તેનું અચિત્ત વિશેષણ વ્યર્થ છે ?

ઉ૦—એમ નથી, કેવલી સમુદ્ઘાત સચિત્ત કર્મ પુદ્ગલ લોકવ્યાપિ મહાસ્કંધ છે, તેનાથી આ અચિત્ત જુદો છે માટે અચિત્ત શબ્દ જરૂરનો છે, કેટલાક આચાર્યો કહે છે, કે આ અચિત્ત સ્કંધજ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ છે, પણ, તે સ્વીકારવા યોગ્ય નથી, કારણ કે અવગાહના અને સ્થિતિવડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ અસંખ્યેય આ । હીનાદિ ભેદથી ચતુઃસ્થાનમાં પડે છે, એમ પ્રભુ તે બતાવે છે,

उक्कोस पएसियाणं भंते खंधाणं केवइआपज्जवा पण्णत्ता ! गोयमा ! अणन्ता, से केण ट्ठेणं भंत एवं वुचइ ! गोयमा ! उ क्कोस पएसिए उक्कोस पएसिअस्स दव्वट्ठाए तुल्ले, पएसट्ठाए वितुल्ले ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणा वडिए ठिईएवि ४, वन्न रस गंध अट्ठहि फासेहि छट्ठाण वडिए "

હે ભગવન્ ! ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશિકાના કેટલા પર્યાયો કહ્યાછે?

હે ગૌતમ ! અનંતા,

પ્ર૦—શા માટે એમ કહો છો ?

ઉ૦—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશિક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશિકના દ્રવ્યપણાથી

તુલ્ય છે, પ્રદેશપણાથી પણ તુલ્ય છે, અને અવગાહનાથી ચાર સ્થાનમા પડે છે, તેમ સ્થિતિવડે પણ ચાર છે, વર્ણ ગ ધ રસ અને આઠ સ્પર્શોવડે છ સ્થાનમા પડે છે,

પણ ઉપર બતાવેલ વર્ગણાવાળો તો તેવા બીજા અચિત્ત મહાસ્ક ધો સાથે અવગાહના સ્થિતિવડે તુલ્ય છે, વળી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળો તો આઠ ફરસી છે, તથા અચિત્ત મહાસ્ક ધ તો ચાર ફરસવાળો છે, તેથી એમ સમજવુ કે અચિત્ત મહા સ્ક ધથી બીજા પણ મોટા સ્ક ધો વિદ્યમાન છે, આટલુ ટુ કામા કહ્યુ, ॥ ૪૦ ॥

ઉપર તૈજસ ભાષા દ્રવ્યોનુ અ તરાળ તથા ગુરૂ લઘુ અને અગુરૂ લઘુ દ્રવ્ય જઘન્ય અવધિજ્ઞાની જુએ, જાણે, એવુ બતાવ્યુ, પણ ઔદારિક વિગેરે દ્રવ્યોનુ બતાવ્યુ નહોતુ, તે ઔદારિક વિગેરે દ્રવ્યોનુ જે ગુરૂ લઘુપણ, કે અગુરૂ લઘુ પણુ છે, તે બતાવે છે,

ओरालिअ वेउव्विअ आहारग तेअगुरु लहु दव्वा,
कम्म गमण भासाइ, एआइ अगुरु लहु आइ ॥ नि ४१ ॥

ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ દ્રવ્યો ગુરૂ લઘુ છે, અને કાર્મણ મન અને ભાષાદિ દ્રવ્યો અગુરૂ લઘુ નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ છે (નિશ્ચય નયનાસતે એકાત ગુરૂલઘુ દ્રવ્યોનો અભાવ છે અને વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ માટીનુ ઢેફ ભારે, હલકો દીવો, ગુરૂ લઘુ વાયુ અને આકાશ અગુરૂ લઘુ, વિગેરે છે) ॥ ૪૧ ॥

હવે પછીની બે ગાથાઓ સાથે સબંધ છે, પ્રથમ ક્ષેત્ર કાળનુ અવધિજ્ઞાન સબંધી ફક્ત અંગુલ આવલિકાના અસખ્યેય વિગેરે ભાગની કલ્પનાવડે પરસ્પર ઉપલભની વૃદ્ધિ બતાવવાવડે કહ્યુ, હવે તે બેનુ ઉક્ત લક્ષણવાળા દ્રવ્ય સાથે પરસ્પર ઉપનિબધ બતાવે છે

संखिज्जमणो दव्वे भागो लोग पलियस्स बोद्धव्वो ।
मखिज्ज कम्म दव्वे, लोए थोवूणग पलियं ॥ नि ४२ ॥
तेया कम्म सरीरे, ते आ दव्वे अ भाम दव्वे अ,
बोधव्वम संखिज्जा दीव समुद्दा य कालोअ ॥ नि ४३ ॥

સખ્યા ગણાય તે સખ્યેય છે, મન સબધીનુ યોગ્ય દ્રવ્ય તે મનો દ્રવ્ય છે, તે મનો દ્રવ્યને જાણનારૂ અવધિક્ષેત્રથી સખ્યેય લોક ભાગ જાણે, અને કાળથી પણ સખ્યેય ભાગ પલ્યોપમનો જાણે, તેનો સાર આ છે, કે જે અવધિજ્ઞાની મનોદ્રવ્યને જાણે તે ક્ષેત્રથી લોકના સખ્યેય ભાગને અને કાળથી પલ્યોપમના સખ્યેય ભાગને જાણે તથા કર્મ દ્રવ્યને જાણનારા અવધિજ્ઞાની હોય, તે લોકના તથા પલ્યોપમના જુદા જુદા સખ્યેય ભાગો જાણે લોકના તથા સપૂર્ણ ચૌદ રાજ પ્રમાણ લોક ક્ષેત્રને જે અવધિજ્ઞાની જાણે, તે કાળથી થોડુ ઉણુ પલ્યોપમ જાણે,

પ્ર૦—દ્રવ્યના સબધી ક્ષેત્ર કાળના અવધિજ્ઞાનના અવધિજ્ઞાનનુ વર્ણન કરવાનુ છે, તે વખતે ફક્ત એકના લોક ક્ષેત્રનુ અને પલ્યોપમ કાળનુ ગ્રહણ કરવુ અયુક્ત છે

ઉ૦—એમ નથી, અહીં પણ દ્રવ્યના ઉપનિબ ધનના સામર્થ્યનુ બ્યાપ્તપણુ છે, કે ક્ષેત્રકાળની વૃદ્ધિમા દ્રવ્યોની અ વશ્યે વૃદ્ધિ છે, અને તેથી એમ જાણવુ, કે મનોવર્ગણાની ઉપર પણ ધ્રુવ વર્ગણા વિગેરે દ્રવ્યને દેખનારા અવધિજ્ઞાનીને ક્ષેત્ર કાળની પણ વૃદ્ધિ જાણવી ॥ ૪૭ ॥

તેજોમય તે તૈજસ, સાથે શરીર શબ્દ બધામા જોડવો, તે તેજસ શરીરને દેખનાર અવધિજ્ઞાનીને ક્ષેત્રથી અસ ખ્યેય દ્વીપ સમુદ્રો જણાય, કાળપણ અસ ખ્યાતો જાણવો, મિથ્યા દર્શન વિગેરેથી જે સ સાર ભ્રમણના બીજરૂપ ક્રિયા કરાય તે જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારનુ છે, તેનાથી નિર્વૃત્ત અ થવા તન્મય છે, તે કાર્મણ શરીર જે, (કાર્મણ સાથે શરીર શબ્દ જોડવો) તૈજસ શરીર માફક કાર્મણમા પણ ક્ષેત્રથી અસ ખ્યેય દ્વીપો સમુદ્રો જાણે, ભાષા વિષયમા પણ તે પ્રમાણે જાણવુ કાળ પણ અસ ખ્યેય તે સ ખ્યેય પલ્યોપમ જેટલુ જાણે, આ બધામા અસ ખ્યેયપણુ આવે છે, છતા પણ યથા યોગ દ્વીપ સમુદ્રનુ અ લ્પ બહુત્વ સૂક્ષ્મ તથા બાદર દ્રવ્યના દ્વારવડે જાણવુ, (તૈજસ દ્રવ્યથી કાર્મણ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ છે, એ- ટલે જ્યા સુધી બ ધાયા ન હોય ત્યા સુધી તેજસ કાર્મણથી બ ધાયેલા તેજસ કાર્મણ સ્થુળ છે તેથી પ્રથક્ વચન છે,),

પ્ર૦—આ પ્રમાણે હોય તો ગાથા ૩૮મા બતાવેલુ

तेया भासा दव्वाण अतरा पत्थ लहइ पट्ठवओ,

તેની સાથે તૈજસ ભાષાનુ અ તરાળ દ્રવ્ય બતાવનાર અ ગુળ

આવલિકા અસખ્યેય ભાગ વિગેરે ક્ષેત્ર કાળ પ્રમાણ બતાવ્યુ, તે તૈજસ ભાષાદ્રવ્યોનુ ક્ષેત્રકાળનુ અસખ્યેયપણુ કહ્યુ છે તેથી વિરોધ આવશે

ઉ૦—એમ નથી, પ્રારભક અવધિજ્ઞાનીને બનેને ગ્રહણુ કરવા યોગ્ય નહિ, તેજ દેખે છે, એવુ કહ્યુ છે, અને દ્રવ્યોનુ વિચિત્ર પરિણામ હોવાથી ઉપર બતાવેલુ ક્ષેત્ર કાળનુ પ્રમાણ અવિરૂદ્ધજ છે, અથવા તે અલ્પ દ્રવ્યો છે, એમ અગીકાર કરીને કહ્યું, અને આ બીજી વખત કહ્યુ, તે ઘણા તૈજસ ભાષા દ્રવ્યો છે, તેને આશ્રયી કહ્યુ માટે વધારે કહેવા નથી, ॥ ૪૩ ॥

પ્ર૦—જઘન્ય અવધિનુ પ્રમેય બતાવતા કહ્યુ, કે ગુરૂ લઘુ અથવા અગુરૂ લઘુ દ્રવ્ય દેખે છે, પણુ બધુ રૂપી દ્રવ્ય દેખે નહિ, તથા વિમધ્યમ અવધિ પણુ અગુલ આવલિકાના અસખ્યેય ભાગથી લઈને હેઠ સુધી અમુક દ્રવ્ય જાણે, પણુ બધુ રૂપી દ્રવ્ય ન જાણે, કારણુ કે તે અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રમા રહેલી વસ્તુઓને જાણે, તેથી અહીં પ્રશ્ન કરે છે, કે ઉત્કૃષ્ટ અવધિ પણુ બધા રૂપી દ્રવ્ય દેખે કે નહિ, અથવા કેવી રીતે છે ? તેનો ખુલાસો કરે છે,

एग पदसो गाढ परमोही लहइ कम्मग शरीरं ।
लहइ य अगुरुय लघुअं तेय शरीरे भवपुहुत्तं ॥ नि ४४ ॥

પ્રકૃષ્ટ સૌથી (બારીક) દેશ (ભાગ) તે પ્રદેશ તેવા ક્ષેત્રના એક પ્રદેશમા અવગાઢ (સપૂર્ણ વ્યાપ્ત) થએલ હોય

તે પરમાણુ હોય, અથવા બે અણુ (સ્કધ) વિગેરે દ્રવ્ય હોય, તેવા એક પ્રદેશના અવગાઢે રહેલા પરમાણુ કે સ્કધને પણ પરમ અવધિજ્ઞાની દેખે છે (આકાશ પ્રદેશોમા એવો સ્વભાવ છે, કે અનત પરમાણુનો એક કે તેવા બીજા સ્કધો માઇ શકે છે,) અવધિજ્ઞાની તથા જ્ઞાન અભેદપણે લેવાથી સૂત્રની ગાથામા એમ કહ્યુ કે અવધિ દેખે છે તથા કાર્મણ શરીરને પણ દેખે છે,

પ્ર૦—પરમાણુ તથા બે અણુ વિગેરેનુ દ્રવ્ય નથી કહ્યુ, તે ક્યાથી જાણીએ, કે તેનુ આલબન પરમ અવધિજ્ઞાની લે છે, જાણે છે, માટે આ કાર્મણ શરીર લીધુ તેથીજ સિદ્ધ થશે કે આ બે અણુ વિગેરેનુ કાર્મણ શરીર હશે ?

ઉ૦—તેમ નથી, કારણ કે કાર્મણ શરીર જીવસબધી હોવાથી અને જીવ અસખ્યાત પ્રદેશની અવગાહના વાળોજ હોવાથી એક પ્રદેશ અવગાઢનુ લાગુ પડે નહિ, માટે જુદુ બતાવ્યુ છે, અને અગુરૂ લઘુનુ જ્ઞાન પામે છે, અને ચકાર હોવાથી જણાય છે કે ગુરૂ લઘુ પણ જાણે છે, તથા પુદ્ગળ લક્ષણ જાતિની અપેક્ષાએ એકવચન છે, બીજી રીતે એમ લ ખાય, કે સર્વ પ્રદેશમા અવગાઢ દ્રવ્યોને જુએ છે, તથા તૈજસ શરીર દ્રવ્ય વિષયવાળા અવધિમા કાળથી ભવ પૃથક્ત્વ પરિછેદ પણે સમજવુ, તેનો સાર આ છે, કે જે અવધિ તૈ-જસ શરીરને જુએ છે, તે કાળથી ભવ પૃથક્ત્વ જુએ છે, તથા પૂર્વે કહેલ કે તૈજસ શરીરને જુએ તે કાળથી પલ્યો-

પમનો અસખ્યેય ભાગ જુએ તેજ અહીં ભવ પૃથકત્વવડે વિશેષપણે બતાવ્યો, તેને દેખે તો

પ્ર૦—એક પ્રદેશ અવગાઢનુ અતિ સૂક્ષ્મપણુ હોવા છતા કાર્મણ શરીર વિગેરેનુ તેને દર્શન થાય, ત્યારે તે કાર્મણ શરીર વિગેરે કહેવુ વ્યર્થ છે ? તથા એક પ્રદેશ અવગાઢ એવુ પણ ન કહેવુ, કારણ કે—(रूवगय लहभइ सव्व) બધા રૂપી દ્રવ્યને જાણે, આવુ કહેલુ છે,

ઉ૦—સૂક્ષ્મ દેખે છે, માટે બાદર પણ દેખે, એવો નિયમ નથી, તથા બાદર દેખે, માટે સૂક્ષ્મ પણ દેખે તેવો પણ નિયમ નથી, કારણ કે—

અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા અગુરૂ લઘુનો આરભક તેને જોવા છતા ગુરૂલઘુને જોતો નથી, અથવા અતિસ્થૂલ ઘટ વિગેરેને મન પર્યવજ્ઞાની જાણવા છતા ફકત મનો દ્રવ્યમાજ જાણુવા પણ રહે, પણ અતિસ્થૂલ એવા બીજા દ્રવ્યોમા નહિ, આ પ્રમાણે વિજ્ઞાન વિષયના વિચિત્ર પણાનો સભવ થયે છતે સશય દૂર કરવા માટે એક પ્રદેશમા અવગાહીનુ ગ્રહણ કરવા છતા શેષ (બાકી, ના) વિષયોનુ વિશેષ બતાવવુ તે અદોષ (સારૂ) છે, અથવા એક પ્રદેશ અવગાહી ગ્રહણ કરવાથી પરમાણુ આદિથી કાર્મણ સુધીનુ ગ્રહણ છે, અને ત્યાર પછીનામા અગુરૂ લઘુનુ ગ્રહણ કર્યુ છે, ચ શબ્દથી ગુરૂલઘુ ઔદારિક વગેરેનુ ગ્રહણ છે, આ પ્રમાણે પરમ અવધિવાળાને સર્વ પુદ્ગળોનુ વિશેષ વિષયપણુ બતાવેલુ જાણવુ

તેવાનેજ પછી સિદ્ધ કરીને કહેયો કે બધા રૂપી પદાર્થને તે જાણે છે, માટે તેમા દોષ નથી આવતો ઉપર બતાવેલ એક પ્રદેશ અવગાઢ વિગેરે છે, તેજ બધુ રૂપી છે, પણ બીજુ નથી (આવુ સામાન્ય બુદ્ધિવાળાને ખુલ્લુ સમજવા કહ્યુ છે) ॥ ૪૪ ॥

આ પ્રમાણે પરમાવધિનો દ્રવ્યને આશ્રયી વિષય કહ્યો, હવે ક્ષેત્ર કાળને આશ્રયી બતાવે છે,

परमोही असंखिज्जा, लोगमित्ता समा असंखिज्जा ।
रूवगय लहइ सव्व, खित्तोवमिअ अगणिजीवा ॥ नि ४५ ॥

પરમ તેજ આ અવધિ—તે પરમાવધિ જ્ઞાની ક્ષેત્રથી અસખ્યેયલોક માત્ર (ખડોને) જાણે, કાળથી અસખ્યેય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓને જાણે, તથા દ્રવ્યથી મૂર્ત્ત દ્રવ્ય માત્રને જાણે, એટલે પરમાણુથી માડીને બધા ભેદ સહિત પુદ્ગલાસ્તિકાયનેજ જાણે, ભાવથી હવે પછી કહેવાતા બધા પર્યાયોને જાણે, (અસખ્યેય લોક ખડનો અર્થ એ છે કે ક્ષેત્રથી એટલા બધા દ્રવ્યના પદાર્થો પણ હોય તો જાણે આ ઉત્કૃષ્ટ પરમાવધિનો વિષય બતાવવા કહ્યુ) અગ્નિ જીવોનુ સ્વરૂપ પૂર્વે બતાવ્યુ છે, તે પ્રમાણે જાણવુ,

પ્ર૦—રૂપ ગત સર્વ જાણે, એ અર્થથી ગઈ ગાથામાજ જણાવ્યુ અહીં ફરી ગાથામા કેમ કહ્યુ ?

આથી બીજુ રૂપ ગત દ્રવ્ય નથી તે બતાવવા કહ્યુ,

અથવા પૂર્વની ગાથામા એક પ્રદેશ અવગાઢ વિગેરે પરમ અવધિનુ દ્રવ્ય પરિમાણુ કહ્યુ, અહીં કહ્યુ તે 'રૂપ ગત બધુ જાણે' તે ક્ષેત્ર કાળ બનેનુ વિશેષણુ કહ્યુ, તેનો સાર આ છે કે રૂપિ દ્રવ્યના નિબ ધન પણાથી ક્ષેત્ર કાળને ન જાણે, પણુ તેમા રહેલા પુદ્ગળ દ્રવ્યોને જાણે, કારણુ કે ક્ષેત્ર કાળ તો અરૂપી છે, ॥ ૪૫ ॥ આ પ્રમાણે પુરૂષને આશ્રયી ક્ષાયો પશમિક અવધિ અનેક પ્રકારે કહ્યુ હવે તીર્યંચને આશ્રયી કહે છે,

आहार तेय लंभो, उक्कोसेण तिरिक्ख जोणीसु,
गाउय जहण्ण मोही नरपसु उ जोयणुक्कोसो ॥ नि ४६ ॥

આહાર તૈજસ ગ્રહણુ કરવાથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ દ્રવ્યો લેવા, એટલે આહારક તૈજસના લાભથી ઉત્કૃષ્ટ તીર્યંચ યોનિમા છે, તેનો સાર આ છે, કે તીર્યંચ યોનિમા જે અવધિજ્ઞાન થાય, તે ઉત્કૃષ્ટથી દ્રવ્યથી આહારક શરીર તથા તૈજસ શરીરના દ્રવ્યોને જાણે તેજ પ્રમાણે પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે દ્રવ્યના અનુસારેજ ક્ષેત્ર કાળ ભાવોને પણુ જાણુવાનુ જાણી લેવું હવે ભવપ્રત્યય અવધિનુ સ્વરૂપ કહે છે, તે દેવતા નારકીનેજ હોય છે, તેમા નારકીને થોડુ હોય છે, તે આશ્રયી પ્રથમ કહે છે, તે જઘન્યથી ગાઉ જાણે છે, જે નરોને બોલાવે (કુમાર્ગે ગયેલાને પોતાના તરફ ખેચે) તે નારક છે, તેમને ઉત્કૃષ્ટથી અવધિજ્ઞાન એક યોજનનુ છે, તેનો સાર આ છે કે નારકીમા જે ઉત્કૃષ્ટ અવધિ થાય તે ક્ષેત્રથી એક યોજન છે, (એમા પણુ ક્ષેત્રમા રહેલ પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યને

જાણે, એમ સમજવુ,) અને ક્ષેત્રના આધારે પૂર્વે કહેલ છે, તે પ્રમાણે દ્રવ્ય પર્યાયો વિગેરે સબધી પણ જાણવુ આ પ્રમાણે નારક જાતિને આશ્રયી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદ કહ્યો, હવે રત્નપ્રભાદિ પ્રથિવીની અપેક્ષા એ ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય ભેદ કહે છે

चत्तारि गाउ आइ, अध्धुट्ठाइ तिगाउया चेव।
अड्ढाइज्जा दुण्णिय, दिवड्ढ मेग च निरयसु ॥ नि ४७ ॥

અહીં નરક તે નારકીને રહેવાના સ્થાનો, તે સાત પૃથ્વીને આધારે રહેલ હોવાથી તેના સાત ભેદ પડે છે, તે રત્નપ્રભાદિ આધારવાળા નરક સ્થાનોમા આ બતાવેલ અનુક્રમ વડેજ ઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાળુ અવધિનુ ક્ષેત્ર પરિમાણ છે, નરક કહેવાથી નારકીના જીવ ત્યા રહ્યા છે, તે લેવા, તેમા પ્રથમ રત્ન પ્રભામા ઉત્કૃષ્ટ અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રથી એક યોજન છે, અને જઘન્યથી ૩ા ગાઉ છે, એ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભામા ઉત્કૃષ્ટ ૩ા ગાઉ જઘન્યથી ૩ ગાઉ છે, આ પ્રમાણે સર્વત્ર અવધિજ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટ જઘન્યમા અડધો ઘટાડતા છેવટે મહાતમ પ્રભા નારકીમા ઉત્કૃષ્ટ અવધિ ૧ ગાઉ છે, અને જઘન્યથી અડધો ગાઉ છે, (એક વચનનું કારણ રત્નપ્રભા વિગેરેમા નારકીની જાતિની અપેક્ષાએ છે) વચમાની નારકીનુ નથી કહ્યુ, પણ ગણતરીથી જાણી લેવુ, કારણકે ગાથામાં ટુકામા બતાવ્યુ છે

પ્ર૦—ઉત્કૃષ્ટથી યોજન જઘન્યથી ૩ા ગાઉ, એ શાથી કહ્યુ ?

ઉ૦—સૂત્રથી તે પ્રમાણે છે,

હે પ્રભો ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીનું અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રથી કેટલું છે ?

ઉ૦—જઘન્યથી ૩ાા ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટથી ૪ ગાઉ, એ પ્રમાણે મહાતમ પૃથ્વીમા જઘન્યથી અડધો ગાઉ ઉત્કૃષ્ટથી એક ગાઉ છે,

પ્ર૦—જ્યા એવુ લખ્યુ છે કે જઘન્ય અવધિજ્ઞાન નારકીમા એક ગાઉનુ છે, તેનો વાધો આવશે ?

ઉ૦—ત્યા ઉત્કૃષ્ટથી કહ્યુ, અહીં અડધો ગાઉ જઘન્યથી છે, માટે દોષ નથી

તેનો સાર એ છે, કે ઉત્કૃષ્ટથી સાતમી પૃથ્વીમા છેવટે એક ગાઉ રહે તે જઘન્યથી પણ સાતમી નારકીનુ અડધો ગાઉ રહે તે ઉપરથી સમજી લેવુ, ॥ ૪૭ ॥ નારકી સબધી ભવ પ્રત્યય અવધિનુ સ્વરૂપ કહીને હવે દેવતાનુ ભવપ્રત્યી અવધિ કહે છે

सक्कीसाणा पढम, दुच्च च सणकुमार माहिंदा।
तच्च च बभलतग सुक्क सहस्सारय चउत्थीं ॥ नि ४८ ॥
आणय पाणय कप्पे देवापासंति पचमि-पुढवीं।
तचेव आरणच्चुय ओहीनाणेण पासति ॥ नि ४९ ॥
छट्ठि हिट्ठिम मज्झिम गेविज्जा सत्तमिंच उवरिल्ला,
सभिण्ण लोगनालिं पासति अणुत्तरा देवा ॥ नि ५० ॥

શક્રઇશાન તે સૌધર્મ અને ઇશાન દેવ લોકમા રહેનારા સામાનિક વિગેરે દેવતાઓ પોતાના અવધિજ્ઞાનવડે

રત્નપ્રભા પ્રથિવી સુધી દેખે છે, અને સનત્કુમાર માહેંદ્ર દેવ-
તાઓ બીજી પૃથિવી સુધી તથા બ્રહ્મ (બ્રહ્મ) લોક અને
લાંતક દેવો ત્રીજી તથા શુક્ર સહસાર દેવલોકવાળા ચોથી
પૃથિવી સુધી દેખે છે ॥ ૪૮ ॥ આણત પ્રાણતવાળા દેવો
પાંચમી તથા આરણ અચ્યુતવાળા પણ તેજ દેખે, પણ
તેઓ વિશેષ નિર્મળ પણે અને વધારે દેખે, ॥ ૪૯ ॥ લોક
પુરૂષના ગ્રીવા (ગળા) ના આકારમાં રહેલા નીચલા મધ્યના
ગ્રૈવેયક છે, તે તમ નામની છઠ્ઠી નારકી સુધી દેખે છે, અને
ઉપરના ગ્રૈવેયક નિવાસી સાતમી નારકી સુધી દેખે છે, તથા
અનુત્તર વિમાન વાસી દેવો ૧૪ રાજલોક તે કન્યાના ચોલક
સંસ્થાન સમાન અવધિજ્ઞાનવડે લોક નાડીને દેખે છે, (દેવ
શબ્દ લેવાનું કારણ એ છે કે ત્યાં એકેંદ્રિય વિગેરે અન્ય
જીવો રહે છે, તેનો ખુલાસો કરવા માટે છે) આ પ્રમાણે
ક્ષેત્રના અનુમાને દ્રવ્ય પર્યાય વિગેરેમાં પણ પૂર્વે બતાવ્યા
પ્રમાણે જાણી લેવું, ॥ ૫૦ ॥ આ પ્રમાણે દેવોનું નીચેની
બાજુનું અવધિનું ક્ષેત્ર પ્રમાણ બતાવીને હવે તીરછું તથા
ઉંચેનું બતાવે છે,

एए सिमसखिज्ञा तिरियं दीवाय सागरा चेव ।
बहुअ अर उवरिमग्गा उड्ढ मग कप्पथू भाई ॥ नि ५१ ॥

ઉપર બતાવેલ સૌધર્મ વિગેરે દેવોનું તીરછું અવધિ
જ્ઞાન અસંખ્યેય દ્વીપ (જંબુદ્વિપ આદિ) સાગર (લવણ વિગેરે)
પ્રમાણક્ષેત્રથી હોય છે અને ઉપર ઉપરના દેવો વધારે વધારે
દ્વિપ સાગરો જુએ છે, પણ તે દરેક કલ્પવાસી દેવો ઉંચે તો

પોતાના સ્તૂપ તથા ધ્વજા વિગેરે જેટલુ જુએ આ પ્રમાણે વૈમાનિકનુ કહીને સામાન્યથી દેવોનુ અવધિ જ્ઞાન બતાવે છે

सखेज्ज जोयणाखलु देवाण अद्धसागरे ऊणे।
तेण परम सखेज्जा, जहण्णय पच वीसंतु ॥ नि ५२ ॥

સ ખ્યેય સાથે યોજન જોડવાથી સ ખ્યેય યોજન થાય, એવ શબ્દ 'જ' ના અર્થમા છે, તેનો બ ને સાથે સ બ ધ થાય છે, તે બતાવીશુ, કે જે દેવને અર્ધ સાગરોપમથી ઓછુ આયુષ્ય હોય તેને સ ખ્યાતા જોજનનુ અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રથી હોય, અને તે ઉપરના આયુષ્યવાળાને અસંખ્યેય યોજનનુ અવધિજ્ઞાન હોય, આ અધિકાર વૈમાનિક દેવોનુ પૂર્વે વર્ણન કર્યુ, તેમા ન ગણવો, પણ તે સિવાયના બીજા દેવો આ શ્રયી સામાન્યથી જાણવુ, અને વિશેષથી તો ઉચે નીચે અને તીરછુ સ સ્થાન વિશેષથી જાણવુ, અને જઘન્યથી દેવોને અવધિજ્ઞાન ૨૫ જોજનનુ હોય છે, એવકારના અર્થમા 'તુ' શબ્દ છે, તેથી એમ જાણવુ કે દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા ભુવનપતિ વ્ય તર દેવોને ૨૫ યોજનનુ હોય છે, જ્યોતિષી દેવોને અસ ખ્યેય વર્ષનુ આયુષ્ય હોવાથી સ ખ્યેય યોજનનુ અવધિજ્ઞાન જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટથી જાણવુ, (કારણ કે તેમનુ આયુ અર્ધ સાગરોપમથી ઓછુ છે) વૈમાનિક દેવોને જઘન્યથી અવધિજ્ઞાન અ ગુલના અસ ખ્યેય ભાગમાત્ર જાણવુ, અને તે ઉપપાત કાળે પરભવ સ બ ધી હોય છે, તે આશ્રયી જાણવુ,

ઉત્કૃષ્ટથી તો ઉપર બતાવેલ સ ભિન્નલોક નાડિને અનુત્તર દેવો જુએ, તે ૫૧મી ગાથામા કહ્યુ છે, તેજ બસ છે ॥૫૨॥

હવે આ અવધિ જેઓને વિષે સર્વ ઉત્કૃષ્ટ ભેદથી ભિન્ન છે, તે બતાવે છે,

उक्कोसो मणुएसुं, मणुस्स तिरिएसुय जहण्णोय
उक्कोस लोगमित्तो, पडिवाइ पर अपडिवाइ ॥ नि ५३ ॥

દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી કાળથી અને ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ અવધિ મનુષ્યોમાજ છે, પણ અમર વિગેરેમા નથી, તથા જઘન્ય પણ મનુષ્ય અને તિર્ય ચમાજ છે, પણ નારકી દેવતામા તેટલુ જઘન્ય નથી, તેમા સૌથી ઉત્કૃષ્ટ લોક માગ અવધિ છે, કે જે પાછુ પડી પણ જાય, ત્યાર પછી જે અવધિ વધે, તે અપ્રતિપાતિજ છે

લોક માત્ર આદિ અવધિનુ માન બતાવતા પ્રસ ગથી પ્રતિપાતિ અપ્રતિપાતિનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ તેમા કઈ દોષ નથી, ॥ ૫૩ ॥

ક્ષેત્ર પરિમાણદ્વાર કહ્યુ, હવે સ સ્થાનદ્વાર કહે છે

थिबुया यार जहन्नो, वट्टो उक्कोस मायओ किंची
अजहण्ण मणुक्कोसोय खित्तओणेग सठाणो ॥ नि ५४ ॥

સ્તિબુક તે પાણીનુ બિ દુ તેનો આકાર તેવુ જઘન્ય અવધિ છે, તેને ખુલાસાથી કહે છે, તે બધી બાજુથી વૃત્ત (ગોળ) હોય છે, કારણ કે પનકક્ષેત્રનુ વર્તુળ પણ છે, ઉ

कृष्टथी आयत (दीर्घ) छे, तथा अग्निना जीवोनी श्रेणिना ४रा परिक्षेपनी देहनी अनुवृत्तिपणे छे, तथा मध्यम अ धि योगथी अनेक स स्थानवाळो छे, ॥ ५४ ॥

हवे जघन्य उत्कृष्टनु स स्थान कहीने मध्यम अवधि स्थानोने कहे छे

तप्पागारे पल्लग पडहग झल्लरि मुइग पुप्फजवे, तिरि रमणुपसुओही, नाणाविह सठिओ भणिओ ॥ नि ५५ ॥

तप्र ते उडुपक (त्रापो) तेना आकारनु छे, तथा लाट देशमा धान्यनु आलय (कोठार) ते प लकना आकारे छे, तथा प टह ते एकजातनु वाजु छे, तेना आकारे छे, तथा चामडाथी मढेली विस्तीर्ण वलयाकारे झ लरी छे ते पण एक जातनु वाजु छे, तथा उंचे आयत नीचे विस्तीर्ण अने उपर पातळु मृद ग छे, ते पण वाजु छे, तथा पुष्पनी सूचनाथी पुष्प शिखानी आवलिथी रचेली च गेरी ते पुष्प च गेरी छे, तथा यव शब्दथी यवनालक ते कन्यानो चोलक छे, आ तप्रथी लईने यवनालक सुधीना आकारे अवधिज्ञान छे, ते अनुक्रमे नारक भुवनपति व्य तर ज्योतिषी तथा वैमानिकना कल्पवासी देव, तथा क पातीत ते नवग्रैवेयक अनुत्तर सुरोने अनुक्रमे सर्व काल नियतथी अवधि जाणवु, तिर्य च अने मनुष्यमा जुदा जुदा आकारना अनियत छे, अहीं दृष्टांत कहे छे के जेम स्वय भूरमण समुद्रमा माछला अनेक प्रकारना छे, तेमा वलयना आकारना माछला निषेध्या छे, अने अवधिज्ञान तेवा आका

રનુ પણ છે, એવુ તીર્થકર ગણધરોએ કહેલુ છે, આ અવ
ધિજ્ઞાન ભુવનપતિવ્યતરો ને ઉંચે બહુ હોય છે, વૈમાનિકને
નીચે અને જ્યોતિષ નારકીને તીરછુ છે

અને વિચિત્ર પ્રકારે માણસ અને તિર્યચને છે, સ
સ્થાન (આકાર) દ્વારને કહીને હવે આનુગામુકદ્વાર કહે છે

अणुगामिओ उ ओही, नेरइयाण तहेय देवाण ।
अणुगामी अणणुगामी, मीसोय मणुस्स तेरिच्छे ॥नि ५६॥

લોચન (આખ) માફક જ્યા જાય ત્યા સાથે જાય, ને
આનુગામુક અવધિ છે, તે નારકી તથા દેવોને હોય છે, અને
જડેલા સ્થભ ઉપરના દીવા માફક અનનુગામુક છે, તથા
કોઈ અશે સાથે જાય, કોઈ અશે સાથે ન જાય, જેમ એક
લોચન નાશ પામ્યુ હોય, તો તેનાથી ન દેખાય, તેમ તે અ
વધિજ્ઞાનીને બધુ સાથે ન જાય, થોડુ જાય તે મિશ્ર છે, આવું
ત્રણે પ્રકારનુ તે આનુગામુક સાથેજનારૂ, અનનુગામુક તથા
મિશ્ર અવધિજ્ઞાન મનુષ્ય તિર્યચને હોય છે ॥ ૫૬ ॥

આનુગામુકદ્વાર કહીને હવે અવસ્થિતદ્વારના અવય
વોને કહે છે

खित्तस्स अवट्ठाण तित्तीम सागराउ कालेणं ।
द व्ये भिण्णमुहुत्तो, पज्जवलभे य सत्तट्ठे ॥ नि ५७ ॥
अद्धाइ अवट्ठाण, छावट्ठी सागरा उ कालेण ।
उक्कोसग तु पय, इक्को समओ जहण्णेण ॥ नि ५८ ॥

અવસ્થિત તે અવસ્થાન છે, તે અવધિજ્ઞાનનુ આધાર

ઉપયોગ તથા લબ્ધિથી ચિંતવે છે, તેમાં પ્રથમ ક્ષેત્ર એનો આધાર છે માટે ક્ષેત્ર સંબંધી કહે છે

તેમાં અવિચલિત હોય તે ૩૩ સાગરોપમ સુધી અનુત્તર વિમાનના દેવોનેજ હોય છે, તે કાળ આશ્રયી પણ બતાવી દીધું, તથા દ્રવ્ય સંબંધી અવધિનું ઉપયોગ અવસ્થાન ભિન્ન મુહુર્ત્ત છે, તથા પર્યવો આશ્રયી સાત આઠ સમય છે, અન્ય આચાર્યો કહે છે કે પર્યાયોમાં સાત સમયનું અવધિ છે અને ગુણો આશ્રયી આઠ સમયનું છે, તેમાં સહવર્તી તે ગુણો ધોળું વિગેરે છે, અને પર્યાયો નવું જુનું છે, આ દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયોમાં અનુક્રમે સૂક્ષ્મપણાથી સ્તોક ઉપયોગ પણ છે, (એટલે અવધિજ્ઞાની દેવ દેવી દ્રવ્યમાં કે ગુણ પર્યાયમાં લક્ષ્ય રાખે તો આટલો સમય રહી શકે) ॥ ૫૭ ॥

અહીં લબ્ધિથી અવસ્થાન કહે છે, અદ્ધા તે કાળ છે, અને તે અવધિ જ્ઞાનની લબ્ધિને આશ્રયી ચિંતવે છે, તેમાં અન્યત્ર ક્ષેત્ર વિગેરેમાં ૬૬ સાગરોપમ છે, 'તુ' વિશેષણના અર્થમાં છે, તેથી એમ જાણવું કે ૬૬ સાગરોપમથી થોડુંક અધિક ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયી જાણવું,

જઘન્યથી દ્રવ્યાદિમાં દ્રવ્ય વિગેરેમાં એક સમયનું અવસ્થાન છે, તે મનુષ્ય તિર્યંચને આશ્રયી સપ્રતિપાત ઉપયોગને આશ્રયી અવિરૂદ્ધ છે (અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાના બીજા સમયે કાળ ધર્મ પામે તે આશ્રયી છે, દેવતા નારકીને

પણ છેલ્લા સમયે સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થાય અને પછી ચવી જતા એક સમયનુ વિભ ગ જ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાન થાય, તેમા પણ કંઈ વિરોધ નથી, ॥ ૫૮ ॥

અવસ્થિત દ્વાર કહીને ચલ દ્વાર કહે છે,

वुड्ढीवाहाणीवा, चउव्विहा होइ खित्तकालाण ।
दव्वेसुहोइ दुविहा, छव्विह पुण पज्जवे होइ ॥ नि ५९ ॥

ચલ અવધિ તે વધનારો કે ઘટનારો હોય છે, તે વૃદ્ધિ હાનિ ક્ષેત્ર કાળ આશ્રયી ચાર પ્રકારની જિનેશ્વરે બતાવી છે,

આ પ્રમાણે અસ ખ્યેય ભાગ વૃદ્ધિ સ ખ્યેય ભાગ વૃદ્ધિ તથા સ ખ્યેય ગુણ વૃદ્ધિ અસ ખ્યેય ગુણ વૃદ્ધિ એ પ્રમાણે હાનિમા પણ જાણવુ, પણ અન ત ભાગ વૃદ્ધિ કે અન ત ગુણ વૃદ્ધિ ન થાય, તેમ હાનિ પણ ન થાય, કારણકે ક્ષેત્ર કાળમા અન તુ અવધિજ્ઞાનથી દેખાતુ નથી, પણ તે ચાર સિવાયની પણ અન ત ભાગવૃદ્ધિ અન ત ગુણ વૃદ્ધિ દ્રવ્યોમા થાય છે, તેમ હાનિનુ પણ અન ત ગુણ અન ત ભાગ થાય છે, કારણકે પુદ્ગળ દ્રવ્યો અન તા છે, અને તે અવધિજ્ઞાની જુએ છે, તથા પર્યાયોમા પણ છ ભેદ ઉપર બતાવેલા દ્રવ્યો જેવા છે, કારણકે પર્યાયો પણ અન તા છે, તે છ આ પ્રમાણે

અન ત ભાગ વૃદ્ધિ, અસ ખ્યેય ભાગ વૃદ્ધિ, સ ખ્યેય ભાગ વૃદ્ધિ, તેમજ સ ખ્યેય ગુણ, અસ ખ્યેય ગુણ, અન ત ગુણ વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ હાનિનુ પણ સમજવુ

પ્ર૦—ક્ષેત્રની અસ ખ્યેય ભાગાદિની વૃદ્ધિમા તેના

આધેયરૂપ દ્રવ્યો પણ તેના નિબંધન હોવાથી અસંખ્યેય ભાગાદિજ વૃદ્ધિ હો, તે પ્રમાણે દ્રવ્યની અનંત ભાગાદિ વૃદ્ધિમા તેના પર્યાયોમા પણ અનંતભાગાદિ વૃદ્ધિ છે, તેથી છ સ્થાનક થયા ?

ઉ૦—સામાન્ય નાયને અનુસરી આ કહ્યુ છે, તેથી એમજ છે, પણ જ્યારે ક્ષેત્ર અનુવૃત્તિએ પુદ્ગળોને ગણીએ તો તમે કહ્યુ તેમજ થાય, અને પુદ્ગળની અનુવૃત્તિએ પર્યાયો ગણીએ તો તેમ થાય, પણ અહીં એમ નથી, કારણકે પોતાના ક્ષેત્રથી અનંતગુણા પુદ્ગલો છે, અને તેનાથી પણ અનંતગુણા પર્યાયો છે, માટે જ્યા જેમ કહ્યુ ત્યા તે ઠીક છે, કારણ કે દરેક પ્રતિનિયત વિષય છે, (પુદ્ગળો ક્ષેત્રમા જુએ, છતા ત્યા પ્રધાનના ક્ષેત્રને આશ્રયી હોવાથી ક્ષેત્ર ન જોવા છતા જેટલા ક્ષેત્રમા રહ્યુ તે ક્ષેત્ર પ્રદેશોમા અનંતપણુ લાગુ ન પડે, તેમ કાળમા દ્રવ્યો જુએ તે અનંતા પણ હોય, પણ ત્યા કાળને આશ્રયી પ્રધાનપણુ હોવાથી કાળ સાક્ષાત્ ન દેખે, પુદ્ગળ દેખે, છતા ગણતરી કાળની લેવાથી તે અવધિજ્ઞાનીને અનંતા કાળનુ જ્ઞાન ન હોય માટે અનંત ગુણ વૃદ્ધિ કે અનંત ભાગ વૃદ્ધિ ન લીધી તેમ હાનિ પણ લીધી નહીં) ॥ ૫૯ ॥ ચલદ્વાર કહીને હવે તીવ્રમ દદ્વાર કહે છે,

फड्डाय असंखिज्जा, संखेज्जा यावि एगजीवस्स
एक फड्डुयओगे, नियमासव्वत्थ उवउत्तो ॥ नि ६० ॥
फड्डाय आणुगामी, अणाणुगामीय मीसगा चेव ।
पडिवाइ अपडिवाई, मीसोय मणुस्स तेरिच्छे ॥ नि ६१ ॥

ફડુકા તે અવધિજ્ઞાનને નિકળવાના દ્વારો અથવા ગોખ
કે જાળી વિગેરેમાથી દીવાની પ્રભાનો જાળીયાના રૂપમા બહાર
આવે છે, તે એક જીવને સ ખ્યેય અને અસ ખ્યેય, હોય છે,
તે ફડુકા ઉપયોગમા હોય ત્યારે સર્વે ફડુકા સાથે ઉપયોગમા
આવે છે, કારણ કે ફડુકા ઘણા છતા પણ જીવનો ઉપયોગ
એકજ હોય છે, જેમ બે લોચનનો ઉપયોગ એકજ છે, અથવા
પ્રકાશમય હોવાથી પ્રદીપના માફક જેમ દીવો બધે પ્રકાશે
તેમ તે ફડુકા બધુ સાથે દેખે છે

પ્ર૦—તીવ્રમ દ દ્વારનો ચાલતો વિષય છોડીને ફડુકાના
અવધિનુ સ્વરૂપ બતાવતા વિષયનો વિરોધ થાય છે

ઉ૦—પ્રાયે અનુગામુક, અપ્રતિપાતિ લક્ષણવાળા ફડુકા
તીવ્ર છે, તથા તેથી ઉલટા અનનુગામુક તથા પ્રતિપાતિ
લક્ષણવાળા મ દ છે, અને બ ને સ્વભાવવાળા મિશ્ર ફડુકા
છે ॥૬૦॥

ફડુકાનુ સ્વરૂપ પહેલાની ગાથામા બતાવ્યુ, તે અનુ
ગમનના સ્વભાવવાળા આનુગામુક અને તેથી ઉલટા અનનુ
ગામુક અને ઉભય સ્વરૂપવાળા મિશ્ર છે, અને તે આનુગામુક
વિગેરે પડવાના સ્વભાવવાળો પ્રતિપાતિ છે, એ પ્રમાણે અપ્ર-
તિપાતિ તથા મિશ્ર પણ જાણવા, આ બધા ફડુકા માણુસ
તિર્યંચ મા જે અવધિજ્ઞાન થાય છે, તેમાજ હોય છે

પ્ર૦—આનુગામુક અને અપ્રતિપાતિમા શુ ફેર છે?
તથા અનનુગામુક તથા પ્રતિપાતિમા શુ ફેર છે?

ઉ૦—અપ્રતિપાતિ આનુગામુકજ હોય, પણ આનુગામુક તો પ્રતિપાતિ કે અપ્રતિપાતિ પણ હોય, તથા જે પડે તે પ્રતિપાતિ છે, અને પડેલ હોય તે દેશાંતરમા ઉત્પન્ન પણ થાય (માટે તે અનુગામુક કહેવાય) પણ આવી રીતે અનનુગામુક ન હોય, આ પ્રમાણે તીવ્રમંદ દ્વાર કહ્યુ હવે પ્રતિપાત તથા ઉત્પાદ દ્વાર કહે છે

बाहिर लंभे भज्जो, दव्वे खित्तेय काल भावेय ।
उप्पा पडिवाओऽवियं, तं उभय एग समयणं ॥ नि ६२ ॥

अब्भितर लद्धीए, उ तदुभय नत्थि एग समयण ।
उप्पा पडिवाओविय एगयरो एग समयण ॥ नि ६३ ॥

દેખનાર બહાર જે અવધિ તે એક દિશામાં અથવા ઘણી દિશામા વિછિન્ન હોય તે બાહ્ય છે, તેનો લાભ તે બાહ્ય લાભ અવધિ કહેવાય, આ બાહ્ય લાભ થયો હોય ત્યારે ભજના જાણવી

પ્ર૦—શાની ?

ઉ૦—ઉત્પાદ પ્રતિપાત તે બનેનો ગુણ એક સમયમા થાય

પ્ર—શા વિષયમા ?—

ઉ૦—દ્રવ્યના વિષયમા, એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર કાળ ભાવના વિષયમા પણ જાણવુ, (ગાથામા અપિ તથા ચ શબ્દ પૂરણ તથા સમુચ્ચયના અર્થમા છે,) આ બધાનો ભાવાર્થ કહે છે, એક સમયમા દ્રવ્ય વિગેરેના વિષયમા બાહ્ય અવધિજ્ઞાનનો

કદાચ ઉત્પાદ થાય તો કદાચ વ્યય પણુ થાય, કોઈ વખતે બ ને પણુ થાય, તેમા દાવાનળનુ દષ્ટાંત છે, જેમ કોઈ દાવાનળ એક ઠાળેજ એક બાજુએ દીપે (બળે) અને બીજી બાજુએ બુઝે, તેમ એક ભાગમા અવધિ થાય અને બીજે ઠેકાણે ચ-વીજાય (નષ્ટ થાય,) ॥ ૬૨ ॥

અહી દેખનારને સર્વ બાજુએ સ બદ્ધ પ્રદીપ (દીવા) ની પ્રભાના સમૂહ માફક હોય તે અવધિને અભ્ય તર અવધિ કહે છે, તેની લબ્ધિ અભ્ય તર લબ્ધિ છે તે હોય ત્યારે તુ શબ્દ વિશેષણુ છે, તે એમ સૂચવે છે કે ઉત્પાત અને પ્રતિપાત બ ને એક સમયમા ન હોય, દ્રવ્યાદિના વિષયમા—, ત્યારે કેમ છે ? ઉત્પાદ હોય અથવા પ્રતિપાત એક સમયમા હોય, અપિ શબ્દ 'એવ'ના અર્થ મા છે, તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે પ્ર દીપનો ઉત્પાદ અથવા પ્રતિપાત (બુઝવુ) એક સમયમા એક હોય, પણુ અભ્ય તર અવધિમા બે સાથે ન હોય, કારણુકે એક દ્રવ્યના ઉત્પાદ વ્યય બ ને સાથે એક સમયે ન હોય, જેમ અ ગુલીનુ આકુચ (સ કોચ) અને પ્રસારણુ (લા બુ કરવુ) સાથે ન હોય, ॥ ૬૩ ॥ પ્રતિપાત અને ઉત્પાદ દ્વાર કહ્યા, હવે सखेज्ज मणोदव्वे भागोलोक पलयस्सि ૪૨ ગાથામા કહ્યુ, તેમા દ્રવ્ય આદિ ત્રણુનો પરસ્પર ઉપ નિબ ધ કહ્યો, હવે દ્રવ્ય પર્યાયનો પ્રમ ગથીજ, ઉત્પાદ પ્રતિ પાતના અધિકારમા પરસ્પર ઉપ નિબ ધ બતાવે છે

दव्वाओ असखिज्जे सखेज्जे आवियपज्जवे लहइ ।
दोपज्जवे दुगुणिए, लहइय पगाउ दव्वाउ ॥ नि ६४ ॥

પરમાણુ આદિ એક દ્રવ્યને જોતો દ્રવ્યના સબધથી ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યેય તથા મધ્યમથી સખ્યેય પર્યાયોને જુએ, તથા જઘન્યથી એક દ્રવ્યમા બે પર્યાયો જુએ, તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે વર્ણગધ રસ સ્પર્શોનેજ દરેક દ્રવ્યમા દેખે, એક દ્રવ્યમા અનતા પર્યાયો ન જુએ, પણ સામાન્યથી તો દ્રવ્યો અનતા હોવાથી અનતા દ્રવ્યોના અનતા પર્યાયો ઉત્કૃષ્ટથી જુએ, ॥ ૬૪ ॥ હવે જ્ઞાન દર્શન વિભગ દ્વારોના અવયવોને સાથે કહે છે,

सागारमणागारा, ओहिविभगा जहण्णगातुल्ला ।
उवरिम गेवेज्जेसु उ, परेण ओही असखिज्जो ॥ नि ६५ ॥

તેમા જે વિશેષ ગ્રહણ કરે તે સાકાર અને તેજ જ્ઞાન કહેવાય છે, અને જે સામાન્ય ગ્રાહક છે, તે અવધિ હોય અથવા વિભગ હોય તે અનાકાર છે, અને તેનેજ દર્શન કહે છે, હવે તે સાકાર અનાકાર અવધિ વિભગ જઘન્યથી તો બરોબરજ છે, અહી સમ્યગ્દષ્ટિનુ અવધિ અને મિથ્યાદર્શનીનુ વિભગજ છે, લોકપુરૂષની ગ્રીવા સમાન નવ ગ્રૈવેયક વિમાનો છે, (તુ) શબ્દ અપિના અર્થમા છે, તેથી એમ જાણવુ કે ભુવનપતિથી લઈને નવ ગ્રૈવેયક સુધી આજ ન્યાય છે, કે સાકાર અનાકાર અવધિ વિભગજ્ઞાન જઘન્યથી લઈને (ક્ષેત્ર કાળ રૂપે) તુલ્ય છે, પણ ઉત્કૃષ્ટથી તુલ્ય નહી, ત્યાર

પછી અનુત્તર વિમાનોમા મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન ન થાય, તેથી અવધિજ્ઞાન દર્શનજ હોય છે, તે અવધિ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસખ્યેય યોજન હોય છે, ॥૬૫॥ હવે દેશદ્વાર વર્ણવે છે,

णेरइय देव तित्थकराय ओहिस्सऽबाहिराहुंति ।
पासतिसव्वओ खलु, सेसादेसेण पासंति ॥ नि ६६ ॥

નારકી દેવ તીર્થંકર અવધિજ્ઞાનથી અબાહ્ય હોય છે, તેનો સાર આ છે, કે તેઓ અવધિએ દેખે ત્યારે ક્ષેત્રની અ દર વર્તે છે, કારણ કે જેમ દીવો ચારે બાજુ પ્રકાશે તેમ આ ત્રણેનુ અવધિ બધી બાજુએ દેખે છે, તેથી તેઓ પદાર્થમા અબાહ્ય અવધિવાળા છે, પણ તેમને બાહ્ય અવધિ નથી (એક બાજુ દેખે બીજી બાજુ નહિ એમ નથી) પણ તેઓ તો બધીજ દિશામા દેખે છે

પ્ર૦—અવધિની અબાહ્ય, એથીજ સિદ્ધ થાય છે, કે બધી દિશામા દેખે છે એ કહેવુ વધારે (નકામુ) છે

ઉ૦—એમ નથી, અવધિનુ અબાહ્યત્વ કહેવાથી અને અભ્યતર અવધિપણ છતા પણ બધા અવધિજ્ઞાની બધી દિશાએ જોઈ શકતા નથી, કારણ કે અવધિના વિચિત્રપણાથી દિગતરાલ (વચલા ભાગો જાળીયા માફક) દેખાતા નથી, માટે તે લખવુ ઉચિત છે, બાકીના મનુષ્યો તિર્યચો એક દેશથી દેખે છે, અહીં એમ સમજવાનુ કે બધાજ અવધિજ્ઞાની નર તીર્યચો દેશથી દેખે છે, એમ નહિ, પણ અવ

धिज्ञानी न२ तिर्य चमाना शेष जीवो देशथी देखे छे, अथवा बीजी रीते व्याख्या करीए, तो, नारकदेव तीर्थ कर अव धिथी अबाह्य छे, तेनो अर्थ आ छे के नियत अवधिवाळाज होय छे, नियमथी (नक्की) अवधि होय छे, तेथी संशय थाय छे, के तेओ सर्वथी जुए के देशथी जुए ? तेनो खु लासो करे छे, के सर्व बाजुथी देखे छे,

प्र०––जो एम छे, तो सर्वथीज देखे, एम हो, पण अवधिथी अबाह्य एवु नियत अवधिपणु कहेवु अनर्थक छे?

उ०––एम नथी, नियत अवधिपणानुज ए विशेषण छे, के अवधि तो अबाह्य छे, तेथी एम समजवु के सदा अवधिज्ञानीओ छे, माटे अदुष्ट छे

प्र०––नारक देवोने भव प्रत्यय अवधि ग्रहण करवाथी तीर्थ करोने पण वधारे प्रसिद्ध छे के पारभविक (देव नारकी संबंधी) अवधि आवतु होवाथी नियत अवधिपणु होय छे, तो तीर्थ करनु नाम लेवानी शु जरूर हती ?

उ०––नियत अवधिपणु सिद्ध थया छता सर्व काळ अवस्थायीपणु सिद्ध न थाय, तेथी बताव्यु के अवधिथी अबाह्य छे, के ते तीर्थ करो हमेशा अवधिज्ञानवाळा होयछे, एम बताव्यु तेथी दोष नथी

प्र०––जो एम छे, तो तीर्थ करोनु सर्व काळ अव स्थायीपणु छे, तेमा विरोध आवशे

उ०––नहीं, कारण के तेओने केवळज्ञान उत्पन्न थया

છતા ખરી રીતે તો તેમને તે વ્યાદિનો પરિચ્છેદ સર્વોત્કૃષ્ટ-પણે છે, કેવળજ્ઞાનવડે સપૂર્ણ અનત ધર્મવાળી વસ્તુનો પ-રિચ્છેદ હોય છે, અથવા છદ્મસ્થ કાળ આશ્રયી આ કહ્યુ છે, માટે દોપ નથી, બાકીનુ બધુ પૂર્વ માફક છે, ॥ ૬૬ ॥

દેશદ્વાર કહીને ક્ષેત્રદ્વાર કહે છે,

संखिज्ज म संखिज्जो, पुरिसम वाहाइ खित्तओ ओही
संबद्ध मसंबद्धो, लोगमलोगेय संबद्धो । नि ६७ ॥

તેમા સ બદ્ધ અને અસ બદ્ધ અવધિ થાય છે, તેનો અર્થ આ છે, કે કોઈ દેખનારને પ્રદીપ સાથે પ્રભાની માફક બધાયેલો છે, કોઇને અસ બદ્ધ હોય છે, જેમ અતિશે અ ધારૂ વ્યાપ્યુ હોય તેમા દીવો દૂરથી દેખાય છે તેમ હોય છે, તેમા જે અસ બદ્ધ છે, તે સ ખ્યેય અથવા અસ ખ્યેય (ચોજન) હોય, પૂર્ણ સુખથી દુ ખથી તે પુરૂષ, અથવા પુરિમા શયન કરવાથી પુરૂષ કહેવાય, તે પુરૂષથી અબાધ હોય તો પુરૂષની અબાધાના કારણે અવધિ ક્ષેત્રથી સ ખ્યેય અથવા અસ ખ્યેય ચોજન હોય છે, તેમ સ બદ્ધ અવધિપણુ જાણવુ, આ પ્રમાણે સ્વતત્ર અવધિ ચિ તવ્યો, હવે અબાધાવડે ચિ તવે છે, તેમા ચોભ ગી થાય છે,

(૧) સ ખ્યેય અ તર હોય અને સ ખ્યેય અવધિ છે, સ ખ્યેય આતરો અસ ખ્યેય ચોજન અવધિ છે, અસ ખ્યેય આતરો સ ખ્યેય અવધિ, તથા અસ ખ્યેય આતરો અસ-ખ્યેય અવધિ છે, આચાર વિકલ્પ અસંબદ્ધમા હોય છે, પણ

સ બદ્ધમા વિકલ્પનો અભાવ છે (કારણકે તેમાતો પુરૂષને પોતાની આજુ બાજુથી માડીને અવધિ દેખાય છે, તેમા આ તરો હોતો નથી)

તથા લોક ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણે પ ચાસ્તિ કાયવાળો છે, તથા અલોક, તે કેવળ આકાશાસ્તિ કાયવાળો છે, તેમા લોક કે અલોકમા મ બદ્ધ હોય છે

પ્ર૦—કેવી રીતે ?

ઉ૦—પુરૂષમા અને લોકમા પણ સ બદ્ધ છે, તે લોક પ્રમાણ અવધિ છે, પણ પુરૂષમા સ બદ્ધ હોય અને લોકમા સ બદ્ધ ન હોય તે તો દેશથી અભય તર અવધિ છે, પુરૂષમા સ બદ્ધ નથી પણ લોકમ સ બદ્ધ છે, તે ભાગોશૂન્ય છે, અને લોક કે પુરૂષ બન્નેમા સ બદ્ધ નથી તે બાહ્યાવધિ છે, તેની ભાવના આ પ્રમાણે છે, લોકમા અભય તર તે પુરૂષમા સ બદ્ધ અથવા અસ બદ્ધ હોય, પણ જે લોકમા સ બદ્ધ છે, તે નિય મથી પુરૂષમા સ બદ્ધ છે, આ પ્રમાણે ચાર ભાગમા ત્રીજો ભાગો શૂન્ય છે, કારણ કે અલોક સ બદ્ધ હોય તે આત્મ સ બદ્ધ જ હોવો જોઇએ, ॥ ૬૭ ॥

હવે ગતિદ્વારનો અવતવ અર્થ બતાવે છે,

गइ नेरइयाइया, हिट्ठा जहपण्णिया तहेव इह
इड्ढी एसा वण्णिज्जइत्ति तो से सियाओऽवि ॥ नि ६८ ॥

તેમા ગતિથી ઓળખાતા બધા એકે દ્રિય વિગેરે દ્વારો લેવ, તેથી જે ગતિ વિગેરે સત્પદની પ્રરૂપણાની વિધિઓ તથા

દ્રવ્ય પ્રમાણુ વિગેરે છે તે બધા મતિશ્રુતની અ દર વર્ણ્વ્યા છે. તે અહી પણ જાણુવા, પણ અહીં આટલુ વિશેષ છે, કે જે જગ્યાએ લખ્યુ હોય કે ' મતિ ' પ્રાપ્ત કરે, ત્યા ' અવધિ ' પ્રાપ્ત કરે એમ જાણુવુ, પણ અવેદક તથા અકષાયિ પણ અવધિના પ્રતિપદ્યમાનક હોય છે, કે જેઓ ક્ષપકશ્રેણિમા રહેલા હોય છે, (તે જાણુવા)

તથા મન પર્યવ જ્ઞાનીઓ અનાહારક અપર્યાપ્તા પૂર્વ સમ્યગ્ દૃષ્ટિઓ સુરનારકીઓ પણ અપાતરાલ ગતિ વિગેરેમા હોય છે, અવધિ ઉત્પન્ન થયા પહેલા મન પર્યાયજ્ઞાની હોય પછી અવધિ થાય તો તે અવધિનો પ્રતિપદ્ય માનક હોય છે, તથા પૂર્વ નર તિર્યંચ હોય તે ભાવના છેલ્લા સમયથી સુર નારકીનુ આયુ ઉદયમા તુર્ત આવે તે આશ્રયી જાણુવુ) આ બધુ શક્તિ (સત્તા) ને આધારે જાણુવુ,

પણ પૂર્વ પ્રતિપન્ન તો તેનેજ કહેવા કે જેઓ મતિ જ્ઞાન સ બધીના વિકલે દ્રિય અસ જ્ઞિથી શૂન્ય જાણુવા કારણ કે વિકલે દ્રિય તથા અસ જ્ઞિને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોવાથી મતિશ્રુત સ બ ધી પૂર્વ પ્રતિપન્નતા હોય, પણ તેવુ અવધિને ન હોય) અવધિજ્ઞાન કહ્યુ, ૯ અવધિજ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટથી દ્રવ્યથી બધા મૂર્ત દ્રવ્યોને જાણે દેખે, ક્ષેત્રથી આદેશ (ઉપચાર)થી અસ ખ્યેય ક્ષેત્ર (ક્ષેત્રમાના રૂપી દ્રવ્ય) ને જુએ, કાળથી પણ ઉપચારથી અસ ખ્યાતા કાળના રૂપી દ્રવ્યને જુએ ભાવથી અન તા ભાવો (પર્યાયો) ને જુએ તથા જાણે

તેમા કહ્યુ કે આ અવધિ ઋદ્ધિ વિશેષ છે, તે અવધિ ઋદ્ધિને વર્ણવવાથી હવે સામાન્ય બીજી ઋધ્ધિઓ પણ વ ર્ણવે છે, ॥ ૬૮ ॥

શેષ ઋદ્ધિઓનુ સ્વરૂપ બતાવે છે,

आमोसहि विप्पोसहि, खेलोसहि जल्लमो सही चेव ।
संभिन्न सो उज्जुमइ, सव्वोसहि चेव बोधव्वो ॥ नि ६९ ॥

चारण आसीविस केवलिय मणनाणिणोय पुव्वधरा ।
अरहत चक्कवट्टी, बलदेवा वासुदेवाय ॥ नि ७० ॥

આમર્શન તે આમર્ગ (સસ્પર્શન) છે, તેજ ઔષધિ જેને છે તે આમર્શ ઔષધિવાળો છે, એટલે કોઈ સાધુ (ત પસ્વી) હોય, તે સ્પર્શ માત્રથીજ વ્યાધિ દૂર કરવામા સમર્થ હોય છે, (એટલે મનમા ધારે કે આ ભવ્યાત્માને વ્યાધિ દૂર થવાથી ધર્મ સારો કરશે એવુ જણાતા તે સાધુ તે રોગીને તેવી બુધ્ધિએ સ્પર્શ કરે તો રોગ દૂર થાય એવુ ટીપણમા મલધારી હેમચદ્રાચાર્યનુ કહેલુ છે તે બતાવ્યુ) આ લબ્ધિ લબ્ધિવાળાથી ભિન્ન ન હોવાથી તે ગુણ બતાવ્યો છે, આ પ્રમાણે જે (તપસ્વી) સાધુને પોતાની વિષ્ટા બળખો મેલ વિગેરેમા પણ રોગ દૂર કરવાની શક્તિ હોય તે તેવી લબ્ધિવાળા ગણાય છે, અને તે લબ્ધિઓ ગુણરૂપે છે, અને તે શરીરના મળ રૂપે હોવા છતા (તપના પ્રભાવથી) સુગધવાળા હોય છે, તથા જે સાધુને બધાથી સભળાય, તે સભિન્નશ્રોત છે, અથવા શ્રોતો તે ઇંદ્રિયો છે, તે સંભિન્ન હોય અને

તે બધા વિષયોને દરેક ઇંદ્રિ જાણે, અથવા પરમ્પર લક્ષણથી અથવા નામથી જુદા જુદા શબ્દોને સાભળે તે સ ભિન્નશ્રોના જાણવો, આવા ગુણ જેને પ્રાપ્ત થયા હોય તે પણ એક લબ્ધિજ છે, (આખથી સૌ જુએ છે તેમ આ લબ્ધિવાળો કાનથી કે નાકથી પણ જુએ, આ ગુણ પણ લબ્ધિમા ગણ્યો છે,) તથા ઋજુ (સાદી) મ તના સામાન્ય રીતે વિષયને ગ્રહણ કરે, આમન પર્યાયજ્ઞાનનો એક ભાગ છે, આ પણ લબ્ધિમા ગણેલ છે, અને ગુણગુણીના અભેદપણાથી તે લબ્ધિ ધારક સાધુ હોય, ' તથા સર્વ વિષ્ટા મૂત્રવાળ નખ વિગેરે જેને ઔષધ રૂપે થયા હોય, એટલે બીજાના વ્યાધિ મટાડી દે, તે સર્વૌષધિ છે, તે પણ લબ્ધિ જાણવી, ॥ ૬૯ ॥ અતિશય ચાલે તેથી ચારણ છે, તે સાધુઓના બે ભેદો છે, વિદ્યાચારણ અને જ ઘાચારણો છે, તેમા જ ઘાચારણ શક્તિથી રૂચકવર દ્વીપ સુધી જવાને શક્તિમાન છે, તે ફક્ત એક ઉત્પાત વડેજ રૂચકવર દ્વીપે જાય છે, પણ આવતા બે ઉ પાત કરવા પડે છે, એટલે પહેલા ઉત્પાતે ન દીશ્વર દ્વીપે જાય છે, અને બીજા ઉત્પાતે જ્યાથી નીકળ્યો ત્યા આવે છે, એમ ઉચે પણ એકજ ઉત્પાતે મેરૂપર્વતના ઉપર રહેલ પાડુકવનમા જાય છે, અને આવતા બે ઉત્પાત કરવા પડે છે, પ્રથમ ન દનવન અને બીજે જ્યાથી ગયો હોય ત્યાં આવે છે, પણ વિદ્યાચારણ તો ન દીશ્વર દ્વીપ સુધી જવાને શક્તિવાન છે, તે એક ઉત્પાતે માનુષોત્તર પર્વતે જાય છે, બીજે ન દીશ્વરે જાય છે, પણ ત્રીજા ઉત્પાતે પાછા આવતા એકજ ઉત્પાત થાય છે, એમ ઉચે પણ એક

ઉત્પાતે મેરૂ પર્વત ઉપર જાય, અને પાછો એકજ ઉત્પાને હતો ત્યા પાછો આવે છે,

બીજા પણ લબ્ધિવાળાઓ શકિત થીજ રૂચકવરે આદિ દ્વીપોમા જાય છે, તે તીરછા તથા ઉંચે આ પ્રમાણે વિચારવા તેજ પ્રમાણે આસીઓ (દાઢો) મા જેને વિષ હોય, આસી વિષ કહેવાય છે, તેની બે જાતિઓ છે, એક જાતિથી અને બીજા કૃત્યથી, તેમા જાતિ વિષ વાળા વીછી, દેડકો સાપ અને મનુષ્ય છે, અને કૃત્યથી તિર્યગ્ યોનિ તથા મનુષ્યો અને સહસ્રાદિ દેવો છે, એટલે આ જીવો તપ અને ચારિત્રના પ્રભાવથી અથવા બીજા કોઇ કારણે આસી વિપ જેવા થાય છે, અને દેવો પણ પોતાની શક્તિથી તેવા થાય છે, એટલે દેવો શ્રાપ આપીને મારી નાખે છે, (ટીપણુમા લખ્યુ છે કે, જેઓ લબ્ધિથી આસીવિષ હોય છે તે પચેદ્રિય તિર્યચ વિગેરે છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામા દેવો શ્રાપ વિગેરેથી મારવાને સમર્થ છે, છતા દેવભવ સાથે સબધ રાખવાથી તેની વિવક્ષા ન કરી, આ૦૨પદેશ અપર્યાપ્ત અવસ્થામા ઘટે છે

આસિવાય સોથી મોટી લબ્ધિ કેવળજ્ઞાનની છે, તે તથા મનપર્યવ જ્ઞાનીઓ પૂર્વે કહ્યા તે સિવાય વિપુળમન પર્યવ જ્ઞાની હોવા, તથા પૂર્વ ભણેલા તે પૂર્વ ધર સાધુઓ છે, તે ૧૪ પૂર્વ ધારી તથા દશ પૂર્વ ધારી જાણવા, તથા અશોક વૃક્ષ વિગેરે આઠ મહા પ્રતિહારિ વિગેરે મોટી પૂજાને યોગ્ય માટે અર્હન્ દેવ તે તીર્થ કરો છે, સિવાય ચક્રવર્તીઓ ૧૪

ઉત્તમ રત્નોથી યુક્ત તે ૭ ખ ડ સાધક ભરત વિગેરે છે, બળ દેવ તે વાસુદેવના મોટા ભાઈ છે, તથા સાત રત્ન યુક્ત વાસુ- દેવ છે, તેમને ભરતના ત્રણ ભાગનુ સ્વામી પણ છે, ઉપર કહેલ તે સર્વે ચારણ વિગેરે જુદી જુદી લબ્ધિઓ છે, ॥ ૭૦ ॥

અહીં વાસુદેવપણુ, ચક્રવર્ત્તીપણુ, તીર્થ કરપણુ, તે ઋદ્ધિ તરીકે વર્ણવ્યુ, તેમા તેમના અતિશયો બતાવવા આ પાચ ગાથાઓને નિર્યુક્તિકાર કહે છે,

सोलस राय सहसा, सव्व बलेण तु सकलनिबद्धं
अछति वासुदेव, अगड तडमी ठियसतं ॥ नि ७१ ॥
घित्तूण सकल सो वामगहत्थेण अंछमाणाण
भुजिज्ञ वलिंपिज्ज व महु महण ते नचायति ॥ नि ७२ ॥
दोसोलायत्तीसा, सव्व बलेणं तु सकल निबद्धं
अछतिचक्कवट्टि, अगड तडमी ठियसत ॥ नि ७३ ॥
घित्तुणसक्कलसो, वामहत्थेण अछमाणाणं
भुजिज्ञ वलिंपिज्ञ व, चक्कहरते न चायति ॥ नि ७४ ॥
जवेसवस्सउवल, तदुगुण होइ चक्कवट्टिस्स
ततो बला बलवगा, अपरिमिय बला जिणवरिंदा ॥नि ७५॥

અહીં વીર્યાતરાય કર્મના ક્ષય ઉપશમ વિશેષથી વાસુ- દેવના બળનો અતિશય હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧૬ હજાર રાજાઓ હાથી ઘોડા રથ પાયદળના સમૂ- હથી બધા સાથે મળીને એક સાંકળે કુવાને કાંઠે ઉભેલા વાસુ-

દેવને ખેચે તે સમયે વસુદેવ ડાબા હાથે સાકળને પકડે, તેટ તે બધા સાથે હોવા છતા પણ ખેચી ન શકે, તે સમયે વાસુ દેવ ખાતો હોય, વિલેપન કરતો હોય, અથવા અવજ્ઞાથી હસતો હોય, તો પણુ તેના ડાબા હાથે પકડેલી સાકળને બીજાઓ ખેચી શકે નહિ, (હાલ જેમ બળ તપાસવા બે ટુક ડીઓ સામસામી ઉભી રહી વચ્ચેડુ ખેચે છે, તેમ પૂર્વે બધા મળીને વાસુદેવના બળની તપાસ કરતા, અને તેની આજ્ઞા માનતા, આપૂર્વે તપ કે ચારિત્ર કે પરોપકાર કર્યો, તેનુ આ ભવમા ફળ મળે છે, એમ જાણવુ)

ચક્રવર્ત્તીનુ બળ વાસુદેવથી બમણુ છે એટલે ૩૨ હજાર રાજાઓ સૈન્ય સાથે ખેચે તો પણુ ખેચી ન શકે બળ-દેવનુ બળ તો બીજા સામાન્ય મનુષ્યોથી વધારે હોય છે' તથા સપૂર્ણ વીર્યાતરાય કર્મ ક્ષય થવાથી અપરિમિત બળ વાળા તીર્થકરો ચક્રવર્ત્તીથી પણુ વધારે બળવાન છે, જેના બળની ગણતરીજ નથી, આ બધી લબ્ધિઓ કર્મઉદયમા આવે તેનો સપૂર્ણ ક્ષય થાય, અથવા ઘણા ભાગે ક્ષયોપશમ થયેલ હોય તે આશ્રયી જીવોને આ લબ્ધિઓ હોય છે, ॥ ૭૧ થી ૭૫ ॥

—મન પર્યાય જ્ઞાન—

હવે મન પર્યાય જ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે,

જોકે લબ્ધિની પ્રરૂપણામા સામાન્યથી કહ્યા છતા પણ

વિષય વિગેરેનો વિશેષ અધિકાર કહેવા જ્ઞાનપંચકમા આવેલા અનુક્રમે મનપર્યાય જ્ઞાનને કહે છે

मणपज्जयनाण, पुण जण मण परिचिन्तियत्थ पायडण ।
माणुस खित्त निबद्ध गुणपच्चइय चरित्तवओ ॥ नि ७६ ॥

પૂર્વે બતાવેલ અર્થ વાળુ મન પર્યાય જ્ઞાન છે, (પુન શબ્દ વિશેષણના અર્થમા છે,) કારણકે આ રૂપી દ્રવ્યને જાણ-નાર ક્ષાયોપ શમિક ભાવનુ તથા પ્રત્યક્ષ વિગેરે અનેક બાબ-તમા અવધિજ્ઞાનને મળતું છતા તેનાથી સ્વામી વિગેરેથી ભેદવાળુ છે, તે સ્વરૂપથી બતાવેલ છે, જે જન્મ લે તે જનો (લોકમા રૂઢ શબ્દ જન એટલે નર) છે, તેમના મન તે જન મન છે, તેનાવડે ચિતવેલો પદાર્થ હોય તેને આમન પર્યાય જ્ઞાની પ્રકાશે છે (જાણે છે) આ મનુષ્ય ક્ષેત્ર તે રા દ્વીપ અને બે સમુદ્ર પ્રમાણ છે, તેને આશ્રયી આ જ્ઞાન છે, તથા ક્ષાંતિ વિગેરે ગુણો છે, તે મુખ્યત્વે સાધુને વિશેષ હોય છે, તેવા ઉત્તમ ચારિત્ર ધારીને આશ્રયી આ જ્ઞાન છે, તેનો ભાવાર્થ આ છે, કે અપ્રમત્ત સાધુ તે આમર્ષ ઔષધિ વિગેરે ઋદ્ધિ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેને થાય છે, ॥ ૭૬ ॥

હવે તેને દ્રવ્ય વિગેરેથી ચિતવે છે

દ્રવ્યથી મન પર્યાય જ્ઞાની રા દ્વીપ બે સમુદ્ર અદર રહેલા પ્રાણીઓના મનના ભાવમા પરિણત થએલ દ્રવ્યોને જાણે તથા દેખે છે, આ અવધિજ્ઞાન સહિત મન પર્યાય જ્ઞાન હોય તે જુએ અને જાણે, પણ એકલુ મન પર્યાય જ્ઞાન હોય

તો જાણે ખરો, પણ દેખે નહિ, અથવા જેથી જેનાથી સાગર તે જ્ઞાન અને જેનાથી દેખે તે દર્શન એ પ્રમાણે સૂત્રમા સ ભવ થાય તે આશ્રયી દર્શન પણ લીધુ છે, ને તેમ ન માની એ તો ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિઅને કેવળ એ ચાર દર્શન થ, તેમા વિરોધ આવે (અર્થાત્ મન પર્યાયજ્ઞાની જાણે છે, પણ દેખતો નથી) ક્ષેત્રથી રા દ્વીપ બે સમુદ્ર સુધી, કાળથી પલ્યોપમના અસખ્યેય ભાગનુ ભવિષ્ય સબધી ઈચ્છેલુ અથવા પૂર્વે ભોગવેલુ વિચારે તે જાણે, ભાવથી મન દ્રવ્યના અનત પર્યાયોને જાણે, તેમા મન દ્રવ્ય પર્યાયોનેજ સાક્ષાત્ જુએ (જાણે) પણ બાહ્ય એટલે તે વિષય ભાવને પામેલ ભાવોને તો અનુમાનથી જાણે,

પ્ર૦—કેવી રીતે ?

ઉ૦—મનમા મૂર્ત્ત અમૂર્ત્ત દ્રવ્યનુ આ લખન હોય છે, તેમા અમૂર્ત્તને છદ્મસ્થ ન દેખે, (મૂર્ત્તજ દેખી શકે) તથા સત્પદ પ્રરૂપણા વિગેરે અવધિજ્ઞાન માફક જાણવુ, અને અના હારક અપર્યાપ્તક હોય ત જીવો પ્રતિ પદ્યમાનક ન હોય, તેમ પ્રતિપન્ન પણ ન હોય એટલુ અવધિજ્ઞાનથી જુદા પણુ છે, મન પર્યાય કહીને હવે કેવળ જ્ઞાન કહે છે,

अह सव्व दव्व परिणाम भाव विण्णत्ति कारणमणतं।
सासयमप्पडिवाइ एगविहं केवलणाणं ॥ नि ७७ ॥

હવે મન પર્યાયજ્ઞાન પછી સૂત્રમા બતાવેલા ક્રમના ઉદ્દેશથી શુદ્ધિ તથા લાભથી પૂર્વે કેવળ જ્ઞાન બતાવેલુ, તેના વિષય બતાવવા અથ શબ્દ ગાથામા કહ્યો છે કહ્યુ છે, કે "અથ

શબ્દ પ્રક્રિયા પ્રશ્ન અન તર પણુ મ ગળનો ઉપન્યાસ તથા પ્રતિ વચનના સમુચ્ચયોમા વપરાય છે," જીવ વિગેરે લક્ષણુવાળા બધા દ્રવ્યો, તથા તેમના પરિણામો જે પ્રયોગ તથા વિસ્રમા તથા તે બ નેથી ઉત્પાદ વિગેરે બને છે, તેનો ભાવ સત્તા અથવા લક્ષણુ છે, તે દરેક ને વિશેષથી જાણે તે વિજ્ઞપ્તિ (વિજ્ઞાન) છે, તે પરિચ્છિત્તિ તેમા ભેદો ઉપચારથી છે, તે વિજ્ઞપ્તિનુ કારણુ કેવળજ્ઞાન છે, તેથીજ આ કેવળજ્ઞાન બધા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવ વિષય મ બ ધી છે, કારણ કે ક્ષેત્ર વિગેરે પણુ દ્રવ્ય પણે છે, અને તે બધા દ્રવ્યો અન તા હોવાથી આ કેવળ જ્ઞાન જાણુનાર પણુ અન ત છે, શાશ્વત્ (હમેશા) હોવાથી શાશ્વત છે, અને ત જ્ઞાન વ્યવહાર નયના આ દેશથી ઉપચારથી પ્રતિપાતિ પણુ થાય, તેથી કહ્યુ કે તે પ્રતિપતનના સ્વભાવ વાળુ (પ્રતિ પાતિ) નથી, પણુ સદા અવસ્થિત (રહેનારૂ) છે,

પ્ર૦ અપ્રતિપાતિજ શબ્દ રહેવાદો, શાશ્વત્ શબ્દ વધારે પડતો છે,

ઉ—એમ નથી, અવધિજ્ઞાન અપ્રતિપાતિ હોવા છતા શાશ્વત નથી, માટે બ ને શબ્દો ઉપયોગી છે, આવરણુ ના અભાવથી આ કેવળ જ્ઞાન એક પ્રકારનુ છે, કર્મ ક્ષય થવા થી એકજ રૂપ છે, આમતિ વિગેરેથી નિરપેક્ષ માટે કેવળ નામ છે, જ્ઞાન સ વેદન (જણુાવનાર) હોવાથી કેવળ સાથે જ્ઞાન જોડવાથી ઉપરના ગુણો વાળુ કેવળ જ્ઞાન છે ॥ ૭૭ ॥

અહીં તીર્થંકર દેવ કેવળ જ્ઞાન થયા પછી સત્વોના અનુગ્રહ માટે તીર્થંકર નામ કર્મ ઉદય થવાથી ઉપદેશ કરે છે, તેથી ધ્વનિ થાય, તે શ્રુતરૂપ હોવાથી અને તે ભાવશ્રુતનુ પૂર્વ કારણ હોવાથી શ્રુત જ્ઞાનનો સંભવ હોવાથી અનિષ્ટ આપત્તિ વાળો મતિનો મોહ (મુંઝવણ) મંદ બુધ્ધિ વાળા શિષ્યોને ન થાઓ, માટે ખુલાસો કરેછે,

केवलणाणेण थेणाउ, जे तत्थ पण्णवणजोगे
ते भासइ तित्थ यरो, वयजोग सुय हवइसेस ॥ नि ७८ ॥

અહીં સમવસરણમાં તીર્થંકર કેવળજ્ઞાનવડે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે મૂર્ત્ત અમૂર્ત્ત (રૂપી અરૂપી) અભિલાપ્ય અનભિલાપ્ય અર્થોને કેવળજ્ઞાનવડેજ સંપૂર્ણ જાણે, પણ શ્રુત જ્ઞાનવડે નહિ, કારણ કે તે ક્ષાયોપશમિક હોવાથી કેવળિને તે ક્ષયોપશમનો અભાવ હોવાથી તે શ્રુતજ્ઞાન ન હોય, કારણ કે સર્વ શુધ્ધ થયા પછી થોડી શુધ્ધિ ન હોય, હવે જાણ્યા પછી તે પદાર્થોમાં જે પ્રજ્ઞાપન યોગ્ય હોય તેનેજ કહે છે, પણ અપ્રજ્ઞાપન હોય તેને ન કહે, તથા પ્રજ્ઞાપન પણ અનંતા હોવાથી તે પૂરા ન કહી શકે, કારણકે આયુષ્ય પરિમાણવાળું છે, અને વાચા અનુક્રમે નીકળે,

પ્ર૦— ચારે કેવી રીતે ?

ઉ૦—ગ્રહણ કરનાર (સાંભળનાર) જીવોની શક્તિની અપેક્ષાએ જેટલું યોગ્ય હોય તે કહે છે, તેમાં કેવળજ્ઞાનથી ઉપલબ્ધ થએલ અર્થનો અભિધાયક શબ્દરાશિ બોલાય, તે

ભગવાનને વાગ્ યોગ થાય છે, પણ શ્રુતજ્ઞાન નથી, કારણ કે નામ કર્મ ઉદયના નિબંધનથી ભગવાન બોલે છે, અને શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે, તેજ ભેદ શ્રુત જ્ઞાન છે, શેષ (અપ્રધાન) છે, તેનો પરમાર્થ આ છે, કે સાંભળનારાઓને શ્રુતજ્ઞાનને અનુસારે ભાવશ્રુતજ્ઞાનનું નિબંધનપણાથી શેષ અપ્રધાન તે દ્રવ્યશ્રુત છે, બીજા આચાર્યો એમ કહે છે, ' वयजोग सुय हवइतेर्मि ' તે વાગ્યોગ શ્રુત છે, કારણ કે તે સાંભળનારને ભાવ શ્રુતનું કારણ હોવાથી તે દ્રવ્યશ્રુત છે અથવા વાગ્યોગશ્રુત તે દ્રવ્યશ્રુતજ છે ॥ ૭૮ ॥ (આનો સાર આ છે કે કેવળજ્ઞાને કેવળી જાણે, અને વચનયોગથી નામ કર્મ ક્ષય કરવા બોલે, એ બોલાયેલું સાંભળનારને ભાવજ્ઞાનનું કારણ થાય માટે તે વચનને દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય)

સત્પદ પ્રરૂપણામાં ગતિને આશ્રયી કેવળજ્ઞાન સિદ્ધિગતિ તથા મનુષ્યગતિમાં હોય, ઇંદ્રિયોને આશ્રયીને ઇંદ્રિય અતીંદ્રિયોમાં છે, એ પ્રમાણે ત્રસ કાય તથા અકાય (સિદ્ધ) માં સયોગી અયોગીમાં (૧૩–૧૪ ગુણ સ્થાન આશ્રયી) છે, અવેદક અકષાયીને છે, શુક્લલેશ્યા તથા અલેશ્યાવાળાને છે, સમ્યગ દૃષ્ટિને કેવળજ્ઞાનીને કેવળદર્શીને સંયત તથા નોસંયત અસંયત (સિદ્ધ) ને છે, સાકાર અનાકાર ઉપયોગવાળા આહારક અનાહારક ભાષક અભાષક પ્રત્યેક તથા નોપ્રત્યેક બાદર નોબાદર સંજ્ઞી નોસંજ્ઞી ભવ્ય નોભવ્ય (ભવસ્થ કેવળીને મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે તે આશ્રયી ભવ્યપણું છે) ચરમ નોચ-

રમ (નોચરમ તે સિધ્ધ કારણ કે બીજા ભવમા જવાના નથી) ઉપર કહેલ બધાને કેવળજ્ઞાન છે, અર્થાત્ ૧૩–૧૪ મે ગુણ સ્થાને, તથા સિધ્ધસ્થાનમા કેવળજ્ઞાન છે, પૂર્વ પ્રતિપન્ન તથા પ્રતિપદ્યમાનની યોજના સ્વબુધ્ધિએ કરવી, દ્રવ્ય પ્રમાણને આશ્રયી વિચારતા પ્રતિપદ્યમાન ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૮ છે, પૂર્વ પ્રતિપન્ન કેવળિ તો અનતા જાણવા ક્ષેત્ર જઘન્યથી લોકનો અસખ્યેય ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી લોક પૂરો (કેવળી સમુદ્ ઘાતની અપેક્ષાએ) જાણવો, એ પ્રમાણે સ્પર્શના પણ જાણવી, કાળથી આદિ અનત છે, પ્રતિપાતના અભાવથી અતર નથી, ભાગ દ્વાર મતિ જ્ઞાન માફક જાણવુ, ભાવમા ક્ષાયિક જાણવો, અ પબહુત્વ મતિ જ્ઞાન માફક જાણવુ, કેવળ જ્ઞાન સમાપ્ત થયુ તે જ્ઞાનના નામથી નદી થયુ, તે નદી નામ મગળ છે આ પ્રમાણે મગળના સ્વરૂપમા તેના નામ દ્વારે જ્ઞાનપચક કહ્યુ, પણ અહી ચાલુ અધિકાર શ્રુતજ્ઞાન સબધી છે, તેનિ ર્યુક્તિકાર કહે છે

इत्थपुण अहिगारो सुयनाणेण जओसुपणनु ।
सेसाणमप्पणाऽधिअ अणुआगु पईवदिट्ठन्तो ॥ नि ७९ ॥

અહિ અધિકાર શ્રુત જ્ઞાન વડે છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન વડેજ બાકીના મતિ વિગેરે જ્ઞાન તથા આત્મા તથા શ્રુત જ્ઞાનનો પણ અનુયોગ (વ્યાખ્યાન કરાય છે) કારણ કે સ્વપર પ્રકાશક પણ શ્રુત જ્ઞાનને છે, જેમ દીવો પોતાને તથા બીજાને પ્રકાશે છે, ॥ ૭૯ ॥

આ પ્રમાણે આવશ્યકસૂત્રમા પીઠિકા વિવરણ સમાપ્ત થયુ

શ્રુતજ્ઞાનનો અનુયોગ

હવે મંગળથી ચાલુ અનુયોગ સાધ્ય છે, તે બતાવે છે, કારણ કે તે શ્રુતજ્ઞાનનો અનુયોગ સ્વપરનો પ્રકાશક તથા ગુરૂને આધીન છે, તેમજ કહ્યુ છે, કે 'અહીં શ્રુતજ્ઞાનવડે અધિકાર છે,' વિગેરે

પ્ર૦–અહીં આવશ્યક સૂત્રનો અનુયોગ ચાલુજ છે, પણ શ્રુતજ્ઞાનનો એ અયુક્ત છે, ?

ઉ૦–આવશ્યકનુ શ્રુતની અંદર સમાવાપણુ છે, તે બતાવવા માટે કહ્યુ, તેથી અદોષ છે,

પ્ર૦–જો આવશ્યકનો અનુયોગ છે, તો તે આવશ્યક અંગ છે કે અંગો છે ? શ્રુત સ્કંધ છે કે સ્કંધો છે ? અધ્યયન છે કે અધ્યયનો છે ? ઉદ્દેશક છે કે ઉદ્દેશકો છે ?

ઉ૦—આવશ્યક શ્રુત સ્કંધ છે, તથા અધ્યયનો છે, બાકીના વિકલ્પો થતા નથી

પ્ર૦–નંદીના વ્યાખ્યાનમાં અંગ અનંગ પ્રવિષ્ટ શ્રુત નિરૂપણ કરવા માટે આ આવશ્યક સૂત્રની અનંગતા કહીજ હતી, તો ફરી અંગ અંગો વિગેરેની શંકા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ?

ઉ૦—તેની વ્યાખ્યાનુ અનિયમ બતાવવા માટે આ અદોષ છે, દરેક શાસ્ત્રની આદિમાં નંદી અધ્યયનનો અર્થ કહેવો એવો નિયમ નથી અને નંદી અધ્યયન ન કહ્યુ હોય તો આ શંકા થવાનો સંભવ છે,

પ્ર૦–મગળને માટે શાસ્ત્રની આદિમા નદી અધ્યયનના અર્થને કહેવુ અવશ્ય છે, છતા તમે અનિયમ શા માટે કહો છે ?

ઉ૦—જ્ઞાનના નામ માત્રથીજ મગળપણુ હોવાથી અવયવના પદાર્થોનુ અભિધાન (વર્ણન) કરવુ અવશ્ય નથી, તે ન કરવાથી આ શકા થાય છે, વળી આવશ્યકના વ્યાખ્યાનના પ્રારભમા જે શાસ્ત્રનુ વર્ણન કરવુ હોય, તેના થી બીજા શાસ્ત્રનુ વ્યાખ્યાન કરવુ તે પણ અયુક્તજ છે, આ બીજુ શાસ્ત્ર નદી છે, કારણ કે તે જુદો શ્રુતસ્કધ છે,

પ્ર૦–જો એમ છે, તો અહો આવશ્યક શ્રુતસ્કધના અનુયોગના આરભમા પીઠિકામા શા માટે જ્ઞાન પચકનો અનુયોગ પ્રથમ કહ્યો ?

ઉ૦–શિષ્યના અનુગ્રહ માટે, અથવા આ નિયમ નથી, એવો અપવાદ બતાવવા માટે, તેનો સાર આ છે કે કોઇ પુરૂષ વિગેરેની અપેક્ષાએ ઉત્ક્રમવડે તથા અન્યના આરભમા જરૂર પડે અન્ય શ્રુતનુ પણ વ્યાખ્યાન થાય છે, એટલુ બસ છે

તેમા શાસ્ત્રનુ અભિધાન આવશ્યક શ્રુતસ્કધ છે, અને તેના ભેદો અધ્યયનો છે, જેથી આવશ્યક અને શ્રુતસ્કધના નિક્ષેપા કહેવા જોઇએ, વળી આ શાસ્ત્રનુ જેવુ નામ છે, તેવુ દીવા જેવુ યથાર્થ (ખરેખર) નામ છે, કે પલાશના નામ માફક અયથાર્થ છે કે ડિત્થ વિગેરે નામ માફક અનર્થક છે ?

તેની પરીક્ષા કરવી, જો તે યથાર્થ હોય તો ગ્રહણ કરવું, તેમાજ સમુદાય અર્થની પૂરી સમાપ્તિ થાય છે, માટે પ્રથમ શાસ્ત્રનુ નામજ વિચારીએ છીએ

આવશ્યક.

પ્ર—આવશ્યક તે શબ્દનો શુ અર્થ છે ?

ઉ—અવશ્ય કરવુ તે આવશ્યક છે, અથવા ગુણોનુ અવશ્ય આત્મામા આવવુ થાય છે, જેમકે અત લાવે તે અતક છે, અથવા વસ નિવાસના અર્થમા છે, તે જેનો ગુણથી શૂન્ય આત્મા હોય, તેવાને આ આવશ્યક ગુણોમા આવાસ કરાવે છે, માટે તેનુ બીજુ નામ 'આવાસક' છે, અર્થાત્ આત્મામા ઉત્તમ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, આ આવશ્યક મગળ માફક નામ વિગેરેથી ચાર ભેદ વાળુ છે, આ બધુ વિસ્તારથી અનુયોગદ્વાર સૂત્રથી જાણવુ, સક્ષેપથી તો તેને અનુસારે જ શિષ્યના અનુગ્રહ માટે અહી કહીએ છીએ, તેમા નામ સ્થાપના સુગમ છે, દ્રવ્ય આવશ્યક બે ભેદે છે, આગમ, નો આગમથી, તેમા આગમથી આગમનો જ્ઞાતા પણ ઉપયોગ ન હોય, કારણ કે 'ઉપયોગ રહિત દ્રવ્ય' છે એવુ કહ્યુ છે, નો આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક ત્રણ પ્રકારનુ છે, જ્ઞ શરીર ભવ્યશરીર અને જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત છે, આવ્યતિરિક્ત પણ ત્રણ ભેદ વાળુ છે, ૧ લૌકિક ૨ લોકોત્તર ૩ કુ પ્રાવચનિ ક ભેદોથી ભિન્ન છે, જે અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા બતાવેલ છે, અહિ તો લોકોત્તર આવશ્યકથી અધિ-

કાર છે, અને તે આવશ્યક જ્ઞાનાદિ શ્રમણ ગુણયુક્ત યોગનું પ્રતિક્રમણ છે, કારણ કે જો તેનો ભાવ તેમા ન હોય, અને ભાવના અભાવે ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ ન થવાથી તેનુ કરેલું પ્રતિક્રમણ પણ દ્રવ્યથી જાણવુ, તેની કથા કહે છે,

વસતપુર નામનુ નગર છે, ત્યા ગીતાર્થ સર્વજ્ઞ નાયક વિનાનો ગચ્છ (સાધુ સમુદાય) વિચરે છે, તેમા એક શ્રમણ ગુણોથી યુક્ત સવિગ્ન સાધુ છે, તે દિવસે ઉદક (કાચા) પાણી વિગેરેથી દોષિત ગોચરી ગ્રહણ કરીને સાજના વખતે દેવસી પ્રતિક્રમણમા મોટા સવેગથી કહી બતાવે છે તેવાને વળી આચાર્ય અગીતાથ હોવાથી પ્રાયશ્ચિત આપતા કહે છે, કે "અહો! આ ધર્મની શ્રદ્ધા વાળો સાધુ છે' કારણ કે અશુદ્ધનુ સેવન કરવુ મહેલુ છે પણ તે ગુરુ આગળ કહી બતાવવુ ઘણુ દુષ્કર છે! કારણ કે આ સાધુ આલોચના કઇપણ છુપાવ્યા વિના કરે છે! તેથી તેનામા અશઠપણુ હોવાથી શુદ્ધ છે! આવુ દેખીને બીજા અગીતાર્થ સાધુઓ પ્રશસા કરે છે, અને ચિતવે છે કે ફક્ત આલોચના કરવાનુ જ મુખ્ય છે પણ પાપ સેવવામા કઇ પણ દોષ નથી! એક વખતે ત્યા ગીતાર્થ સવિગ્ન સાધુ વિહાર કરતો આવ્યો તે સાધુએ દિવસે મેલા દોષિત આહાર લેનારને જોયો હતો, તેજ દેવસી પ્રતિક્રમણમા અવિધિએ આલોચના લેતો જાણીને ઉદાહરણ કહે છે, ગિરિનગરમા રત્નનો વેપારી (ઝવેરી) રત્નોથી ઘર ભરીને તેમા આગ મુકે છે, તેને ‾ ોને બધા લોકો પ્રશસા કરે છે, કે અહો! આ શેઠને

ધન્ય છે કે આ આવી રીતે રત્નોનુ ઘર બાળીને અગ્નિ ભગવાનને તૃપ્ત કરે છે ! કોઈ વખત બીજીવાર પણ તેણે તે પ્રમાણે ઘર સળગાવ્યુ અને તે સમયે પવન પ્રબળ હોવાથી આખુ નગર બળી ગયુ, ત્યારે રાજાએ તેને મારીને દેશનિકાલ કર્યો, તથા રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવી જાહેર કર્યું કે કોઇ બીજો પણ આવુ કરવાનુ રાજા સાભળશે તો તેને તે પ્રમાણે મારી ને કાઢી મુકવામા આવશે ? જો તેવા મૂર્ખને અગ્નિ મુકવી હોય તો જ ગલમા શામાટે આગ મુકતો નથી ? આ દૃષ્ટાતથી ગીતાર્થ સાધુએ તે બધાને સમજાવ્યા કે વાણીયાએ પોતે પોતાનુ ઘર મૂર્ખાઈથી બાળીને બીજાના ઘર પણ બાળી મુકયા, આ પ્રમાણે હે મુખ્ય સાધુ નાયક ? તુ આ દોષિત આહાર સેવનારની પ્રશ સા કરીને બધા સાધુઓને ત્યજીશ ? પછી પેલો સાધુ નાયક પોતાની મૂર્ખાઈ છોડતો ન હોવાથી આ ગીતાર્થ સાધુએ બીજા સાધુઓને સમજાવ્યુ કે આ સાધુ નાયક મહા અધર્મી અગીતાર્થ હોવાથી તેનો સ ગ તમારે મુકી દેવો ? જો તમે તેનો નિગ્રહ (ત્યાગ) નહીં કરોતો બીજા ભવ્યાત્મા સાધુઓ પણ સાધુતાથી ભ્રષ્ટ થશે ? (દ્રવ્યઆવશ્યકનુ વર્ણન કરી સૂચવ્યુ કે દોષો સેવીને પ્રતિક્રમણ કરવુ એ પણ અયોગ્ય છે, બને ત્યાસુધી તેવા દોષો ન થાય તેમ વર્ત્તવાથીજ પ્રતિક્રમણ કરવુ શ્રેયસ્કર થાય છે,)

ભાવ આવશ્યકનુ વર્ણન–

તે પણ બે પ્રકારનુ છે, આગમથી, નો આગળથી,

આગમથી જ્ઞાતા તથા તેમા ઉપયોગ રાખનાર છે, નોઆગ મથી જ્ઞાન ક્રિયા બંનેના પરિણામવાળો (સમજી તે પ્રતિક્રમણ કરનારા) ભાવ આવશ્યક છે, અહી મિશ્ર વચનમા ને શબ્દ છે, આપણુ લૌકિક વિગેરે ત્રણુ પ્રકારનુ છે, તે અનુયોગ દ્વાર સૂત્રથી જાણવુ, અહીંતો લોકોત્તર ભાવ આવશ્યકથી અધિકાર છે, આવશ્યક કહીને હવે શિષ્યોના વ્યામોહ ટાળવા તેના એકાર્થિક નામો બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે—

आवस्सय अवस्स करणिज्ज धुवणिग्गहो विसोहीय ॥
अज्झयण छक्क वग्गो णाओ आराहणा मग्गो ॥ १ ॥

(૧) આવશ્યક (૨) અવશ્યે કરવા યોગ્ય (૩) ધ્રુવ (૪) નિગ્રહ (૫) વિશોધિ (૬) છ અધ્યયન (૭) વર્ગ (૮) ન્યાય (૯) આરાધના (૧૦) માર્ગ

समणेण सावएणय, अवस्स कायव्वय हवइजम्हा ॥
अहोणिसस्सय तम्हा आवस्सय नाम ॥ २ ॥

સાધુએ અને શ્રાવકે આ અવશ્યે કરવા યોગ્ય દિવસે તથા રાત્રે છે માટે તેનુ નામ આવશ્યક છે, આવશ્યક માફક શ્રુત સ્કંધનો પણ નિક્ષેપો ચાર પ્રકારનો છે, તે અનુયોગદ્વાર સૂત્રથી જાણવો, સ્થાન શૂન્ય ન રહે માટે થોડુ લખીએ છીએ, અહીં નોઆગમથી જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશ્રુત તે પુસ્તક પાનામા લખેલુ છાપેલુ સ્થાપેલુ જાણવુ, અથવા ઈંડા વિગેરેથીરે ઉત્પન્ન થતુ કીડાનુ રેશમ કે સૂતર છે, ભાવશ્રુત આગમથી જ્ઞાતા અને ઉપયોગ રાખનાર

અને નોઆગમથી તો આ આવશ્યકજ છે, અને જ્ઞાન ક્રિયા સાથે છે, (અને દેશ વચનથી જાણવાપણુ દેશ વચને કરવા પણુ છે,) આ પ્રમાણે નોઆગમથી જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સ્કધ ચેતનાદિવાળો સ્કધ છે, તેમા સચેતન તે દ્વિપદ વિગેરે છે, અચિત્ત તો બે પ્રદેશ આદિ સ્કધ છે, મિશ્રમા સેના વિગેરેને દેશ વિગેરે છે અને ભાવ સ્કધ તોઆ ગમથી તેના અર્થમા ઉપયોગનો પરિણામજ છે, નોઆગમથી આ આવશ્યક નો શ્રુતસ્કધજ છે, કારણ કે નો શબ્દથી દેશ વચનનો નિષેધ છે, અથવા જ્ઞાનક્રિયા ગુણના સમૂહરૂપ સા માયિક વિગેરે અધ્યયનોનો સમાવેશ થવાથી જ્ઞાન દર્શન તથા ક્રિયાનો ઉપયોગ છે, તેથી આ શ્રુત સ્કધ ભાવથી છે, અહી નો શબ્દ મિશ્ર વચન છે, બધા પદોની એક વાચ્યતા (વાકય સમૂહ) સામાયિક વિગેરે શ્રુતરૂપ છ અધ્યયનોનો સ્કધ તે શ્રુત સ્કધ છે, અને તેની સાથે આવશ્યક સાથે સ માસ કરતા ' આવશ્યક શ્રુત સ્કધ ' શબ્દ થાય છે,

પ્ર૦—શા માટે આવશ્યક છ અધ્યયનરૂપ કહો છો ?

ઉ૦—કારણુ કે તે છ અર્થના અધિકારવાળુ છે, તે આ સામાયિક વિગેરે યથાયોગ જાણવા

सावज्ज जोग विरई उक्कित्तण गुणवओय पडिवत्ती ॥
खलियस्स निंदण वणतिगिच्छ गुण धारणा चेव ॥ १ ॥

અવદ્ય તે પાપ, યોજાય તે યોગ વ્યાપાર, તે પાપ સાથે વર્તે માટે તેથી યોગ જોડતા સાવદ્ય યોગો છે, તે

પાપરૂપ વ્યાપારોની વિરતિ તે (૧) સામાયિકનો અર્થાધિકાર છે, તથા ઉત્કીર્ત્તન તે ઉત્કીર્ત્તના છે, તેમા અરિહંતની ગુણોત્કીર્ત્તના એટલે (૨) ચતુર્વિંશતિ (૨૪) સ્તવ (ચઉવિસત્થો લોગસ્સ) નો અધિકાર છે, ગુણો એ જ્ઞાન વિગેરે છે, અથવા મૂલોત્તર નામના (વ્યવહાર ગુરુની અપેક્ષાએ) છે, તે જેને હોય તેવા ગુણવાનને (૩) વંદન (વાદણા) કરવું તેનો અધિકાર છે, તથા વ્રત અને શીલમા સ્ખલિત થયેલ હોય તેવાએ પોતાની નિંદા કરવી તે નિંદના (૪) (પડિક્કમણ) નો અધિકાર છે (તે શ્રાવકને વંદીતુ અને સાધુને શ્રમણ સૂત્ર છે) તથા ચારિત્રરૂપ આત્માને વ્રણ ચિકિત્સા તે અપરાધરૂપ ઘા ગુમડા થએલ હોય, તેને રૂઝ લાવવા માટે (૫) કાયોત્સર્ગ છે, તેનો અધિકાર છે, તથા પૂર્વે કરેલ પ્રતિક્રમણ વિગેરેથી વ્રતના અતિચારો દૂર થવાથી બીજા કાંઈપણ અતિચાર રહેલ હોય અને તેનાથી ચીકણા કર્મ ન બંધાય માટે અનશન વિગેરે ગુણોના સંધારણ માટે પચ્ચખ્ખાણ કરવું, આ પ્રમાણે છ અર્થના અધિકારો છે, (૬) આ છએનું દરેક અધ્યયનના અર્થાધિકારના દ્વારમા અવસરે કહીશું ત્યાથી જાણવું, પણ અહીં તો ફક્ત ટુંકાણમા સ્કંધના ઉપન્યાસના દ્વારવડે કહ્યા,

'હવે અધ્યયન ન્યાસનો પ્રસ્તાવ છે'

તે અધ્યયનને અનુયોગદ્વારમા ક્રમે આવેલા દરેક અધ્યયનમ ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપામા ટુંકાણમા બતાવવા કહીશું.

આ આવશ્યકનો સમુદાય અર્થ તેમા પ્રથમ કહ્યો, હવે અવ-ચવ અર્થને જુદા કહેવા એકેક અધ્યયન કહીશુ, તેમા સામા-યિકમા સમભાવનુ લક્ષણપણુ હોવાથી તે સામાયિકને પ્રથમ કહે છે, ચતુર્વિંશતિ સ્તવ (લોગસ્સ) વિગેરેમા તેનુ ભેદ-પણુ (કેટલેક અશે અસરખાપણુ) હોવાથી સામાયિકનો પ્રથમ અધિકાર છે, આ સામાયિકના અધ્યયનના મહાનગ-રની માફક ચાર અનુયોગદ્વાર થાય છે

પ્ર૦—અનુયોગદ્વારનો શબ્દાર્થ શુ છે ?

ઉ૦—અનુયોગ તે અધ્યયનનો અર્થ છે, અને દ્વારો તેના પ્રવેશના મુખો છે, કારણ કે દરવાજા વિનાનુ નગર તે અ નગરજ થાય છે, અને એક દ્વાર કરેલુ પણ હોય તો કાર્ય વખતે બહાર જતા વિલબ થાય માટે ચાર મૂળ દરવાજા અને બીજી નાની બારીઓ દરેક દિશામા હોય તો સુખેથી કાર્ય પ્રસગે આવવુ જાવુ બની શકે, તેજ પ્રમાણે સામાયિક નગરનો પણ અર્થાધિગમન નો ઉપાય દ્વાર વિના અશકય થાય છે, તેમ એક દ્વારથી દુખેથી સમજાય છે, માટે અ દરના ભેદો વાળા ચાર દ્વારવાળુ બનાવવાથી સુખથી બોધ થાય છે માટે આ દ્વારનો ઉપન્યાસ બનાવવો લાભદાયી છે તે દ્વારો કહે છે (૧) ઉપક્રમ (૨) નિક્ષેપ (૩) અનુગમ, (૪) નય છે

. ૭ ણુ જેનાવડે જેનાથી અથવા જેનામા કરાય

તે ઉપક્રમ છે, અર્થાત્ શાસ્ત્રના ન્યાસનો દેશ લાવવો (સાંભળનારનું લક્ષ એ ચલું)

તથા નિક્ષેપણુ જેનાવડે જેનાથી અથવા જેનામાં નિયમાય તે નિક્ષેપ છે, અર્થાત્ ન્યાસ કે સ્થાપના કરી બતાવવું (કહેલા ધારેલી વસ્તુનો આકાર વિગેરેથી સૂચના કરવી) તે પ્રમાણે અનુગમન તે અનુગમ છે, એટલે એનાવડે એનાથી કે એમાં સૂત્રને યોગ્ય ખુલાસાથી બોધ આપવો તે છે, તથા એનાવડે એનાથી કે એમાં શિષ્યની બુદ્ધિ દોરીએ તે નયો છે, વસ્તુના પર્યાયોનો જે જે સંભવ થાય તે સમજાવવું (કોઈપણ અપેક્ષા રાખીને તે તરફ લક્ષ ખેંચવું અને તેને પ્રધાન બતાવવું બીજાને ગૌણ બતાવવું તે નયો છે તેનો સાદો અર્થ અભિપ્રાય છે)

પ્ર૦—આ ઉપક્રમ આદિ દ્વારોનો આવો ક્રમ શા માટે છે?

ઉ૦—પહેલા લક્ષ ખેંચ્યા વિના શિષ્યને કંઈપણ કહેવું તે બરોબર વસ્તુનું સ્વરૂપ સ્થપાય નહિ, અને સ્થાપના કર્યા વિના નામ વિગેરે ન જાણનારો પદાર્થને સમજી શકે નહિ, તેમ પદાર્થો યુગ બતાવ્યા વિના તેના ઉપર નય (પોતાના વિચારો) જણાવી શકાય નહિ, માટે આ ક્રમ બતાવ્યો છે,

ઉપક્રમનું વર્ણન

ઉપક્રમ શાસ્ત્રીય અને તે સિવાયનો એમ બે પ્રકારે છે, તેમાં શાસ્ત્ર સિવાયનો છ પ્રકારે છે, તે નામ, સ્થાપના,

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે, અને દ્રવ્ય ઉપક્રમ આગમ નોઆગમ એમ બે ભેદે છે, આગમથી જ્ઞાતા પણ ઉપયોગ રહિત છે, અને નોઆગમથી જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર તદ્વ્યતિરિક્ત એમ ત્રણ ભેદે છે તદ્વ્ય તિરિક્ત ના ત્રણ ભેદો છે, સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્રદ્રવ્ય ઉપક્રમ છે, સચિત્ત બેપદ ચોપદ અપદના ઉપાધિ ભેદથી ભિન્ન છે અને તે દરેક પણ પરિકર્મમા અને વસ્તુ વિનાશમા એમ બે ભેદે છે પરિકર્મ તે દ્રવ્યને ગુણથી વિશેષ પરિણામવાળુ કરવુ તેમા આ ઉપક્રમ કામ લાગે, જેમકે ઘી વિગેરેના ઉપભોગથી પુરૂષને શરીર ઉપર વર્ણ વિગેરે (તેજ) વધે, અથવા કાન સ્કધને વધારવા વિગેરેની ક્રિયા છે, અન્યાચાર્યો તો કહે છે, કે શાસ્ત્ર ગ ધર્વ નૃત્ય વિગેરેની કળા મેળવની હોય તોપણ દ્રવ્ય ઉપક્રમ છે, પણ તે બરોબર નથી કારણ કે તે શાસ્ત્ર વિગેરેનુ જ્ઞાન વિજ્ઞાન રૂપે છે, અને તે ભાવ પણામા ગણાય છે, પણ આત્મ દ્રવ્યના સ સ્કારની વિવક્ષાની અપેક્ષાએ શરીર વર્ણ વિગેરે કરવાની માફક કોઇ અ શે દ્રવ્ય ઉપક્રમ પણ થાય, આ પ્રમાણે પોપટ મેના વિગેરેને શીખવીને સ સ્કારી બનાવે તે તથા ચોપગા હાથી વિગેરેને જે શીખવે છે તે તથા ઝાડ વિગેરેને કોઈ ઉપાયદ્વારા તેનુ આયુ વધારવુ સુતાર વિગેરેને ઉપયોગી બનાવવુ તે પણ દ્રવ્ય ઉપક્રમ છે

પ્ર૦—જે પોતાની મેળે ભવિષ્યમા ઝાડને સુતાર વિગેરેથી સુધારામાટે ૦ ... તેમા દ્રવ્ય ઉપક્રમતા યોગ્ય છે,

વર્ણ કરણ તથા કળા વિગેરે સંપાદન કરનારને ભવિષ્યમાં પણ વિવક્ષિત હેતુઓ વિના ઉપપત્તિ નથાય, તેથી તેની પરિકર્મમાં કેવી રીતે દ્રવ્ય ઉપક્રમતા ઘટે?

ઉ૦—વિવક્ષિત હેતુઓ વિના ઉપપત્તિ નથાય એવું કહેવું અસિદ્ધ છે, કારણ કે વર્ણનું નામ કર્મનું વિપાકીપણું હોવાથી સ્વયં પણ થશે, અને કળા વિગેરેનું ક્ષાયોપશમિકપણું હોવાથી કાળાંતરમાં પણ સ્વયં થશે, વિભ્રમ વિલાસ વિગેરે યુવાવસ્થામાં સ્વયં દેખાય છે

અને વસ્તુના વિનાશમાં તેમજ પુરૂષ વિગેરેને તલવાર વિગેરે શસ્ત્રથી મારવાનું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે

પ્ર૦ પરિકર્મ અને વસ્તુ વિનાશના ઉપક્રમોનો અભેદજ છે,

કારણકે બન્નેમાં પૂર્વરૂપનો પરિત્યાગ થવાથી ઉત્તર અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે,

ઉ૦ પરિકર્મ ઉપક્રમથી બનેલ ઉત્તર રૂપની પ્રાપ્તિમાં પણ અવિરોધપણે પ્રાણીઓને ઓળખાણ વિગેરે દેખાય છે, પણ વસ્તુ વિનાશના ઉપક્રમથી સંપાદિત ઉત્તર ધર્મ રૂપમાં તો વસ્તુનું અદર્શન થાય છે, તે વિશેષ સિદ્ધિ છે અથવા ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું સ્વરૂપ જોડાજોડ બતાવવાથી વિનાશનું જ વિપ્ર શાણુ હોવાથી અદોષ છે,

સચિત્ત સિરૂપક્રમ માફક અચિત્ત દ્રવ્યના ઉપક્રમમાં

પદ્મરાગમણિ (માણિક્ય ?) ને ખાર માટીનુ પડ કરી પકાવવા (તપાવવા) વિગેરેથી અનુક્રમે નિર્મળતા થાય, અથવા ખાખ થાય, (ખારથી નિર્મળ થાય અને માટી વિગેરે કે વનસ્પતિ વિશેષથી તેની ખાખ કરે છે)

મિશ્રદ્રવ્ય ઉપક્રમ કટક (કડા) વિગેરેથી વિભૂષિત પુરૂષ વિગેરે દ્રવ્યને ઉપક્રમ કરવો, અને અહી વિવક્ષાથી કારકની યોજના કરવી, દ્રવ્યનો દ્રવ્યવડે દ્રવ્યમાથી કે દ્રવ્યમા જે ઉપક્રમ થાય તેને દ્રવ્યોપક્રમ કહેવો, તથા ક્ષેત્રનો ઉપક્રમ તે ક્ષેત્રોપક્રમ છે,

પ્ર—ક્ષેત્ર અમૂર્ત અને નિત્ય છે, ત્યારે તેનો સુધારો કે વિનાશ કેવી રીતે થાય ?

ઉ૦ તે ક્ષેત્રમા રહેલા દ્રવ્યનો સુધારો કે નાશ કરવો, તેમાં ઉપચારથી કહેવાથી અદોષ છે, તેવી રીતે તદવસ્થાએ વ્યપ દેશ કરાય છે, જેમકે માચા આક્રોશ કરે છે,

તે પ્રમાણે કાળનુ વર્ત્તનાદિ રૂપપણાથી તથા તે દ્રવ્યના પર્યાય પણે હોવાથી કાળને આશ્રયી દ્રવ્યનો ઉપક્રમ થવાથી ઉપચારથી કાલ ઉપક્રમ કહેવાય છે, અથવા ચદ્રોપરાગ (ચદ્રગ્રહણ) વિગેરેના પરિજ્ઞાનના લક્ષણ વાળો કાળ ઉપક્રમ છે

ભાવ ઉપક્રમ.

ભાવ ઉપક્રમ પણ બે પ્રકારનો છે, આગમથી, નોઆગ-

પડચુ, તમારે ખોટુ ન લગાડવુ, આમ કહી ધણીને મનાવી લીધો, પણ પછી માતાએ દીકરીને કહ્યુ, કે જેમ દેવની ઉપાસના કરાય, તેમ તારે એની આજ્ઞા પાળવી, પણ તેથી વિરુદ્ધ ન ચાલવી,

વેશ્યાની વાર્તા.

એક નગરમા ૬૪ કળામા કુશળ ગણિકા રહેતી હતી, તેણીએ બીજાના ભાવોની પરીક્ષા કરવા માટે ક્રીડા કરવાના ઘરમા સર્વે પ્રજાના નિજ નિજ વ્યાપારો કરનારા પુરૂષોના ચિત્રો બનાવ્યા, ત્યા સુતાર વિગેરે જે કોઈ આવે, તે પોતાની કળા હુન્નરને પ્રશસે છે, તેથી તે વેશ્યા તેનુ વર્તન જોઈ તેના ભાવની પરીક્ષા કરીને તેને અનુકુળ વર્તે છે, પોતાને અનુકુળ ચાલવાથી તે ખુશ થઈને વેશ્યાને વારેવારે ઘણુ દ્રવ્ય આપે છે, આ ઉપક્રમ (સસાર વધારનાર હોવાથી) અપ્રશસ્ત છે,

અમાત્ય અને રાજાનુ દૃષ્ટાંત.

એક નગરમા કોઇ રાજા અમાત્ય સાથે ઘોડા દોડાવવા ગયો, ત્યા રસ્તામા વિષમ ભૂમિમા જતા ઘોડાએ પેશાબ કર્યો, ત્યા તે પેશાબે ખાડો પાડી ખાબોચીઉ બનાવ્યુ, ત્યા પૃથ્વીના નિરસપણાથી તેનુજ પેશાબ પડેલુ જોઇને રાજાએ પાછા ફરતા ઘણીવાર ધારીને જોયુ, અને તેણે ચિંતવ્યુ, કે આ જગ્યાએ તળાવ સારૂ બની શકે, પણ

પ્રકટ ન કર્યુ, સાથે રહેવો અમાત્ય રાજાની ઈંગિત આકાર ચેષ્ટામા પ્રવીણ હોવાથી રાજાને પૂછ્યાવિના મોટુ તળાવ ત્યા ખોદા સુ કિનારા ઉપર વૃક્ષ આરામ (બગીચા) બનાવ્યા, બીજી વખત રાજાએ ઘોડા ખેલાવવા જતા તે જગ્યાએ તળાવ જોઈને પ્રધાનને પૂછ્યુ કે કોણે આ બનાવ્યુ છે ?

અમાત્યે કહ્યુ, આપે !

રાજાએ કહ્યુ કેવી રીતે ?

ઉ—આપે ઘણી વાર પેશાબ કર્યો તેથી !

રાજાએ પ્રસન્ન થઈને તેનો માન મરતબો વધાર્યો, આપણ અપ્રશસ્ત ભાવ છે,

અપ્રશસ્ત કહીને હવે પ્રશસ્ત કહે છે,

તેમા પ્રથમ શ્રુત વિગેરે કારણે આચાર્યના ભાવનો ઉપક્રમ કરવો (તેમને અનુકુળ વર્ત્તવુ) તે પ્રશસ્ત ભાવ ઉપક્રમ છે,

પ્ર—વ્યાખ્યાનુ અ ગ બતાવવાના અધિકારમા ગુરૂના ભાવનો ઉપક્રમ બતાવવો અનર્થક છે,

ઉ—એમ નહિ, કારણકે તે ગુરૂભાવનો ઉપક્રમ પણ વ્યાખ્યાના અ ગ પણે છે કહ્યુ છે, કે—

गुवायत्ता यस्मा, च्छाम्रारभा भवति सर्वेऽपि ।
तस्माद्गुर्वाराधन परेण हितकाङ्क्षिणा भाव्यम् ॥ १ ॥

શાસ્ત્રના બધા આરભો ગુરૂને આધીન છે, માટે હિતનાકાક્ષી સાધુએ હમેશા ગુરૂના આરાધનમા તત્પર રહેવુ, તેજ પ્રમાણે ભાષ્યકાર મહારાજે કહ્યુ છે,

गुरु चित्तायत्ताइ वक्खाणगाइ जेण सव्वाइ ।
जेणपुण सुपसर्ण्ण, होइ तय त तहा कज्ज ॥ १ ॥
आगारिंगिय कुसल जदि सेय वायस वय पुज्जा ।
तहवियसिं नवि कूडे विरहमि अ कारण पुच्छे ॥ २ ॥
णियपुच्छिपण भणिओ गुरुणा गंगा कओमुहीवहइ ?
सपाइयवं सीसो जहतह सयत्थ कायव्व ॥ ३ ॥

વિગેરે છે કે વ્યાખ્યાનના અગો સર્વે ગુરૂના ચિત્તને અધીન છે, માટે જેમ તે પ્રસન્ન થાય તેમ કરવુ,

આકાર અને ઇંગિતમા કુશળ ગુરૂ શિષ્યને કાગડો ધોળો કહે, તો પણ તે સમયે ગુરૂના વચનનુ ખડન ન કરવુ પણુ ધીરેથી એકાતમા પૂછવુ કે, આમ કહેવાનુ શું કારણ છે ?

તથા રાજાએ પૂછ્યુ, કે ગગા ક્યા મુખથી વહે છે, ? ગુરૂએ ઉત્તર આપ્યો કે (આપ જે દિશા દેખો તે દિશાએ !) એ પ્રમાણે ઉત્તમ શિષ્યે ગુરૂનુ મન પ્રસન્ન થાય, તેમ સર્વ કરવુ,

પ્ર૦ જો એમ છે, તો ગુરૂના ભાવનો ઉપક્રમ કહેવો

હતો, બીજા કહેવાની જરૂર નહોતી, કારણ કે તેનિરૂપ યોગી છે,

ઉ૦ એમ નથી, ગુરૂનુ ચિત્ત પ્રસન્ન કરવા માટેજ તેઓનુ ઉપયોગીપણુ છે, (પણ બાકીના નકામા નથી) તેથી એમ સૂચવ્યુ કે દેશકાળની અપેક્ષાએ લાભ હાનિ વિચારીને પાણી ઓદન વિગેરે દ્રવ્યોને આહારાદિક કાર્યમા ઉપયોગ રાખતો શિષ્ય ગુરૂના ચિત્તને પ્રસન્ન રાખે, (અને અભ્યાસ કરે) અથવા ઉપક્રમના સામ્યપણાથી, ચાલતા વિષયમા કઈક અશે ઉપયોગી ન હોય તેવા પણ અન્યત્ર બતાવે તેથી અદોષ છે,

શાસ્ત્રીય સિવાયનો ઉપક્રમ કહ્યો, હવે શાસ્ત્રીય ઉપક્રમ બતાવે છે,

(શાસ્ત્રીય ઉપક્રમ)

આ પણ છ પ્રકારનો છે, ૧ આનુપૂર્વી ૨ નામ ૩ પ્રમાણ ૪ વક્તવ્યતા ૫ અર્થાધિકાર ૬ સમવતાર છે,

તેમા આનુપૂર્વી તે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ગણના, ઉત્કીર્ત્તન, સસ્થાન, સામાચારી, ભાવ, એમ દશ ભેદે છે, તેમા યથાસભવ સમવતારણ કરવુ, વિશેષથી તો ઉત્કીર્ત્તન, ગણના એ બેમા આનુપૂર્વી લેવી, તે ઉત્કીર્ત્તના સશબ્દના (બોલાતું નામ) છે, જેમ કે સામાયિક ચઉવી સત્થો વિગેરે છે, તથા ગણન (ગણવુ) તે પરિસખ્યા છે એક બે ત્રણ ચાર વિગેરે, તે ગણના અનુપૂર્વી ત્રણ પ્રકારની છે

૧ પૂર્વ, ૨ પશ્ચાત્, ૩ અને અનાનુપૂર્વી છે, તેમા સામાયિક પૂર્વાનુપૂર્વીમા પહેલુ, અને છ આવશ્યકની અપેક્ષાએ પચ્ચકખાણથી ગણુતા સામાયિક છઠુ આવે, અનાનુપૂર્વીમા તો કયાક પહેલુ કયાક બીજુ આવે, તેમા અનાનુપૂર્વીના કરવાનો આ ઉપાય છે, કે એક બે વિગેરે વિવક્ષિત પદોની સ્થાપના કરવી તેમા પ્રથમ ત્રણ પદની સ્થાપના સક્ષેપથી બતાવે છે, તે સામાયિક ચઉવીસત્થો વદનક અધ્યયન છે,

> पुव्वाणु पुव्वि हेट्ठा, समयाभेपण कुण जहाजेट्ठ ।
> उवरि मतुल्ल पुरओ, नसेज्ज पुव्वक्कमो सेसे ॥ १ ॥
> जहि तमिउ निक्खित्तं, पुरओ सो चेय अक्खिण्णासो ।
> मो होइ समयभेदो, वज्जे यव्वो पयत्तेण ॥ २ ॥

પૂર્વાનુ પૂર્વીમા આદિમા નીચે સમય (સકેત) ભેદવડે જેમ મોટા અક અનુક્રમે આવે, તેમ કર, ઉપર તુલ્ય આગળ પૂર્વાનુ પૂર્વીએ ક્રમેમુકે, બાકીનામા પછવાડે નો આકડો મુકો, જે પૂર્વે અક મુકયો, તેની આગળ તેજ અક સ્થાપવો, તે સમય (સકેત) ભેદ થાય છે, માટે પ્રયત્નથી વર્જવો, (ઠીક નથી) પણ સામાયિકાદિ ત્રણના છ ભાગા થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧૨૩	૨૧૨	ગણુતા પૂર્વાનુ પૂર્વીનો
૨૧૩	૨૩૧	પહેલો તથા પશ્ચાનુ
૧૩૨	૩૨૧	પૂર્વીનો છેલ્લો અક બાદ

કરતા બાકીના ચાર અનાનુપૂર્વી છે, છ પદોના ૨—૩—૪—૫—૬ નો ગુણાકાર કરતા ૭૦ ભાગા થાય છે, તેમા પહેલો છેલ્લો બાદ કરતા ... મુકે, તે અનાનુપૂર્વી જાણવા

નામનું વર્ણન કરે છે, પ્રતિ (દરેક) વસ્તુ તરફ નમવાથી ' નામ , છે ને એકથી દશ સુધી જેમ અનુયોગદ્વારમા બતા વ્યુ છે, તે પ્રમાણે જાણવુ, છ નામમા તેનો અવતાર છે, તેમા છ ભાવો ઔદયિક ક્ષાયિક વિગેરે બતાવાય છે, તે છતા સર્વ શ્રુતનો અવતાર ક્ષાયોપશમિકમાજ છે, કારણ કે શ્રુત તે ક્ષાયોપશમિક છે, તેમ ' પ્રમાણ ' વિચારતા જેના વડે દ્રવ્ય વિગેરે મપાય તે પ્રમાણ તે પ્રમેયના ભેદથી ચાર રૂપવાળુ છે, દ્રવ્ય પ્રમાણ, ક્ષેત્ર પ્રમાણ, કાળ પ્રમાણ અને ભાવ પ્રમાણ છે, તેમા સામાયિક ભાવ રૂપ હોવાથી ભાવ પ્રમાણના વિષયમા સમજવુ, આ ભાવ પ્રમાણ ત્રણ પ્રકારનુ છે, ગુણનય સ-ખ્યાના ભેદથી ભિન્ન છે, તેમા ગુણ પ્રમાણ પણ બે પ્રકારે છે, જીવ ગુણ પ્રમાણ અને અજીવ ગુણ પ્રમાણ, તેમા સામાયિક જીવથી અપૃથક્ રૂપ પણે હોવાથી સામાયિકનો ' જીવ ગુણ પ્રમાણમા સમવતાર કરવો, તે જીવ ગુણ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર ભેદથી ભિન્ન છે, તેમા બોધ રૂપ હોવાથી સામાયિકનુ જ્ઞાન ગુણ પ્રમાણમા ઉતારવુ, તે જ્ઞાન પણ પ્રત્યક્ષ અનુમાન ઉપ માન આગમ ભેદથી ભિન્ન હોવાથી સામાયિક પ્રાયે પર ને ઉપદેશ દેવારૂપ સવ્યપેક્ષ પણે હોવાથી તેનો આગમમા સમ વતાર કરવો, તે આગમ પણ લૌકિકલોકોત્તર સૂત્ર અર્થ અને બંને તથા આત્મ અનતર પર પર ભેદથી ભિન્ન હોવાથી તેમા સામાયિક પરમ ઋષિ પ્રણીત ગણિ પિટક (બારઅગ)ની અદર હોવાથી લોકોત્તરમા ગણવુ, અને તે સૂત્ર અર્થ બંને રૂપે હોવાથી ઉભયમા ઉતારવુ, તથા ગૌતમ વિગેરે ગણધર ભગ

વતો ને સૂત્રથી આત્મ આગમ તેમના શિષ્યો જંબુ સ્વામી વિગેરેને અનંતર આગમ-પ્રશિષ્યોતે પ્રભવાસ્વામી વિગેરેને પરંપરાગમ છે, એ પ્રમાણે અર્થથી જિનેશ્વરને આત્માગમ ગણધરોને અનંતર, અને તેમના શિષ્યોને પરંપરાગમ છે, નય પ્રમાણમા વિચારતા તે મૂઢ નય પણે હોવાથી હમણા અવતાર નથી, અને તે આગળ કહેશે કે मूढ णइय सुय, कालिय तु । વિગેરે 'સંખ્યા' તે નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ઔપમ્ય પરિમાણ ભાવના ભેદથી ભિન્ન છે, તે અનુયોગદ્વાર પ્રમાણે કહેવી, તેમા સામાયિક તો ઉત્કાલિકાદિ શ્રુત પરિમાણની સંખ્યામા સમવતાર કરવો, તેમા સૂત્રથી સામાયિક પરિમિત પરિમાણવાળુ છે, અર્થથી અનંત પર્યાય પણે હોવાથી અપરિમિત પરિમાણ છે,

હવે ' વક્તવ્યતા ' કહે છે.

તે ત્રણ પ્રકારે છે, ૧ સ્વ સમયની ૨ પર સમયની ૩ તથા તે બંનેના સમય (સિદ્ધાંત) ની વક્તવ્યતા છે, સ્વ સમય તે જૈન સિદ્ધાંત અને વક્તવ્યતા તે પદાર્થનો વિચાર છે, તેમા સ્વ સમયની વક્તવ્યતામા આ સામાયિકનો સમવતાર છે, એ પ્રમાણે પર તથા તે બંનેના સમયના પ્રતિપાદક અધ્યયનોનો પણ તેમા સમવતાર છે કારણ કે બધુંજ શ્રુત જૈન અથવા જૈનેતરનુ હોય તો સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવે ગ્રહણ કરેલુ પર સમય સંબંધીનુ પણ સમ્યક્ શ્રુતજ છે, કારણ કે પરસમયથી જૈન સમય સાથે સરખામણી કરવાથી ઉપકાર

થાય છે, હવે અર્થનો અધિકાર કહે છે, તે અધ્યયનનો સમુદાય અર્થ છે, તે સ્વસમય વક્તવ્યતાનો એક દેશ છે, અને તે સર્વ સાવદ્ય યોગ વિરતિરૂપ છે, તેજ સમવતાર છે

અને તે ટુકમા પતાવવા પ્રતિદ્વારમા સમવતારણના દ્વારવડે બતાવ્યો છે, આ પ્રમાણે ઉપક્રમ બતાવ્યો,

હવે નિક્ષેપ કહે છે,

નિક્ષેપ

તે ઓઘ નિષ્પન્ન, નામ નિષ્પન્ન, સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન એમ ત્રણ ભેદે છે, તેમા ઓઘનામ તે સામાન્ય રીતે 'શાસ્ત્ર' એજ નામ છે, તે અહીં ચાર પ્રકારનુ 'અધ્યયન' વિગેરે છે, તે પ્રત્યેક નામ વિગેરે ચાર ભેદનુ છે, તે અનુયોગદ્વારમા બતાવ્યા પ્રમાણે વિસ્તારથી કહી ભાવ અધ્યયન અક્ષીણ વિગેરેમા આ સામાયિકને યોજવુ, (આ ટીકાકાર મહારાજે દશવૈ૦ ૧ લા અધ્યયનના નિ૦ ગાથા મા વિસ્તારથી બતાવ્યુ છે, તેનુ ભાષાંતર મા જુઓ)

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામા 'સામાયિક' નામ છે, તે નામ વિગેરે ચાર ભેદવાળુ છે, અને તે નિર્યુક્તિના દ્વારમા તથા ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિમા વિસ્તારથી આગળ કહીશુ

પ્રશ્ન—જો તેનુ નામ અહીં છે, અને તેનો અવસર છે, તો નિર્યુક્તિમા શા માટે તેનુ સ્વરૂપ કહેવાનુ કહો છો ? અને જો ત્યા સ્વરૂપ કહેવુ હતુ તો અહીં ઉપન્યાસ શામાટે કર્યો ?

ઉ૦–અહીં નિક્ષેપદ્વારમા નિક્ષેપાનોજ અવસર છે, અને નિરૂક્તિમા તો તેનુ અનુ (બરોબર) વ્યાખ્યાન છે,

પ્ર૦–આપણ નિરૂક્તિદ્વાર (ઉપોદ્દ્‌ઘાતનિર્યુક્તિ) માજ સામાયિકનુ વ્યાખ્યાન કરવુ તો પછી સૂત્રમા શામાટે કહેશો,

ઉ૦–કારણ કે ત્યા સૂત્ર આલાપકનુ વ્યાખ્યાન છે, પણ નામનુ નથી, અને નિરૂક્તિમા તો નિક્ષેપદ્વારમા સ્થાપેલુ 'સામાયિક' એવુ અધ્યયનનુ નામ છે, તેનુ નિરૂપણ કરે છે, એટલુજ બસ છે, નામ નિક્ષેપો કહ્યો, હવે 'સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન' નિક્ષેપાનો અવસર છે તેનુ લક્ષણ પ્રાપ્ત છે છતા અહીં કહેતા નથી, કારણ કે અહીં સૂત્રનો અભાવ છે, અને સૂત્ર કહેવા પહેલાજ કોના આલાપકનો નિક્ષેપ કરવો ? માટે તે ત્રીજા અનુયોગદ્વાર 'અનુગમ' નામનો છે તેમાજ નિક્ષેપ કરશુ,

પ્ર૦–જો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે, છતા તેનો નિક્ષેપો કરતા નથી, ત્યારે તેનો ઉપન્યાસ શા માટે કર્યો ?

ઉ૦–નિક્ષેપાના સામાન્યપણાથી અહીં બતાવ્યો, પણ વિસ્તારથી નથી કહેતા

અનુગમનુ વર્ણન

તે અનુગમ પણ બે ભેદે છે, નિર્યુક્તિ અનુગમ તથા સૂત્રાનુગમ છે,

નિર્યુક્તિ 'અનુગમ' પણ ત્રણ પ્રકારનો છે, ૧ નિક્ષે-

પાની નિર્યુક્તિનો ૨ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિનો અને ૩ સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિનો અનુગમ છે, તેમા નિક્ષેપ નિર્યુક્તિને અનુગમ તો હમણા બતાવ્યોજ છે, જેની પછી નામાદિ અનુનાખ્યાન (વ્યાખ્યાન) કહ્યુ છે, હવે ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિના અનુગમનો પ્રસ્તાવ છે, અને તે ઉદ્દેશા વિગેરેના દ્વારના લક્ષણવાળો છે, તેમા મહાન્ વિષય હોવાથી વિઘ્ન ન થાઓ ! માટે આરભમા મગળ કહે છે,

પ્ર૦ મગળ તો પૂર્વે કહેલુ છે ફરી તેનુ શુ પ્રયોજન છે ? અને એકવાર મગળ કહ્યા પછી પણ ફરી કહો છો તો પછી દરેક દ્વારે દરેક અધ્યયને દરેક સૂત્રે પણ મગળ કહેવુ જોઈએ !

ઉપરના પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઈ આચાર્ય આવો આપે છે, કે મગળ શાસ્ત્રના પ્રારભમા મધ્યમા અને અતમા કહેવુ જોઈએ, તેમાનુ પ્રથમનુ કર્યુ, અને હવે મધ્ય મગળ કહે છે, પણ તે ઉત્તર બરાબર નથી, કારણ કે શાસ્ત્રનો આરભ કર્યા પહેલા મધ્ય મગળનો અવકાશ ક્યાથી હોય ? ત્યારે તે આચાર્ય ફરી ખુલાસા કરે છે કે ' ચાર અનુયોગ દ્વાર રૂપ ' શાસ્ત્ર છે, તેમા બે અનુયોગ દ્વાર ' ઉપક્રમ નિક્ષેપનુ ' વર્ણન કર્યુ, હવે ત્રીજે અનુયોગ દ્વાર કહેતા પહેલા મધ્યમ મગળનો અવસર છે, અને અનુયોગ દ્વારોની શાસ્ત્રમયતા (પ્રસિદ્ધ) છે,

તેને આદી હરિભદ્રસૂરિજી ખુલાસો કરે છે કે એમ નિયાકના પણ આ શાસ્ત્રનુ મધ્યમગળ ન થાય, કારણ કે

અધ્યયનનુ મધ્યપણુ તેમા છે, અને આપણે તો શાસ્ત્રના મધ્યમા મગળ જોઈએ છે, માટે ઉપર આપેલો ઉત્તર નકામો છે, તેથી આ પક્ષ સ્થિત થયો કે

પ્રથમ જે આદિ મગળ કહ્યુ, તે આવશ્યકાદિનુ આદિ મગળ છે, અને હવે મગળ કહેવાશે, તે આવશ્યક માત્રનુ નહિ, પણ સર્વ અનુયોગના ઉપોદ્ઘાતની નિર્યુક્તિપણાનુ છે, અને હમણા ઉપોદ્ઘાત નિયુક્તિનુ વર્ણન ચાલે છે, અને તેથી કહેશે, કે " આવશ્યક દશવૈકાલિક તથા ઉત્તરાધ્યયન આચારાગ સૂયગડાગ તથા દશાશ્રુત સ્કધની નિર્યુક્તિને કહીશ " તથા આગળ ચઉવીસત્થા વિગેરેમા કહેશે કે બીજા પણ અધ્યયનોમા આ પ્રમાણેજ નિર્યુક્તિઓ થશે "

એથી મહા અર્થ પણાથી તથા કોઈ અશે શાસ્ત્રોનો અદર સમાવેશ હોવાને લીધે આ ઉપોદ્ઘાતના આરભમા મગળનો ઉપન્યાસ યુક્તજ છે,

પ્ર૦ સામાયિકને અનુકુળ વ્યાખ્યાનનો અધિકાર છે, તે વખતે દશવૈકાલિક વિગેરેનો પ્રસ્તાવ શામાટે કહ્યો ?

ઉ૦-ઉપોદ્ઘાતના સામ્યપણાથી, તેથી એમ જાણવુ કે તેમા પણ પ્રાયે આ પ્રમાણે ઉપોદ્ઘાત છે, એટલુ બસ છે

તે મગળ કહે છે

तित्थयरे भगवते अणुत्तर परक्कमे अमियनाणी।
तिण्णेसुगइगइ गए सिद्धि पह पदेसए वदे ॥ नि ८०॥

તીર્થ કરનારા તીર્થકરોને વાદુ છુ, (આ તીર્થકર

तीर्थंकर तीर्थ छे ? उत्तर हे गौतम! ते तीर्थंकर तो नियमथी तीर्थंकर कहेवाय, पण तीर्थ तो चतुर्विध श्रमण संघ (साधु साधवी श्रावक श्राविका) अथवा पहेला गणधर महाराज छे, ...ण तरिता—ते तरनार साधुज छे, अने सम्यग्दर्शन आदि ...ण करण भाव पामेला (सहायक) छे तेतरण कहेवाय, अने ...रवा योग्य भवोदधि छे, अथवा पंकदाह पिपासानो ...मपहार (नाश) करे, ते धर्म साधन साचु तीर्थ छे, एवु ...पंडितो कहे छे, ते श्लोक कहे छे

पंकदाह पिपासाना मपहार करोतियत् ।
तध्धर्म साधनं तथ्यं तीर्थ मित्युच्यते बुधै ॥ १ ॥

आमा पंक ते पाप छे, दाह ते कषायो (क्रोधादि) छे, पिपासा ते विषयोनी इच्छा छे, ए बधाने दूर करे ते तीर्थ छे, अथवा (१) सुखथी तेमा उतराय, अने सुखथी नीकळी जवाय, (२) सुखे उतराय पण दु खे नीकळाय, (३) दु खे उतराय सुखेथी नीकळे, (४) दु खे उतराय दु खे नीकळाय, आ द्रव्य भावतीर्थ छे, तेनो अनुक्रमे खुलासो करे छे, तेमा प्रथम भागामा शीव मत छे बीजा बौद्ध छे, त्रीजामा दिगंबर छे (चोथामा जैन साधुओ छे,) (आमा शिव मतमा जे आवा छे तेमने गृहस्थ माफक न्हावा धोवानी छुट होवाथी सुखेथी ते आवो बने छे, तेमा निर्वाह करी शके छे, बीजामा सुखथी लेवाय पण पाळवु आवा करता कोइ अशे कठण छे, त्रीजामा दु खथी चारित्र ले पण तेमनामा तेवा नग्न साधुओ

હોવાના અભાવે તેની બહુ માન્યતા થવાથી સુખથી પાળે છે હાલમાં વર્તમાન જૈન સાધુઓના ૧૮ હજાર ભાંગે શીલવ્રત સમજીને ગ્રહીને ભાગ્યે કોઈ દીક્ષા લે છે, તેમ અંત સુધી તેવી ક્રિયા હોવાથી ખરા વીર પુરુષજ ટકી શકે છે)

ભગવાન્ શબ્દનું વર્ણન

'સમગ્રૈશ્વર્યાદિ લક્ષણ' વાળો ભગ શબ્દ છે તેનું ઈંગના નામનો કોશ છે તેમાં બતાવ્યું છે,

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः
धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना ॥ १ ॥

સમગ્ર ઐશ્વર્ય રૂપ યશ શ્રી ધર્મ પ્રયત્ન આ છ અર્થમાં 'ભગ' શબ્દ છે તે બધા ગુણોથી યુક્ત હોવાથી જિનેશ્વરને ભગવાન કહ્યા છે,

પ્ર૦—તીર્થંકર ભગવાનનો અર્થ સમાઈ જાય છે, કારણ કે તીર્થંકરોમાં તેનું લક્ષણ સદાએ અવ્યભિચાર (દોષ) વિના રહેલું છે, માટે ભગવાન્ શબ્દની શી જરૂર છે? (નથી)

ઉ૦—એમ નથી, બીજા મતવાળા અમુક નયને અવલંબીને રહેલા છે, તેમના મતમાં જે તીર્થંકર માનેલા છે, તેવા તીર્થંકર નહિ પણ ઉપર બતાવેલ ભગવાનના ગુણોવાળા તીર્થંકર લેવા એમ સૂચવવા માટે લીધો છે, અર્થાત્ તેવા ઉત્તમ ગુણે કરી રહિત તીર્થંકરો નહીં, પણ ગુણયુક્ત તીર્થંકર ભગવાનને લઈ છે.

તે પ્રમાણે પર તે ક્રોધાદિ શત્રુઓ છે, તેમના ઉપર આક્રમણ કરીને તેમનો પરાજય કરેલા, તે જેમ તેમ નહિ, પણ સપૂર્ણ રીતે, માટે અનુત્તર પરાક્રમવાળા તીર્થ કરો છે,

પ્ર૦–જે ઐશ્વર્યવાળા ભગવતો છે, તે અનુત્તર પરાક્રમવાળાજ છે, કારણ કે તેવા ગુણ (પરાક્રમ) વિના ભગવાન્ ન કહેવાય, માટે પરાક્રમનુ વિશેષણ નકામુ છે ?

ઉ૦–અનાદિ શુદ્ધ, તથા ઐશ્વર્ય વિગેરે યુક્ત પરમ પુરૂષની કલ્પના કરનાર નયવાદીનુ નિરાકરણ કરવા, (તે એવુ માને છે, કે ઇશ્વર અનાદિ શુદ્ધ છે, જૈનો કહે છે કે પ્રથમ શુદ્ધ નહોતો, પણ પછી શુદ્ધ થયો છે તે બતાવવા) માટે દોષ નથી (પદ નકામુ નથી) વળી કેટલાક અનુત્તર પરાક્રમ વિના પણ બ્રહ્મા વિગેરેને અનાદિથી ભગવાન માને છે, તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે,

> ज्ञानञ प्रतिघ यस्य वैराग्य च जगतपते
> ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च सह सिद्ध चतुष्टय ॥ १ ॥

જેનુ ન હણાય તેવુ નિર્મળજ્ઞાન, વૈરાગ્ય ઐશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર જગત્પતિને સ્વભાવિક છે, (તેવુ જૈનો માનતા નથી, જૈનો એમ માને છે કે પરાક્રમ કરવાથી નિર્મળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે) અથવા અન્ય લોકો એવુ માને છે કે આત્મા અકર્ત્તા છે, તેમનુ ખંડન કરવા કે આત્મા પરાક્રમ કરીને શુદ્ધ થાય છે, તે બતાવવા માટે વિશેષણ પણ જરૂરી છે

અમિત તે અપરિમિત (અનંત) કેવળજ્ઞાન છે, કારણ કે જાણવા યોગ્ય પદાર્થો અનંત છે, તે જ્ઞાનવાળા ભગવાન્ છે,

પ્ર૦—જે અનુત્તર પરાક્રમવાળા હોય તે નિયમથી અનંતજ્ઞાની છે, તો તે વિશેષણ શા માટે કહ્યુ ? કારણ કે ક્રોધાદિ ક્ષય થવાથી તુર્તજ અનંતુ કેવળજ્ઞાન થાય છે

ઉ૦—તમારૂં કહેવું સત્ય છે, પણ કલેશને ક્ષય થવા છતાં પણ અમિતજ્ઞાન થતુ નથી એવા મતવાળાનુ ખંડન કરવા માટે આ વિશેષણ છે, તે વાદીનુ કહેવું આ છે કે

सर्व पश्यतु वामावा, इष्टमर्थंतु पश्यतु
कीट संख्या परिज्ञान तस्यन क्वोपयुज्यते ॥ १ ॥

તે બધુ દેખે અથવા ન દેખે, પણ ઇષ્ટ પદાર્થને તો જરૂર દેખે, કારણ કે કીડાની સંખ્યા ગણવાનુ તેનુ ઝીણુ જ્ઞાન આપણને શું ઉપયોગી છે ? અથવા જૈન સિદ્ધાંતમા પ્રસિદ્ધ છદ્મસ્થ વીતરાગ પ્રભુનુ કેવળજ્ઞાન નથી, તેના વ્યવચ્છેદ (ખુલાસા) માટે આ કહ્યુ, તથા જેઓ ભવસમુદ્રને તર્યા તે તીર્ણ છે, તથા પોતે ભવ ઓઘ તરીને સુગતિ નામની ગતિ (મોક્ષ) મા ગયેલા તેમા સર્વજ્ઞપણુ તથા સર્વ દર્શીપણુ પ્રાપ્ત થવાથી નિરૂપમ સુખને ભજનારા છે, સુગતિ ગતિ કહેવાથી ભવ ભ્રમણની તિર્યંચ નર નારકદેવ ગતિ છોડીને પાંચમી ગતિએ પહોંચ્યા છે, તથા સિદ્ધ શબ્દથી જાણવું કે લોકમા ગણાતી સિદ્ધિ તે અણિમાદિ આઠ પ્રકારના ઐશ્વર્યવાળી સ્વેચ્છાથી ચાલવુ વિગેરે હોય તે ન

લેતા મોક્ષગતિવાળી સિદ્ધિ લેવી, એટલે પરવાદીમાના કેટલાક કહે છે કે—

अणिमाद्यष्टविध प्राप्यै श्वर्यं कृतिन सदा
मोदन्ते सर्व भावज्ञा स्तीर्णा परमदु स्तरम् ॥ १ ॥

આઠ પ્રકારની અણિમાદિ એૈશ્વર્યવાળી ઋદ્ધિને પામીને પુણ્યવાન જીવો હમેશા બધા ભાવને જાણનારા સિદ્ધો આનદ પામે છે, તેઓ દુસ્તર ભવસમુદ્રને તરી ગયા છે

(જૈનો આવા સિદ્ધોને માનતા નથી, કારણ કે સિદ્ધોને હવે લબ્ધિ કે ઐશ્વર્યથી આનદ પામવો બાકી નથી, કારણ કે આત્માના જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ નિર્મળ ગુણમા આનદ તેમને મળી રહ્યો છે)

તથા સિદ્ધિ નામની સુગતિનો પથ તેના પ્ર (પ્રધાન) દેશક (ઉપદેશક) તે સિદ્ધિ પથ પ્રદેશક છે, અર્થાત્ સિદ્ધિ ગતિનુ બીજ સામાયિક વિગેરે બતાવનાર તીર્થ કર છે, આ વિશેષણવડે નિર્દોષ અનેક જીવોને ઉપકારક તીર્થ કર નામ કર્મ ઉદયમા આવ્યાથી તેઓ ઉપદેશ કરી તીર્થ સ્થાપે છે, તેમના ગુણ હુ ગાઉ છુ વદુ છુ ॥ આ પ્રમાણે ઋષભદેવ વિગેરેને વદન કરવાનુ મગળ માટે બતાવ્યુ, ॥ ૮૦ ॥

હવે આસન્ન (છેલ્લા નજીકના) ઉપકારીપણાથી વર્ત્તમાન તીર્થ કર જેઓ બધા શ્રુતજ્ઞાનનો અર્થ બતાવનાર વર્ધમાનસ્વામી છે, તેમનુ વદન કહે છે

वंदामि महाभाग, महामुणिं महायसं महावीरं ।
अमर नरराय महिअं, तित्थयरमिं मस्सतित्थस्स ॥
नि० ८१ ॥

મહાભાગ તે મહાન્ અચિંત્ય શક્તિવાળા તથા જગત્‌ને ત્રણે કાળમા કેવળજ્ઞાનથી માને છે, તેથી મુનિ, અને તે પણ મહામુનિ છે, તથા ત્રણે જગતમા વ્યાપેલા યશવાળા હોવાથી મોટા યશવાળા, વીર તે કષાયાદિ શત્રુનો જય કરવાથી છે, તે પણ મહાવીર જાણવા, અથવા અત્યંત રાગિણી બનેલી કેવળજ્ઞાન રૂપી લક્ષ્મીથી રાજે (શોભે) છે, માટે વીર છે, કહ્યુ છે કે,

विदारयति यत्कर्म, तपसाच विराजते ।
तपोवीर्येणयुक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृत ॥ १ ॥

જે કર્મોને વિદારે (નાશ કરે) છે, તપસાથી વિરાજે છે, તપવીર્યવડે યુક્ત માટે તે વીર તરીકે જાણીતા છે અમર (દેવ) માણસ તેમના રાજા તે ઇંદ્ર તથા ચક્રવર્ત્તિ વિગેરેથી પૂજિત એવા વર્ધમાન સ્વામી છે, જેઓએ હાલ ચાલતા તીર્થને સ્થાપ્યુ છે, તેમને નમસ્કાર કરૂ છુ ॥ ८१ ॥

આ પ્રમાણે અર્થના કહેનારા જિનેશ્વર મહાવીરને મંગળ માટે વંદન કહ્યુ, હવે સૂત્ર રચનારા ગણધર વિગેરેમા પણ પૂજ્યપણુ હોવાથી તેમને વંદન કરે છે,

इक्कारसवि गणहरे, पवायए पवयणस्स वंदामि ।
सव्वंगणहर वंस वायगवंस पवयणंच ॥ नि० ८२ ॥

અગ્યાર ગણધરો એટલે ૧૧ ની સંખ્યાવાળા અનુત્તર જ્ઞાનદર્શન આદિ ધર્મગણને ધારનારા ગણધરો છે, તેમને તથા પ્રકર્ષથી પ્રધાન અથવા પ્રથમ વાચક તે પ્રવાચક જૈન સિદ્ધાંત (પ્રવચન) ના જેઓ છે, તેમને વાંદું છું, આથી મૂળ ગણધરને વંદન કર્યું, વળી સર્વે ગણધર (આચાર્ય) ના વંશમાં આવેલા તેમને તથા વાચક (ઉપાધ્યાય) ના વંશમાં તે શિષ્ય પરંપરાએ આવેલા તેમને તથા આગમને વાંદુ છું.

પ્ર૦—ગણધર તથા વાચકના વંશ તથા આગમને શામાટે વાંદો છો?

ઉ૦—અર્થ કહેનાર અર્હન્દેવ વંદ્ય છે, સૂત્રકાર ગણધરો વંદ્ય છે, તેજ પ્રમાણે જેમણે અર્થ સૂત્ર-રૂપ પ્રવચન આચાર્ય ઉપાધ્યાયોએ અમારી સંમુખ આણ્યું છે, માટે તેમનો વંશ પણ સૂત્રાર્થને ધારી રાખવાથી અમારે ઉપકારક છે, માટે વંદ્યજ છે, અને આગમતો સાક્ષાત્ વૃત્તિ માફક ઉપકારક છે, તેથી વંદ્ય છે, ॥ ૮૨ ॥

હવે આપણો ચાલુ વિષય કહે છે

ते वंदिऊणसिरसा, अत्थपुहुत्तस्स तेहि कहियस्स ।
सुय नाणस्स भगवओ, निज्जुत्तिं कित्तइस्सामि ॥
नि० ८३ ॥

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ઉત્તમઅંગ તે માથા વિગેરેથી

મસ્કાર કરીને શ્રુતમાં કહેવા યોગ્ય અર્થ તેનાથી સૂત્ર જુદું . માટે સૂત્ર અર્થ જુદા છે તેને, અથવા અર્થવડે પૃથુ વિસ્તારવાળા) એવા સૂત્રોને તીર્થંકર ગણધર વિગેરેએ ા છે, આવા શ્રુતજ્ઞાન રૂપ ભ ાવતના સ્વરૂપને બતાવનાર ટલે પરસ્પર સૂત્ર તથા અર્થને નિયોજક (જોડનારી) ર્યુક્તિને કહીશ ॥ ૮૩ ॥ પ્ર૦ આ બધા સૂત્રોની નિર્યુ- ત કે ?

ઉ૦—નહિ, આવશ્યક વિગેરે અમુક સૂત્રોની નિર્યુક્તિ, કહે છે,

आवस्सगस्स दस, कालिअस्स तह उत्तर ज्झमायारे ।
सूयगडे निज्जुत्ति, वुच्छामि तहादसाणं च ॥ ८४ ॥
कप्पस्सय निज्जुत्ति, ववहारस्सेव परमणिउणस्स ।
सूरिअ पण्णत्तीए, वुच्छं इसिभासिआणंच ॥ ८५ ॥
एतेसिं निज्जुत्ति, वुच्छामि अहं जिणोवएसेण ।
आहरणहउ कारण, पयनिवहमिण समासेणं ॥ ८६ ॥

આવશ્યક સૂત્ર, દશવૈકાલિક ઉત્તરાધ્યયન આચારાંગ થા સૂયગડાંગ દશાશ્રુતની નિર્યુક્તિને કહીશ, તથા કલ્પ બ્રહત) સૂત્ર તથા પરમનિપુણ (પ મ તે મોક્ષાગણ , તથા નિપુણ તે અત્યસૂક્ષ્મ છે,) વ્યવહાર સૂત્રની નિર્યુક્તિ કહીશ, આ સાધુ સંબધી વ્યવહાર મનુ સ્મૃતિ જેવો સંસાર સંબધી નથી, પણ (सच्चपइण्णारु ववहारा) ત્ય પ્રતિજ્ઞા તે વહેવાર છે (કે જેના પાળવાથી કોઈ પણ જીવને પીડા ન થાય તેવો છે,) તથા સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ તથા

अभिभाषित ते हवे द्रस्तव विगेरेनी निर्युक्ति कहीश, (क्रिया अभिधाननु कारण ए छे के आमा अनेक जुदा ग्रंथोनो विषय छे, तथा शास्त्रारंभमां समास व्यासरूपपणे होवाथी अदुष्ट छे) आ निर्युक्तिओ स्वमति कल्पनाथी नहि, पण जिनेश्वरना उपदेशवडे कहीश, तथा ते निर्युक्तिओ उदाहरण हेतु कारण पदना समूह युक्त कहेवाथी

साध्य साधन अन्वय व्यतिरेकनु बतावनार दृष्टांत छे,

साध्य धर्मना अन्वय व्यतिरेकना लक्षणवाळो हेतु छे,

गाथामा हेतुनी पहेला दृष्टांत लेवानु कारण ए छे के कोई वखत हेतुने कह्या विना पण दृष्टांत लेवाय छे, ते न्याय बताववा माटे छे, जेमके 'गतिना परिणामे परिणत जीव पुद्गलोनो उपष्टंभक धर्मास्तिकाय' छे, जेम मत्स्य विगेरेने सलिल (पाणी) छे, तथा कोई वखते एकलो हेतुज दृष्टांत विना कहेवाय छे, जेमके अमारोज आ घोडो छे, के ते सिवाय आवा विशिष्ट चिन्ह बीजामा न होय, तेज निर्युक्तिकारे पण कहु छे,

जिणवयणं सिद्धं, चेव भण्णइ कत्थयी उदाहरणं ।
आसज्ज उसो यार, हे ऊवि कहचिय भणेज्जा ॥ १ ॥

जिनेश्वरनु वचन सिद्ध छे, तेथी कोई वखत उदाहरण कहेशे, अने कोई वखत श्रोताने आश्रयी हेतु पण कहेशे—

कारण ते उपपत्ति मात्र छे, जेमके निरुपम सुखवाळा सिद्ध छे, कारण के ज्ञानमा कोई प्रकारे खामी नथी, (मति

જ્યા સુ ઞય ત્યાજ દુખ છે, કેવળજ્ઞાન સિદ્ધમા હોવાથી ત્યા કશુ દુખ નથી) આમા વિદ્વાન્ અને સ્ત્રી સમૂહ સુધા લોકમા પ્રતીત છે, કે સાધ્ય સાધન ધર્મને અનુગત દૃષ્ટાત નથી, તથા ઉદાહરણના અર્થનુ અભિધાયક પદ આહરણ પદ છે, આ પ્રમાણે બીજી જગ્યાએ પણ જાણવુ, એટલે આ પ્રમાણે આહરણ હેતુ કારણના પદોના સમૂહવાળી નિર્યુક્તિ કહેશે-(ત્રણ ગાથા ૮૪-૮૫-૮૬ નો સમાસથી અર્થ કહ્યો) હવે પ્રથમ જે ઉદ્દેશ હતો તેને અનુસરી પ્રથમ કહેલ આવશ્યકના પહેલા સામાયિક નામના અધ્યયનની ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ કહે છે,

सामाइय निज्जुत्तिं, वुच्छं उवएसियं गुरुजणेणं ।
आयरिय परंपरएण आगय आणु पुव्वीए ॥ नि ८७ ॥

સામાયિક સૂત્રની નિર્યુક્તિ જે તીર્થંકર ગણધર વિગેરેએ શિષ્યો સન્મુખ ઉપદેશેલી અને આચાર્યની પરંપરાએ આવેલી છે તેને કહીશ, તે પરંપરા બે પ્રકારે દ્રવ્યથી તથા ભાવથી છે, દ્રવ્ય પરંપરાતે જેમ ઇંટોને એક પછી એક લઇને એક પુરૂષ બીજા પુરૂષને પહોચાડે છે, આના સબંધમા સુગવણુ મટાડવા એક કથા ગાથાનુ વિવરણ સમાપ્ત થતા કહીશુ, અને ભાવ પરંપરા તો આ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિજ આચાર્ય પરંપરાએ આવેલી છે,

પ્ર૦-કેવી રીતે ?

ઉ૦-આનુપૂર્વીએ એટલે જબૂસ્વામીએ પ્રભવા સ્વા-

ચીને તથા તેમણે શચ્ય ભવને કહી, એમ અનુક્રમે આવી છે, અથવા આચાર્ય પરંપરાએ આવેલી પોતાના ગુરૂએ કહી,

પ્ર૦–દ્રવ્ય જે ઈટો વિગેરે છે, તેનું પરંપરાએ પહોચાડવું યોગ્ય છે, પણ ભાવ તો શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયપણાથી એક વસ્તુથી બીજી વસ્તુમાં જવાનો અભાવ છે, તેથી પરંપરાએ આવવાની વાત કેમ બને? કઈ તેના બીજરૂપ અર્હન્ દેવ તથા ગણધર ભગવંતના શબ્દોનું આગમન નથી! કારણ કે તે શબ્દો તો કાનમાં પેસતાની સાથેજ ઉપરમ (નાશ) થાય છે,

ઉ૦–આ ઉપચાર હોવાથી અદોષ છે, જેમ રૂપિયાથી ઘી આવ્યું, અથવા ઘટ વિગેરેથી રૂપ વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે, એ પ્રમાણે આ આચાર્યની પરંપરાનો હેતુ હોવાથી 'આવેલ' છે એમ જાણવું, એટલે બોધવચન આ આગમન શબ્દ છે પણ ક્રિયારૂપે નહીં, એટલેથી બસ છે

દ્રવ્ય પરંપરાનું દૃષ્ટાંત

સાકેત (અયોધ્યા ?) નામનું નગર છે, તેના ઇશાન ખુણામાં સુરપ્રિય નામના જક્ષનું મંદિર છે, તેમાં સુરપ્રિયની મૂર્તિનું ચિત્ર કાઢેલું હતું, તે દર વરસે નવું ચીતરાય છે, તેનો પરમ મહોત્સવ કરાય છે (લોકોનો મેળો એકઠો થાય છે) અને તે ચિત્રેલો જક્ષ અદૃશ્ય રૂપે રહીને તે ચિત્ર કરનાર ચિતારાને મારે છે, તે ડરથી જો ન ચિતરે, તો મરકી (કોગળીયા) નો રોગ જક્ષ ફેલાવે છે, તેથી ચિતારાને બધા

માણુસોને બચાવવા માટે પોતામાથી એકને મરવાની ફરજ
પડે છે, તેથી સર્વ ચિતારાઓ જીવ લઇને ભાગવા લાગ્યા,
રાજાને ખબર પડી, તેણે વિચાર્યું કે જો બધા ભાગી જશે,
તો તેનુ ચિત્ર નહીં થાય તો અમને બધાને ઓચીંતો જક્ષ
મારી નાખશે, તેથી તેણે ચિતારાઓને બધાને એકઠા કરી
ઇનામ આપી સ તોષ્યા, અને તેમના નામની ચીઠીઓ લખી
ઘડામા મુકી, દર વરસે જેનુ નામ આવે તે ચિતરે છે, અને
મૃત્યુવશ થાય છે, એકવાર કોસ બી નગરથી એક ચિતારાનો
પુત્ર ઘરથી ભાગીને ત્યા કામ શીખવા આવ્યો, તે ભમતા
ચિતાનના ઘરમા આવીને ભરાયો, તે ઘરમા એક ડાસી
રહેતી હતી, તેને એક પુત્ર હતો, તેની સાથે આવેલા ચિતા
રાના પુત્રને મિત્રાચારી થઈ, આ પ્રમાણે ત્યા રહેતા અનુક્રમે
ચીઠી કાઢતા તે ડોશીના છોકરાનો વારો આવ્યો, તેથી ડોસી
ઘણુ રડવા લાગી, તેને રડતી જોઈ પરદેશી છોકરાએ પૂછયુ
કે, મા કેમ રડે છે ? ડોશીએ તે વાત કહી, ત્યારે તે બોલ્યો
ન રડ, હુ તે ચિત્ર કરી આવીશ, ડોસીએ કહ્યુ તુ મારા પુત્ર
જેવો નથી ? કે તને મરાવુ ? તોપણુ આગ્રહ કરી કહ્યુ કે હુ
ચીતરીશ, તુ શોક ન કર, પછી તેણે બે ઉપવાસ (છઠ) નુ
પચ્ચક્ખાણુ કરીને અખ ડિત બે વસ્ત્ર પહેરીને આઠ પડનો
મુખ કોશ બાધીને નિર્મળ પ્રયત્નવડે નવા કળશોથી સ્નાન
કરાવી (જગ્યા સ્વચ્છ કરીને) નવા કુચડા પીછીઓ તથા
રગ રાખવાના નવા મ લક (ચપણા) એક બીજા રગમા

ભેળસેળ કર્યાં વિના યોગ્ય રીતે રંગીને તે ચિત્રના પગમા પડીને બોલ્યો, હે જક્ષદેવ ! મે તમારો કંઇપણ અપરાધ કર્યો હોય તો ક્ષમા કરશો, ત્યારે જક્ષ તુષ્ટ થઇને બોલ્યો, વર માગ ! ચિ–મને એવો વર આપ, કે આજથી તમારે કોઇને મારવો નહિ, જક્ષે કહ્યુ, એમજ થશે, જેમ તને માર્યો નહીં, તેમ અન્યને પણ નહીં મારૂ, જક્ષે કહ્યુ બીજો વર માગ ! ચેલો બોલ્યો, જેનો એક દેશ (ભાગ) હુ જોઉં, તે ચાહે બે પગવાળો હોય, ચોપગુ હોય, કે અપગ (ઝાડ વિગેરે) હોય, તે દરેકનુ બરોબર રૂપ ચીતરી શકુ, જક્ષે કહ્યુ, તેમ થશે, પછી જક્ષ ગયો, અને તે ચિતારાની વાત રાજાએ સાભળી બોલાવીને તેનો સત્કાર કર્યો, પછી વરદાન લીધેલો સુવક ચિતારો કોસબી નગરીએ ગયો, ત્યા શતાનિક નામે રાજા છે, તે કોઈ વખતે સુખાસન ઉપર બેઠેલો છે, ત્યા પરદેશથી આવેલા દૂતને પૂછ્યુ, કે બીજા રાજાઓને હોય, અને મને નથી, તેવુ કઇ હોય તો કહે, તેણે કહ્યુ કે આપને ચિત્રસભા નથી, હવે જેમ દેવોને મનમા ધાર્યું તૈયાર થાય છે, તેમ વચને (હુકમથી) રાજાઓને થાય છે, તેજ વખતે તેણે ચિતારાઓને બોલાવ્યા અને ચિતારાઓને સભાના ભાગ પાડી આપ્યા, તેમા વરદાનવાળા ચિતારાને અંત પુરના ક્રીડાપ્રદેશનો ભાગ ચીતરવા આપ્યો, તેણે ત્યા જેવુ અત પુર હતુ, તેવુ ચિત્ર કર્યું, ત્યા કોઈ વખતે આવેલી મૃગાવતી રાણીનો જાળીવાળા (ચકના) [illegible] તરે પગનો અગુઠો જોયો, તેણે ઉપમાનથી

અનુમાન કર્યું કે આ મૃગાવતી છે, તેથી, પગના અંગુઠાના અનુસારે, તે દેવી (રાણી)નુ રૂપ ચીતર્યું, તેણી આંખો મચકાતા એક મસી (શાહી) નુ બીંદુ સાથળે તે ચીતરેલામા પડયુ, તેણે ભુસી નાખ્યુ, પાછુ પડયુ, એમ ત્રણવાર ભુસવા છતા પડવાથી તેણે જાણ્યુ, કે આ ટપકુ તલ નેમાટે જરૂરી છે, પછી ચિત્ર સભા તૈયાર થતા રાજા જોવા આવ્યો, અને જ્યા મૃગાવતીનુ ચિત્ર છે ત્યા આવ્યો, ત્યા ધારીને જોતા તેણે ગુપ્ત ભાગમાનો તલ દેખ્યો, અને કોપાયમાન થયો, કે આ દુષ્ટે કોઇ રીતે મારી રાણીને ભોગવી છે, એમ વિચારીને મારવા ને હુકમ કર્યો, તે સમયે બધા ચિતારા ભેગા થઈને કહેવા લાગ્યા, હે રાજન્! આતો દેવતાએ વર આપેલો ચિતારો છે, ત્યારે રાજાએ પરીક્ષા કરવા દાસીનુ ફક્ત મોઢુ બતાવ્યુ, ચિતારે તેનુ આખુ રૂપ ચીતરી આપ્યુ, છતા પણ તે ચિતારો આવુ નિર્લજ કામ ન કરે, માટે અંગુઠો તથા તેની જોડલી આગળી જેના વડે પીછી પકડાય તે બે કપાવી નાખ્યા, અને દેશનિકાલ કર્યો, ચિતારે યક્ષદેવને આરાધન કરવા ઉપવાસ કર્યો, દેવે આવીને કહ્યું, કે તુ ડાબા હાથથી ચીતરીશ, તે વરદાન પામ્યા પછી તેણે શતાનીક રાજા ઉપર વૈર લેવા વિચાર કરી પ્રદ્યોત રાજાને બળવાન જોઈને તેની પાસે જઈને મૃગાવતીનુ ચિત્ર પાટીયામા ચીતરી ચંડ પ્રદ્યોતને ભેટ કર્યું, રાજાએ ખુશ થઈને પૂછયુ, કે આ કોણ છે? તેણે ખરૂ ઠેકાણુ બતાવ્યુ, તેથી ચંડપ્રદ્યોતે દૂત

મોકલી કહેવડાવ્યુ, કે જો મૃગાવતીને નહિ મોકલે, તો લડવાને આવુ છુ, શતાનીક રાજાએ દૂતને ધિક્કારી કહ્યો, અને નિર્ધમન (ઘરનાળા)ના રસ્તે બહાર કાઢ્યો, દૂતની વાત જાણી પ્રદ્યોત કોપાયમાન થયો, અને મોટુ લશ્કર લઈ કોસબી નગરીએ આવ્યો, તેને આવતો સાભળી અલ્પબળવાળો શતાનીક રાજા અતિસારના રોગે મરણ પામ્યો, તે સમયે મૃગાવતીએ ચિતવ્યુ કે મારો આ નાનો બાળક નાશ ન પામો, આ તે રાજાથી લડી નહી શકે, એમ વિચારી દૂત મોકલી કહેવડાવ્યુ કે આ કુમાર બાળ છે, અને હુ તેની રક્ષામાથી નીકળી જાઉ, તો બીજો સામત રાજા આવીને તેને દુ ખ ન દે, માટે ઉપાય કરી લો, રાજા ચડપ્રદ્યોતે કહેવડાવ્યુ કે મારા આશ્રય આપેલાને કોણ દુ ખ દેનાર છે ? મૃગાવતીએ કહેવડાવ્યુ કે, ઓશીકે આવેલા સર્પને ૧૦૦ જોજન ઉપર બેઠેલો વૈદ કેવી રીતે બચાવશે ? માટે નગરને પ્રથમ મજબુત બનાવો, રાજાએ હા પાડી, મજબુત ઇંટો મગાવીને પાક્કો કોટ કરવા, તેના તાબામા ચૌદ રાજાઓ હતા, તેમના બધા સૈન્યને રોકી પુરુષને હાથોહાથ ઇંટો મગાવી, અને નગરને મજબુત બનાવ્યુ, પછી મૃગાવતીએ ધનવડે નગરી ભરાવી, તે પ્રમાણે દરેક વ્યવસ્થા કરતા તે નગર શત્રુથી ન ઘેરાય તેવુ બનતા, તેણે પ્રથમ આપેલા કુત્સિત વચનને ધિક્કારી કાઢ્યુ- તથા વિચાર્યુ, કે તે ગામ આકર કે સન્નિવેશોને ધન્ય છે, કે જ્યા મહાવીર પ્રભુ વિહરે છે ! જો તે સ્વામી

અહીં આવે, તો હું દીક્ષા લઉં, પ્રભુ પણ કેવળજ્ઞાને જાણી તે તરફ વિહાર કરી આવ્યા, સમોવસરણ રચાયુ, બધા વૈરો શાંત થયા, મૃગાવતી દરવાજા ખોલાવી ત્યાં આવી, ત્યાં ધર્મનો ઉપદેશ કરતા આ પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે એમ જાણીને કોઈ માણસે પ્રચ્છન્ન (ગુપ્ત) મનમાં જ પ્રશ્ન કરવા માડ્યો તે સમયે પ્રભુએ પ્રકટ કહ્યુ કે હે દેવાનુપ્રિય ! મનમા પૂછવા કરતા વચનથી જાહેર પૂછ, કે જેથી ઘણા પુરૂષો બોધ પામે, આ પ્રમાણે પ્રભુએ કહેવાથી તેણે કહ્યુ, હે ભગવન્ ! જે પૂર્વે હતી તે આ છે કે ? ભગવાને કહ્યુ કે હા !

ગૌતમ સ્વામીએ ભવ્ય જીવોના પ્રતિબોધ માટે સમય આવેલો જોઈ પ્રશ્ન કર્યો કે, આ મનુષ્યે પૂછેલ આ તેજ 'સ્રી છે કે જે પૂર્વે હતી' તે 'જામા મા સા' આપને પણ તેમ કહેવુ પડયુ, કે હા ! ભગવાને તેનુ ચરિત્ર કહ્યુ,

તે કાલે તે સમયે ચપા નામની નગરી છે, ત્યા એક સોની પોતે સ્રીલપટ હતો, તેણે ૫૦૦ ૫૦૦ સુવર્ણ મહોરો તેના વડીલોને આપીને જે કોઈ સુદર કન્યા હોય, તેને પોતે પરણે છે, એમ તેણે ૫૦૦ સ્રીઓ એકઠી કરી, અને તે એકેક સ્રીને યોગ્ય તિલક ચૌદસુ એવા ચૌદ ભેદવાળા દાગીના કરાવીને જેને જે દિવસે વારો હોય, તેને તે દિવસે તે આભૂષણો આપે છે, પણ બીજા દિવસોમા બીજુ ન આપે, વળી તેને વ્હેમ પડયો કે કોઈ બીજો લપટ મારી સુદર સ્રીઓથી લલચાઈ અનાચાર ન કરે માટે પોતે ઘરથી બહાર નીકળતો

નહોતો, તેમ બીજા કોઈને પેસવા પણ દેતો નહોતો, એક વખતે તેના મિત્રે તેમના અતરના સબધથી ઘણો આગ્રહ કર્યો, નોનીને જવાની ઈચ્છા નહોતી, છતા પણ જવુ પડયુ, તે ગયો, એમ સ્ત્રીઓને જણાયાથી તે બધીએ ભેગી થઈને ચિતવ્યુ કે આપણે આવા સુવર્ણના અલકારથી શુ લાભ છે ? માટે આપણે ઈચ્છાનુસાર સ્નાન કરીએ, અને ઇચ્છાનુ સાર કપડા દાગીના ધારણ કરીએ આ પ્રમાણે વિચારીને ખુબ ચોળી મસળીને નહાઈ સુગધી લેપ કરી સારા વસ્ત્ર પહેરી તિલક સુધી ૧૪ શણગાર (દાગીના) પહેરી આદર્શ (દર્પણ) હાથમા લઈને બેઠી, તેવામા સોની આવ્યો તેમને આ પ્રમાણે જોઈ કોપાયમાન થયો, અને તેમા જે મુખ્ય હતી તેને એકને અહણ કરી મરણ તોલ માર માર્યો, ત્યારે બીજીઓએ વિચાર્યું, કે તેવી રીતે આપણે પણ ભુગ હાલે મરવુ પડશે, તેમ બધે વિચારી દ્દષ્ટાન્તથી પરસ્પર દર્પણ એકઠા મારવાનુ મસલ્તને તે સોનીને જીવથી મારવા ૪૯૯ સ્ત્રીઓએ દર્પણો એક સાથે ફેક્યા, તે બિચારાને એટલા જોરથી લાગ્યુ કે દર્પણ ભેગો તેનો પણ ઢગલો થયો (મરણ પામ્યો), આ પ્રમાણે પતિને મારવાથી પાછો તે સ્ત્રીઓને પસ્તાવો થયો, કે પતિનો ઘાત કરનારની આપણી શુ દશા થશે ? અને લોકમા તેથી રોજ નિદા થશે, તે સહેવી પડશે, એમ વિચારી પોતાના ઓરડાના બારણા બધ કરી એક સાથે સકેત કરી અદર આગ સળગા વી બળી મુઈ, આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરવાથી કોમળ પરિણામે અતકાળે અગ્નિનુ કષ્ટ સહેવાથી અકામ નિર્જરાએ મરીને

તે બધી ૪૯૯ સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષરૂપે જન્મી, અને ચોરોની ટોળીમાં દાખલ થયા, એક પર્વતમાં તેઓ રહ્યા, તે સોની પણ મરીને તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થયો, તેમાં જે પ્રથમ સ્ત્રીને સોનીએ મારેલી તે મરીને તીર્યંચમાં ઉત્પન્ન થયેલી, તે ત્યાંથી મરીને એક બ્રાહ્મણના ઘરમાં દાસીનો છોકરો થયો, તે પાંચ વર્ષનો થયો, તે સોની પણ તિર્યંચમાંથી મરીને તેજ કુળમાં છોકરી થઈ, તેને રમાડનારો આ છોકરો હતો, તે કન્યા નિત્ય રૂવે છે, એક વખતે તે નાના છોકરાએ તે છોકરીને છાની રાખવા પેટ ઉપર ધીરે હાથ ફેરવતા કોઇ વખતે અજાણથી પેશાબની જગ્યાએ હાથ પડયો, ત્યારે એકદમ રોતી બંધ થઈ ગઈ, છોકરાએ જાણ્યું કે છાની રાખવાનો ઉપાય હાથ આવ્યો ! તેથી જ્યારે પણ છોકરી રડે કે તે ઉપાય અજમાવે, એક વખત કન્યાના માબાપે તેનું આ દુષ્ટ કૃત્ય જોઈ લીધું, તેથી મારીને કાઢી મુકયો, કન્યા પણ સમજણી થઈ, અને રોતી બંધ થઈ ગઈ, તે છોકરો આશ્રયના અભાવે નાશીને ઘણા કાળે નગરને નાશ કરનાર દુષ્ટ આચારવાળો (ચોર) થયો, અને ચોરોની પલ્લીમાં ગયો, ત્યાં વસનારા પેલા ૪૯૯ ચોરો પણ નવાનવા ગામમાં ધાડ પાડવા જાય છે, તેથી બધા મળીને તેજ નગરમાં ગયા અને નગર લૂટયું, તે બ્રાહ્મણ પુત્રી પણ ચોરોએ સુંદર જાણીને લેઇ લીધી, અને ૫૦૦ પુરૂષોએ ભોગવી, એક વખતે ચોરોને ચિંતા થઈ કે આ બાપડી એકલી આટલું દુઃખ સહે છે, માટે જો બીજી મળે તો તેને વિશ્રાંતિ મળે, તેમ વિચારી કયાંયથી બીજી સ્ત્રી પણ

આણી, પ્રથમની સ્ત્રી તે બીજી સ્ત્રી આવી ત્યારથીજ તેનાં છિદ્ર શોધવા માંડી કે કેવી રીતે તેને મારી નાખું ? એક વખત તે બીજી સ્ત્રી આમતેમ દોડતી હતી; ત્યારે પહેલી સ્ત્રીએ કહ્યુ કે જો આ કુવામા શુ દેખાય છે ? તે ભોળી સ્ત્રી દેખવા ગઈ, કે તુર્ત તેને પહેલી સ્ત્રીએ ધક્કો મારી કુવામા પાડી નાખી, ચોરો બહારથી આવ્યા, અને પહેલી સ્ત્રીને પૂછ્યું કે બીજી સ્ત્રી ક્યા ગઈ ? ત્યારે પહેલીએ જવાબ આપ્યો, કે પોતાની સ્ત્રીને કેમ સભાળતા નથી ? ચોરોને માલુમ પડ્યુ, કે આ સ્ત્રીએજ બીજીને મારી નાખી છે, ત્યારે તે બ્રાહ્મણના ઘરના દાસીપુત્રે જાણ્યુ કે આ અમારા શેઠના ઘરની દીકરી જ પૂર્વે રોનારી છે કે, ? તે નિશ્ચય કરવા વિચાર્યું કે ભગવાન્ મહાવીર સર્વજ્ઞ સભળાય છે, તેમને પૂછીએ, તેથી તે જ્યારે ભગવાન્ વિચર્યા, ત્યારે સમવસરણમા લાગ જોઈને પૂછ્યુ, જે ઉપર કહી ગયા છીએ, હવે દાસી પુત્રને આ પ્રત્યક્ષ જોવાયુ કે પૂર્વભવના પાપના ઉદયથી તેને કેવી દુષ્ટ બુદ્ધિ છે કે બાળપણથીજ કામવિકાર હતો, અને ૫૦૦ ચોરોનુ કષ્ટ હોવા છતા તેને વિશ્રાંતિ ખાતર બીજી સ્ત્રી આણતા તેની હત્યા કરી દીધી ! ધિક્કાર હો ! કામવિકારવાળા દુષ્ટ સસારને ! એમ વૈરાગ્ય પામીને તેણે ત્યાંજ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી, આ વખતે આખી પર્ષદા વધારે વૈરાગ્યવાળી બની, અહી મૃગાવતી રાણી પણ ઉભી થઈને ભગવાન્ મહાવીર પાસે આવીને નમસ્કાર વદન કરીને બોલી, કે હું પણ ચંડપ્રદ્યોત રાજાને પૂછું, અને તેની આજ્ઞા લઈને દીક્ષા લઉ, ભગવાને

હા પાડી, તેથી ચડપ્રદ્યોતને પૂછયું, ત્યાં વૈમાનિકદેવ મનુષ્યો અને અસુરદેવની પર્ષદામાં લજ્જા પામીને ચડપ્રદ્યોત વારવાને શક્તિવાન ન થયો, તેથી રજા આપી, તે આજ્ઞા લઈને પોતાના ઉદયન કુમારનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રદ્યોત રાજાને સ્થાપન કરી દીક્ષા લીધી, ચડપ્રદ્યોતની બીજી પણ અંગારવતી વિગેરે આઠ પટરાણીએ દીક્ષા લીધી, તે દીક્ષા લીધેલા ચોરે બાદીના ૪૯૯ ચોરોને ત્યાં જઈ પ્રતિબોધ કર્યો, આ બધું વર્ણન ગ્રન્થથી કર્યું, અહીં અધિકાર તો દ્રવ્ય પરપ રાગ ઈટો અણાવી, તેનો છે, ॥ ૮૭ ॥

હવે નિર્યુક્તિ શબ્દનું સ્વરૂપ બતાવે છે

णिज्जुत्ता ते अत्था, जयद्धा तेणहोइ णिज्जुती ।
तहविय इच्छावेइ विभासिउं सुत्तपरि वाडी ॥ ८८ ॥

નિશ્ચયવડે અથવા પ્રથમ મર્યાદા અધિ પણે યુક્ત કર્યા તે નિર્યુક્ત છે, અને પદાર્થ જીવાદિ છે, તે સૂત્રના વિષયમાં છે, તેની સૂત્રમાંજ યોજના થઈ છે, તેનાવડે આ નિર્યુક્તિ છે, અર્થાત્ નિયુક્ત જે પદાર્થો છે તેની યુક્તિ તે નિર્યુક્તિ છે (આ મધ્યમ પદ લોપી સમાસ છે) એટલે સૂત્રમાં જે અર્થો (વિષયો) આવેલા છે, તેની નિર્યુક્તિ બતાવવી તે નિર્યુક્તિ છે,

પ્ર૦—સૂત્રમાં સમ્યક્ રીતે અર્થો યોજેલા છે, ત્યારે ફરી પાછી અહીં શાની યોજના કરો છો ?

ઉ૦—જો કે સૂત્રમાં અર્થોને યોજ્યા છે, તોપણ તે બધાને

સમજી શકાતા નથી, તેમને સમજાવવા માટે આ છે, એટલે સાભળનારને બધુ ન સમજાય, તેના અનુગ્રહ માટે ગુરૂ સૂત્રને પરિપાટિએ કહેવાને ઇચ્છે છે, કે, તમે ન સમજો તે ફરી ફરીને મને પૂછો, અથવા 'પરિપાટી' પાઠાતર છે, તેનો અર્થ આકે, કે શિષ્યજ ન સમજતા વિષયને ફરી ફરી પૂછે છે કે હે ગુરૂ! અમને સૂત્ર પરિપાટી સમજાવો!

અહી વ્યાખ્યાનો અર્થ નિર્યુક્તિ છે, માટે ફરી ગોઠવના કરવી તે અદોષ છે, (નિર્યુક્તિમા ન સમજતા સૂત્રનો ખુલાસો છે) એટલેથી બસ છે, ॥ ૮૮ ॥

હવે પૂર્વે કહેલ કે કે તીર્થંકર ગણધરોએ અર્થ પૃથક્ત્વવડે કહેલુ છે, તેથી તે મહાન્ પુરૂષોનુ શીલાદિ સપદાનુ સુન્દરપણુ બતાવે છે,

तव नियम नाणरुक्खं आरूढो केवली अमियनाणी।
तोमुयइ नाणवुट्ठिं भवियजण विबोहणट्ठाए॥ नि० ८९॥
त बुद्धिमएण पडेण गणहरा गिण्हिउं निरवसेसं।
तित्थयर भासियाइं गथति तओ पवयणट्ठा॥ ९०॥

આ એક રૂપક બતાવ્યુ છે, એટલે અમિત જ્ઞાની કેવળી પ્રભુ તપ નિયમ જ્ઞાન રૂપ વૃક્ષ ઉપર ચડ્યા છે, તેઓ ભવ્ય જનને બોધ કરવા માટે જ્ઞાન વૃષ્ટિ કરે છે, આમા વૃક્ષ-દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે છે, તેમા દ્રવ્ય વૃક્ષ કલ્પતરૂ છે, જેમકે તેના ઉપર ચડીને કોઈ પુરૂષ તેના સારા સુગધીવાળા ફૂલો ચુટીને જુએ [illegible] ચડી શકે તેવા નીચે ઉગેલા

અનુકંપાવડે ઉપરથી તેમને આપે છે, તે લેનાર પણ ભૂમિમાં કે કાદવમાં પડવાથી બગડી ન જાય માટે મોટા પહોળા નિર્મળ કપડાંમાં ઝીલે છે, અને તેને ઇચ્છાનુસાર ઉપભોગમાં લઇ આનંદ પામે છે, તેમ અહીં ભાવ વૃક્ષમાં પણ સમજવું, એટલે તપ નિયમ અને જ્ઞાન તેજ વૃક્ષ છે, તે તપ બાહ્ય અનશન વિગેરે અને અભ્યંતર પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરેથી યુક્ત છે, અને નિયમ તો ઇંદ્રિયો તથા મનને કબજામાં રાખવા એમ બે ભેદે છે, એટલે કાનથી ખરાબ ન સાંભળવું તે ઇંદ્રિય સંબંધી છે, અને ક્રોધ વિગેરે ન કરવું, તે નોઇંદ્રિય (મન) સંબંધી નિયમ છે, જ્ઞાન તો અહીં કેવળ લેવું છે, આવા વૃક્ષે પ્રભુ ચઢેલા છે, જ્ઞાન સંપૂર્ણ અસંપૂર્ણ એમ બે ભેદવાળું માટે સંપૂર્ણતા બતાવવા સંપૂર્ણ તે કેવળ જેને છે, તે કેવળી છે, આ કેવળી પણ શ્રુત સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર અને ક્ષાયિક જ્ઞાન એમ ચાર ભેદે છે, અથવા શ્રુત અવધિ મન પર્યાય અને કેવળજ્ઞાન એમ ચાર ભેદે છે, તે શ્રુતાદિ કેવળનો વ્યવચ્છેદ કરવા સર્વજ્ઞનો અવરોધ (ખુલાસો) બતાવવા અમિતજ્ઞાની કહ્યું, તેમાંથી જ્ઞાન વૃષ્ટિ એટલે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને કહ્યું પણ સમજવું કે તેઓ શબ્દ વૃષ્ટિ કરે છે,

પ્ર૦—શા માટે ?

ઉ૦—ભવ્ય પુરૂષોને બોધ થવા માટે,

પ્ર૦—કૃતકૃત્ય થયેલાને તત્ત્વનું કથન કરવું પ્રયોજનના અભાવે નિરર્થક છે, અને પ્રયોજન બાકી રહેલું માનીએ તો

કૃતકૃત્યત્વપણુ ન ઘટે ! તથા તેઓ સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ હોવાથી ' ભવ્યોનેજ ' બોધ કરે એવુ સિદ્ધ ન થાય, અભ વ્યને બોધ ન કરવાથી અસર્વજ્ઞપણુ અને અવીતરાગપણુ લાગુ પડશે ?

ઉ૦—પ્રથમ પક્ષમા અમે સર્વથા કૃતકૃત્યપણુ સ્વીકા રતા નથી, કારણ કે આકાર પ્રભુને તીર્થંકર નામ કર્મના વિપા કનો અનુભવ બાકી છે, અને તે ધર્મ દેશના વિગેરે કરવાના પ્રકારેજ ભોગવાય છે, તેનો ખુલાસો થયો, હવે બીજો પ્રશ્ન સમજાવે છે કે

ત્રિલોકના સ્વામી ધર્મદેશના પ્રવર્ત્તાવે, તે જુદા જુદા સ્વભાવના પ્રાણીમા તેમના સ્વભાવથીજ એકને બોધ પમાડે છે, અને બીજાને બોધ નથી પમાડતો, જેમકે પુરૂષ અને ઘુવડ તથા કમળ અને કુમુદમા સૂર્યનો પ્રકાશ છે, એટલે પુરૂષ અને કમળ સૂર્યના પ્રકાશથી ખીલે છે, અને ઘુવડ તથા કુમુદો મીંચાઈ જાય છે, તેમજ સિદ્ધસેન દીવાકર મહારાજ પણ કહે છે,

स्वद्वाक्य तोपिकेपाचि, द्वोघ इतिमेऽद्‌भुतम् ।
भानो मरीचय कस्य, नाम नालोक हेतय ॥ १ ॥
मचाद्‌भुत मुलूकस्य, प्रकृत्या क्लिष्ट चेतम
स्वच्छा अपि तमस्त्वेन, भासन्ते भास्वत करा ॥ २ ॥

હે પ્રભો ! તમારા નિર્મળ એકાત હિતકારક વાક્યથી

પણ કેટલાકને બોધ થતો નથી એ મને આશ્ચર્ય લાગે છે! કારણ કે સૂર્યના પ્રભાતના કિરણો કોને દેખવા યોગ્ય થતા નથી ? ॥ ૧ ॥

પણ જ્યારે હું ઘુવડની સ્થિતિ જોઉં છું, ત્યારે મને આશ્ચર્ય થતું નથી, કારણ કે જે સ્વભાવથી ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા છે, તેમને સૂર્યના નિર્મળ તેજસ્વી કિરણો પણ આંખો મીંચાવે છે!

અથવા સારા વૈદ્ય સાધ્ય અસાધ્ય વ્યાધિની ચિકિત્સા કરીને સાધ્ય વ્યાધિની દવા આપે, તો તેને અસાધ્યનું જ્ઞાન નથી, અથવા તે રાગદ્વેષવાળો છે, એમ ન કહેવાય, એ પ્રમાણે ભવ્ય અભવ્યનો કર્મ રોગ દેખીને ભવ્યનો કર્મમળ દૂર કરે અને અભવ્યનો દૂર ન થાય, તો તેથી ભગવાન્ અ સર્વજ્ઞ અથવા રાગીદ્વેષી ન કહેવાય, એટલું જ બસ છે ॥૮૯॥

ઉપર કહેલ જ્ઞાન (શબ્દો) ની વૃષ્ટિને બુદ્ધિમય તે બુદ્ધિ આત્માવડે અથવા બુદ્ધિજ જેને આત્મા છે, તેવો બુદ્ધિ આત્મક (બુદ્ધિરૂપ) પટવડે ગણધરો સંપૂર્ણ જ્ઞાન કુસુમ વૃષ્ટિને ગ્રહણ કરે છે, કારણ કે ગણધરોને પૂર્વના પુણ્યથી બીજાદિ બુદ્ધિ હોય છે, (થોડું સાંભળે, અને ઘણું સમજે) પછી તે તીર્થંકર પાસે સાંભળેલા વચનરૂપ ફૂલોને વિચિત્ર કુસુમમાળા માફક તેમને ગુંથે છે,

પ્ર૦—શા માટે ?

ઉ૦—પ્રગત પ્રશસ્ત અથવા પ્રથમ પ્રધાન એવું વચન

તે પ્રવચન છે, તેજ દ્વાદશાંગી છે, ગણિપિટક છે, એટલે પ્રભુ પાસે અર્થ સાભળીને બાર અગની રચના કરે છે, અથવા પ્રવચન તે સઘ તેના હિત માટે સૂત્ર રચના કરે છે, અથવા બીજુ પ્રયોજન બતાવે છે,

घितुचसुह गणणधारणा दाउ पुच्छिउचेव ।
प प हिं कारणे हिं, जीयति कय गणहरेहिं ॥ नि ९१ ॥

પદ વાક્ય પ્રકરણ અધ્યાય પ્રાભૃત વિગેરે નિયતક્રમે સ્થાપેલા જિન વચનો અયત્ને (થોડી મહેનતે) લેઈ શકાય છે, તથા તેનુ ગણુવુ, ધારણા કરવી, તે પણ રચના કરી હોય તો સુખે થઇ શકે, એટલે આટલુ ભણી ગયા, આટલુ બાકી છે, તે ગણના કહેવાય, અને તેને વીસરવુ નહિ તે ધારણા છે, તથા શીખવવુ, તથા પૂછવુ સહેલુ પડે છે, (ચ સમુચ્ચય માટે છે, એવ નો અર્થ આ કહેલુ ખરૂ છે એમ સમજવુ) તેમા ગુરૂ શીખવે તે દાન છે, અને સશય છેદવા પ્રશ્ન પૂછાય છે, કે આ કહેલુ વાકય પોતાની વિવક્ષાનુ સૂચક છે ?

ઉપર બતાવેલા હેતુઓથી હમેશા કાયમ રહે, તે નયના અભિપ્રાયે જીવિત (જીવતુ) કર્યુ, અર્થાત્ પ્રાકૃત શૈલીએ અર્થ વિચારતા ગણધરોએ સૂત્ર રચ્યા છે, અને તે વિષયને શીખવીને અત્યારસુધી કાયમ રાખ્યા, અથવા જીવિતને બદલે જીત લઇએ, તો આ ગણધરોનુ અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે, કે જે

તે ઉદય આવે હમણા ભોગવવાનુ છે કે સૂત્રોની રચના કરવી, ॥ ૯૧ ॥

પ્ર૦–તીર્થ કરે કહેલા તેજ સૂત્રો છે, ગણધરે સૂત્રો કર્યા તેમા શુ વિશેષ છે?

ઉ૦–તે ભગવાન્ તીર્થ કર તો વિશિષ્ટ મતિવાળા ગણુ ધરોની અપેક્ષાએ ઘણા અર્થવાળુ ગભીર થોડુ વિષય માત્ર કહે છે, પણ બીજા બધા સમજે, એટલુ બધુ વિસ્તારવાળુ કહેતા નથી, તે બતાવે છે,

अत्थ भासइ अरहा, सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं,
सासणस्स हियट्ठाए, तओ सुत्तं पवत्तइ ॥ ९२ ॥

તીર્થ કર અર્થ કહે છે, તેને સાભળીને ગણુધરો નિ પુણુ સૂત્રને શાસનના હિત માટે રચે છે, તેથી શિષ્ય પર પ રાએ સૂત્ર પ્રવર્ત્તે છે,

હવે ચાલના (શકા) અહીં થોડામા કહે છે,

પ્ર૦–અર્થ કહેવા યોગ્ય નથી, કારણુ કે તે અશબ્દ રૂપે છે, તો તેવા શબ્દને કેવી રીતે કહ્યો?

ઉ૦–શબ્દજ અર્થ (પદાર્થ) ના પ્રત્યાયન (ઓળખાવનાર) નુ કાર્ય હોવાથી ઉપચારથી શબ્દને અર્થ કહ્યો છે, જેમકે આચાર વચન બોલવાથી આચાર (સદ્વર્ત્તન કરવુ) સમજાય છે,

નિપુણુ તે થોડા શબ્દોમા ઘણો વિષય સમજાવે છે અથવા

નિયત ગુણવાળુ તે નિગુણ છે, કારણકે તેમા સ પૂર્ણ ગુણો સ્થાપેલા છે, અથવા પાઠાતરમા निउण ને બદલે निउणा પાઠ છે, ત્યા ગણધરનુ વિશેષણ લેવુ કે નિપુણ ગણધરો અથવા નિગુણ ગણધરો છે, તે રચના કરે છે ॥ ૯૨ ॥

પ્ર-અર્થ ઓળખાવનાર શબ્દને જિનેશ્વર બોલે છે, પણ સાક્ષાત્ અર્થને બતાવતા નથી, અને ગણધરો પણ શબ્દરૂપજ શ્રુત ગુથે છે, ત્યારે તેમા વિશેષ શુ છે ?

ઉ-પૂર્વે ગાથામા બતાવી ગયા છીએ માટે પ્રશ્ન વ્યર્થ છે,

પ્ર-હવે તે સૂત્ર કયાથી તે ક્યાસુધી કેટલા પરિમાણનુ અથવા સુ સાર છે, ? તેનો ઉત્તર ગાથા વડે કહે છે

सामाइय माईय, सुयनाण जाव विंदुसाराओ ।
तस्स वि सारो चरणं, सारो चरणस्स निव्वाणं ॥ ९३ ॥

સામાયિક જેમા પહેલુ છે, તે શ્રુત જ્ઞાન છે, તે બિંદુ સાર સુધી છે, જાવ શબ્દથી સૂચવ્યુ કે પહેલુ બીજુ એવા બાર અ ગ છે તે દૃષ્ટિવાદ સુધી છે, તે શ્રુત જ્ઞાનનુ પ્રધાન ફળ ચરણ છે

આ ચરણ શબ્દ વર્ત્તન રૂપે છે, અથવા જેના વડે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય તે ચરણ છે, તે ચરણનો સાર મોક્ષ (નિર્વાણ) છે

સત્ર ગાથામા અપિ શબ્દનો અર્થ આ છે કે સમ્યકત્વનો

સાર પણ ચરણ છે, અથવા શ્રુત જ્ઞાનનો સાર પણ નિર્વાણ છે

તેમ અર્થ ન લઈએ તો નિર્વાણમા જ્ઞાનનુ હેતુપણું ન થાય, અને તે અનિષ્ટ છે, કારણકે તત્વાર્થમા અ-૧-સૂ-૧ મા કહ્યુ છે કે

સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર એ ત્રણે મળીને મોક્ષ માર્ગ આપે છે, જો કે શ્રુતથી નિર્વાણનો હેતુ સામાન્ય રીતે છે, છતા પણ ચરણથી મોક્ષ અને શ્રુતથી ચરણ એટલે શ્રુતથી મોક્ષ પરપરા એ છતા પણ જ્ઞાન ચરણ એ બંનેનુ મોક્ષમા પ્રધાનભાવપણું છે, તે બતાવવા આવો ઉપન્યાસ (ક્રમ) કર્યો છે, કે શ્રુતથી ચરણ અને ચરણથી મોક્ષ છે, અહીં ચરણ તે સચમ અને તપ રૂપે છે, અને નિર્વાણ તે બધા કર્મ રૂપ રોગનો મળ દૂર થવાથી જીવનુ પોતાના રૂપમા નિરતર મુક્તિ પદમા રહેવુ છે, (જેમ દીવો બુઝાયા પછી તેની બળ વાની ક્રિયા થતી નથી તેમ આત્માને કર્મ છુટયા પછી સસાર ભ્રમણની ક્રિયા થતી નથી,) અહીં પણ નિયમથી શૈલેશી અવસ્થા (૧૪ મુ ગુણ સ્થાન) ફરસીને તુર્ત મોક્ષ પામે, પણ ચાર ઘન ઘાતિ કર્મ ક્ષય થયા પછી કેવળજ્ઞાન વિગેરે ઉત્તમ ગુણો આત્મામા પ્રકટ થયા છતા પણ શૈલેશી અવસ્થા વિના મોક્ષ ન મળે, માટે અહીં કહેવુ પડયુ કે ચરણ (૧૪ મુ ગુણ સ્થાન મળ્યાનો સાર નિર્વાણ છે, પણ જો તેમ ન માનીએ શૈલેશી અવસ્થામા ક્ષાયિક જ્ઞાન દર્શન

હોય, પણ પ્રથમ જ્ઞાન દર્શન નિર્મળગુણો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ૧૪ મા ગુણ સ્થાને ચરણનો સંપૂર્ણ ગુણ પામી મોક્ષ મેળવે, માટે સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ત્રણે મળે તો નિર્વાણનો હેતુ થાય, પણ ત્રણમાથી એક પણ ઓછુ હોય તો મોક્ષ ન મળે, તે નિર્યુક્તિકાર કહે છે)

सुअनाण मि विज्जीवो वट्टतोसो न पाउणइ मोक्खं ।
जोतव संजम मइए जोए न चएइ वोढुजे ॥ नि ९४

શ્રુતજ્ઞાનમા તથા (અપિ શબ્દથી) મતિજ્ઞાન વિગેરેમા પણ જીવ રહીને મોક્ષ પામી શકતો નથી, એનાથી પ્રતિજ્ઞાનો અર્થ સૂચવ્યો, કે જે તપ સંયમરૂપ યોગોને સહન કરવાને શક્તિવાન્ ન થાય, આ હેતુનો અર્થ છે, દૃષ્ટાત પોતાની મેળે વિચારી લેવો, અથવા નિર્યુક્તિકાર આગળ કહેશે, તે બધાનુ અનુમાન નીચે બતાવ્યુ છે

પ્રતિજ્ઞા—જ્ઞાન એકલુ ઇચ્છિત અર્થનુ પ્રાપક નથી, સત્ક્રિયા હેતુ (સંયમ) ના અભાવથી, દૃષ્ટાત, જેમકે સ્વદેશમા જવાની ઇચ્છાવાળો માર્ગનો પોતે જાણ છતા ચાલવાની ક્રિયા ન કરે, અથવા સૂત્ર પોતે દૃષ્ટાત છે, જેમકે કે માર્ગને જાણનારો નિર્યામક (ચલાવનાર) થી યુક્ત વહાણ હોય છતા ઇચ્છિત દિશામા પ્રેરક પવનની ક્રિયાના અભાવે તે વહાણ ચાલી ન શકે, (ગાથામા જે—પાદ પૂરણ માટે છે, વ્યાકરણમા એવો નિયમ છે કે ઇ-કે-જે નો અર્થ પાદ પૂરણ થાય છે, ગુજરાતી કવિતામા રે કે લોલ વપરાય છે) ॥ ૯૪ ॥
હવે તે દૃષ્ટાત બતાવે છે

जह छेय लद्ध निज्जाम ओवि, वाणियग इच्छिय भूमि।
वाएण विणा पोओ न चयइ महण्णवं तरिउं ॥ ९५
तहनाण लद्ध निज्जामओवि सिद्धि वसहिं न पाउणइ
निउणोवि जीवपोओ, तवस जम मारुअ विहुणो ॥ ९६ ॥

જેમ સારો નાવિક વહાણના (અપિ શબ્દથી) સુકર્ણની ધારા (સુકાન) ઉપર બેઠો હોય, તો પણ અંદર બેઠેલા વેપારીની ઈચ્છિત ભૂમિએ જવા તે દિશાના પવન વિના દરીયો તરવા વહાણ શક્તિમાન થાય નહિ

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે છેક (ડાહ્યો) ખલાસી પવન વિના વહાણને ન ચલાવી શકે તેમ શ્રુતજ્ઞાનવાળો ખલાસી જેવો સાધુ જીવ પોત (નાવવડે પોતે મતિજ્ઞાન રૂપ સુકાન ઉપર બેઠેલો હોય તો પણ તપ સયમના અનુષ્ઠાન રૂપ પવન વિના સસાર સમુદ્ર તરવા શક્તિમાન ન થાય, ગાથામા નિપુણ મુકવાનુ કારણ એ છે કે તે શ્રુતજ્ઞાન વધારે મેળવેલો છે, આ બધાનો પરમાર્થ એ છે કે સાધુએ જ્ઞાન ભણીને પણ તપ સયમના અનુષ્ઠાનમા અપ્રમાદપણે વર્ત્તન કરવુ (પ્રમાદ ત્યાગવો) ॥૯૬॥ તેજ પ્રમાણે આલોક સબધી દ્રષ્ટાત નિર્યુક્તિકાર કહે છે,

ससार सागराओ उब्बुडो मा पुणो निबुड्डिज्जा
चरण गुण विप्पहीणो बुड्डइ सुबहुं पिजाणतो ॥ ९७ ॥

દ્રષ્ટાંતવડે પદાર્થનુ સ્વરૂપ બરોબર સમજાય છે, માટે કહે છે

કાચબાનુ દૃષ્ટાંત.

કોઈ કાચબો ઘણુ ઘાસ પાદડાથી છિદ્ર રહિત પડલથી ઢકાયલા પાણીવાળા અધકારના મોટા કુડમા રહેલો છે, ત્યા બીજા અનેક જલચર જીવોના ક્ષોભ વિગેરેના દુખથી પીડા ચલા મનવાળો આમતેમ ભટકતો કોઇ વખતે તે પડલમા છિદ્ર પડેલુ તેમાથી નીકળીને બહાર આવ્યો, તે સમયે શરદ રૂતુમા ચદ્રમાના કિરણોના શીતળ સ્પર્શનુ સુખ ભોગવીને વારે વારે પૂર્વના સ્નેહથી ચિત્ત આકર્ષાતા પોતાના બધુઓને તેવા દુખમાથી બહાર લાવી આ દેવલોક જેવુ કઇ પણ આશ્ચર્ય બતાવુ, એમ ધારીને પાછો પાણીમા પડયો, પછી સ્વ બધુઓને મળી પેલુ છિદ્ર મેળવવા ભટકતા કયાય પણ ન જોતા વધારે દુખ પામ્યો, એ ઉપમાએ આપણો જીવ રૂપ કાચબો અનાદિ કર્મ સતાન (પરપરા) પડલથી ઢકાયલો મિથ્યાદર્શન વિગેરે અધકારથી વ્યાપેલ સસાર સાગરમા વિવિધ શરીર મનની આખની વેદના તાવ કોઢ ભગદર ઇષ્ટ-વિયોગ અનિષ્ટ સયોગ વિગેરે દુખ રૂપ જલચરથી પીડા પામતો ભ્રમણ કરતો કોઈકજ વાર મનુષ્ય ભવ સબધી કર્મનું ગ્રછ (છુટવાનુ બારૂ) મેળવીને એટલે મનુષ્ય જન્મ પામીને જિનચદ્ર પ્રવચન રૂપ કિરણના પ્રકાશથી સતોષ પામીને આ દુષ્પ્રાપ્ય મનુષ્ય જન્મ છે, એમ જાણતો સગાના સ્નેહના વિષયમા આતુર ચિત્તવાળો બનીને સસારમા પાછો પડે, તેને ગુરૂ કહે છે, હે ભદ્ર ! તુ પેલા કાચબા માફક પાછો ડૂબી જતો નહિ !

પ્ર૦–કાચબો અજ્ઞાની હોવાથી ડુબેજ, પણ સાધુ તો જ્ઞાની હિત અહિત મેળવવા ત્યાગવામા સમજદાર હોવાથી કેવી રીતે પાછો સસાગ્મા ડૂબે ?

ઉ૦–ચરણ ગુણોવડે અનેક પ્રકારે હીન (પ્રમાદી) હોય તેવો ચરણગુણ હીણો ઘણુ જાણે, તો પણ ડૂબે, અપિ શબ્દથી થોડુ ભણેલ હોય તે પણ ડુબે, અથવા નિશ્ચય નયથી ભણેલો પણ ડૂબતા હોય તો તે અજ્ઞ (અજ્ઞાની) જ છે, કારણ કે જ્ઞાનનુ ફળ વિરતિ મેળવી શક્યો નહિ ! એટલુ બસ છે ॥૯૭॥

હવે ચાલુ વાત કહે છે,

सुबहुपिसुयमहीय किं काही ? चरण विप्प हीणस्स ।
अंधस्स जह पलित्ता दीयसय सहस्स कोडीवि ॥ ९८ ॥
अप्पपिसुयमहीय पयासयहोइ चरण जुत्तस्स।
इक्कोवि जहपईवो सचक्खु अस्मा पयासेइ ॥ ९९ ॥

ઘણુ એ શ્રુત ભણ્યો હોય, પણ આધળાને જેમ લાખો દીવા નકામા છે, તેમ તેને ક્રિયા કર્યા વિના જ્ઞાન નકામુ છે।

તથા થોડુ ભણ્યો હોય, પણ ચરણ યુક્તને કામનુ છે કારણ કે દેખતાને એક દીવો પણ ઉપયોગી છે।

પ્ર૦–આ પ્રમાણે હોય તો ચરણથી હીન પુરૂષને જ્ઞાન સપદા સુગતિના ફલની અપેક્ષાએ નિરર્થક થાય છે ?

ઉ૦–અમે તેમ ઇચ્છીએ છીએ, તે કહે છે

जहाखरो चंदण भारवाही ! भारस्स भागी नहु चंदणस्स
एवंखुनाणी चरणेणहीणो। नाणस्स भागी नहु सोग्गईए ॥१००।

જેમ ગધેડુ ચદનનો ભાર ઉપાડે તો ચદનની શીત ળતા ન પામે તેમ જ્ઞાની ચારિત્ર હીન હોય તો જ્ઞાનનો ભાગી થાય, પણ સુગતિ મોક્ષનો ભાગી ન થાય, ॥ ૧૦૦ ॥

હવે શિષ્યને ઉપરનુ વચન સાભળીને એકાતથીજ જ્ઞાનમા અનાદર ન થાઓ, અને જ્ઞાન રહિત શૂન્ય ક્રિયામા પક્ષપાત ન થાઓ, માટે બનેનુ પણ એકલુ એકલુ હોય તો ઇષ્ટ ફલ સાધક ન થાય, તે બતાવે છે,

हयनाण क्रियाहीणं, हया अन्नाण ओ किया।
पासतो पगुलो दड्डो, धावमाणो अ अधओ ॥ १०१ ॥

ક્રિયાથી હીન જ્ઞાન નાશ પામ્યુ, અને અજ્ઞાનથી ક્રિયા વ્યર્થ ગઈ, જેમનો પાગળો, અને આધળો દોડતા, બળીમુઆ, તેનુ દષ્ટાત કહે છે

એક મહાનગરમા આગ લાગી, તેમા બે જણા અનાથ હતા, એક આધળો, અને બીજો પાગળો છે, તેમણે નગરના માણસોને આગમા બળી મરવાના ભયના કારણે ચચળ આખવાળા નાસતા જોઈને પાગળો પગ વિના દોડી ન શકવ થી જાણતો દેખતો છતા પણ દોડનાના માર્ગે અગ્નિ આવતા બળીમુઓ, અધો દોડવા ગયો, છતા દોડવાના નિર્ભય માર્ગને ન જાણવાથી શીઘ્ર અગ્નિના માર્ગે જઇને બળતા અગારાથી ભરેલા ખાડામા પડી બળીને મરણ પામ્યો, આ દષ્ટાતે ઉપનય ઘટાવે છે, કે જ્ઞાનિ જ ક્રિયા રહિત હોય તે કર્મ અગ્નિથી બચવા અસમર્થ છે, અને બીજો જ્ઞાન વિના

અસમર્થ છે, અહીં આ પ્રમાણે પ્રયોગ (અનુમાન) કર
છે, સક્રિયા યોગના શૂન્ય પણાથી નગર દાહમા પંગુ જે વન
રૂપ વિજ્ઞાનવાળો હોય તો પણ વિશિષ્ટ ફળ સાધક ન બને
તેજ પ્રમાણે સમ્યગ્ જ્ઞાન શ્રદ્ધા રહિત પણાથી નગરદાહે અંધ
જાની દોડવાની ક્રિયા માફક એકલી ક્રિયા વિશિષ્ટ ફળ સાધક
ન થાય. ॥ ૧૦૧ ॥

પ્ર—આ પ્રમાણે બને જ્ઞાન ક્રિયા પણ સાથે મળીને
નિર્વાણ સાધક સામર્થ્યવાળા નહિ બની શકે ? કારણકે બનેમા
મોક્ષનો અભાવ છે, જેમ રેતીને પીલવાથી તેલ નીકળી શકે
નહિ, અને આ માનવુ પણ અનિષ્ટ છે।

ઉ—સમુદાયમા સામર્થ્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે, કારણકે
જ્ઞાન ક્રિયા ભેગી મળવાથી ઘટ (આદિ) વિગેરે કાર્ય
સિદ્ધિઓ દેખાય છેજ, પણ તેમ રેતીમાથી તેલ ન નીકળે, જેમ
પ્રત્યક્ષ વાત ઉડાવી શકાય નહિ, તેમ જ્ઞાન ક્રિયા ભેગી મળ
વાથી દેખાતી સિદ્ધિ દરેકમા જુદી ન હોય, પણ ભેગા મળ
વાથી થાયજ તેમા વિરોધ નથી, માટે તમારો પ્રશ્ન નકામો
છે, તેજ પ્રમાણે જૈન મતવાળા એકાંતથી સર્વથા જ્ઞાન કે
ચારિત્રમા સાધનપણુ નથી, એવુ ઇચ્છતા નથી, કારણકે
તે દરેકમા કોઈ અંશે ઉપકારી પણ છે, તે તો અમે સ્વીકા
રીએ છીએજ—તેથી કહે છે

संजोग सिद्धीए फलं वयंति न हु एगचक्केण रहो पयाइ ।
अंधोय पंगूय वणे समिच्चा, ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा १०२॥

પણ તે બે ભેગા મળે તો ઇષ્ટફળ સાધક થાય, પણ ફક્ત એકલુ વિકલ હોવાથી બીજાની અપેક્ષા રાખતુ હોવાથી અસાધક છે

માટેજ બને એકલા અસાધક છે, એટલે સંજોગ સિદ્ધિ (બે સાથે મળવા) થી ફળ મેળવે છે, જેમ એક ચક્રથી રથ દોડે નહિ, (પણ બે મળે તો દોડે) જેમ એક આંધળો એક પાંગળો વનમા ભેગા થયા, તે બંને એ સંપ કરવાથી સુખેથી નગરમા પહોચ્યા–(ગાથામા સમિચ્ચા, સંપઉત્તા એક અર્થમા છતા બતાવવાનુ કારણ એ છે કે તે બંને એક બીજાને પરમ પ્રેમથી સહાયતા કરી તે સૂચવે છે)

તેનુ દૃષ્ટાંત

એક અરણ્યમા રાજાના ભયથી નગરથી માણુસો આવીને રહ્યા, તેવામા ચોરોના ધાડાના ભયથી પોતાના વાહનો રાચ રચીલુ છોડી જીવ લઈને ભાગ્યા, ત્યા બે અનાથ આંધળો પાંગળો રહી ગયા, જ્યારે લોકોને જોયા નહિ, ત્યારે ધાડુ પાછુ ગયુ, તેવામા દાવા નળથી આગ લાગી, બને ડર્યા, આંધળો કચ્છો છુટો મુકી દોડવા લાગ્યો, પંગુએ કહ્યુ હે અંધ ! તુ આ બાજુએ ન જા, ત્યા તો અગ્નિ છે, ત્યારે તેણે પૂછયુ કયા જાઉં ? તેણે કહ્યુ, હે અંધ ! હું પણ આગળ અતિ દૂરનો માર્ગ બતાવવા અસમર્થ છુ, માટે મને ખાંધે બેસાડ, જેથી હુ તને સાપ કાંટા, અગ્નિ વિગેરે અપાયોથી બચાવી સુખથી નગરે પહોચાડુ, તેણે તે વચન સ્વીકાર્યું,

તેથી અને જ્ઞાન ... ક્રિયા ..., આદિ ઉપના પદાર્થ છે, જ્ઞાન ક્રિયા અને સંયોગ ... પરિણામ છે

તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે.

વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો શ્રમ અભિનવિત ફલનો સ ... ક્રિયા ઉપલબ્ધિ રૂપે કરેલ તે, જ્ઞાન પણ ... નગર પ્રત્યે ... ક્રિયા ઉપલબ્ધિ રૂપ ... અભિપ્રેત ફલ સાધક થાય નહિ, ... ગમન ક્રિયાથી વિરત એવો ... ઇચ્છિત સ્થાને ન પહોંચે ॥ ૧૦૨ ॥ (ભાવાર્થ એ છે કે જ્ઞાન મળીને નિર્મળ ચારિત્ર પાળવાથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે)

પ્ર—જ્ઞાન ક્રિયાના સમુદાયની પછી કયા પ્રકારે ઉપકાર થાય ? અથવા શિબિકા (પાલખી) ના ઉપાડનારની પેઠે એક સરખો છે કે ભિન્નસ્વભાવપણે ગમન ક્રિયામાં અંધ અને પાંગળાના સમુદાયની માફક છે ?

ઉ—ભિન્નસ્વભાવપણે છે, તે બતાવે છે

णाणं पयासगं सोहओ, तवो संजमो य गुत्तिकरो ।
तिण्हंपि समाजोगे, मोक्खो जिण सासणे भणिओ ॥१०३॥

તેમાં કચરાથી ભરેલું ઘર સાફ કરવા પ્રદીપ લીધેલા પુરુષના વ્યાપાર જેવું છે, તેથી જીવ રૂપ ઘરમાં કર્મ રૂપ કચરો ભર્યો છે, તે શોધવા (કાઢી નાખવા) આત્મ ... રૂપ જ્ઞાનાદિનો સ્વભાવ ભેદ વડે વ્યાપાર બતાવે છે ।

તે ખુલાસાથી સમજાવે છે,

તેમા જણાય તે જ્ઞાન છે, અને તેજ પ્રકાશે, માટે પ્રકા
શક છે, એટલે તે જ્ઞાન પ્રકાશ કરવા રૂપે ઉપકારક છે, જેમ
ઘરમા અધારૂ હોય ત્યા દીવો પ્રકાશ કરી ઉપકાર કરે, તેમ
જ્ઞાનનો સ્વભાવ પ્રકાશ કરવાનો છે, અને ક્રિયા તો તપ સયમ
રૂપે હોવાથી આ પ્રમાણે ઉપકાર કરે છે, જે શોધે તે શોધક
છે, અને આઠ કર્મને અનેક ભવમા મેળવ્યા છે, તેને તપાવે
તે તપ છે, તેજ શોધક હોવાથી ઉપકારક છે, કારણ કે તે
તેનો સ્વભાવ છે, જેમકે ઘરનો કચરો કાઢવા કોઈ મજુર
રાખ્યો હોય તે સાફ કરે છે, તેમ તપ છે, તથા 'સયમન'
કરવુ તે સયમ છે, અને તેજ આશ્રવ દ્વાર ને રોકવા રૂપ છે,
ચ શબ્દ જ્ઞાન વિગેરે ચાલુ (મોક્ષ) ફળની સિદ્ધિમા
ભિન્ન ઉપકાર કરનાર છે, તેવુ બતાવે છે, ગોપવુ તે ગુપ્તિ
છે, (પા ૩-૩-૯૪ પ્રમાણે ગુપ્તિ શબ્દ બને છે,) તેનો અર્થ
આવતા કર્મ કચરાના નિરોધ માટે છે, તે ગુપ્તિ કરનાર તે
ગુપ્તિકર કરે છે, અને સયમ પણ અપૂર્વ કર્મ કચરાને આવતા
રોકવા ઉપકારી છે, તેનો પણ ત સ્વભાવ છે, જેમ ઘરનો કચરો
વાળતા પવનથી પ્રેરાઈને કચરો પાછો આવતો હોય તો બારી-
ઓ વિગેરે ઢાકી દેવાય છે, આ પ્રમાણે તપ સયમ ગુપ્તિકર
ત્રણે કચરો કાઢવામા ઉપકારી છે, પણ તે જ્ઞાન તથા ચરણ
બને ક્ષાયિક હોય તે મોક્ષ આપે, પણ ક્ષય ઉપશમથી આઠ
કર્મનો સપૂર્ણ મેલ ન કપાય, માટે ક્ષાયિક જ્ઞાન ચારિત્રના
સમાયોગે સપૂર્ણ મેલ કપાય, તેવુ જિન શાસનમા કહ્યુ છે,

પ્ર૦—સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રથી મોક્ષ થાય તેવા ાગમના વિરોધ થશે ? કારણ કે સમ્યગ્દર્શન વિના ઉપર તાવેલ જ્ઞાનાદિ ત્રણથીજ મોક્ષ થશે એવુ તમે કહ્યું છે !

ઉ૦—સમ્યગ્ દર્શન તે જ્ઞાનનો એક ભાગ હોવાથી રૂચિ પે છે, અને તેથી તે જ્ઞાનમા સમાઈ જાય છે, માટે વાધો હિ આવે ! ॥ ૧૦૩ ॥

નિર્યુક્તિકારે પૂર્વે કહ્યુ હતુ કે શ્રુત જ્ઞાનમા વર્ત્તતો ૦વ મોક્ષમા ન જાય, તેમા આ હેતુ છે, કે તે ક્ષાયોપશમિક ાવમા છે, જેમ અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે, તેનો સાર મા છે કે તે ક્ષાયિક જ્ઞાન ચારિત્ર થાય ત્યારે મોક્ષ મળે,

હવે તે સૂત્રનુ ક્ષાયોપશમિકપણુ બતાવે છે

भावे खओव समिय दुवालसंगपि होइ सुयनाणं
केवलियनाणं लंभो तन्नत्थ खए कसायाणं ॥ १०४ ॥

થવુ તે ભાવ છે, તે ઔદયિક વિગેરે અનેક ભેદ છે, તેથી હ્યું કે બાર અગવાળુ શ્રુતજ્ઞાન તથા અપિ શબ્દથી અગ હારનુ જ્ઞાન તથા મતિ અવધિ મન પર્યાય એ ત્રણ તેમજ સામાયિક વિગેરે ચાર ચારિત્ર ક્ષાયોપશમિક ભાવે છે, પણ કેવળનો ભાવ તે કૈવલ્ય (નિર્મળ) તે ઘાતિ કર્મના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવે છે, આ ગ્રહણ કરવાથી અજ્ઞાની પ્રકૃતિ મુક્ત પુરૂષ (વૈશેષિક વિગેરે એવુ માને છે, કે જ્ઞાન પણ એક પ્રકૃતિ છે, માટે આત્માથી મોક્ષ અવસ્થામા થાય છે તેવા) મતનુ ખડન કરવા કહ્યુ છે, તેઓની

આ માન્યતા છે કે તેઓ માને છે કે " बुद्ध्यध्यव सितमर्थं पुरुषश्चेतयते ' બુદ્ધિએ વિચારેલા અર્થને પુરૂષ ચેતાવે છે, અને તે પ્રમાણે માનતા પ્રકૃતિથી મુકત થતા જ્ઞાનનો પણ અભાવ થયો, એ તેમનુ કહેલુ ખોટુ છે, માટે જૈન ધર્મમા બતાવ્યુ કે ક્રોધાદિ કષાયોનો ક્ષય થતા કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ ક્રોધાદિ ક્ષય થવા વિના બીજી રીતે કેવળ જ્ઞાન ન થાય

અહીં જોકે છદ્મસ્થ વીતરાગ અવસ્થામા બારમે ગુણસ્થાનકે ક્ષપક શ્રેણિમા કષાયો ક્ષય થતા થોડી વાર સુધી મોહનીય સર્વથા ક્ષય થયા પછી અ તર્મુહુર્તની અ દર કેવળ જ્ઞાન ન હોય, પણ જ્ઞાન આવરણ સ પૂર્ણ ક્ષય થતા કેવળ થાય છે, છતા કષાય ક્ષય બતાવવાનુ કારણ ખરી રીતે એ છે કે મોહનીયના ભેદમા કષાયોનુ પ્રાધાન્યપણુ છે, તે બતાવ્યુ છે, કે કષાયો ક્ષય થાય, ત્યારે નિર્વાણ (કેવળ જ્ઞાન) થાય છે, અને કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે સમ્યગ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ત્રણે ક્ષાયિકપણામા હોય છે, તેવુ સિદ્ધ થાય છે

પ્ર-ત્યારે પ્રથમ કહ્યુ કે " શ્રુતજ્ઞાનમા જીવ વર્ત્તવા છતા જે તપ સયમ રૂપ યોગથી શૂન્ય હોય તે મોક્ષ પ્રાપ્ત ન કરે, તે વિશેષણ નકામુ થયુ ? કારણકે શ્રુતજ્ઞાન હોય, તપ સયમ રૂપ યોગ ધારણ કરતો હોય તોપણ કેવળજ્ઞાનના અભાવને લીધે મોક્ષ તો નહિ જ થાય

ઉ—તમારૂ કહેવુ સત્ય છે, પણ ક્ષાયોપશમિક સં
ત્વ શ્રુત ચારિત્ર એ ત્રણે એકઠા થતા ક્ષાયિક સમ્ય
વિગેરે પર પરાએ પ્રાપ્ત થઇને તે મોક્ષનો હેતુ થવાથી અમ
કહેવુ અદોષ છે ૧૦૪ ॥

પ્ર—મોક્ષનુ કારણ ક્ષાયિક જ્ઞાન વિગેરે છે અને
કારણ શ્રુત વિગેરે છે, તે અમને પણ ઇષ્ટ છે, તેનોજ અ
લાભ કેવી રીતે થાય ?

ઉ—તે ગાથાઓ દ્વારા કહે છે

सत्तण्हं पयडीणं उक्कोस ठिइइ वट्टमाणोउ
जीवो न लहइ सामाइयं, चउण्हपि पिमगयर॥ १०५।
सत्तण्ह पयडीण अब्भितरओ उ कोडिकोडीणं
काऊण सागराणं जइलहइ चउण्हे मण्णयर ॥ १०६ ॥

જ્ઞાન આવરણીય વિગેરે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓની C.
સ્થિતિમા જીવ વર્તતો હોય, તો જીવ પૂર્વે કહેલ સામાયિક
વિગેરે એટલે ૧ સમ્યકત્વ ૨ શ્રુતજ્ઞાન (૩) દેશવિ તિ (૪)
સર્વ વિરતિ તેમાનુ કોઇપણ એક કે બધા મળતા નથી,
તેમજ અપિશબ્દથી મતિ અવધિ મન પર્યવ કેવળજ્ઞાન
વિગેરે પણ ન મળે, નવુ ન મળે, એટલુજ નહિ પણ પૂર્વ
પ્રતિપન્ન પણ ન હોય, કારણકે જે એકવાર સમ્યકત્વ પામીને
વમ્યુ હોય, તે પણ ત્યાંથી ઉલ ઘીને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી કર્મ
પ્રકૃતિઓ ફરી બાધતો નથી, એકલા આયુની ઉ કૃષ્ટ સ્થિ
વર્તમાન પૂર્વ પ્રતિપન્ન હોય તે અનુત્તર વિમાનમા

ઉપપાત કાળે દેવ છે, પણ તે ત્યા ઉત્પન્ન થતી વખતે પૂર્વે સમ્યકત્વાદિ પામેલો ગણાય, પણ નવુ સમ્યકત્વ મેળવતો (પ્રતિપદ્યમાન) ન હોય, તુ શબ્દથી એમ જાણવું કે જઘન્ય સ્થિતિમા વર્ત્તનારો જીવ પ્રતિપન્ન પણ ન હોય, અને એકલા આયુ કર્મની જઘન્ય સ્થિતિમા વર્ત્તમાન જીવ પૂર્વ પ્રતિપન્ન અથવા નવો પ્રતિપદ્ય માનક પણ ન હોય, કારણકે ક્ષુલ્લક ભવમા જઘન્ય આયુ હોય છે, તે અનત કાય વનસ્પતિમાજ હોય છે, અને તેમા પૂર્વ પ્રતિપન્ન કે પ્રતિપદ્ય માનકનો અભાવ છે,

તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય ભેદથી ભિન્ન સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે, પ્રથમના ત્રણ તે જ્ઞાન આવરણીય, દર્શના વરણીય વેદનીય અને અતરાય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦, મોહનીય કર્મની ૭૦ નામ ગોત્રની ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, અને આયુ કર્મની ૩૩ સાગરોપમ છે,

જઘન્ય સ્થિતિ

વેદનીયની ૧૨ મુહૂર્ત્ત, નામગોત્રની આઠ મુહૂર્ત્ત, અને બાકીના છ કર્મની અર્તમુહૂર્ત છે, એવુ તત્ત્વાર્થ સૂ-અ-૮ ની ૧૫ થી ૨૧ સૂત્ર સુધી બતાવ્યુ છે ॥ ૧૦૫ ॥

પ્ર—કેમ આ બધી સાથેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેળવે છે? કે એકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થતા બીજી પણ નિયમથી હોય છે, અથવા કોઇ બીજી રીતે વિચિત્ર પણ બધાય છે?

ઉ—અહીં આ વિધિ છે, મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા

બાકીની છ ની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોયજ, અને આયુષ્યની તો ઉત્કૃષ્ટ અથવા મધ્યમ સ્થિતિ હોય, પણ જઘન્ય ન હોય મોહનીય સહિત બાકીની પ્રકૃતિઓમા કોઈની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા મોહનીયની અને શેષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અથવા મધ્યમ સ્થિતિ હોય, પણ જઘન્ય ન હોય, બીજી ગાથા કહે છે, આયુ કર્મ છોડીને સાત કર્મની જે પર્યંત વર્તિની સ્થિતિને આશ્રયી (એટલે બાકીની સ્થિતિ ખપાવીને તેટલી રહી હોય તે) એક સાગરોપમ કોડાકોડીની સ્થિતિમા વર્તનારો થાય ત્યારે તે ઉપર કહેલ ચાર શ્રુત સામાયિક વિગેરેને મેળવે છે, પણ વધારે સ્થિતિ ભોગવવી બાકી હોય તો તે ચારમાનુ એકપણ ન મળે, અથવા પાઠાતર ગાથામા લખ્યા પ્રમાણે એ અર્થ થાય છે કે " સાગરોપમ કોટાકોટીની સ્થિતિ કરીને ચારમાનુ કઈપણ એક મેળવે છે, ટુકામા અર્થ કહીને આખી ગાથાના અવયવોનો છુટો અર્થ ખુલાસાથી કહે છે

જ્યારે સાત કર્મની પર્યંત વર્તિની સાગરોપમ કોડાકોડીની સ્થિતિમા એક પલ્યોપમનો અસખ્યેય ભાગ હીન થાય ત્યારે ઘન (ચીકણા) રાગદ્વેષનો પરિણામ અત્યત દુર્ભેદ્ય છે, એટલે દારૂ ગ્રથિ (લાકડાની ગાઠ) ચીરવા માફક કર્મ ગ્રથિ ભેદવી મુશ્કેલ છે, તે ભાષ્યકાર કહે છે

गट्ठित्ति सुदुब्भेओ, कक्खड घणरूढ गूढगंठिव ।
जीवस्स कम्म जणिओ, घण रागदोष परिणामो ।१।

આ મિથ્યાત્વની કર્મ ગાઠ કર્કશઘન રૂઢ ગુઢ ગાઠ માફક ભેદવી ઘણી મુશ્કેલ છે, કારણ કે જીવને કર્મજનિત ચીકણા રાગદ્વેષનો પરિણામ (સ્વભાવ) છે, (વિ આવશ્યક ગાથા ૧૧૯૫ છે) આ કર્મ ગ્રથિ ભેદાવાથી સમ્યકત્વનો લાભ થાય છે, તે સિવાય ન થાય, પણ તે ગ્રથિ ભેદ મનો વિઘાતનો પરિશ્રમ વિગેરેથી દુ સાધ્ય છે, તે આ પ્રમાણે— તે જીવ કર્મ રિપુના મધ્યમા ગયેલો તે ગ્રથિને પામીને ઘણો થાકી જાય છે, કારણ કે ત્યા ઘણા અ ત કરનારા કર્મ રિપુઓ એકઠા થઈને ખેદ આપે છે, જેમ કોઈ એકલો બહાદુર સુભટ હોય પણ તેના સામે શત્રુરાજા તરફથી ઘણા સુભટો આવે તો તે થાકી જાય છે, અહીં બીજો વાદી કહે છે કે તે કર્મ ગ્રથિ ભેદવાથી શુ પ્રયોજન છે ? અથવા સમ્યકત્વાદિના લાભથી શુ પ્રયોજન છે ? કારણ કે જેમ ઘણી લાબી કર્મની સ્થિતિ (૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ જેવડી) સમ્યકત્વ આદિ ગુણ રહિત હતો, ત્યારે પણ ક્ષય કરી, તેમજ ગુણ રહિત રહી તેજ બાકીની એક કોડાકોડી સાગરોપમથી થોડી ઉણી પણ ખપાવીને મોક્ષનો ભાગી થાય તો શુ હરકત છે ? ઉ૦–તેવી સ્થિતિવાળી અવસ્થામા રહેલો જો બીજા ગુણો સ પાદન ન કરે તો બાકી રહેલી સ્થિતિને ક્ષય કરવા તથા મોક્ષમા જવા માટે સમર્થ થતો નથી, કારણ કે ચિત્તવિઘાત (મન ચલાચમાન) થાય વિગેરે ઘણા વિઘ્નો છે, તથા પૂર્વે કદી પ્રાપ્ત ન થએલ એવુ [illegible] મેળવવા નજીક આવી પહોચેલ છે, અને પૂર્વે [illegible] ાય સુખ વિગેરેથી ઈચ્છિત ફળ મોક્ષ

મેળવવાને તે અશકય થાય છે, જેમકે અનેક વરસો સુધી ચારિત્ર પાળી આબીલ કરીને ક્રિયા કરીને નવા ગુણો મેળવ્યા હોય પણ ઉત્તર સાધક વિના વિદ્યા ન સધાય, તેમ અહીં પણ ઈષ્ટ ફલ ન મળે." તે કહે છે, વિશેષાવશ્યક ગાથા ૧૧૯૯ ૧૨૦૦ મા ભાષ્યકાર બતાવે છે

पायण पुव्व सेवा परिमउई साहणमि गुरुतरिआ ।
होतिमहा विज्जाप किरिया पायं सविग्घाय ॥ १ ॥
तह कमठिति खवणे, परिमउई मोक्ख साहणे गरुई
इह दसणादि किरिया दुलभापायं सविग्घाय ॥२॥

પ્રાયે એવો નિયમ છે કે પ્રથમ સેવા કરવી અતિ કોમળ (સહેલી) છે પણ ફળ સાધવા વખતે તે કઠણ થાય છે, તથા મહાવિદ્યા સાધવી હોય તેમા પ્રાયે ક્રિયા કરતા અનેક વિઘ્નો આવે છે,

તેવી રીતે કર્મની સ્થિતિ ખપાવતા પ્રથમ બહુ સહેલ છે, પણ મોક્ષ સાધવા વખતે ઘણી કઠણ ક્રિયા લાગે છે, એટલે તે વખતે ચારિત્ર પાળવુ, સમ્યગ્દર્શન પાળવુ, તે બધુ કઠણ અને વિઘ્નવાળુ થાય છે કારણ કે તેણે કર્મની ઘણી સ્થિતિ ઉન્મૂલ (દૂર) કરી છે, તેથીજ તેને ઓછા દોષો રહી જવાથી સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોનો લાભ થાય છે, જેમકે બધા કર્મો સર્વથા ક્ષય થવાથી સિદ્ધપણુ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનાથીજ મોક્ષ થાય છે, તેથી એમ સિદ્ધ થયુ કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પહેલા બાકી રહેલુ થોડુ પણ કર્મ દૂર કર્યા વિના

મોક્ષ ન સાધી શકે (માટે તેણે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યમ કરવો)

હવે ' સમ્યકત્વ આદિ પ્રાપ્ત થવાની વિધિ ' કહે છે

જીવો ભવ્ય અને અભવ્ય એમ બે પ્રકારના છે, તેમા ભવ્યને ત્રણ કરણ થાય છે, કરણ એટલે એક જાતનો વિશેષ પરિણામ છે, તે આ પ્રમાણે છે, ૧ યથા પ્રવૃત્ત કરણ ૨ અપૂર્વ કરણ ૩ અનિવૃત્તિ કરણ, તેમા યથા પ્રવૃત્ત તે હમેશા ચાલતુ આવેલુ કર્મ ઘટતા ઘટતા તેટલે દરજ્જે આવી પહોચે તે અનાદિથી થાય છે, (જેને કર્મ ખપાવવાનો અધ્યવસાય થાય તેને હમેશા આકરણ થયાજ કરે છે એવુ વિ. આવશ્યક ૧૨૦૩ ની ગાથા વૃત્તિમા લખ્યુ છે) પણ બીજું તો પૂર્વે કોઈવાર પ્રાપ્ત ન થયુ હોય, તેથી તે અપૂર્વ કરણ છે, પણ ત્રીજુ તો પાછુ ન ફરે માટે અનિવૃત્તિ છે એટલે સમ્યગ્ દર્શનનો લાભ થાય, તેથી પાછો ન ફરે, આ ત્રણ કરણોમા જે અભવ્ય જીવો છે તેને ફક્ત પહેલુ યથાપ્રવૃત્ત કરણજ થાય છે, જ્યાસુધી ગ્રંથિ છે ત્યાંસુધી પહેલુ કરણ છે, તેને ઉલઘવાથી બીજુ થાય છે, અને સમ્યગ્ દર્શનનો લાભ જેને થવાનો હોય, તેને તે દિશા તરફ જતા આ ત્રીજુ કરણ થાય છે, ॥ ૧૦૬ ॥

હવે ત્રણ કરણોને આશ્રયી સમ્યકત્વ સામાયિક આદિ લાભના દ્રષ્ટાતોને કહે છે–

पल्लय गिरि सरिउवला, पिवीलिया पुरिस पहजरग्गहिया
कुद्दय जल वत्थाणिय, सामाइयलाभ दिट्ठंता ॥ १०७ ॥

પ્રથમ પલકનુ દ્દષ્ટાંત કહે છે, લાટ દેશમા ધાન્યના માપાને પલ્લક કહે છે, તે માપુ મોટુ હોય તેમા થોડુ થોડુ ધાન્ય નાખે, અને ઘણુ ઘણુ કાઢે, તો તે કાળાંતરે ખાલી થાય છે, એમ આ કર્મ રૂપ ધાન્યના પાલામા જીવ અનાભોગથી યથાપ્રવૃત્ત કરણવડે થોડુ થોડુ કર્મ બાંધે અને ઘણુ ઘણુ ખપાવે તો આ ગ્રંથિ આગળ આવે છે, હવે જો તે ભવ્ય હોય તો તેને ઉલધી અપૂર્વ કરણવાળો થાય છે, અને સમ્યગ્ દર્શનના સન્મુખ જાય તો અનિવર્ત્તિ થાય છે આ પલ્લકનુ દ્દષ્ટાંત છે,

પ્ર૦—આ દ્દષ્ટાંત કહી શકાયજ નહિ કારણ કે સંસારી વ્યાપારવાળા જીવને દરેક સમયે ચય અને અપચય બતાવ્યા છે, તેમા અસંયતને ઘણો ઘણો ચય થાય, અને અપચય તો થોડો થોડો થાય છે જુઓ આગમમા કહ્યુ છે કે—

पल्ले महइमहल्ले कुंभं पक्खिवइ सोहए णालिं
असंजय अविरए बहु बंधइ निज्जरइ थोवं ॥ १ ॥

જેમ કોઈ મોટા પલ્યમા ઘડો ભરી ભરીને નાખે અને નળી ભરી ભરીને કાઢે, તેમ અસંયત અવિરતને ઘણા કર્મ બંધાય પણ થોડા ખપે છે પણ ચારિત્ર લીધેલાને ઘણા ખપે, અને થોડા બંધાય તે પણ સાથે કહે છે

पल्ले महतिमहल्ले, कुंभं सोहेइ पक्खिवे णालिं
जे संजए पमत्ते बहुनिज्जरइ बंधई थोवं ॥२॥

જેમ પલ્ય મોટો હોય, તેમાથી ઘડો ભરી ભરીને કાઢે, અને નળી ભરીને નાખે, તેમ સંયત પ્રમત્ત હોય તેને ઘણી નિર્જરા થાય, થોડો કર્મબંધ થાય

હવે અપ્રમત્તને બીલકુલ બંધ ન થાય તે પણ કહે છે—

पल्ले महइ महल्ले, कुंभं सोहेइ पक्खिवे न किंचि
जे संजए अपमत्ते बहुनिज्जरे बंधइ न किंची ॥३॥

જેમ મોટા પલ્યમાથી ઘડો ભરી ભરીને કાઢે અને જરાએ ન નાખે, તેમ સંયત અપ્રમત્ત હોય તે ઘણું નિર્જરે, પણ જરાએ ન બાંધે

ઉપર પહેલી ગાથામા બતાવ્યા પ્રમાણે અસંયતમિથ્યા દૃષ્ટિને ઘણો બંધ થોડુ કર્મ છૂટે ત્યારે તેને ગ્રંથિભેદની પ્રાપ્તિ કયાથી થાય ? (આ વાદીનો પ્રશ્ન છે)

ઉ૦—ગાથામા કહેલુ તે બાહુલ્યતાને આશ્રયી કહ્યુ છે કે મિથ્યાત્વીને બંધ ઘણો છે, અને ઓછુ ખપે છે, પણ તેમ થતુ જો સર્વથા માનીએ, તો ઘણો ચય તેમને થવાથી બધાએ કર્મ પુદગલો તેઓ ગ્રહણ કરી લે (મિથ્યાત્વીને બંધાઈ જાય) પણ તેવુ માનવુ અનિષ્ટ છે, અને સમ્યગ્દર્શન વિગેરેની પ્રાપ્તિ તો અનુભવસિદ્ધ છે (કે તે ઘણા જીવો સમ્કત્વ પામે છે) માટે પલ્ય વિગેરેના દૃષ્ટાંત વૃત્તિ ગોચર (કોઈ કોઈ જીવ આશ્રયી જાણવા)

હવે અનાભોગમા વધારે કર્મનો કેવી રીતે ક્ષય થાય,

તે આશ્રયી પર્વતના પત્થરોનો દૃષ્ટાંત કહે છે, જેમ પર્વતની નદીના પત્થરો પરસ્પર ઘસાઇને કોઈની મહેનત વિના પણ વિચિત્ર આકૃતિવાળા (ગોળઆ) થાય છે, તે પ્રમાણે યથા પ્રવૃત્તિકરણે જીવો તેવી કર્મની સ્થિતિવાળા વિચિત્ર રૂપવાળા થાય છે

કીડીઓનું દૃષ્ટાંત

જેમકે કીડીઓનુ પૃથ્વીમા સ્વભાવથીજ ગમન થાય છે, પછી ઝાડના ઠુઠા (સ્થાણુ) ઉપર ચડે છે, અને પાખો આવેથી તેમાથી પણ ઉડી જાય છે, પછી સ્થાણુના મથાળે ચડે છે, ત્યાથી કેટલીક ટોચે ચડીને પાછી ઉતરે છે, આ પ્રમાણે જી વોનુ પણ કીડીઓના ક્ષિતિમા ગમનના સ્વભાવની પેઠે યથા પ્રવૃત્ત કરણ થાય, સ્થાણુએ ચડવા માફક અપૂર્વ કરણ છે, ઉડવા માફક અનિવર્ત્તિ કરણ છે, સ્થાણુના મથાળા માફક ગ્રથિનુ અવસ્થાન છે, ટોચથી પાછા ફરવા માફક કર્મની સ્થિતિ ઘટાડેલી, તે વધારવા જેવુ છે

હવે પુરૂષનુ દૃષ્ટાંત કહે છે

કોઈ પણ ત્રણ માણસો મોટા નગરે જવાની ઇચ્છાથી પોતાના ગામથી નીકળીને એક અટવીએ આવ્યા, ઘણો લાંબો રસ્તો ઓળગીને થોડા વખતમા પહોચવાની ઇચ્છાએ ભયનું સ્થાન (ચોરોની પલ્લી આગળ) જોઈને ઘણા જોરથી ચાલતા બ ને બાજુએ ઉઘાડી તલવારવાળા બે ચોરોને જોયા, તેમા ક સામે થયો, બીજો ચોરોએ પકડી લીધો, ત્રીજો મુસાફર

તેમને હરાવી ઈચ્છિત નગરે પહોચ્યો આ દષ્ટાતે એમ સમ જવુ છે કે–સસાર અટવીમા ત્રણ સસારી પુરૂષો છે, પથ રૂપ કર્મની દીર્ઘ સ્થિતિ છે, ભયસ્થાન તે ગ્રથિની જગ્યા છે, તસ્કરરૂપ રાગ દ્વેષ છે, તેમા પ્રતીપગામી તે શત્રુ સામે થયો તે યથા પ્રવૃત્ત કરણવડે ગ્રથિ દેશ પામીને અનિષ્ટ પરિણામ વાળો થતા ફરીથી કર્મની વધારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે, બે ચોરોએ રોકેલા સમાન પ્રબળ રાગ દ્વેષ ઉદય થતા ત્યા બીજો પુરૂષ અટકી ગયો, અને ઈચ્છિત નગરે ગયેલા ત્રીજા પુરૂષ જેવો અપૂર્વ કરણ પામીને રાગદ્વેષ ચોરને હરાવીને અનિવર્ત્તિ કરણવડે સમ્યગ્દર્શન પામ્યો ॥ ૪ ॥

પ્ર૦—આ સમ્યગ્દર્શન ઉપદેશથી મળે કે વિના ઉપદે શથીજ મળે ? ઉ૦-બને પ્રકારે મળે કેવી રીતે ? તે કહે છે

રસ્તામા ભૂલા પડેલા ત્રણ મુસાફરો માફક જેમકે કોઇ મુસાફર રસ્તામા ભૂલો પડતા પોતાની મેળેજ રસ્તો શોધી કાઢે છે, કોઈ બીજો માણસ તો જાણીતાને પૂછીને સીધે રસ્તે આવે છે, કોઇ તો સીધો રસ્તો મેળવી શકતો નથી, તેમ અહીં પણ સર્વથા 'સત્પથ' થી દૂર થયેલ જીવ યથાપ્રવૃત્ત કરણથી સસાર અટવીમા ભમતો ગ્રથિને મેળવી અપૂર્વ કરણવડે તેને ઉલઘી અનિવર્ત્તિ કારણ મેળવીને પોતાની મેળે સમ્યગ્દર્શન વિગેરે નિર્વાણનો રસ્તો મેળવે છે, બીજો માણસ પરના ઉપ દેશથી મેળવે, અને ત્રીજો પ્રતીપગામી અથવા ગ્રથિક સત્વ જેવો સાચા રસ્તામા આવી ન શકે ॥ ૫ ॥

જ્વર (તાવ)નો દષ્ટાંત.

જેમ કોઈનો તાવ પોતાની મેળે ઉતરી જાય, કોઈનો દવા લેવાથી જાય, કોઈનો તાવ જાયજ નહિ, તેમ અહીં મિ આ દર્શનરૂપ મહાજ્વર ક્ષય દૂર થાય, કોઈને જિનના વચ નથી દૂર થાય, કોઈને ઔષધ વિગેરેથી પણ ન જાય, ત્રણ કરણની યોજના પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે અહીં પોતાની મેળે વિચારી લેવી ॥ ૬ ॥

કોદરાનો દષ્ટાંત

કેટલાક કોદરામા મેણો ચડે છે, તે સ્વયં કાલાંતરે દૂર થાય છે, કોઈને છાણ વિગેરેથી સાફ કરવાથી દૂર થાય છે, કેટલાનો દૂર થતો નથી આ પ્રમાણે મિથ્યા દર્શન આશ્રયી તેનુ મિથ્યાત્વ સ્વયં દૂર થાય કોઈને જિન વચનથી, અને કોઈને કાંઈ પણ રીતે દૂર ન થાય, તેનો ભાવાર્થ આ છે કે—

। તે જીવ અપૂર્વ કરણવડે મેણાથી અડધા શુદ્ધ, પુરા શુદ્ધ એવા કોદરા માફક તદન અશુદ્ધ તે મિથ્યાદર્શનવાળા, અડધા શુદ્ધ સમ્યગ્મિથ્યા દર્શની, પુરા શુદ્ધ તે સમ્યક્ત્વી એમ ત્રણ ભેદે છે, તેમાથી અનિવર્ત્તિકરણ વિશેષથી સમ્યકત્વ પામે છે, એ પ્રમાણે ત્રણ કરણવાળા ભવ્યને સમ્યગદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, અને અભવ્યને પણ કોઈ વખત યથાપ્રવૃત કરણથી ગ્રંથિ પામીને જિનેશ્વરની વિભૂતિ દેખતા અથવા બીજા પ્રયોજનથી તેમા ઉદ્યમ કરવાથી શ્રુતસામાયિકનો લાભ થાય છે, પણ બીજો લાભ થતો નથી ॥ ૭ ॥ જલનુ દષ્ટાંત કહે છે

જેમ પાણી ગાગવાળુ, અડધુ શુદ્ધ, અને તદ્દન નિર્મળ એમ ત્રણ ભેદે છે, તેમ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ત્રણ ભેદવાળુ મિથ્યાદર્શન વિગેરે છે તેને અપૂર્વ કરણ વડે ત્રણ ભેદવાળુ કરે છે, ભાવાર્થ ઉપર માફક છે ॥ ૮ ॥ વસ્ત્ર દષ્ટાંત પણ ત્રણ પ્રકારે યોજવુ. ॥ ૯ ॥ ૧૦૭ ॥

હવે પ્રસગની વાત કહે છે

આ પ્રમાણે સમ્યગ્ દર્શનનો લાભ થયા પછી બાકી રહેલા કર્મની સ્થિતિ પલ્યોપમ પૃથકત્વ (૨ થી ૯ પલ્યોપમ) થતા દેશ વિરતિ પામે છે, (આ સ્થિતિ દેવલોકમા હોય છતા ત્યા દેશ વિરતિનો અભાવ છે એમ પ્રથમ પચાશક વૃત્તિમા છે) બાકી શેષ સ્થિતિના સખ્યેય સાગરોપમો ગયે થકે સર્વ વિરતિ મેળવે છે, બાકીની સ્થિતિના પણ સખ્યેજ સાગરોપમો ગયે છતે ઉપશમ શ્રેણી મળે, ત્યાર પછી તેજ ન્યાયે ક્ષપક શ્રેણી છે, આ કહેલો કાળ દેશવિરતિ વિગેરેની પ્રાપ્તિ સબધી દેવ મનુષ્યોમા ઉત્પન્ન થાય, અને સમ્યકત્વથી ભ્રષ્ટ ન થાય, તો ઉત્કૃષ્ટો નિયમ જાણવો, નહિ તો શ્રેણિ થયા વિના સમ્યકત્વ વિગેરે ગુણોની પ્રાપ્તિ એક ભવ (મનુષ્યના ક્રોડ પૂર્વના અથવા નવ વરસના આયુ) મા પણ મળે, એમા કોઈ દોષ નથી, ભાષ્યકારે આ પ્રમાણે કહ્યુ છે

सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलियं पुहुत्तेण सावओहोज्जा,
चरणो मागर सखं तराहुंति, ॥ १ ॥

यथं अप्परियडिप समगे देवमणुयजम्मेसु
अण्णतर सद्धी वज्जं पगामयेणे चसञ्वार ॥ २ ॥

બન્નેનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે, (વિ. આવશ્યકની ૧૨૨૨–૨૩) ગાથાઓ છે

શ્રુત સમ્યકત્વ વિગેરેની પ્રાપ્તિનો ખાસ ગિક હેતુ કહ્યો હવે જેના ઉદયથી સમ્યકત્વ સામાયિક આદિ લાભ ન થાય અથવા મળ્યા પછી જતો રહે છે, તે કષાયો કેટલા છે, કેટલા પ્રમાણમા છે, કયુ અથવા કોને સમ્યકત્વાદિ સામાયિકનુ આવરણ છે ? અથવ કોને કયો ઉપશમન વિગેરેનો ક્રમ છે, તે કહે છે

पढमि ल्लुयाण उदय नियमासंजायणा कमायाणं
मम्म दसण लंभ भवसिद्धीयावि न लहंति ॥ १०८ ॥

તેમા પ્રથમના અનતાનુબધી ક્રોધાદિના ઉદયથી સમ્યકત્વનો ઘાત થાય છે, અનતાનુબધીને પ્રથમ લેવાનુ કારણ આજ છે, કે સૌગુણોનુ મૂળ સમ્યકત્વ છે, તેનો ઘાતક અનતાનુ બધી કષાય છે, અથવા કર્મનીક્ષપણાનો આ ક્રમ છે, કષાયનો ઉદય એટલે તે કર્મોની ઉદીરણાની આવલિકામા આવેલ તે પુદગલોથી ઉત્પન્ન થએલ સામર્થ્ય પણ છે, તેના ઉદયમા નિશ્ચયથી શુ થાય છે ? તે આગળ કહીશુ, હમણા તે પ્રથમના કષાયોનેજ વિશેષ રીતે કહે છે, તે મોહનીય કર્મ વડે અથવા તેના ફળ ભૂત સસાર વડે સયોજે તે સંયોજના

યોજના સાથે કષાયોનો સમાસ કરતાં સયોજન કષાયો

છે, એટલે આ કષાયોના ઉદયથી તેને અવિપરીત દર્શન (મ મ્યગ્ દર્શન) નો લાભ ન થાય, એટલે જે કોઈ પણ ભવમા મોક્ષ જનારો છે, એ ભવસિદ્ધિક છે, પણ તેવા બધાઓની ભ વમા સિદ્ધિ હોવાથી તે ન લેતા આ પ્રસ ગને આશ્રયી તદ્દભવ (તેજભવ) મા મોક્ષ જનાર જીવ લેવો, તેને પણ અન તાનુબ ધીના કષાયોનો ઉદય થતા સમ્યકત્વ ન મેળવે, અપિશબ્દથી સમજવુ કે અભવ્ય તો નજ મેળવે, અથવા પ રીત સ સારી (થોડા ભવમા મોક્ષ જનારો) પણ સમ્યકત્વ પ્રથમ કષાયોના ઉદયથી ન મેળવે, ॥ ૧૦૮ (આ ગાથાનો પરમાર્થ એ છે કે કષાયોનો ઉદય બને ત્યા સુધી ન થવા દેવો)

बिइय कसायाणुदए अपच्चक्खाण नामधेज्जाण ।
सम्म दसण लभे विरयाविरइ न उ लहति ॥ १०९ ॥

બીજા કષાય અ પ્રત્યાખ્યાન નામના છે, તે દેશ-વિરતિનો ઘાત કરે છે, અથવા ક્ષપણામા આક્રમ છે, બીજે નબરે આક્ષય થાય છે, કષ ધાતુનો અર્થ ગતિ છે, અહિ કષ શબ્દવડે કર્મ લેવુ અથવા ભવ લેવો તે કર્મ અથવા ભવનો લાભ થાય તે કષાયો છે તેમના ઉદય થી એટલે અપ્રત્યખ્યાન નામના કષાયોનો ઉદયથી દેશવિર તિ અથવા સર્વ વિરતિ રૂપ પ્રત્યાખ્યાન જેની પ્રાપ્તિમા વ્ય યન આવે તે અપ્રત્યાખ્યાને છે, અહીં સર્વથા નિષેધ વચન રૂપ 'અ' છે, તે અપ્રત્યાખ્યાનના ઉદયમાં ભવ્ય જીવો સમ્ય ગ્ દર્શન મેળવે છે, તે તુ શબ્દથી નકહ્યા છતા પણ જાણવુ;

[illegible]

[illegible] છે, અને [illegible]

[illegible]

([illegible])

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] નથી,

પ્ર૦—[illegible] છે, અને [illegible] ?

ઉ૦—[illegible] ' ન ' [illegible] છે, અને [illegible] છે,
[illegible] ([illegible]) [illegible]

આવરણ કરનારા છે તેથી સર્વ વિરતિનો નિષેધ કરનાર છે, પણ દેશ વિરતિના નિષેધમા આવરણ શબ્દ નથી, તેજ કહે છે દેશ, અને એક દેશ મળી દેશ એક દેશ છે તેમા દેશ (થોડો ભાગ) સ્થૂર પ્રાણાતિપાત શ્રાવકનુ પહેલુ વ્રત બ ન તે જીવહિસા છે, તેનોજ એક દેશ (ભાગ) વનસ્પતિ કાયની હિસા છે, તે બનેની વિરતિ તે નિવૃત્તિ છે તેને પામે તે દેશ ચારિત્ર છે, (લભ તે એવુ ક્રિયાપદ નથી તે તુ શબ્દથી લેવુ,) એટલે અહીં એમ સમજવુ કે પ્રત્યાખ્યાન આવરણ કષાયોના ઉદયથી દેશ તથા એક દેશ ઉપર બતાવેલ છે, તે શ્રાવકના વ્રતને પામે છે,

'ચારિત્ર' શબ્દ ચર ધાતુનો પા ૩-૨-૧૮૪ પ્રમાણે બને છે તે ક્ષયોપશમ રૂપ છે, જેનાવડે અનિદિત 'ચરાય' તે ચરિત્ર છે, તેનો ભાવ તે ચારિત્ર છે, તેનો પરમાર્થ આ છે, કે પૂર્વ ભવે ઉપાર્જન કરેલા આઠ પ્રકારના કર્મો છે, તેને અપચય (ઓછા) કરવા માટે ચરણ ચારિત્ર છે, તે સર્વ સાવદ્ય યોગ નિવૃત્તિ રૂપ ક્રિયા છે, તેનો લાભ ન થાય, પણ શ્રાવક વ્રતનો લાભ દેશ વિરતિ થાય તે ॥ ૧૧૦ ॥

(આનો સાર આ છે કે પ્રત્યાખ્યાન આવરણ કષાયો ન કરવા, કારણ કે તેથી સાધુના મહાવ્રત ન મળે, ફક્ત શ્રાવકના વ્રત મળે)

હવે તેજ અર્થને ટુકાણમા બતાવવા કહે છે

मूलगुणाण लभ न लहइ मूलगुणघाइणं उदए
उदए संजलणाण न लहइ चरण अहक्खाय ॥ १११ ॥

મૂળ ગુણ તે ઉત્તર ગુણના આધાર રૂપે છે, અને તે સમ્યકત્વ મહાવ્રત અણુવ્રત રૂપે છે, તે મૂળ ગુણોનો લાભ ન મેળવે,

પ્ર૦ ક્યારે ?

ઉ૦–મૂળ ગુણોને ઘાત કરનારા તે મૂળ ગુણ ઘાતી કષાયો તે અનંતાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાની પ્રત્યાખ્યાન આવરણ રૂપે છે, તે દરેકના ચાર ચાર ભેદ ક્રોધ માન માયા લોભ ગણતા બાર થયા, તેના ઉદયમાં ન મેળવે,

તેજ પ્રમાણે ઈષત્ (થોડુ) બળે તે સંજવલન છે, અથવા પરિષહાદિનો સંઘાત (સમૂહ) થી જળે (બળે) તે સંજવલન ક્રોધાદિ વિગેરે ચાર કષાય છે, તેઓના ઉદયથી ચારિત્ર ન મળે અથવા મળેલુ જતુ રહે,

પ્ર૦–શું બધુ ચારિત્ર જતુ રહે કે ન મળે ?

ઉ૦–ફક્ત યથાખ્યાત ચારિત્ર કષાય વિનાનું છે, તે જાય, પણ કષાયવાળું સર્વ વિરતિ ચારિત્ર મળે ॥ ૧૧૧ ॥

(આનો પરમાર્થ આ છે કે જેને યથાખ્યાત (સંપૂર્ણ શ્રેષ્ટ) ચારિત્ર જોઈતુ હોય તેણે સંજવલન તે જરા પણ ક્રોધ વિગેરે ન કરવા)

આ સંજવલન કષાયો યથાખ્યાત ચારિત્ર માત્રના ઘાતિ

છે, એમ નહિ, પણ બીજા ચારિત્રના દેશ ઘાતિ પણ છે, કારણ કે સજવલનના ઉદયમા બીજા ચારિત્રમા થોડા અતિ ચાર લાગે છે, તે કહે છે,

सव्वेविअ अइयारा, सजलणाण तु उदयओहुति ।
मूलच्छिज्जं पुणहोइ, बारसण्ह कसायाण ॥ ११२ ॥

આલોચનાદિથી છેદ પર્યંત પ્રાયશ્ચિતવડે શોધવા યોગ્ય (દોષો) છે, અપિ શબ્દથી કેટલાક ચારિત્રમા સ્ખલના થવાથી અતિચારો છે, તે સજવલન કષાયોના ઉદયથીજ હોય છે, તુ શબ્દ જેના અર્થમા છેજ, તેથી જાણવુ કે તે સિવાયના બાર કષાયોના ઉદયથી મૂળ છેદ પણ થાય છે, મૂળ તે આઠમના પ્રાયશ્ચિત્તવડે થએલ દોષ છેદાય, તે મૂળ છેદ છે, તે અશેષ (સપૂર્ણ) ચારિત્રનો છેદ કરનાર છે, ગાથામા પુન શબ્દ ચાલુ અર્થનો વિશેષ અર્થ બતાવે છે, આ દોષ અનતાનુબધી આદિ કષાયોના ઉદયથી છે, એમ જાણવુ, અથવા મૂળ છેદ યથા સભવે આ યોજવુ, તે આ પ્રમાણે, પ્રત્યાખ્યાન આવરણ કષાયોના ઉદયે મૂળછેદ સર્વ (સાધુના) ચારિત્રનો વિનાશ છે, અપ્રત્યાખ્યાનથી દેશ વિરતી અને અનતાનુબધીના ઉદયથી સમ્યકત્વનો નાશ છે, તે યથાયોગ્ય સમજવુ, ॥ ૧૨ ॥ માટે શુ કરવુ

बारस विहे कसाए खइए उवसामिए वजोगेहिं ।
लब्भइ चरित्र लंभो तस्सविसेसा इमेपच ॥ ११३ ॥

ઉપર બતાવેલ બાર પ્રકારના અનતાનુબધી આદિ

ભેદવાળા ક્રોધાદિ કષાયો પ્રશસ્ત યોગવડે ક્ષય કરવાથી એટલે અગ્નિ તદ્દન બુઝાયા માફક થાય, અથવા રાખથી ઢાંકેલા અગ્નિ માફક ઉપશમાવે થકે તથા વા શબ્દથી ક્ષયોપશમ તે અર્ધા બુઝાવેલ અગ્નિ ઉદ્ઘટ્ટન સમ (કેટલાક અ ગારા બુઝાયા કેટલાક રાખથી ઢકાયા સહેજ ગરમી બહાર જણાય) તેવા તેવા મન વચન કાયાના પ્રશસ્ત હેતુ ભૂત યોગવડે કષાયો પાતળા કરવાથી ચારિત્ર લાભ થાય છે, આ સામાન્ય કહીને પણ બારે પ્રકારના કષાયો ક્ષય વિગેરેથી હવે કહેવાતા પાચ વિશેષ ભેદો છે, ॥ ૧૩ ॥ તે બતાવે છે,

सामाइयं च पढमं, छेओवट्ठावणं भयवीय ।
परिहार विसुद्धीयं, सुहुमं तहसंपराय च ॥ ११४ ॥
ततोय अहक्खाय, खाय सव्वंमि जीव लोगंमि ।
जचरिऊण सुविहिआ, वच्चंतयरामरंठाणं ॥ ११५ ॥

સમ તે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર છે, તેનો આય (લાભ) તે સમાય છે, અને તેજ સામાયિક છે, (વ્યાકરણનો નિયમ વિન યાદિ પાઠ પ્રમાણે જાણવો)

પ્ર૦—ત્યાતો સમય શબ્દ કહેવાય છે ત્યારે સમાય કેવી રીતે છે ?

ઉ૦—એક દેશમા વિકૃત તે અનન્ય (એક મેક) પણે થાય છે, એવો ન્યાય છે, (સમય સમાય એક રૂપમા છે) અને આ સામાયિક સાવદ્ય યોગની વિરતિ રૂપ છે, તેથી આ બધુ પણ ચારિત્ર અ[illegible] સામાયિક છે, પણ સાથે છેદ વિગેરે

બીજા વિશેષણો લગાડવાથી શબ્દ અર્થથી જુદાપણુ બતાવે છે, તેમા પ્રથમનુ વિશેષણુ વિનાનુએકલુ જ છે, તે સામાયિક છે, તેના બે ભેદ છે, ઇત્વર, યાવત્કથિક છે, પહેલુ થોડા કાળ માટે ઇત્વર છે, અને તે ભરત ઐરવતમા પહેલા છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમા વ્રત આરોપણુ ન કર્યા હોય ત્યા સુધી નવા દીક્ષિત ચેલાને હોય છે, અને બીજુ યાવત્કથિકતો આત્માની કથા હોય અર્થાત આખી જીદગીનુ છે, (લઘુ દીક્ષા તે પહેલુ અને વડી દીક્ષા તે બીજુ છે) પણ મધ્યમ વિદેહ તથા અહીં ભરત ઐરવતમા વચલા બાવીસ તીર્થકર આશ્રયી યાવત્ કથિક છે, તેમને વડી દીક્ષાનો અભાવ છે, અહીં પ્રસગથી મધ્યમ વિદેહ પુર્વિમ પશ્ચિમ તીર્થવર્ત્તિ સાધુઓના સ્થિત અને અસ્થિત કલ્પ બતાવે છે, (આનુ વર્ણન કલ્પ સૂત્ર તથા બ્રહત્કલ્પ સૂત્રમા વિસ્તારથી છે) તેમા ગ્રથાતરથી વિવક્ષિત અર્થ બતાવનારી ગાથા કહે છે,

आचेलक्कु देसिय सेज्जायर रायपिंड किइकम्मे ।
वयजिट्ठ पडिक्कमणे, मासं पज्जो सवणकप्पो । १ ।

આમાના ચાર કલ્પ સ્થિત છે, ૬ અસ્થિત છે, તે કહે છે,

૧ સજ્જાતર પિંડ ૨ ચાર મહાવ્રત ૩ પુરૂષ પ્રધાન ૪ કૃતિકર્મ એ બધામા નક્કીપણે છે, તે બધાનુ વર્ણન કરે છે, ચેલ (વસ્ત્ર) જેને ન હોય તે અચેલક તેનો ભાવ અચેલક પણુ છે, તેમા રહેલા છે, એનો ભાવાર્થ કહે છે, કે મહા વિદેહના તથા વચલા ૨૨-તીર્થકરોના તીર્થમા રહેલા સાધુઓ પહેલા છેલ્લા તીર્થ [illegible] ક અચેલકપણે રહ્યા નથી,

પ્ર૦—શા માટે ?

ઉ૦ –તેમનામા ઋજુ પ્રજ્ઞપણુ છે, તેથી તેમને મહાધન મૂલ્યવાળા વિચિત્રાદિ વસ્ત્રો વિગેરેનુ પણ ભોગવવુ છે, પણ પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરના સાધુઓને તો ઋજુ જડ તથા વક્ર જડ પણાના કારણે મહાધન મૂલ્ય વિગેરેના સુદર વસ્ત્રો ન ભોગ વ્યાથી તથા જીર્ણાદિ વસ્ત્રનો પરિભોગ કરવાથી અચેલકપણુ છે

પ્ર૦—જીર્ણ વિગેર વસ્ત્રોના સદ્‌ભાવમા અચેલકપણુ કેમ કહેવાય ?

ઉ૦—તેમા જીર્ણપણુ છે, અસારપણુ છે, તથા અલ્પ પણુ છે, અને વિશિષ્ટ અર્થક્રિયા (સસારીભોગ) નુ સાધ નપણુ નથી, તથા અમતપણાનુ અવિશેષ છે, તેમજ આ પ્ર માણે અસાર વસ્ત્રના સદ્‌ભાવમા પણ લોકમા અચેલકપણાના વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ છે તે બતાવે છે,

કોઈ સ્ત્રી જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરીને બીજા વસ્ત્રોના અભાવે જીર્ણ વસ્ત્ર હોય, છતા જેને સાડી બનાવવા આપી હોય, તેવા સાળવી વણકરને કહે છે' કે હે ભાઇ વણકર ! જો હુ નાગી ફરૂ છુ ! (માટે જલદી સાડી બનાવી આપ !) તેવી રીતે સાધુ પણ જીર્ણ વસ્ત્રથી અચેલક જાણવા—

બીજો કલ્પ ઔદ્દેશિક

આ કલ્પ પણ અનિયત છે,

પ્ર૦—શા માટે ?

ઉ૦—પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરના સાધુને ઉદ્દેશીને કરેલુ અશન વિગેર બધા સાધુઓને અકલ્પનીય છે, ૨૨ના સાધુ ઓને તો જેને ઉદ્દેશીને બનાવ્યુ હોય, તેનેજ ન કલ્પે બીજાને અકલ્પનીય નથી,

(૩-૪) શય્યાતર તથા રાજપિંડ નિયત અનિયત

તેમા શય્યાતર પિંડ પહેલા છેલ્લા તીર્થ કરના સાધુને ન કલ્પે તેમ ૨૨ તીર્થ કરના સાધુને પણ ન કલ્પે, માટે નિયત છે, પણ રાજપિંડ તો પહેલા છેલ્લાના સાધુને ન કલ્પે, ૨૨ ના સાધુને દોષોના અભાવથી કલ્પે છે,

(૫) કૃતિકર્મ તે વંદન છે, તે નિયત છે,

પહેલા છેલ્લાનો સાધુ નવો દીક્ષિત હોય, તેને લાબા વખતની દીક્ષિત સાધ્વીઓ પણ વાદે, અથવા નાના (થોડા પર્યાયવાળા) સાધુઓ મોટા સાધુઓને વાદે, તેમ ૨૨ તીર્થ કરના સાધુને પણ ચિરદીક્ષિત સાધ્વીઓ વાદે, તેમ મધ્યમ તીર્થ કરના સાધુઓને આશ્રયી પણ જાણુવુ

(૬) મહાવ્રતો નિયતકલ્પ

પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી વિરમણ રૂપ જેમ પહેલા છેલ્લાના સાધુઓ પાળે છે, તેમ વચલા પણ પાળે છે,

પ્ર૦—વચલા સાધુઓને મૈથુન વિરતિ છોડીને ચાર મહા વ્રતો છે, અને પહેલા છેલ્લા સાધુને તો પાચ મહાવ્રત છે ત્યારે સ્થિત કલ્પ કેવી રીતે ?

૯૦--તે ચોથુ મહા વ્રત પરિગ્રહ વિરમણમા સમાઈ
ા છે, કારણ કે વચલા સાધુઓ સમજે છે કે પરિગ્રહણ
ાં વિના સ્ત્રીનો સ બ ધ થાયજ કયાથી ? અને પરિગ્રહણ
અભાવ છે, તેવુ તેઓ સમજે છે, માટે સ્થિત કલ્પજ છે,

(૭) જયેષ્ટ કલ્પ સ્થિત છે

પણ એટલો ભેદ છે કે પહેલા છેલ્લાના સાધુઓને વડી
ક્ષા થયાથી મોટો ગણાય, મધ્યમના સાધુમા તો સામાયિક
ચરે ત્યારથીજ ગણાય છે,

(૮) પ્રતિક્રમણ અસ્થિત કલ્પ

પહેલા છેલ્લાને નિયમથી સવાર સાજ પ્રતિક્રમણ કરવાનુ
૨૨ તી૦ ના સાધુને દોષના અભાવે પ્રતિક્રમણ નથી,
ારે દોષ લાગે ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરે

(૯) માસકલ્પ અનિયતકલ્પ

પહેલા છેલ્લાને નિયમથી માસ કલ્પનો વિહાર છે, ૨૨ના
ધુને તો દોષના અભાવે ચોક્કસ નથી, દોષ દેખાય તો તુર્ત
હાર પણ કરી દે,

(૧૦) પર્યુપણા કલ્પ અનિયત કલ્પ.

એટલે ઉપર પ્રમાણે પહેલા છેલ્લાના સાધુને ચોમાસુ
હેવુ જોઇએ, અને ૨૨ના સાધુને નક્કી નહીં, આ પ્રસ ગને
નુસરી ટુ કામા કહ્યો છે, વિશેષથી તો બ્રહત્કલ્પ સૂત્રથી જાણવો

હવે ચાલુ વાત કહે છે,

પ્ર૦—પહેલા છેલ્લાના સાધુને દીક્ષા લેતા ઈત્વર સામાયિક છે છતા પ્રથમ બોલાવે છે કે હે ભગવાન ! હુ જાવ જીવનુ સામાયિક કરૂ છુ, ત્યા આખી જીદગીનુ સામાયિક, લેવા છતા તેજ પ્રમાણે વડી દીક્ષા (ઉપસ્થાપના) મા પ્રથમના સામાયિકનો ત્યાગ કરાવવાથી પ્રતિજ્ઞાનો લોપ કેમ નહિ ?

ઉ૦—અતિચારના અભાવથી દોષ નથી, અને તેજ સામાયિક પ્રથમ દીક્ષામા સામાન્યથી સાવદ્ય યોગ વિરમણ રૂપે ગ્હેલ છે તેને વધારે શુદ્ધપણે કરવાથી સ જ્ઞા માત્રજ વિશેષ છે, ચ શબ્દ ગાથામા વાક્યાલ કારના છે, આ પ્રથમ ચારિત્ર કહ્યુ

હવે છેદોપસ્થાપન જેમા થાય છે, તે બીજુ ચારિત્ર છે, તેનો પરમાર્થ આ છે કે પૂર્વ પર્યાયનો છેદ કરી શિષ્યને મહા વ્રતોમા સ્થાપવો, તે બે પ્રકારનુ છે અતિચ રવાળુ અને અતિચારથી રહિત તેમા અતિચાર રહિત તો ઇત્વર સામાયિક (લઘુ દીક્ષા) વાળા શિષ્યને વડી દીક્ષામા સ્થાપવો

અથવા પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સાધુ મહાવીર પ્રભુનો કલ્પ સ્વીકારે, ત્યારે પ્રથમ ચાર મહાવ્રતોને બદલે પાછળથી પાચ મહાવ્રતનો પાઠ સ્વીકારે ત્યારે છે, અને અતિચાર પૂર્વક તે મૂળ ગુણોનો ઘાતક છે, તેને ફરી વ્રત ઉચ્ચારણ કરાવવુ તે છે,

હવે પરિહાર વિશુદ્ધિ કહે છે

તેમા પરિહરણ, પરિહાર, તે તપવિશેષ છે, તેનાવડે જેમા વિશુદ્ધિ થાય તે પરિહાર વિશુદ્ધિક છે, તે બે પ્રકારે છે,

નિર્વિશમાનક નિવિષ્ટ કાયિક છે. તેમ નિર્વિશમાનક તે તેને આસેવન કરનારા છે, અને ચારિત્ર તેની સાથે એકમેક પણ હોવાથી નામ પણ નિર્વિશમાનક છે, આસેવિત વિવક્ષિત ચારિત્ર કાયવાળા નિવિષ્ટ કાયક ગણાય છે અને જે મનુષ્ય સાધુ તે નિર્વિષ્ટકાયિક છે, ચારિત્ર પણ નિવિષ્ટ કાયિક એકમેકપણે હોવાથી છે, તે નામે છે, આ ચારિત્ર આરાધવા નવ સાધુનો સમૂહ હોય છે, તેમા પ્રથમ ચાર પરિહારિક તપ કરનારા છે, અને બીજા ચાર તેની વૈયાવૃત્ય કરનારા છે, એક કલ્પમા રહીને વાચનાચાર્ય ગુરુ તરીકે રહે છે એમા નિર્વિશમાનકોનો આ પરિહાર છે,

परिहारियाण उ तवो जहन्न मज्झो तहेव उक्कोसो
सीउण्ह वासकाले भणिओ धीरेहिं पत्तेयं ॥ १ ॥

જિનેશ્વર ભગવંત ધીર પુરુષે એ આ પરિહારિકોનો તપ જઘન્ય મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટથી શીયાળે ઉનાળે અને ચોમાસે આશ્રી બતાવ્યો છે,

तत्थ जहण्णो गिम्हे, चउत्थ छट्ठं तु होइ मज्झिमओ
अट्ठममिह उक्कोसो, एत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥ २ ॥

તેમા જઘન્યથી ઉનાળામાં એક મધ્યમથી બે ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ઉપવાસ છે, હવે શીયાળાનો કહે છે

सिसिरे तु जहण्णादी छट्ठादी दसम चरिमगो होति ।
वासासु अट्ठमादी बारस पज्जंतगो णेओ ॥ ३ ॥

શીયાળામા ૨ થી ૩-૪ અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ ઉપવાસ છે, અને ચોમાસામા ૩ થી ૫ સુધી અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ ઉપવાસ છે,

पारणगे आयाम पच सुगहो दोसभि ग्गहो भिक्खे
कप्प ट्ठियादि पइदिण करेति पमेव आयाम ॥ ४ ॥

પારણામા આબીલ તપ કરે, પાચનુ ગ્રહણ છે, અને ગોચરીમા બેને અભિગ્રહ છે, આ પ્રમાણે કલ્પમા રહીને હમેશા પારણે આબીલ કરે છે

पव छ म्मास तव चरित्तु परिहारिया अणुचरति
अणुचरगे परिहारिय पद ट्ठिते जाव छम्मासा ॥ ५ ॥

પ્રથમના તપસ્વીઓને તપ છ માસે પૂરો થાય, ત્યારે તેની સેવા કરનારા તપસ્વી બની ઉપર પ્રમાણે છ માસ તપ કરે

कप्पट्ठितोवि पत्र छम्मास तवकरेति सेसाउ ।
अणु परिहारि गभाय वयति कपट्ठितत्तच ॥ ६ ॥

કલ્પમા રહેલો વાચનાચાર્ય પણ એ પ્રમાણે છ માસ તપ કરે બાકી રહેલા સાત સેવા કરે અને એક વાચનાચાર્ય બને છે

पवेमो अट्ठारस मास पमाणो उवणिओ कप्पो ।
सखेवओविसेसा विसेस सुत्ताओ णायव्वो ॥ ७ ॥

આ પ્રમાણે આ ત્રીજા ચારિત્રને તપ૧૮માસને કલ્પ વર્ણવ્યો છે, અહી સક્ષેપથી છે, વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે વિશેષ સૂત્રોથી જાણવો

कप्प समत्तीप तय जिणकप्पया उर्वितिगच्छैया ।
पडिवज्जमाणगापुण जिणस्स पासे पवज्जति ॥ ८ ॥

આ ક ૫ સમાપ્ત થયા પછી આ નવ સાધુઓ જિનક ૫ સ્વીકારે અથવા પોતાના ગચ્છમા જાય છે, પણ આ ૯૫ સ્વીકારનારા પ્રથમ જિનેશ્વર પાસે સ્વીકારે છે (જિનના હાથે તપ શરૂ કરે છે)

तित्थयर समीवासे वगस्स पासे वणीउ अण्णस्स ।
पतेसिज्जं चरण परिहार विसुद्धिगत तु ॥ ९ ॥

તીર્થ કર પાસે અથવા તીર્થ કર સમીપ રહેનાગ ગણુ-ધર વિગેરેથી તપ ઉચ્ચરે, પણુ આ પરિહાર વિશુદ્ધિક તપ તેવા સિવાયની પાસે ન ઉચ્ચરે ॥ ૯ ॥

હવે ચાથા ચારિત્ર સૂક્ષ્મ સ પરાયને કહે છે,

મૂળ ગાથાના ભ ગના ભયથી વ્યવહિતનો ઉપન્યાસ કહે છે જેનાવડે સ સાર વધે, તે સ પરાયો છે, તેજ કષાયો છે કારણુ કે આ ચારિત્રમા સૂક્ષ્મ લોભના અ શો બાકી રહેલ છે, તેથી એનુ નામ સૂક્ષ્મ સ પરાય છે તે બે ભેદે છે,

(૧) વિશુધ્યમાનક (૨) સ ક્લિશ્યમાનક છે તેમા વિશુધ્યમાનક ક્ષપક ઉપશમક એવી બે શ્રેણી ચઢે છે, અને સ ક્લિશ્યમાનક તો ઉપશમ શ્રેણિથી પાછો પડતા હોય છે, ચ સમુચ્ચયના અર્થમા છે ॥ ૧૧૪ ॥

સૂક્ષ્મ સ પરાય પછી તુર્ત અકષાય ચારિત્ર તે યથા-ખ્યાત ચારિત્ર છે, આ બધા જીવલોકમા પ્રસિદ્ધ છે, તે ચારિત્ર છદ્મસ્થ વીતરાગ અને કેવળિ પ્રભુને હોય છે, તેમા છદ્મસ્થ ઉપશામકને (૧૧ મા ગુણુસ્થાને) તથા ક્ષપકને (બારમા

ગુણ સ્થાને) હોય છે, કેવળિને તો સયોગી (૧૩ મે ગુણ સ્થાને) અયોગી (૧૪ મે ગુણ સ્થાને) હોય છે, બાકી બધુ જાણીતુ છે, કે જેને પામીને જીવો અજર અમર પદ પામે છે (ફરીથી જન્મના બુઢાપાના મરણના દુ ખ નથી)

આ બતાવેલા પાચ ચારિત્રોમા પહેલા ત્રણ ક્ષય ઉપ શમ લભ્ય છે, બાકીના છેલ્લા બે ઉપશમ કે ક્ષયમા લભ્ય છે, તેથી કર્મના ઉપશમ ક્રમને બતાવે છે

अणदंसनपुंसित्थी वेयछक्कंच पुरुप वेयंच ।
दोदो एगन्तरिए सरिसे सरिसं उय समेइ ॥ ११६ ॥

અથવા છેલ્લા બે ચારિત્ર શ્રેણિમા ચ્હેલાને અથવા શ્રેણિમાથી ઉપર ચડેલાને હોય છે, માટે બે શ્રેણિનો અવસર છે, આ બે શ્રેણિમા પણ પ્રથમ ઉપશમ શ્રેણિ હોય છે, તેથી તેનુ સ્વરૂપ કહે છે,

ઉપશમ શ્રેણિનો પ્રારભક અપ્રમત્ત સાધુ હોય છે, બીજા એમ કહે છે કે અવિરત દેશવિરત પ્રમત્ત અપ્રમત્ત આચારમાથી કોઈ પણ પ્રારભક હોય છે, શ્રેણિની પરિ સમાપ્તિમા પ્રમત્ત અપ્રમત્ત સ યતમાનો કોઈ પણ હોય છે, તે આ પ્રમાણે આરભે છે

અણુતિ—અવાજ કરે છે (રડે છે) જેઓ અવિકલ હેતુ પણે અશાતા વેદનીયવાળુ નારકી વિગેરેનુ આયુષ્ય ભોગવે છે, તે અણ અન છે, તેનો અર્થ અન તાનુબ ધી ક્રોધ વિગેરે છે, અથવા અનત અનુબ ધવાળા ક્રોધાદિ અન છે સમુદાય

બ્દો હુ ઠામા બતાવવા આ રીતિ છે કે ભીમસેનને બદલે
સેન વપરાય છે, તેમ ગાથામા અન શબ્દ વાપર્યો છે આ અ
તાનુબ ધીને પ્રથમ પ્રશસ્ત અધ્યવસાયના સ્થાનોમા રહીને
ચારેને સાથેજ પ્રથમ અ તર્મુહૂર્ત્તના કાળમા (ક્રોધાદિને)
ઉપશમાવે છે, આપ્રમાણે બધે ઉપશમકનો કાળ અ તર્મુહૂર્ત્ત
માપુ જ જાણવો, ત્યાર પછી દર્શન ત્રિક ઉપશમાવે છે, તે
દર્શન ' કે ' દર્શ ' છે, તે ત્રણ પ્રકારનુ મિથ્યા, સમ્યગ્મિ
યા, અને સમ્યગ્ દર્શન છે, તે ત્રણે પ્રકૃતિને સાથેજ શમાવે,
યારપછી જો પુરૂષ પ્રાર ભક હોય તો અનુદીર્ણ પણ નપુ સક
દને શમાવે, પછી સ્ત્રીવેદને શમાવે, ત્યારપછી હાસ્ય ષટ્ તે
સ્ય રતિ અરતિ શોક ભય જુગુપ્સાને શમાવે, ત્યારપછી
રૂષવેદને ઉપશમાવે, સ્ત્રી પ્રાર ભક હોય તો પ્રથમ નપુ સક
દને ઉપશમાવે, પછી પુરૂષ વેદને અને છેવટે સ્ત્રીવેદને શ
ાવે, નપુ સક (કૃત્રિમ) પ્રાર ભક હોય તો અનુદીર્ણ સ્ત્રીવે
ને શમાવે પછી પુરૂષવેદ તથા હાસ્ય ષટ્ક શમાવીને નપુ
કવેદને શમાવે છે,

ત્યારપછી અપ્રત્યાખ્યાની તથા પ્રત્યાખ્યાની બે ક્રોધ શ
ાવે છે, ત્યારપછી સ જ્વલન એકલા ક્રોધને શમાવે છે, તે
માણે બે માન સાથે તથા સ જ્વલન માન છેવટે શમાવે,
છી બે માયા એક સાથે અને છેવટે સ જ્વલનની માયા શ
ાવે, છેવટે બે લોભ શમાવીને એકલો સ જ્વલનનો લોભ છે,
ને ઉપશમાવવા ત્રણ ભાગ કરે છે, બે ભાગ સાથે શમાવે,

અને ત્રીજા ભાગના સ ખ્યેય ખડે કરે છે, તે પણ જુદા જુદા વખતે શમાવે છે, છતા થોડા ભાગ બાકી રહે, તેના અસ ખ્યેય ખ ડા કરે છે, તેને પણ જુદે જુદે એક એક સમયે શ માવે છે, તે સમજાવે છે

અહીં દર્શન સપ્તકની ૪ ક્રોધ ને ત્રણ દર્શનની મળી સાત પ્રકૃતિ શમાવવાથી નિવૃત્તિબાદર (આઠમા ગુણ સ્થાન વાળો) કહેવાય છે ત્યારપછી અનિવૃત્તિ બાદર (નવમા ગુણ સ્થાને) કહેવાય, તે અ ખ્યેય ટુકડા કર્યા હોય તેમાનો એક છે લ્લો ટુકડો બાકી રહ્યો હોય ત્યા સુધી છે, પછી સૂક્ષ્મ સ પ રાય હોય છે, જે છેવટે રહેલા ટુકડાના અસ ખ્યેય કરી સમયે સમયે ઉપશમાવે, તે ઉપર કહ્યુ છે

પ્ર૦—સ જ્વલન વિગેરેનો આ પ્રમાણે કહેલો ઉપશમ યુક્ત છે, પણ અન તાનુબ ધીનો તો દર્શન પ્રતિપત્તિમા જ ઉપશમ કરેલ હોવાથી તે ઘટતુ નથી,

ઉ૦—દર્શન પ્રતિપત્તિમા તેઓનો ક્ષય ઉપશમ હોય છે, અહીં ઉપશમ છે, માટે વિરોધ નથી,

પ્ર૦—ક્ષય ઉપશમ અને ઉપશમમા શુ વિશેષ છે ?

ઉ૦—ઉદીર્ણનો ક્ષય, અને અનુદીર્ણનો વિપાક અનુભવની અપેક્ષાએ ઉપશમ છે, પણ પ્રદેશનો અનુભવનો ઉદયમા વિદ્યમાન છે અને ઉપશમમા પ્રદેશ અનુભવ પણ ન હોય, તેજ ભાષ્યકારે કહ્યુ છે,

वेदेइसंतकम्म खओव समिपसु माणुभावसो ।
उवसत वसाओ उण वेयइ न सत कम्मपि ॥ १ ॥

અર્થ ઉપર આવી ગયો છે

પ્ર૦—સયતોને અનતાનુબધી કષાયોના ઉદયનો નિષેધ કહ્યો છે, તો ઉપશમ કેવી રીતે ઘટે

ઉ૦—અહિં પણ વિપાક કર્મને આશ્રયી કહ્યુ, પણ પ્રદેશ કર્મને આશ્રયી ઉદયનો નિષેધ નથી, માટે તેનો ઉપશમ ઘટે, આ પ્રમાણેજ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે

जीवेण भन्ते सयकडंकम्मंवेदेइ ? गोयमा ! अत्थेगइ अवेयइ अत्थेगइअं नोवेयइ, से केणट्ठेण ? भते ! पुच्छा, गोयमा ! दुविहेकम्मे पणत्ते, तजहा पयसकम्मेअ अणुभाव कम्मेअ, तत्थण जंत पयसकम्म तंनियमा वेयइ, तत्थणं जंतं अणुभायकम्म तं अत्थेगइअं वेयइ अत्थेगइअं णोवेयइ "
इत्यादि

પ્ર૦—હે ભગવન ! જીવ પોતાના કરેલા કર્મો વેદે છે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! હા, કેટલુ ક વેદે છે, કેટલુ ક નથી વેદતા,

પ્ર૦—શામાટે ?

ઉ૦—કર્મ બે પ્રકારના છે, પ્રદેશકર્મ, અનુભાવકર્મ, તેમા પ્રદેશકર્મ તો અવશ્યવેદે છે, અને અનુભાવકર્મ તો કેટલુ ક વેદાય, કેટલુ ક ન વેદાય (નિર્જરા કરવાથી દૂર પણ થાય) તેથી પ્રદેશકર્મના અનુભવનો ઉદય હોય તેનો ઉપશમ કરે, એમ જાણવુ,

પ્ર૦—જો સયતને એમ અનતાનુબધીના પ્રદેશનો ઉદય છે, તો સમ્યગ દર્શનનો વિઘાત કેમ ન હોય ?

ઉ૦—પ્રદેશકર્મનો અનુભાવ મદ હોવાથી ઘાત થતો નથી, તેમજ કોઇને અનુભાવકર્મનો પણ (થોડો) અનુભવ હોય તો અત્યત અપકારને માટે થતો નથી, જેમકે મપૂર્ણ મત્યાદિ ચાર જ્ઞાનવાળાને તેના આવરણનો થોડો ઉદય હોય છતા પણ બધાની મતિ મુઝાતી નથી, એટલુ જ અમ છે,

અહીં ઉપશમ શ્રેણિની સ્થાપના

અહીં સખ્યેય લોભ ખડોને ઉપશમાવતો બાદર સપરાય, છેલ્લા સખ્યેય ખડ અસખ્યેય ખડોને ઉપશમાવતો સૂક્ષ્મ સપરાય તેજ નિર્યુક્તિકાર કહે છે—

लोभाणुवेअतो, जो खलु उवसामओ व खवगोवा ।
सोसुहुमसंपराओ अहखाया ऊणओकिंची ॥ ११७ ॥

લોભના થોડા ભાગને વેદે તે ઉપશામક કે ક્ષપક હોય, તે સૂક્ષ્મ સપરાય છે, અને તે યથાખ્યાત ચારિત્રથી શુદ્ધિમા થોડો ઓછો

સૂક્ષ્મકષાય—00000000
બાદર ક—000
સ લો—0
અ પ્ર લો—00
સ મા—0
અ પ્ર મા—0
સ ના—0
અપ્ર માયા—00
સ ક્રો—0
અ પ્ર ક્રો—00
પુરૂષ—0
હાસ્યા—00c000

સ્ત્રી.—૦	છે, આ સૂક્ષ્મ સંપરાય અવસ્થા
નપુ —૦	માથી અંતર્મુહૂર્ત કાળઅનુભ
દર્શન—૦૦૦	વીને ઉપશામક નિર્ગ્રંથ યથા
અન —૦૦૦૦	ખ્યાત ચારિત્ર થાય છે

આ શ્રેણિ આદરનારે જો પૂર્વે આયુ બાંધ્યુ હોય, તો તે અવસ્થામાજ મરણ પામે છે, તો નિયમથી અનુત્તર વિમાનમા દેવ થાય છે, પણ જો શ્રેણિમાથી પડી જાય તો તેનો નિયમ નથી, જો તેણે આયુ ન બાધ્યુ હોય તો અંતર્મુહૂર્ત માત્ર ઉપશામક નિર્ગ્રંથ બનીને નિયમથી ફરીને કષાયના ઉદય થતા સંપૂર્ણ પડી શ્રેણિથી નીચે આવે છે, તેજ નિર્યુક્તિકાર કહે છે

उवसामं उवणीआ गुणमहया जिण चरित्त सरिसंवि।
पडिवायंति कसाया किं पुणसेसे सरागत्थे ? ॥ ११८ ॥

શાંત અવસ્થા તે ઉપશમ છે, તેને તથા ક્ષયોપશમને પામેલા અને ગુણોએ મહાન્ એવા ઉત્તમ ઉપશમકોને કષાયો સંયમથી ભવ ભ્રમણમા પાડે છે, આ ઉપશમકનુ ચારિત્ર જિન ચારિત્ર જેવુ છે, છતા આ દશા થાય છે, તો જે સરાગ અવસ્થામા મુનિઓ છે, તે કષાયોને વશ થાય, તો તે કેવી બુરી અવસ્થા ભોગવે ?

જેમ અહીં રાખથી ઢાંકેલો અગ્નિ પવન વિગેરેથી તેના ઉપરની ઢંકેલી રાખ ઉડી જતા પોતાનુ ખરૂ સ્વરૂપ બતાવે, તેમ આ ઉપશામક સંયતને તેવા કારણ આવતા પોતે ક્રોધા

દિથી નીચે પડી દુ ખ ભોગવે છે વળી આ જઘન્યથી (પાછા સારા સ યોગો મળે તો ક્ષપક શ્રેણિ ફરીથી કરીને) તેજ ભવમા ઉપશામકનો ક્ષપક બની મોક્ષ મેળવે છે, નહિ તો ઉત્કૃષ્ટથી તો થોડુ ઓછુ એવા અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્ત્તન જેટલા કાળનો સ સાર વધારે છે, (ત્યાર પછી અવશ્ય મોક્ષ મેળવે) ॥ ૧૧૮ ॥

આ બધુ તીર્થ કરના ઉપદેશ પ્રમાણે છે, તેથી ઉપદેશની બે ગાથાઓ નિર્યુક્તિકાર કહે છે,

जइ उवसत कसाओ, लहइ अणत पुर्णाऽवि पडिवाय ।
णहु मे वीससियव्व थेवेय कसाय से सम्मि ॥ ११९ ॥

જ્યારે ઉપશાત કષાયવાળો (સ યત)૧૧ મા ગુણ સ્થાને ચઢીને પાછો અન ત સ સાર ભમવા સમાન ત્યાથી પડવાનુ મેળવે છે, ત્યારે થોડા કષાય મને રહ્યો છે, માટે મને હવે શું ચિ તા છે ? એવો વિશ્વાસ કરી ન બેસવુ, પણ તેને કાઢવા પ્રયત્ન કરવો

अणथोवयण थोव, अग्गी थोव कसाय थोव च ।
णहु मे वीस सियव्वं, थेवपिहुत बहु होइ ॥ १२० ॥

અણ તે ' રૂણુ ' છે, તેનો અર્થ દેવુ છે, તે મને થોડુ છે, એમ માનીને બેસી ન રહેવુ, કાતો દેવુ ન કરવુ, ર્યુ હોય તો વાળી દેવુ, જાણુ કે થોડા દેવાથી પણ વાણીયાની દીકરી દાસીપણુ પામી છે, તે ભાષ્યકાર કહે છે,-

दामतदेह अणं, अचिरा मरण थणो विसप्पंतो ।
सव्वस्स दाह मग्गी देंतिकसाया भव मणंतं ॥

(वि, आ सूत्र १३११)

નિર્યુક્તિકાર અને ભાષ્યકારનો ભાવાર્થ એકજ છે, તે દેવુ થોડુ હોય, વ્રણ (ઘા) થોડા હોય, અગ્નિ થોડો, કે કષાય થોડો છે એમ માની વિશ્વાસ ન કરવો, કારણ કે થોડાનો ઘણો થાય છે, થોડુ દેવુ દાસપણુ આપે, ઘા છે તે થોડા વખતમા મરણ પમાડે, અગ્નિ બધુ બાળી નાખે, તેમ કષાયો અનતા ભવમા ભ્રમણ કરાવે, અપિ શબ્દથી જાણવુ કે થોડાનુ ઘણુ થતા વાર નહિ લાગે, અને પાળેલુ ચારિત્ર જે મોક્ષ આપે, તેને બદલે ક્રોધ આદિ નરક પમાડે ॥૧૨૦॥

ઔપશમિક ચારિત્ર કહીને હવે ક્ષાયિક ચારિત્ર કહે છે, અથવા સૂક્ષ્મ સપરાય યથાખ્યાત ચારિત્ર એ બને ઉપશમ શ્રેણિને આશ્રયી કહ્યા, હવે ક્ષપક શ્રેણીને આશ્રયી કહે છે,

अणमिच्छ मीस सम्मं अट्ठ नपुंसित्थी वेयछक्कंच ।
पुंवेयंच खवेइ कोहाइए्य सजलणे ॥ १२१ ॥

અહી ક્ષપક શ્રેણી માડતો અસયત વિગેરેમાથી કોઇ પણ જીવ અત્યત શુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે, તેને ઉત્તમ (પ્રથમ) સહનન હોય, અને તે પૂર્વનો જાણનારો અપ્રમત્ત શુક્લ ધ્યાન ધ્યાનારાપણ હોય, બાકીના જીવો ધર્મધ્યાન વાળા હોય, તેને ક્ષપક શ્રેણી માડવાનો આક્રમ છે,

પ્રથમ અતર્મુહૂર્તમા અનતાનુબધી ક્રોધાદિને સાથે ખપાવે છે, તેનો અનત ભાગ બાકી રહે તેને મિથ્યાત્વમાના

બીને મિથ્યાત્વ સાથેજ તેને ભેગો ખપાવી દે, જેમ અતિ સભૃત (વધારે જોરનો) દાવાનળ અડધા બળેલા લાકડામા રહીને બીજા લાકડાને પણ સાથે લઈ ભેળા બાળી મુકે છે, તેમ આ ક્ષપક શ્રેણીવાળો તીવ્ર શુભ પરિણામપણે હોવાથી એકને ખપાવતો તેનો શેષ વધે, તેને બીજામા નાખીને સાથે ખપાવે છે, એ પ્રમાણે સમ્યગ્ મિથ્યાત્વ (મિશ્ર) ખપાવે, ત્યાર પછી સમ્યકત્વ મોહનીય ખપાવે, આ શ્રેણિને જો આયુષ્ય પૂર્વે બાધેલો હોય તે મારે તો અનતાનુબધી ચોકડી ખપી જતા ત્યાજ અટકે છે, ત્યાથી કદાચિત્ મિથ્યા દર્શનનો ઉદય હોય, તો તેને પાછા એકઠા કરે છે, કારણ કે ત્યા મિથ્યાત્વના બીજનો સભવ છે, પણ જો મિથ્યાત્વ બીજ સર્વથા ક્ષીણ થઈ ગયુ હોય, તો મૂળના અભાવથી તે મિથ્યાત્વ ન બાધે, તે અવસ્થામા મરેલો અવશ્યે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને સાત પ્રકૃતિ ક્ષય થયેલો પણ તેનાથી અપ્રતિ પાતિ પરિણામ વાળો રહે છે, પણ જો પડેલા પરિણામવાળો હોય તો જુદી જુદી મતિને કારણે જુદા જુદા જીવો સર્વ ગતિને ભજનારા હોય છે, તેમ તેને પણ જેવી મતિ તેવી ગતિ થાય છે

પ્ર૦—મિથ્યા દર્શન આદિ ક્ષય થતાં તે જીવ અદર્શન (દર્શન રહિત) થાય છે કે નહિ ?

ઉ૦—સમ્યગ્ દૃષ્ટિજ રહે છે,

પ્ર૦—સમ્યગ્ દર્શન સર્વથા ક્ષય થતા કેવી રીતે સમ્યગ્ દૃષ્ટિપણુ રહે ?

ઉ૦—મેણારહિત બનાવેલા શુદ્ધ કોદરા જેવુ છે, જેમ પ્રથમ મિથ્યાત્વ ભાવવાળા પુદ્ગળોનુ મિથ્યાપણ દૂર થયુ, તેથી તે પુદ્ગળો નિર્મળ થતાજ સમ્યગ્ દર્શન કહેવાય છે, તે શુદ્ધ પુદ્ગળો પણ સર્વથા ક્ષય થવાથી તત્ત્વની વિશેષ શ્રદ્ધાના લક્ષણવાળા પરિણામથી પોતે પડી ન જાય, પણ જેમ આછા વાદળા પણ દૂર થતા સૂર્ય વિગેરે ચક્ષુથી નિર્મળ દેખાય, તેમ આત્માને સમ્યકત્વના શુદ્ધ પુદ્ગળો પણ દૂર થતા આત્માનો શુદ્ધતર ભાવ પ્રગટ થાય છે, તે ક્ષાયિક સમ્યગ્ દર્શન છે, એટલુ જ બસ છે, આ શ્રેણિ જો બદ્ધ આયુવાળો માંડે, તો સાત પ્રકૃતિ ક્ષીણ થયા પછી ત્યાજ અટકે, અને તે ઉપર બતાવેલ બાકીનુ સમ્યગ્દર્શનજ ખપાવે, પણ જેણે આયુ બાંધ્યુ નથી તે શ્રેણી માડે તો અટક્યા વિનાજ સપૂર્ણ શ્રેણિ બાન્મા ગુણસ્થાન સુધી પહોંચ, અને તે શ્રેણિ માડનારો જ્યારે સ્વ પ સમ્યગ્ દર્શનના થોડા પુદ્ગળ રહ્યા હોય, તે વખતેજ અપ્રત્યાખ્યાન પ્રત્યાખ્યાન આવરણના કષાય અષ્ટક સાથે ખપાવવા આરભે છે,॥૧૨૧॥ એમના મધ્ય ભાગને ખપાવતો જે સત્તર પ્રકૃતિને ખપાવે છે, તે બે ગાથામા કહે છે

गइ आणु पुव्वी दोदो जाइ नाम च जाव चउरिंदी
आयावं उज्जोय, थावरनामं च सुहुमंच ॥ १२२ ॥
साहारण मपज्जत्तं, निद्दानिद्द च पयल पयलंच
थीण खवेइताहे अवसेस जच अट्ठण्हं ॥ १२३ ॥

૨ નરક ગતિ અને નરક અનુપૂર્વી ૨, તીર્યચ ગતિ અને અનુપૂર્વી ૨, તથા એકેદ્રિયાદિ ચોરેદ્રિ સુધીજ, તથા

આતપ, ઉદ્યોત, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, એ બાર પ્રકૃતિ તથા સાધારણ, અપર્યાપ્ત, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા, થીણુદ્ધી મળી આ સત્તર પ્રકૃતિઓને વચલા આઠ કષાય ખપાવતા સાથે સાથે ખપાવે છે

પ્રત્યાખ્યાન અપ્રત્યાખ્યાન એ આઠ કર્મપ્રકૃતિનુ વર્ણન પહેલા કર્મ ગ્રથમા છે તથા આ સત્તરમા નામ કર્મની પ્રકૃતિ ૧૪ છે તેમા ગતિ પહોચ્યા પછી કહેવાય, અને આનુપૂર્વી તો એક જગ્યાથી જીવ મરીને બીજે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાસુધી જેમ બળદને નાથની દોરી ઘાલી બાધવાની જગ્યાએ લઈ જાય તેમ છે, અથવા જેનાવડે ઉપરનુ તથા નીચેનુ અગ (આખુ શરીર) ઉત્પન્ન થાય છે તે છે

પ્ર૦–એકેદ્રિયાદિને આનુપૂર્વી નામ શા માટે કહેતા નથી ?

ઉ૦–તેને માટે તીર્યચ શબ્દ જોડ્યો છે, તેમા તે સમાય છે

આતપ નામકર્મ ફક્ત સૂર્યનેજ છે, જેનાવડે પોતે ઠડા છતા અન્યને તાપ (ગરમ પ્રકાશ) આપે છે

તથા જેના ઉદયથી ચદ્ર જેવા ઠડા પ્રકાશવાળો પોતે હોય છે, સાધારણ તે અનત કાય વનસ્પતિ છે, જેમા એક ઔદારિક શરીરમા પણ અનતા જીવો હોય છે હવે દર્શનાવરણીય કર્મમા નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા પ્રચલા, અને સ્ત્યાનર્દ્ધિ (થીણુદ્ધી) એ ત્રણ પ્રકૃતિ છે, તે **થીણદ્ધિ** નિદ્રા ઉદય આવે

તો અર્ધ વાસુદેવ જેટલુ બળ હોય છે, તે નરકગામી જીવ હોય છે, ઉપર બતાવેલી સત્તર પ્રકૃતિમાની થીણુદ્ધિના છેલ્લા વખતમા આઠ કષાયો પણ સાથે અતર્મુહૂર્ત્તમા ખપાવે છે

ત્યારપછી નપુસકવેદ, પછી સ્ત્રી વેદ તથા પૂર્વે ગણતા વેલ હાસ્યષટક ખપાવીને પુરૂષ વેદ ખપાવવા ત્રણ ખડ કરે છે, તેમાના બે ખડ સાથે ખપાવે છે, ત્રીજા ખડને સજ્વલન ક્રોધમા નાખે છે, પુરૂષ વેદમા રહેલ જો શ્રેણી માંડે તો આ ક્રમ છે, પણ નપુસક વેદી કે સ્ત્રી વેદી જીવ આ શ્રેણી કરે, તો ઉપશમ શ્રેણી માફક જાણી લેવુ, પછી સજ્વલન ક્રોધ વિગેરેને, અનુક્રમે પ્રત્યેકને અતર્મુહૂર્ત્તમા ઉપર પ્રમાણે ખપાવે છે, આ આખી શ્રેણીનો બધો કાળ પણ અતર્મુહૂર્ત્તનો જ છે, કારણ કે અતર્મુહૂર્ત્તના અસખ્યેય ભેદો છે

લોભના ચરમ (છેલ્લા) ખડના સખ્યેય ખડ કરીને જુદા જુદા વખતે ખપાવે છે, તેના છેલ્લા ખડને અસખ્યેય ખડમા વહેચી એકેક સમયે ખપાવે છે, અહીં દર્શનસપ્તક ક્ષય થતા નિવૃત્તિબાદર કહેવાય છે, ત્યારપછી અનિવૃત્તિબાદર છેલ્લો લોભનો ખડ હોય ત્યાસુધી છે ત્યારપછી તે છેલ્લા ખડના અસખ્યેય ખડો ખપાવતા સૂક્ષ્મ સપરાય લોભનો છેલ્લો અણુ (તદ્દન નાનો) ખડ ક્ષય થતા સુધી છે, ત્યાર પછી યથાખ્યાત ચારિત્રી છે । ૧૨૩ ।

તે વખતે મહા સમુદ્રને તરવા માફક પરિશ્રમ પામીને મોહ સાગર તરીને ત્યા (બારમે ગુણસ્થાને) વિશ્રાંતિ લે છે,

તે સમયે છદ્મસ્થ વીતરાગપણે આ ગુણસ્થાનના છેલ્લા સમયના પ્રથમ સમયમાં નિદ્રાદિ ખપાવે છે, તે નિર્યુક્તિકાર કહે છે—

वीसमिऊण नियठो, दोहिउ समयहि केवले सेसे
पढमे निद्द पयल, नामस्स इमाओ पयडीओ। [illegible]

देवगइ आणुपुव्वी, विउव्वि सघयण पढमवज्जाइ
अन्नयर सठाण, तित्थयराहार नाम च ॥ [illegible]

ત્યા વિશ્રાંતિ લઈને છેવટના બે [illegible] નિદ્રા પ્રચલા ખપાવે છે, ત્યારપછી દેવગતિ, આનુપૂર્વી, [illegible] પાચ સઘયણ, વજ્ર ઋષભનારાચ [illegible] વર્તમાન સસ્થાન છોડીને બાકીના પ [illegible] કર્મ તથા આહારક શરીર ખપાવે છે, [illegible] માડનાર તીર્થંકર ન હોય તો બે [illegible] હોય તો આહારક એટલુ ખપાવે છે

છ સઘયણની ગાથા

वज्ज रिसह नाराय पढम विइयत [illegible]
णाराय मद्धणाराय कीलिया [illegible]

(૧) વજ્ર ઋષભનારાચ, (૨) [illegible] (૪) અર્ધનારાચ, (૫) કીલિકા, ( ) [illegible] તે ખીલી છે, ઋષભ તે પાટો છે, [illegible]

શરીરના હાડકા એક બીજા [illegible] તો મજબુતી [illegible]

સસ્થાનો છ છે તેની ગાથા

चउ रसेणग्गोहे, मडले मादि वामणे खुज्जे ।
हुडेविअ सठाणे औयाणं छ मुणेयव्वा ॥ १ ॥

સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધ મ ડળ આદિ, વામન, કુબ્જ, અને હુ ડ આ શરીરના સુદર કે ખરાબ દેખાવ આશ્રયી છે, આ બે ગાથાનુ વર્ણન મોટી સ ઘયણીના ભાષાતરમા છપાયેલ છે તથા—

तुल वित्थड बहुले उस्सेह बहुंच मडहकोट्ठं च ।
हेट्ठिल कायमडह सवत्था संठिय हुंड ॥ २ ॥

વિસ્તાર અને બાહુલ્યમા તુ ય, ઉંચાઈમા વધારે અને મડભ (   ) ના કોઠાવાળુ, નીચલો ભાગ અડભવા ળો, અને બધા ભાગમા અસ સ્થિત હુ ડ સ સ્થાન છે

चरमे नाणा वरण पंचविह दसण चउवियप्पं ।
पंचविहमतराय खवइत्ता केवली होइ ॥ १२६ ॥

છે લા સમયમા પાચે નાનોના આવરણો ચાર પ્રકારના દર્શનના આવરણો દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ વીર્ય એ પાચના અ તરાયો ખપાવીને કેવળી થાય છે

તેની સ્થાપના બતાવે છે

અસ-લોક—૦	હાસ્યાદિ ષટ્ક—૦૦૦૦૦૦
અસ ખ્ય લોક—૦૦૦	સ્ત્રી—૦
લોક—૦	ન—૦

માયા—૦	અપ્ર૦ પ્રત્યા—૦૦૦૦૦૦૦૦
માન—૦	દર્શન—૦૦૦
સ-ક્રોધ—૦	અનંતા—૦૦૦૦
પુ વેદ—૦	

सभिण्णं पासंतो लोगमलोगं च सव्वओसव्वं
तं नत्थि जं न पासइ भूयं भव्वं भविस्सं च ॥ १२७ ॥

સંભિન્ન તે એક ભાવપણે ભિન્ન છે, એટલે જેવું બહાર તેવુંજ અંદર છે, અથવા સંભિન્ન તે દ્રવ્ય છે

પ્ર૦—કેવી રીતે ?

ઉ૦—કાળ અને ભાવ તેના પર્યાયો છે, તે બંનેના સમસ્ત પણા વડે અથવા બધી બાજુથી ભિન્ન તે સંભિન્ન લોક તથા અલોકને સર્વ દિશામાં સર્વ વસ્તુ માત્રને કેવળી જુએ છે, તેમાં ધર્મ અધર્મ આદિ જોવા યોગ્ય છે તે દેખાય છે માટે લોક, અને એકલું આકાશ છે, તે અલોક છે, આ બંનેવડે ક્ષેત્ર બતાવ્યું, એમાં બધા દ્રવ્યો આવી ગયા આ લોક અલોકમાં કાંઇ એવું નથી, કે જેને કેવળી ન જુએ, તેમ તે દ્રવ્યના પર્યાયો ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય સંબંધી પણ જાણી લે (ભવ્ય શબ્દ પા ૩-૪-૬૮ પ્રમાણે બન્યો છે)

પ્રથમ ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ વર્ણવતા પ્રસંગથી કહ્યું હતું કે (તપ નિયમ જ્ઞાન વૃક્ષે ચઢેલા કેવળી પ્રભુ પ્રવચન રૂપ ફૂલ ફળો શિષ્યોને આપે છે,) તે કેવળી પ્રભુનું સ્વરૂપ ઉપર બતાવ્યું, તે તીર્થંકર કેવળી પાસેથી સામાયિક આદિ

શ્રુત, આચાર્ય પરંપરાએ આવેલુ છે, અને આ જિન પ્રવચનની ઉત્પત્તિ થઇ છે, એ બધુ ચાલુ નિર્યુક્તિના સમુત્થાન પ્રસંગે કહ્યું, હવે આ જિન પ્રવચનની ઉત્પત્તિ શુ છે, અને કેટલુ જિન પ્રવચને કહેવાનુ છે, અથવા કયા અભિધાનનો ભાગ કહેવાનો છે, તે પ્રસંગને અનુસરતુ છે, તે અથવા બાકીના દ્વારનો સંગ્રહ કહે છે

जिण पवयण उप्पत्ती पवयण पगट्ठिया विभागो य ।
दारविही य नयवीही वक्खाण विहिय अणुओगो ॥ १२८॥

જિન પ્રવચનની ઉત્પત્તિ, પ્રવચનના એકાર્થિક, તથા એકાર્થિકના વિભાગો એ ત્રણુ પણ પ્રસંગથી શેષ (બાકી) છે, તથા દ્વારોની વિધિ તથા વિધાન વિધિ છે, તેમા તો આ ઉપોદ્ઘાતજ છે, અને નય વિધિ તો ચોથો અનુયોગ દ્વાર છે, તથા શિષ્ય ભણનાર, તથા આચાર્ય ભણાવનાર એ બન્નેનીપરીક્ષાનુ વર્ણન તે વ્યાખ્યાન વિધિ છે, અને અનુયોગ તો સૂત્ર સ્પર્શક નિર્યુક્તિ અને સૂત્રાનુગમ છે, આ સમુચ્ચય (ટુંકામા) અર્થ છે

પ્ર૦—ચોથો અનુયોગ દ્વાર નયવિધિને કહી પછી ત્રીજો અનુયોગ દ્વાર રૂપ અનુયોગ શામાટે કહ્યો ?

ઉ૦—નય અનુગમ બન્ને સાથે સહચર ભાવે વર્તે છે, તે બતાવવા માટે છે, જેમકે નય અનુગમ એ બન્ને દરેક સૂત્રમા સાથે ચાલે છે, કારણકે નયોના મતથી શૂન્ય એવા અનુગમનો અભાવ છે અને ચારે અનુયોગ દ્વારોનુ વર્ણન

તા નયોને 'અ તે કહ્યા તે પણ ઠીક છે, કારણકે અનુગમ
ય એ બને સાથે બોલવાનુ અશક્ય છે, દરેક પદ ક્રમે
લાય છે

પ્ર૦—ચાર અનુયોગ દ્વારથી અતિરિક્ત વ્યાખ્યાન
વિધિનો ઉપન્યાસ બીન જરૂરી છે

ઉ—નહિ, તે અનુગમનુ અગ છે, અને વ્યાખ્યાના
અગપણાથી અનુગમ અગપણ કુદરતી છે ॥ ૧૨૮ ॥

તેમા જિન પ્રવચનની ઉત્પત્તિ નિર્યુક્તિ સમુત્થાનના
સગે કહી, કારણકે પ્રવચન તે જિનેશ્વરનુ વચન છે, તેનુ
ર્ણન તો આગળ થઈ ગયુ, હવે પ્રવચનના એક અર્થવાળા
બ્દોને કહે છે, તથા તેના વિભાગો કહે છે

पगट्ठियाणि तिण्णिउ, पवयण सुत्तं तहेवअत्थोअ
इक्किक्स्सय इत्तो, नामा पगट्ठिया पच ॥ १२९ ॥
सुय धम्मतित्थ मग्गो पावयणं पवयणंच पगट्ठा
सुत्तं तंतं गथो पाढो सत्थं च पगट्ठा ॥१३०॥
अणुओगो य नियोगो भास विभासाय वत्तियं चेव
अणु ओगस्स उ पय नामा पगट्ठिया पंच ॥ १३१ ॥

જેનો એક અર્થ હોય તે એકાર્થિક છે, પ્રવચન, સૂત્ર,
અર્થ એ ત્રણે એક અર્થવાળા છે તેમા પ્રવચનનુ પૂર્વે વર્ણન
કર્યુ છે, કે તે પ્રધાન જિનેશ્વરનુ વચન મોક્ષ આપનારૂ છે
સૂચના કરવાથી સૂત્ર છે, અને જે નાથી વસ્તુ પમાય તે અર્થ
છે, અહીં પ્રવચન તે સામાન્ય શ્રુત છે, અને સૂત્ર અર્થ બને
તેના વિશેષ છે

પ્ર૦—સૂત્ર અને અર્થ એ બનેની પ્રવચન સાથે એકાર્થતા યુક્ત છે, કારણ કે તે તેના વિશેષપણે છે, પણ સૂત્ર અર્થ બને પરસ્પર ભિન્ન હોવાથી એકાર્થતા ઘટતી નથી ? અને સૂત્ર વ્યાખ્યેય છે, અને અર્થ વ્યાખ્યાન છે, અથવા આ ત્રણેમા પણ ભિન્ન અર્થતાજ ઘટે છે, કારણ કે આ દરેકને વિભાગોનો સદ્ભાવ છે, જો ભિન્ન અર્થતા ન માનીએ તો એકાર્થિક થતા ભેદવડે એકાર્થિક ત્રણેના જુદા જુદા શા માટે કહેવા ?

ઉ૦—જેમ બે કમળો છે, એક ખીલ્યુ નથી, બીજુ ખીલ્યુ છે, એ દરેકમા સંકોચ વિકાસના પર્યાયનો ભેદ હોવા છતા પણ કમળના સામાન્યપણાથી અભેદ ઘટે છે, એ પ્રમાણે સૂત્રાર્થનુ પણ પ્રવચનની અપેક્ષાએ અને બનેને માહો માહે અભેદપણ છે, તે આ પ્રમાણે બીડાયલા કમળ જેવુ સૂત્ર છે, તે ખીલેલુ અર્થ છે, અને પ્રવચન તો બનેમા કમળની માફક ઘટે છે, અને આ ત્રણેના એકાર્થિક વિભાગો પણ દેખાય છે, જેમકે કમળ, અરવિંદ, પંકજ એ ત્રણે પદ્મના એકાર્થિક છે, તથા કુડમલ, વૃંદ સંકુચિત ન ખીલેલાના એકાર્થિક છે, તથા વિકચ, ફુલ્લ, વિબુદ્ધ એ ખીલેલાના એકાર્થિક છે, તેમ પ્રવચન સૂત્ર અર્થના એકાર્થિક વિભાગો પણ કમળ બીડાયેલ ખીલેલ માફક અવિરૂદ્ધ છે,

અથવા બીજી રીતે કહે છે, એકાર્થિક ત્રણજ છે, તેને આશ્રયી કહેવા, એટલે પ્રવચનના એકાર્થિક તથા સૂત્ર અર્થના એકાર્થિક કહેવા, બાકી બધુ પૂર્વ પેઠે છે, (આમા પ્રવચન, સૂત્ર, અર્થ પરસ્પર એકાર્થિક પણે ન ઘટાવવા)—

પ્ર૦—દ્વાર ગાથામા કહ્યુ કે પ્રવચનના એકાર્થિક કહેવા, તેમા હવે ફેર પડી જશે ?

ઉ૦—નહી, ઉપર કહ્યુ છે કે સૂત્ર અર્થ એ બને પ્રવચનના વિશેષ છે, કારણ કે સૂત્ર અર્થમા પણ પ્રવચનનુ ઘટવાપણુ છે

પ્ર૦—જો એમ છે તો વિભાગદ્વાર જુદુ બતાવવુ વ્યર્થ થયુ ?

ઉ૦—નહિ સાભળો વિભાગનો અર્થ શુ છે, તે સમજાવીએ છીએ, કે અવિશેષપણુ એકાર્થિકો કહેવા, સામાન્ય વિશેષપણે ભેગા પ્રવચનના ૧૫ એકાર્થિક છે

પ્ર૦—ત્યારે તેમા શુ કહેવુ છે ?

ઉ૦—વિશેષ ગોચર પર્યાયોનુ સામાન્ય ગોચર પર્યાય પણ ન થાય, માટે બનેનો વિભાગ કહેવો, (કે આ સામાન્ય છે, આ વિશેષ છે) જેમકે આબા વિગેરે વૃક્ષાદિ શબ્દોના પર્યાયો નથી, કારણ કે લોકમા પણ તેવો વહેવાર નથી, (આબાનો પર્યાય સહકાર થાય, પણ ઝાડ ન થાય કારણકે ઝાડમા તો અનેક નામો આવે આબોએ આવે, અને પીપળોએ આવે) ॥ ૧૨૯ ॥

પ્રવચનના પાચ એકાર્થિક

શ્રુતનો ધર્મ-સ્વભાવ તે શ્રુતધર્મ છે, કારણકે તે બોધના સ્વભાવ પણે છે, એટલે તે શ્રુતનો બોધ પ્રવચન કરે છે, અથવા શ્રુત તે જીવનો પર્યાય છે, અને શ્રુત સાથે ધર્મનો સ

માસ કરતા શ્રુતધર્મ થયો, અથવા સુગતિને ધારણ કરવાથી શ્રુત તેજ ધર્મ છે, તીર્થનો અર્થ પૂર્વે કહી ગયા છીએ, અને તે ચતુર્વિધ સઘ તરીકે છે, અહીં પ્રવચન સઘને અનન્યપણે પ્રવચનનો ઉપયોગ હોવાથી પ્રવચન તે તીર્થ છે, તથા જેના વડે આત્મા શોધાય તે માર્ગ છે, અથવા માર્ગણા કરવી તે માર્ગ છે, શિવને શોધવુ તથા અભિવિધિએ પ્રગટ થએલુ જીવાદિ પદાર્થોમા વચન માટે વપરાતુ પ્રાવચન, તથા પ્રવચન પૂર્વે કહેલુ છે, એટલે પ્રવચનના પાચ નામનો વિભાગ કહ્યો, શ્રુતધર્મ, તીર્થ, માર્ગ, પ્રાવચન અને પ્રવચન એમ પાચ થયા

હવે સૂત્ર વિભાગ કહે છે

સૂત્રના કરવાથી સૂત્ર છે, એનાવડે એનાથી એનામા અર્થ વિસ્તારાય તે તત્ર છે, તે પ્રમાણે ગુથાય તે ગ્રથ છે, અને પઠન (ભણવુ) થાય માટે પાઠ છે, અથવા એનાવડે એનાથી એનામા પઠન થાય માટે પાઠ છે, તેનો અર્થ 'ખુલુ કરવુ થાય છે, તથા એનાવડે એનાથી કે એનામા શાસન થાય, તે શાસ્ત્ર છે, અથવા આત્માવડે જાણવા યોગ્ય છે,' માટે શાસ્ત્ર છે, એટલે સૂત્ર તત્ર ગ્રથ પાઠ અને શાસ્ત્ર એ પાચ એક અર્થવાળા છે, ગાથામા ફરી એકાર્થિક કહેવાનુ કારણ એ છે કે સામાન્ય વિશેષમા પણ કોઈ અશે ભેદ દેખાય છે તે સમજવુ ॥ ૧૩૦ ॥

સૂત્ર સાથે અર્થ જોડવો તે અનુયોગ છે, અથવા સૂત્રનુ અભિધેય વ્યાપાર તથા અનુકુળયોગ તે અનુયોગ

છે, એટલે ઘડા શબ્દથી ઘડો પદાર્થ સમજાય છે તથા નિયત નિશ્ચયવાળો યોગ તે નિયોગ છે, એટલે ઘટ શબ્દથી ઘટજ લેવાય, પણ પટ ન લેવાય, તેમ ભાષણ કરવાથી ભાષા એટલે પ્રકટ કરવુ, એટલે ઘટન કરવાથી ઘટ ચેષ્ટાવાળો અર્થ ઘટ છે (પાણી ભરીને ચાલતા અ દર અવાજ થાય છે) તથા વિ વિધ ભાષા તે વિભાષા છે, એટલે પર્યાય શબ્દોથી તેના સ્વરૂ પનુ કથન કરવુ જેમકે ઘટ કુભ છે, વાર્ત્તિક તે બધા પર્યાયો કહી બતાવવા આ પ્રમાણે અનુયોગ, નિયોગ, ભાષા, વિભાષા વાર્ત્તિક એ અનુયોગના પાચ નામ એક અર્થમા છે, આ સ મુદાયથી ટુ કામા અર્થ કહ્યો, અને વિશેષથી પ્રત્યેકદ્વારે કહીશુ,

પ્રવચન વિગેરેનુ અવિશેષપણે એકાર્થિક કહેવાના પ્ર ક્રમમા એકાર્થિક અનુયોગ વિગેરેનુ ભેદવડે ઉપન્યાસનુ આ ખ્યાન કરવુ તે અર્થનુ પ્રધાનપણુ બતાવે છે જેમકે ' સૂત્ર ધર, અર્થધર, ' મુનિ વિગેરે છે હવે તેમાના અનુયોગ ના મના પ્રથમદ્વારનુ વર્ણન કરે છે

णामं ठवणा दविए खित्ते काले य वयण भावे य ।
एसो अणुओगस्स उ णिक्खेवो होइ सत्त विहो ॥ १३२ ॥

નામ સ્વરૂપ પ્રથમ બતાવ્યું છે, અને નામનો અનુયોગ તે કોઈ પણ જીવાદિ પદાર્થનુ અનુયોગ એવુ નામ કરીએ, અથવા નામનો અનુયોગ (વ્યાખ્યા) કરીએ તે નામ અનુયોગછે, અક્ષ વિગેરેની સ્થાપના છે, તેમા અનુયોગ કરતો કોઈ સ્થાપે, સ્થાપનામા અનુયોગ તે સ્થાપના અનુયોગ છે, અથવા કર્મ

પારખ તમામ કર્યો, દ્રવ્ય વિષય સબંધી જે અનુયોગ તે દ્ર
વ્યાનુયોગ છે, તે અનુયોગ આગમ નોઆગમ એમ બે ભેદે
છે નો આગમમા ત શરીર ભવ્ય શરીરથી બન્નેથી વ્યતિરિક્ત
અનુયોગ તે દ્રવ્યનો દ્રવ્યોનો દ્રવ્યવડે દ્રવ્યોવડે દ્રવ્યમા દ્રવ્યે
મા અનુયોગ કર્યો તે દ્રવ્યાનુયોગ છે, આ પ્રમાણે ક્ષેત્ર વિગે
રેમા પણ છ ભેદની યોજના કરવી અહીં દ્રવ્ય અનુયોગ બે
પ્રકારે થાય છે, જીવ દ્રવ્યનો, અજીવ દ્રવ્યનો અનુયોગ છે, તે
એકેક ચાર પ્રકારે છે, દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી કાળથી અને ભાવથી છે,
જેમકે દ્રવ્યથી જીવ એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રથી અસખ્યેય
પ્રદેશ અવગાઢ છે, કાળથી જીવત્વની અપેક્ષાએ અનાદિ
અનત છે, ભાવથી અનતજ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અચારિત્ર
દેશચારિત્ર અગુરૂ લઘુ પર્યાયવાળો છે તે પ્રમાણે અજીવ
દ્રવ્યો પરમાણુ વિગેરે છે, તેમા પરમાણુ દ્રવ્યથી એક દ્રવ્ય,
ક્ષેત્રથી એક પ્રદેશ અવગાઢ છે, કાળથી જઘન્યથી એક સ
મય બે અથવા ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યેય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી,
ભાવથી એકરસ એક વર્ણ બે ફરસ એક ગધવાળો છે, અને
આ બધાના પોતાના સ્થાનરૂપ રસાદિ પર્યાયો અનતા એક
ગુણ તીખો વિગેરે ભેદોથી જાણવા.

આ પ્રમાણે બે અણુ વિગેરેથી લઈને અનત અણુના સ્કધ
સુધીનુ સ્વરૂપ જાણવુ; દ્રવ્યનો અનુયોગ કહ્યો, હવે દ્રવ્યોનો
અનુયોગ કહે છે, તે જીવ અને અજીવ સબધી જાણવો,
જેમ પન્નવણા સૂત્રમા જીવ અજીવ દ્રવ્યોનો વિચાર જણાવ્યો
છે, તે બતાવે છે

जीव पज्जवाण भंते किं संखेज्जा असंखेज्जा [illegible]
गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनन्ता. [illegible]
पज्जवाण पुच्छा उत्तर च दट्ठव्य ॥

જીવ પર્યવો (પર્યાયો) સંખ્યેય અસંખ્યેય [illegible]
છે, ? પ્રભુએ કહ્યુ હે ગૌતમ ! સંખ્યેય નહિ, અસંખ્યેય નહિ
પણ અનંતા છે, આ પ્રમાણે અજીવ પર્યવોની [illegible]
જાણવી, ઉત્તર પણ તેમજ જાણવો

દ્રવ્ય વડે અનુયોગ.

પ્રલેપ અથવા અક્ષ વિગેરેથી [illegible]
ખડીથી પાટી ઉપર, પેનથી સ્લેટ ઉપર [illegible]
વ્યાખ્યાન કરવા લખે

દ્રવ્યો વડે અનુયોગ

અક્ષો વિગેરે ઘણા દ્રવ્યોથી [illegible]

દ્રવ્યમાં અનુયોગ

પાટીયા વિગેરેમા અનુયોગ

દ્રવ્યોમા અનુયોગ તે ઘણા [illegible] અનુ-
યોગ કરે, એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર [illegible]
અનુયોગ તે ભરત ક્ષેત્ર વિગેરેનુ [illegible]
દ્વીપ વિગેરેનો, જેમકે દ્વીપ [illegible]
ક્ષેત્રવડે, જે [illegible]
કહ્યુ છે કે

जंबुद्दीव पमाणं पुढवि जियाणं तु पत्थयं काउं
एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा असंखिज्जा ॥ १ ॥

પૃથ્વી કાયના જીવો કેટલા છે, એ જણાવવા માટે કહે છે કે પૃથ્વીના જીવો માટે જંબુદ્વીપ જેવડો પ્યાલો (માપ) બનાવી તેના વડે તે જીવો માપીએ તો અસંખ્યેય લોકમાં તે માય શકે, (પણ સૂક્ષ્મ પરિણામે રહેલ હોવાથી લોકમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે)

ક્ષેત્રોવડે અનુયોગ

जंबुद्दीव समुद्देहिं पुढविजियाण मित्यादि

જેમકે ઘણા દ્વીપ સમુદ્રો વડે પૃથ્વી કાયના જીવોને માપે.

ક્ષેત્રમાં અનુયો:

તિર્યંક લોકમાં અનુયોગ અથવા ભરત ક્ષેત્રમાં અનુયોગ કરવો

ક્ષેત્રોમાં અનુયોગ

૨ા દ્વીપ તથા બે સમુદ્રમાં

કાળનો અનુયોગ–

તે સમય વિગેરેની પ્રરૂપણા કરવી

કાળોનો અનુયોગ તે ઘણા સમયો વિગેરેનું વ્યાખ્યાન કરવું કાળવડે અનુયોગ તે જેમ બાદર વાયુકાયિક જીવોના વૈક્રિય શરીરો ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્ય ભાગ માત્રવડે અપહરણ કરાય (એક એક સમયે ગણતરી કરવા બાજુએ મુકીએ તો તેટલો કાળ લાગે.)

કાળોવડે અનુયોગ તે જેમકે નવા ઉત્પન્ન થતા ત્રસકાયિક જીવોને એકેક સમયવડે દૂર કરીએ તો બધાને માપતા અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓ વહી જાય

કાળમા અનુયોગ તે જેમ સૂત્રના અર્થની વ્યાખ્યા કરવી હોય તો બીજી પોરસીમા થાય છે તે-

કાળોમા અનુયોગ તે અવસર્પિણીમા ત્રણે કાળોમા એટલે સુખમ દુખમના ચરમ ભાગમા, દુખમ સુખમના પુરામા તથા દુખમ આરામા અને ઉત્સર્પિણીના બે કાળમા દુખમ સુખમ, સુખમ દુખમમા (વીતરાગ ભાષિત ધર્મ રહેશે અને તેનુ વ્યાખ્યાન થશે)

વચન અનુયોગ-તે જેમ એકવચન, વચનોનો અનુયોગ તે દ્વિવચન બહુવચન તથા સોળ પ્રકારના વચન છે

વચનવડે અનુયોગ તે જેમ કોઇ આચાર્ય સાધુઓ વિગેરેથી પ્રાર્થના કરાતા તે એકવચનવડે અનુયોગ કરે

વચનોવડે-તેજ આચાર્ય ઘણા વચનવડે અનુયોગ કરે, અથવા વારવાર પ્રાર્થના કરાતા ઘણા વાક્યોવડે અનુયોગ કરે, વચનમા અનુયોગ તે ક્ષાયોપશમિકમા અનુયોગ કરવો

વચનોમા અનુયોગ તે ક્ષાયોપશમિકોમા બીજા આચાર્યો કહે છે કે વચનોમા અનુયોગ નથી, કારણ કે ક્ષાયોપશમિક છે, અને તેનુ એકપણુ હોવાથી બહુવચન ન થાય

ભાવ અનુયોગ-

ભાવ અનુયોગ બે પ્રકારે છે, આગમથી, નો આગમથી,

આગમથી જ્ઞાતા અને ઉપયોગ રહિત હોય, અને નો આગમથી ઔદયિકાદિક ભાવોનો પણ અનુયોગ કરવો

ભાવનો તે ઔદયિકાદિ ભાવોનો અનુયોગ કરવો,

ભાવવડે અનુયોગ નિર્યુક્તિકારે કહ્યુ છે કે—

पंचहिं ठाणेहिं सुत्तं वाएज्जा तंजहा—संगहट्ठयाए १ उवग्गहट्ठयाए २ निज्जरट्ठयाए ३ सुयपज्जवजायणं ४ अव्वोच्छित्तीए ५

ઠાણાંગ સૂત્રના ૫ મા ઠાણામા આ પાઠ છે કે ૫ સ્થાને સૂત્રવાચના કરવી, ૧ સંગ્રહ કરવા માટે ૨ ઉપકાર કરવા માટે ૩ નિર્જરા કરવા માટે ૪ સૂત્રનો પર્યાય થવા વડે, ૫ સદા કાયમ રહેવા માટે

ભાવોવડે—એજ સમુદિત ભાવોવડે (અહીં ભાવનો અર્થ અભિપ્રાય છે આવા અભિપ્રાયોવડે સૂત્રવાચના આપવી) ભાવમા ક્ષાયોપશમિકમા અનુયોગ કરવો ભાવોમા આચારાદિ સૂત્રોમા અથવા પ્રતિક્ષણે ક્ષયોપશમના પરિણામપણાથી ભાવોમા અનુયોગ છે, અથવા ભાવોમા ક્ષયોપશમનુ એક પણ હોવાથી ઘટતુ નથી

આ બધા દ્રવ્યાદિ અનુયોગોનો પરસ્પર સમાવેશ થાય છે, તે સ્વબુદ્ધિએ વિચારવુ, ભાષ્યકાર મહારાજે તે કહ્યુ છે,

दव्वे नियमा भावो न विणा ते यावि खित्तकालेहिं।
खित्ते तिण्ह वि भयणा कालो भयणाए तीसुंपि ॥ १ ॥

દ્રવ્યમા નિયમથી ભાવો છે કારણ કે ભાવ વિના દ્રવ્ય

ન હોય, તેમ ભાવો પણ ક્ષેત્ર–કાળ સાથે હોય, પણ ક્ષેત્રમા ત્રણેની ભજના જાણવી, હોય કે ન પણ હોય (અલોકમા બીજા દ્રવ્યો કે પર્યાયો નથી) કાલમા ત્રણેની ભજના જાણવી, હોય કે ન પણ હોય (રા દ્વીપની બહાર સૂર્ય ચદ્ર ફરતા ન હોવાથી ત્યા કાળ ન ગણાય)

અનુયોગ કહ્યો, એથી વિપરીત હોય તે અનનુયોગ છે ॥૧૩૨॥ હવે અનુયોગ તથા અનનુયોગના પતિપાદક દષ્ટાંતો બતાવે છે

वच्छगगोणी १ खुज्जा सज्झाए ३ चेव बहिर उल्लावो
गामिल्लए ५ वयवणे सत्तेयय हुति भावमि ॥ १३३ ॥

પ્રથમ ઉદાહરણ દ્રવ્યનો અનનુયોગ તથા અનુયોગનો વાછરડુ અને ગાય સબધી છે, તે કહે છે

જેમ ગાયનો દોહનારો પાટલા (ગાયનો) વાછરડો બહુલા ગાયને વળગાડે, અને (બહુલાનો) પાટલાને વળગાડે અર્થાત્ જેનો જે વાછરડો હોય તેને તે ન મુકતા બીજાને મુકે, તો અનનુયોગ થાય ગાયને પ્રેમ ન થવાથી દૂધ ન આપે, પણ જો દોહનારો જે ગાયનો જે વાછરડો હોય તેને તે વળગાડે તો ગાય પ્રેમથી દુધ આપે, તે અનુયોગ છે, એ પ્રમાણે સૂત્રમા પણ જીવ લક્ષણ વડે અજીવની પ્રરૂપણા કરે, અથવા અજીવના લક્ષણોવડે જીવની પ્રરૂપણા કરે, તો અનનુયોગ થાય, એટલે તે ભણનારો શિષ્ય બીજી રીતે ઉલટુ સમજે, તેથી અર્થમા વિસવાદ (ભૂલ) થાય, અર્થ જુદો

થતા ચારિત્ર નિર્મળ ન પાળે, અને તેથી મોક્ષ ન મળે, અ
મોક્ષ ન મળે તો દીક્ષા નિરર્થક જાણવી, પણ જો જીવ
ઠકાણો વડે જીવ સ્વરૂપ સમજાય, અને અજીવના ઠમજો
વડે અજીવ સમજાય, તો અનુયોગ થાય, તેથી સર્વસિદ્ધિ
થાય છે, અને અનિત્ય (અશાશ્વત પૂર્ણ) આવીનો બોધ થાય
તેથી ચારિત્રની વૃદ્ધિ અને તેથી મોક્ષ મળે, આ પ્રમા
દૃષ્ટાંત થયુ

ક્ષેત્ર અનનુયોગ તથા અનુયોગ સબંધી કુબ્જાનુ દૃષ્ટા

પેહલુ નાગનુ દક્ષિણ દેશમા નગર છે, ત્યા શાલિવાહ
નામનો રાજા છે, તે રાજા દર વરસે ભરૂચ નગરમા નરવાહ
રાજાને રોકે છે, (ઘેરો ઘાલે છે), ત્યારે વર્ષાઋતુ આવે ત્યાં
દેશમા પાછો જાય છે આ પ્રમાણે કાળ વીતે છે, એકવાર
રાત ઘેરો ઘાલવા જતા સભાની માડવીમા થુક્યુ, તેને ત્ય
સેવા કરનારી દાસી ' કુબજા ' હતી, તે દાસીએ વિચાર્યું
આ ભૂમિમા થુકાય નહિ, છતા થુક્યુ માટે આ રાજ
જવાની તૈયારીવાળો છે, તે દાસીને રાજકુળમા રહેનારો
યાનશાલિક (વાહનોનો અધિકારી) ઓળખીતો હતો, તે
વાત કરી, તેણે પોતાના બધા વાહનો તૈયાર કરી રાખ્યા,
દેખીને લશ્કરનો બીજો ભાગ પણ તૈયાર થયો, રાજા શ્રી
રીતે રાતે એકનો વિચારે છે કે ધુળ વિગેરેના ભયથી સવા
રમા જઇશ અને સવારમા ચાલે છે, કે તેના જોવામા આવ્યુ
તેનુ બધુ લશ્કર આવવાની તૈયારીવાળુ જોયુ રાજાએ આશ્ચર્ય

પામી વિચાર્યું કે મે કોઇને કહ્યુ નથી, ત્યારે કેવી રીતે આ લોકોએ જાણ્યુ, ? એક બીજાને પૂછતા જણાયુ કે કુબ્જાએ ખુલ્લુ કર્યું છે, પછી કુબજાને પૂછ્યુ, તેણે શુ કવા સબધી કહ્યુ, રાજાને અયોગ્ય જગ્યાએ શુકવાનો અનનુયોગ થયો પણ જો તે રાજા માડવીનો વિચાર કરત, કે આ શુ કવા યોગ્ય જગ્યા નથી, તો કોઈને તે વાતની ખબર ન પડત માટે તે અનુયોગ થાત, એજ પ્રમાણે આચાર્ય એવી પ્રરૂપણા કરે કે પ્રદેશ રહિત એકાત નિત્ય આકાશ છે, આવુ માનતા અનનુયોગ થાય, પણ સપ્રદેશવાળો અનેકાત અપેક્ષાએ નિત્યાનિત્ય છે, એમ પ્રરૂપણા કરે તો અનુયોગ થાય

કાળના અનનુયોગ તથા અનુયોગના ભાણવા સબધી ઉદાહરણ.

એક સાધુને વધારે રાત્રિ ગયા પછી પાછલો પાઠ ગોખી જતા ઉતાવળમા કેટલો કાળ ગયો, તેને તેની ખબર નહોતી, તેથી જોરથી ગોખતો હતો, ત્યા કોઈ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવીએ તે શિષ્યના હિત માટે વિચાર્યું કે રખેને કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવી તેને દુ ખ ન દે, એવા ભયથી તે દેવી છાશની માટલી ભરીને જોરથી પોકારે છે કે ' દહિ મથેલુ છે લેશો કે ' આ ધુમથી પેલા સાધુને ગોખવામા અડચણ પડી, ત્યારે કટા ળીને કહેવા લાગ્યો કે આ છાશ વેચવાનો વખત છે કે ? દેવીએ કહ્યુ કે ત્યારે અત્યારે જોરથી ગોખવાનો વખત છે કે ? ત્યારે સાધુએ ઉપયોગ મુકી વિચાર્યું કે ઘણી રાત ગઈ છે

[illegible] નહિંભાવે [illegible] [illegible] [illegible] કરે ખરી [illegible] [illegible]
એક દેવની [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] કરી [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી, [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] તે અનનુયોગ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]) [illegible] કે [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે. અનુયોગ [illegible]

વચન મળવાથી અનનુયોગ (અનુયોગમાં ફરક) નોંધ
પ્રથમ [illegible] [illegible] દૃષ્ટાંત

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible]
ડોશી તેમના પુત્ર અને [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કે આ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] કે તેમ [illegible] [illegible] છે [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible]
છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] છે કે નહિ [illegible]
ડોશી [illegible] કે આ [illegible] કે [illegible] [illegible] અમે તે છે, તે
[illegible] પાની હશે, તે ડોશીએ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
કે હું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
પણ [illegible] નથી આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે
અનનુયોગ છે, તે પ્રમાણે [illegible] [illegible] [illegible].

દ્વિવચનને બદલે એકવચન બોલે તો અનનુયોગ છે, પણ પૂછયાનો સાભળીને યોગ્ય ઉત્તર આપે તો અનુયોગ છે, તેમ જ્યા જેવુ વચન ઘટે તેવુ બોલવુ તે અનુયોગ છે

ગ્રામેયકનુ ઉદાહરણ.

આ દષ્ટાત વચન ઉપરજ છે, અને આ અનુયોગ પ્રધાન છે તે બતાવવા કહ્યુ છે

એક નગરમા એક સ્રી છે, તેનો ધણી મરી જતા લાકડા વેચી પેટ ભરવા છતા પણ દારિદ્રતાથી નિદાતી મજ્ઞેલી જેવી બનીને તે નાના પુત્રને લેઇ બીજે ગામ ગઈ, ત્યા મજુરીથી પેટ ભરતા બાળક મોટો થતા માને પૂછવા લાગ્યો કે મારો બાપ ક્યા છે ? તે મરી ગયો, ફરી પૂછયુ શાથી જીવતો હતો ? ખેલ કરીને, હુ પણ લટકવાનો ખેલ કરૂ ? બેટા ! વિનયથી શીખ્યા વિના ન થાય, વિનય કેવો છે ? જયોદ્ધાર (શીખવ નારનો ઉત્સાહથી જયનાદ) કરવો, નીચે નમીને જવુ (માથુ નમાવી નમસ્કાર કરવો) તથા કહે તેમ કરવુ, આ પ્રમાણે માતા પાસેથી સાભળીને તેની રજા લઇ નીકળ્યો

રસ્તામા વ્યાધ (શીકારીઓ) મૃગોને પકડવા સતાયા હતા, તેને નીચા બેઠેલા જોઇ વિચાર્યુ કે તેઓ પણ ભણવા બેઠા હશે, માટે માના કહેવા પ્રમાણે જયનાદ કર્યો કે ગુરૂ પ્રસન્ન થઈને શીખવે, પણ જોરથી બોલતા મૃગો ભય પામીને ભાગી ગયા, શીકારીઓએ પકડીને મારવા માડયો, છોકરે ખરી વાત કહી, શિકારીઓને દયા આવ્યાથી મુકી

દીધો, અને કહ્યું કે આવી રીતે જ્યાં દેખે ત્યાં ધીરે ધીરે જવું, જોરથી બોલવું નહિ, આ પ્રમાણે આગળ જતા તેણે ધોબીઓને જોયા, ત્યાં ધીમે ધીમે ચાલવાથી કપડાં ચોરનારને તે ધોબીઓ શોધતા હતા, ત્યાં આ છોકરાને ચોર માફક ધીરે ધીરે ચાલતો જોઈ તેને ચોર જાણી પોતાની હદમાં આવેલો જાણી પકડયો, મારવા માંડયો, તેણે ખરી વાત કહેવાથી મુકી દીધો, અને શીખામણ આપી કે એમ બોલ, કે શુદ્ધ થાઓ! આગળ ચાલતાં ખેડુતો બીજને વાવતા જોયા, ત્યારે તે છોકરો બોલ્યો શુદ્ધ થાઓ! (વાદળા વિનાનું આકાશ થાઓ) એમ બેઠું સમજીને ખેડુતોએ ઠોકયો, ખરી વાત કહેવાથી મુકી દીધો અને સમજાવ્યો, કે આવું જુએ, ત્યારે એમ કહેવું, કે ઘણું થાઓ, એના વાસણ ભરાઓ, રસ્તામાં મુડદાને લઈ જતા માણસો જોયા, ત્યાં તેવા શબ્દો બોલતાં ઘણા મરણના ભયથી તેને ઠોકયો, ખરી વાત જાણી મુકી દીધો, અને સમજાવ્યો કે એનો અત્યંત વિયોગ થાઓ, એમ બોલજે, રસ્તામાં કોઈ સ્થાને લગ્ન હતું, ત્યાં તે બોલવાથી માર પડયો સત્ય કહેતાં છોડયો, અને શીખવ્યું કે આવું દેખવાને ઘણા લોકો મળો, અને સદા કાયમ રહો રસ્તામાં ગુનેગારને બાંધી લઈ જતા જોઈને તેવું બોલતાં માર પડયો, તેના સગાએ શીખવ્યું કે તમારો જલદી મોક્ષ થાઓ, રસ્તામાં મિત્રો પરસ્પર મિત્રતા બાંધતા હતા, ત્યાં તે શબ્દ બોલતાં માર પડયો, ખરી વાત કહેવાથી મુકયો, ત્યાં એક દંડિક કુલપુત્ર (સારા અમલદાર) ને ત્યાં નોકર રહ્યો, એક વખત દુકા

ળમા ધાન્યના અભાવે ખાટી છાશની ઘેસ રાધી અને બાઈએ છોકરાને કહ્યુ કે ચોરામા મહાજન બેઠુ છે, ત્યાથી તારા માલિકને બોલાવ, કે જલદી ચાલો ' ઠડી ખાવી સારી નથી ' તેણે જઈને જોરથી બોલાવીને કહ્યુ, હે ભાઈજી ! રાબડી (ઘેસ) ઠડી થઈ જાય છે, જલદી ચાલો, પોતાની ઈજ્જત જવાથી પેલાએ શરમાઈ ઘેર આવીને ધમકાવ્યો કે આપણા ઘરની આવી વાત ધીરેથી કહેવી, એક વખત ઘરમા આગ લાગી, ત્યારે ધીરે જઈને કાનમા કહ્યુ કે ઘરમા આગ લાગી છે, તેથી ત્યાથી ઘેર આવતા મોડુ થવાથી ઘરનુ ઘણુ બળી ગયુ, માલિકે ઠપકો આપતા શીખવ્યુ કે આવી રીતે ધુમાડો નીકળતા દેખીએ તો કહેવા આવ્યા વિનાજ પાણી છાશ વિગેરેથી પણ બુઝવી નાખવુ, એક વખત ઘરમા ધુપ કરતા ધુમાડો નીકળતો જોઈ ગોરસ (છાશ) વિગેરે ફેકવા માડ્યુ, આવી મૂરખાઈથી ત્યાથી રસ્તો પકડાવ્યો, આ કથાનો સાર એ છે કે સમજ્યા વિના કઈ ને બદલે કઈ કરાય તો અનનુયોગ થાય અને સમજીને ઉચિત કહે તો અનુયોગ થાય

હવે ભાવ વિષયમા અનનુયોગ અનુયોગ સ બ ધી સાત દૃષ્ટાત છે તે કહે છે ॥ ૧૩૩ ॥

सावग भज्जा सत्तवइए अ कुंकणगदारए नउले
कमलामेला सयवस्ससाहमं सेणिए कोवो ॥ १३४ ॥

શ્રાવક ભાર્યાનુ દૃષ્ટાત કહે છે, એક શ્રાવકે પોતાની સ્ત્રીની સખીને સુદર જોઈ દુષ્ટ બુદ્ધિ કરી, તેથી દુર્બલ

થવાથી સ્ત્રીએ પૂછતા તે વાણીએ ખરી વાત કહી સ્ત્રીએ દીલાસો આપ્યો, અને કહેલ વખતે વસ્ત્ર આભરણથી શણગાર સજીને તે સખીનુ રૂપ કરીને એકાતમા ન્મ ધારામા તેને બોલાવી તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી, બીજે દીવસે પોતે કુકર્મ કરવાથી વ્રત ભગ થયુ, એમ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીએ પુરાવો આપી સમજાવ્યો કે મેજ આ કર્યુ છે, માટે તમારે ગભરાવાનુ કારણ નથી, આ દૃષ્ટાતથી એ ' કહેવાનુ ' કે પોતે પતિને બચાવવા બીજી સ્ત્રીનુ રૂપ ધારણ કર્યુ તે અનનુયોગ છે, આ પ્રમાણે કોઇ સાધુ જૈનમતની વાત બીજા સમયને નામે કહે, અથવા ઉદયિક ભાવના લક્ષણ વડે ઉપશમિક લક્ષણ વર્ણવે તે અનનુયોગ છે, યથોચિત વર્ણવે તો અનુયોગ કહેવાય

સસપદિક ચોરની વાર્ત્તા

એક તદ્દન ખરાબ ગામડામા એક ચોર રહેતો હતો, તે સાધુ બ્રાહ્મણ વિગેરેને માનતો નહોતો, કે પ્રસગ કરતો ન હોતો, તેમ જગ્યા ઉતરવા ન આપે, કે રખેને કોઈ મને ધર્મ ન બતાવી દે ! કે હુ દયાળુ બની જાઉં ? એક વખતે તે ગામમા સાધુઓ આવ્યા, ઉતરવાની જગ્યા માગી, ત્યારે ગોઠીયા (જુવાનીયાની ટોળી) એ જાણવા છતા પણ કહ્યું કે ત્યા તમે જાઓ, કારણકે જેવો તેવો પણ શ્રાવક છે સરળ સ્વભાવે સાધુઓ ગયા, પૂછયુ, પણ ચોર જવાબ આપતો નહોતો, ત્યારે એક સાધુએ કહ્યુ, કે આ શ્રાવક ન હોય, અથવા તેઓએ આપણને ઠગ્યા છે, ત્યારે ચોરે પૂછયુ, કે તે

શુ વાત છે ? તેઓએ ખરી વાત કહી, કે તમે શ્રાવક છો એવુ અમને કહ્યુ તેથી અહીં આવ્યા છીએ તેથી ચોરે કહ્યુ, આ અકાર્ય થયુ, ભલે મને ઠગો ! પણ આમ સાધુઓને ઠગવા નહીં જોઈએ, તેમને અસારતા (વિકલ્પ) ન થાઓ, માટે એક સરતે ઉતરવા જગ્યા આપુ કે તેમણે મને ધર્મ ન કહેવો, સાધુઓએ કહ્યુ તેમ હો, તેથી તેણે સાધુઓને ઘર આપ્યુ, કારણ કે ત્યા પણ ચોમાસુ કર્યું, અને ચોમાસુ પૂરૂ થયે વિહાર કરતા મુકવા જતા સાધુએ સરત પૂરી થવાથી તેને ધર્મ સભળાવ્યો, 'આગથી કઈ પણ નહીં બને,' તેવુ ચોરે કહેતા સાધુઓએ શ્રાવકના મૂળ ઉત્તર ગુણો વર્ણવીને છેવટે દારૂમાસની પણ બધી કરવા કહ્યુ, પણ તેની ના પાડવાથી સાધુએ કહ્યુ કે તમારે કોઈને મારવો હોય તો પણ સાત પગલા પાછા હઠીને મારવા પહેલા એટલો કાળ વિલબ કરવો, કે તમને અથવા મરનારને ભાન ઠેકાણે આવે, સાધુના ગયા પછી એક વખત ચોરી કરવા જતા અપશુકનથી ડરી પાછો રાત્રેજ ઘેર આવ્યો, ચોરના ગયા પછી ત્યા તેની બેન આવી હતી, તેણે પુરૂષનો વેષ પહેરી ભાભી સાથે નાચના ખેલમાથી મોટી રાતે આવ્યા, અને આખો ઘેગતી હોવાથી નણદ ભોજાઈ એકજ પથારીમા સુઈ ગયા, ચોરે ઘેર આવતા સાક્ષાત્ જોયુ, આ પરપુરૂષ છે એમ ધારી તરવારથી મારવા જતા ગુરૂ પાસે લીધેલુ વ્રત યાદ આવ્યુ સાત ડગલા પાછો હઠ્યો, તેવામા નણદની ભુજા ભાભીના માથા નીચે આવી જવાથી ભારથી કટાળી બોલી

ઉઠી કે અલી ! મારા હાથ ઉપરથી માથુ દૂર કર, ત્યારે ચોરે સાદથી ઓળખી કે આતો મારી બેન છે ! તેણેજ પુરૂષનો વેષ પહેર્યો છે, અહો ! જરા વિલબ કરવાથી હુ અકાર્ય ક રતો બચ્યો છુ ! જેમ શ્રાવકની સ્ત્રીએ શ્રાવકને બચાવ્યો, અહીં સાધુના બોધે ચોર બચ્યો, અને વિચાર કરીને નિરતર સુખી થવા દીક્ષા લીધી (તેમ સાધુએ પણ ઉચિત સમયે ઉચિત વ્યાખ્યાન કરવુ)

હવે કોકણુ દેશના છોકરાનુ દૃષ્ટાત કહે છે

કોકણુ દેશમા એક છોકરો હતો તેની મા મરણ પામી પણ તેને લીધે તેના બાપને બીજી સ્ત્રી મળતી નહોતી, કાર ણકે નવી પરણનારને શોક્યના પુત્રનુ શ ય રહેતુ હતુ, એક વખત પુત્ર લાકડા લેવા ગયો, ત્યારે બાપે વિચાર્યુ કે તેને મારી નાખુ, પછી બાપે એક તીર ફેંકયુ કે લઇ આવ ! તે લેવા ગયો, બાપે બીજુ તીર તેને માર્યુ છોકરો બોલ્યો, બાપા ! કેમ તીર ફેંકો છો, હુ વીંધાઇ ગયો બાપે ત્રીજુ તીર મારી મારી નાખ્યો, પુત્રે જ્યારે પ્રથમ વિચાર્યુ કે બાપ અજાણે મારે છે, તે અનનુયોગ છે, પછી જાણ્યુ કે આ મને જાણી જોઇને મારે છે, ત્યારે ખરૂ જાણવાથી તે અનુયોગ છે, અથવા સરક્ષણને યોગ્ય તેને મારવાથી અનનુયોગ છે અને સરક્ષણ કરે તો અનુયોગ કહેવાય, કારણ કે રક્ષા કરવા યો ગ્યને મારે તો વિપરીત કર્યુ કહેવાય

આ પ્રમાણે એક જે કહેવુ હોય, તેથી બીજુ ઉલટુ કહે,

તે વિપરીતપણાથી અનનુયોગ થાય છે, યથાયોગ્ય પ્રરૂપવાથી અનુયોગ થાય છે ॥ ૩ ॥

નોળીયાનુ ઉદાહરણ

એક ચારક ભટ્ટિની (બ્રાહ્મણી) ગર્ભિણી હતી, ત્યા એક નોળીયાની માદા પણ ગર્ભવતી હતી તે બન્નેને સાથે બચ્ચા એક રાતે જન્મ્યા બાઈએ વિચાર્યું કે, આ મારા બાળકને રમવા યોગ્ય થશે, તેથી પૃથુક તથા દુધ ખાવા આપ્યુ, નોળીયાનુ બચ્ચુ મોટુ થયુ ત્યારે છોકરાની મા ખાડવામા રોકાયેલી, ત્યારે બાળકને પારણામા સુવાડેલો હતો, ત્યા સર્પ ચડીને તેને ડખ માર્યો, તેથી છોકરો મરી ગયો, નોળીયાએ સાપને પારણાથી ઉતરતો દેખીને તેના ટુકડે ટુકડા કર્યા, પછી તે નોળીયો લોહી ખરડાયેલા મોઢે તે ખાડતી બાઈ પાસે જઈને રમત કરવા માડયો, બાઈએ વિચાર્યું કે આ બાળકને કરડીને આવ્યો છે ! તેથી સાબેલાથી મારી નાખ્યો, અને પુત્ર પાસે દેખવા આવી, ત્યા સાપના ટુકડે ટુકડા જોયા ત્યારે બેવડી અધીરજ થઇ આ બાઈને પ્રથમ ઉલટુ સમજાયુ ત્યારે અનનુયોગ છે, પછી ખરૂ સમજાયુ, ત્યારે અનુયોગ જાણવો, એ પ્રમાણે એકને બદલે બીજુ પ્રરૂપે તો અનનુયોગ ખરૂ પ્રરૂપે તો અનુયોગ છે

કમળામેળાનુ ઉદાહરણ

દ્વારિકામા બળદેવના પુત્ર નિષધને સાગરચદ્ર નામનો

પુત્ર કુંવારી ઉત્કૃષ્ટ [illegible] કિલ્લે આવીને [illegible]
ના [illegible] રહેતા [illegible] પુત્રી [illegible]
મુકર રૂપવતી હતી, તેની સમાધિ [illegible] પુત્ર [illegible]
નામે કર્યું હતી, હવે [illegible] કુંવર
નામ [illegible] કુંવર [illegible]
[illegible] કે રે [illegible] આર્ય [illegible] તેનું [illegible]
[illegible] , [illegible] કુંવર [illegible]
નામની કન્યા છે.

પ્રશ્ન—ઉર્મિને મ વેલી છે કે ?

ઉત્તર—હા

પ્રશ્ન—તમે કે [illegible] ?

ઉત્તર—[illegible] નથી [illegible] , તે
[illegible] આવનાર [illegible] પી [illegible] નથી,
તેથી [illegible] નામને [illegible] ,
[illegible] છે, નારદ પણ ત્યાંથી [illegible] કન્યા,
[illegible] કુંવર [illegible] છે, અને
બીજુ [illegible] છે, [illegible]
[illegible] ની
[illegible] આવી, [illegible] કે તે તને
[illegible] છે, પણ તે [illegible]
[illegible]
[illegible] તેની [illegible]

દાબી, ત્યારે સાગરચદ્રે કહ્યુ, કે ,કમળામેળા છે કે ? શાબે કહ્યુ કે કમળામેળા નહીં પણ કમળાનો મેળ કરાવવાવાળો છુ, સાગરચદ્રે કહ્યુ, તેમ હો, તમે મને વિમળકમળ દળના લોચન જેવી કમળામેળાને મેળવી આપજો, ત્યા બધા કુમારોએ ખુશી થઇને સાબને નશો કરાવ્યો, અને તેને મોઢે તે વાત કબુલ કરાવી, જ્યારે નશો ઉતર્યો ત્યારે સાબે વિચાર્યુ કે મે આ અશક્ય વચન આપ્યુ છે, હવે તે અન્યથા (નકામુ) પણ કેવી રીતે થાય ? તે તો પૂરૂ પાળવુ જોઇએ, એમ વિચારી પ્રદ્યુમ્ન તથા પ્રજ્ઞપ્તિ (વિદ્યા) ને સાથે લઈને જે દિવસે નભસેનનો લગ્નદિવસ હતો તેજ દિવસે સાગરચદ્ર શાબ વિગેરે કુમારો ઉદ્યાનમા ગયા, અને નારદજી મારફતે સુરગદ્દાગ છાની રીતે કમલામેળાને ત્યા બોલાવી, અને તેને સાગરચદ્ર સાથે પરણાવી, અને આ ઉદ્યાનમા બધા આનદથી ક્રીડા કરે છે, પણ લગ્નમડપમા ઉગ્રસેન તરફથી તે કન્યાને ખોળતા ત્યા જોતા નથી શોધવા જતા તેમણે ઉદ્યાનમા જોઈ, પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાધરના રૂપ વિકુર્વ્યા વાસુદેવ પોતે ઉગ્રસેન તરફથી લશ્કર લઇ લડવા આવ્યો, ખરો વખત આવ્યો, ત્યારે શાબ પગમા પડયો, અને બધી ખબર કહી, કે સાગરચદ્રને તે કન્યા પરણી ગઇ છે, નભસેનના તનયો (પુત્રો) ખમાવ્યા, આ વાતમા સાર એ છે કે સાગરચદ્રે સાબને કમલામેળા કહી તે અનનુયોગ છે, અને ખરી વાત જાણી, કે આ સાબ છે, ત્યારે અનુયોગ કહેવાય, આ પ્રમાણે વિપરીત પ્રરૂપણાથી અનનુયોગ, સત્ય પ્રરૂપણાથી અનુયોગ છે.

શાબના સાહમનુ ઉદાહરણુ

જાબુવતી રાણી વાસુદેવને કહેવા લાગી કે મે પુત્રની એક પણ ભૂલ નથી જોઇ, વાસુદેવે કહ્યું ઠીક, આજ તને બતાવુ, એમ કહી નારાયણુ તથા જાબુવતીએ આભીર આભીરણીનુ રૂપ લીધુ, બહારગામથી છાશ વેચવા દ્વારકા શહેરમા આવ્યા, ગોરસ વેચતા સાબકુમારે દેખ્યા, આભીરણીને કહ્યુ, આવ, તારૂ દહીં લઉ, તે આવી, આભીર પછવાડે આવ્યો, સાબ કોઈ દેરામા પેઠો, પણુ આભીરણીએ કહ્યુ, કે હુ અદર નહિ આવુ, પૈસા અહીં લાવ અને દહી લે, સાબે કહ્યુ, અદર પેસવુ પડશે, આભીરણી અદર ન આવવાથી સાબે હાથ પકડયો, આભીર સામે થયો, અને વાસુદેવ તરીકે પ્રકટ થયો, જાબવતીને ઓળખીને સાબ માથુ બાધીને જીવ લઇને ભાગ્યો, બીજે દિવસે બળાત્કારથી ઘેર લાવતા ખીલો ઘસતા આવ્યો, વાસુદેવે જયનાદ કરતા પુછયુ, કે આ શુ કરે છે? સાબે કહ્યુ, ગઈ કાલની જુની વાત જે કહેશે તેના મુખમા આ ઘાલવામા આવશે, આ વાતનો સાર એ છે કે વાસુદેવને ન ઓળખ્યો, ત્યાસુધી અનનુયોગ છે અને ખરૂ જાણુતા અનુયોગ છે

એ પ્રમાણે વ્યાખ્યાનમા વીપરીતમા અનનુયોગ, બરોબર પ્રરૂપતા અનુયોગ છે,

શ્રેણિકના કોપ સબધી દૃષ્ટાત

રાજગૃહી નગરીમા શ્રેણિક રાજા છે તેને ચેલણા રાણી

છે, તે મહા મહિનામા ચરમ તીર્થંકર વર્દ્ધમાન સ્વામીને વાદીને સાજ વખતે મહેલે આવી, રસ્તામા પ્રતિમાધારી મુનિને કાઉસગમા જોયા, તે દિવસે ઘણી ઠંડી હતી, તે રાતના રાણીનો એક હાથ બહાર ખુલ્લો રહી જતા કમકમી આવવાથી જાગીને હાથ અંદર લીધો, પણ તે હાથની શીતળતાથી તેના આખા શરીરે શીત ભરાઇ આવ્યુ, તેથી તે બોલવા લાગી કે તે તપસ્વી હાલ શુ કરતો હશે! આ સાભળીને શ્રેણિકે વિચાર્યું, કે આ રાણીએ કોઈને સંકેત આપ્યો હશે, એમ દુશાચારની આશંકા લાવી પ્રભાતે તેણે અભયકુમારને કહ્યુ, ચેલણાનો મહેલ બાળી મુક, શ્રેણિક રાજા આ પ્રમાણે હુકમ કરી મહાવીર પ્રભુ પાસે ગયો, અભયકુમારે હાથી નાખવાની જગ્યામા થોડી આગ મુકી, શ્રેણિકે પ્રભુને પૂછ્યુ, કે ચેલણા શીલવતી કે કુલટા? પ્રભુએ કહ્યુ, શીલવતી, શ્રેણિક તુર્ત પાછો આવ્યો કે બળતામાથી તેને બચાવી લેવાય, અભયકુમાર સામે નીકળ્યો, કેમ બળાવ્યુ? ઉ૦-હા, તુ કેમ આગમા ન પેઠો? અભયકુમારે કહ્યુ, હુ દીક્ષા લઇશ, શા માટે અગ્નિમા બળુ? અભયકુમારે વિચાર્યું કે ચેલણાનુ મૃત્યુ જાણી રાજા પ્રાણ ન ત્યાગે, એથી તુર્ત કહ્યુ કે ચેલણા બાળી નથી, આ વાતનો સાર એ છે કે ખોટી શંકા શ્રેણિક લાવ્યો, તે અનનુયોગ, ખરી વાત જાણતા અનુયોગ

હવે પૂર્વે બતાવેલ ભાષાદિ સ્વરૂપ સમજાવે છે

कट्ठे पुट्ठे चित्ते सिरि घरिय पुट्ठदेसिए चेव
भासग विभासए या, वत्तीकरणेअ आहरणा ॥ १३५ ॥

કાષ્ટ વિષયનો દ્દષ્ટાંત તે કોઈ સુતાર લાકડામા પુતળાનો આકાર માત્ર કરે, કોઈ સ્થુલ અવયવ બનાવે, કોઈ સંપૂર્ણ અંગોપાંગ વિગેરે અવયવ બનાવે, એ પ્રમાણે કાષ્ટ સમાન સામાયિક આદિ સૂત્ર છે, તેમા બોલનારો પરિસ્થુલ (થોડામા) અર્થ માત્ર બતાવે, જેમકે સમભાવ તે સામાયિક છે, પણ વિભાષિક વિદ્વાન્ તો તેના અનેક પ્રકારે અર્થ બતાવે, જેમકે સમભાવ તે સામાયિક અથવા સમ (મધ્યસ્થતા) નો લાભ (આય) તેમાજ સ્વાર્થીક પ્રત્યય લાગવાથી સામાયિક છે, વિગેરે સમજવુ, તથા વ્યક્ત કરવાના સ્વભાવવાળો તે વ્યક્તિકર છે, એટલે જે સંપૂર્ણ વ્યુત્પત્તિ કરે તથા સામાયિકમા લાગતા અતિચાર, અનાચાર તથા ફલ વિગેરેનુ જુદુ જુદુ સ્વરૂપ બોલે તે છે તે સંપૂર્ણ રીતે બતાવનાર નિશ્ચયથી ચૌદપૂર્વી હોય તેજ છે, અને અહીં ભાષક વિગેરેનુ સ્વરૂપ બતાવવાથી ભાષા વિગેરેજ બતાવેલ જાણવી

પ્ર૦-કેવી રીતે ?

ઉ૦-ભાષા વિગેરે તેવા પુરૂષોથી પ્રગટ થાય છે,

(૨) હવે પુસ્ત (પુસ્તક) સબંધી દૃષ્ટાંત

કોઇ કાગળમા આકાર માત્ર કરે છે, કોઇ સ્થુલ અવયવની આકૃતિ કરે, કોઈ સંપૂર્ણ અવયવ બનાવે, તેના ઉપરથી સામાયિક વિગેરેની ઘટના ઉપર માફક જાણવી,

(૩) ચિત્રનુ દૃષ્ટાંત

જેમ કોઇ ચીતારો વર્તેણ કે પીછીથી આકાર કરે, કોઇ

હરિતાલ વિગેરેથી જુદાજુદા રંગો પૂરે, કોઈ સંપૂર્ણ અવયવો તેવા આકારના રંગના બનાવે, સામાયિકાદિની યોજના પણ ઉપર માફક જાણવી,

(૪) શ્રી ગૃહિકનું દૃષ્ટાંત

શ્રી ગૃહ તે ભંડાર છે, તે જેને હોય તે (પા૦ ૫-૨ ૧૧૫ પ્રમાણે) શ્રી ગૃહિક શબ્દ બને છે, તે ભંડારી ભરેલા વાસણને જોઈને કહે કે આ રત્નોનું ભાજન છે, કોઈ તે રત્નોની જાતિ તથા મૂલ્ય વિગેરે પણ જાણે, કોઈ તો તે રત્નોના ગુણો પણ જાણે, એ પ્રમાણે ત્રણે દૃષ્ટાંત જેવા ભાષક વ્યાખ્યાન કરનારા જાણવા વિગેરે

(૫) પોંડ તે પુંડરિકનું દૃષ્ટાંત

તે જન્મ ખીલેલું, અડધું ખીલેલું, સંપૂર્ણ ખીલેલું એમ કમલ ત્રણ ભેદે છે, એ પ્રમાણે ભાષાદિ જાણવું

(૬) દેશિકનું દૃષ્ટાંત

દેશન તે દેશ છે, અને તેજ કથન કરવું છે તે કથન કરનારને દેશિક કહે છે, જેમ કોઈ દેશિકને માર્ગ પૂછતાં દિશા માત્ર બતાવે, એ પ્રમાણે સાધુ વિપરીત પ્રરૂપે તો અનનુયોગ, ખરૂં પ્રરૂપે તો અનુયોગ છે, ॥ ૧૩૪ ॥

આ પ્રમાણે છ દૃષ્ટાંતવડે અનુયોગ વિસ્તારથી સમજાવ્યો, નિયોગ પણ પૂર્વે બતાવેલ સ્વરૂપવાળો આ બતાવેલા ઉદાહરણથી અનુયોગ માફક સમજી લેવો

કોઈ રસ્તામા રહેલા ગામ નગર વિગેરે સહિત માર્ગ બતાવે, કોઈ રસ્તાની વસ્તુઓ નગરો વિગેરેના ગુણો સહિત બતાવે તે પ્રમાણે ભાવક વિગેરેનુ પણ સમજવુ

આ પ્રમાણે ભાવક વિભાવક વ્યક્તિકર સબધી દૃષ્ટાતો બતાવ્યા ॥ ૧૩૫ ॥ આ પ્રમાણે વિભાગ કહ્યો, હવે દ્વાર વિધિનો અવસર છતા તેને છોડી વ્યાખ્યાન વિધિ કહે છે

गाणी चदण वंधा, चेडीओ सावय वहिरगोहे ।
रयणआ ववहारो, पडिवक्खो आयरिय सीसे ॥ १३६ ॥

પ્ર૦—ચાર અનુયોગ દ્વારમા ન લીધેલો વ્યાખ્યાન વિધિ શા માટે અહિ કહેલ છે

ઉ૦—શિષ્યને સુખેથી શ્રવણ થાય, ગુરૂથી સુખે વ્યાખ્યાન પ્રવૃત્તિ થતા શાસ્ત્રનો ઉપકાર થાય, અથવા અધિકૃત કર્યો, લીધેલો છે એમજ જાણો

પ્ર૦—કેવી રીતે ?

ઉ૦—અનુગમની અદર તેનો સમાવેશ થાય છે, કારણ કે અતર્ભાવ (અદરનો ભાવ) વ્યાખ્યાના અગપણે છે,

પ્ર૦—જો આ અનુગમનુ અગ છે, તો તેના દ્વાર વિધિના પૂર્વે કેમ કહેલ છે ?

ઉ૦—દ્વારવિધિનુ પણ ઘણુ કહેવાનુ હોવાથી અહીં વ્યાખ્યાન વિધિનો વિપર્યય ન થાઓ, (ગુરૂ શિષ્યને ઉલટી રીતે ન ભણાવે) એથી અહીં પ્રથમ આચાર્ય તથા શિષ્યના ગુણ દોષો બતાવ્યા છે, કે ગુરૂ કે આચાય ગુણવાન શિષ્યને

અનુયોગ કરાવે અને શિષ્ય પણ ગુણવાન આચાર્યની પાસેજ સત્રો સાભળે, '

પ્ર૦—જો આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન વિધિ અનુગમ અ-ગને અહીં અવતારી (સમાવેશ કરી) ને કહો છો, તો દ્વાર ગાથામા પણ એવી રીતે કેમ યોજના ન કરી ?

ઉ૦—સૂત્ર વ્યાખ્યાનનુ મહત્વ બતાવવા માટે, કે વિ-શેષ પ્રકારે સૂત્ર વ્યાખ્યાનમા આચાર્ય અથવા શિષ્ય ગુણવાન શોધવો

હવે ચાલુ વાતની ગાથાનુ વ્યાખ્યાન કરે છે તેમા પ્ર થમ ગાયનુ દર્ષ્ટાંત છે, આ બધા દષ્ટાતો ગુરૂ શિષ્યના ભેગા જાણી લેવા, અથવા એક આચાર્યનુ, એક શિષ્યનુ એમ બે એકમાજ દષ્ટાતો ઉતારવા—

ગાયનુ દ્રષ્ટાત.

એક નગરમા કોઈ માણસે કોઇ ધુતારા પાસેથી રોગી ગાય જે ઉઠવાને પણ અસમર્થ હતી, એવી બેઠેલી ગાય ખરીદ કરી, પછીથી ગાયના દોષો જાણીને તે વેચવા ગયો, લેનારા બોલ્યા, કે તેની ચાલ તપાસીએ, પછી લઈએ, વેચ નારો કહે મે બેઠેલી લીધી છે, જો તમને અનુકુળ આવે તો લો, (પણ કોઇ લે નહિ) આ પ્રમાણે કોઈ આચાર્ય પૂરૂ ભણ્યો ન હોય, જવાબ આપતા ન આવડે ત્યારે શિષ્યને કહે કે મે આવુ સાભળ્યુ છે, તે તમે પણ તે પ્રમાણે સાભળી લો, (શ [illegible]ન ન પૂછો) આવા આચાર્ય પાસે ન

સાભળવુ, કારણ કે શિષ્યને શ કા પડતા ઉત્તર ન આપે અને શિષ્યનુ સમાધાન ન થાય, તો સ શયના પદાર્થમા બોધના અભાવે મિથ્યાત્વ લાગે, પણ જેમ અવિકલ ગો તે ગાયની ચાલ સારી જાણીને લેવી, તે પ્રમાણે આક્ષેપનો નિર્ણય કર વામા પાર પહોચેલો જે આચાર્ય હોય, તેની પાસે સાભળવુ શિષ્ય પણ જે અવિચાર ગ્રાહી પ્રથમની માદી ગાય ખરીદ કરનારા જેવો હોય તે અયોગ્ય છે, પણ વિચારીને ગુરૂ પાસેથી લે, તે યોગ્ય શિષ્ય છે

ચ દન કથાનુ ઉદાહરણ

દ્વારકા નગરીમા ત્રણ ભેરીઓ છે, એક સ ગ્રામ સ બ ધી, (રણશીંગડુ !) છે, બીજી અભ્યુદય સ બ ધી, ત્રીજી કૌમુદી સ બ ધી, ત ત્રણે ગોશીર્ષ ચ દનની બનાવેલી છે, દે વતા અધિષ્ઠિત છે, અને ચોથી ઉપદ્રવ શાત કરનારી છે, તેની ઉત્પતિ કહે છે–એક વખતે શક્રેદ્રે દેવોની સભામા વાસુદેવની પ્રશ સા કરી કે દેખો ઉત્તમ પુરૂષોના ગુણો કે જેઓ બી જાના દુર્ગુણો દેખતા નથી, તથા નીચ સાથે યુદ્ધ કરતા નથી તે જગ્યાએ બેઠેલો એક દેવ આ વાત માનતો નહોતો, તેથી પરીક્ષા કરવા આવ્યો, આ વખતે નેમિનાથ પ્રભુને વાદવા કૃ ષ્ણ વાસુદેવ નીકળ્યા હતા, તે સમયે આ દેવતાએ વાસુદેવને નીકળવાના રસ્તામા સડેલા મરેલા ગ ધાતા કુતરાનુ રૂપ લીધુ, જેથી ચોતરફ દુર્ગંધ ફેલાઈ, આ ગ ધથી કટાળી બધા માણસો પાછા ભાગ્યા, પણ વાસુદેવ પાછા ન ફરતા કુતરા

પાસે આવી તેની દુર્ગંધ ન ગણતા તેના મોઢામા સુદર દાત જોઇ કહ્યુ કે આ કાળા કુતરાની દાઢો બહુ સુદર અને સફેદ છે દેવે તે જોઈ વિચાર્યુ કે આ ગુણગ્રાહી છે, તે સત્ય છે પછી બીજી પરીક્ષા કરવા તે દેવતા ઘોડશાળમાથી અશ્વ રત્ન લઇને નાઠો, રક્ષકે જોયુ અને લૂટની બુમ પાડી, તે સાભળીને રાજકુમારો તથા બીજા રાજાઓ લડવા આવ્યા, તે બધાને દેવતાએ મારીને કાઢી મુકયા, વાસુદેવ જાતે આવ્યા, અને કહ્યુ કે મારૂ અશ્વ રત્ન શા માટે ચોરી જાય છે ? દેવે કહ્યુ, કે મને યુદ્ધમા જીતીને લે, વાસુદેવે કહ્યુ ઠીક, કેવી રીતે લડીએ ? તુ જમીન ઉપર છે, અને હુ રથમા છુ, માટે તુ માગે રથ લઇ લડવા આવ, દેવ—મારે રથની જરૂર નથી, એમ ઘોડા હાથી પણ બતાવ્યા, પણ તેણે ના પાડી, બાહુ યુદ્ધ (મલકુસ્તી) પણ ના પાડી, દેવે કહ્યુ, એક પણ તેવુ યુદ્ધ નહિ, પણ અધિષ્ઠાન યુદ્ધ કરવા કહ્યુ, આ નીચ રીતિ હોવાથી વાસુદેવે કહ્યુ કે તુ ઘોડો લઇ જા, હુ નીચ યુદ્ધ કરતો નથી, ત્યારે દેવ પ્રસન્ન થયો, અને વર માગવા કહ્યુ, કે હુ તને શુ આપુ ? વાસુદેવે અશિવ હરનારી ભેરી માગી, તે તેણે આપી

આ દેવતાઇ ભેરી છ છ માસે વાગે છે, તે સાભળનારના પૂર્વના વ્યાધિઓ શાત થાય છે, છ માસ સુધી નવો ઉત્પન્ન ન થાય, એક વખત ત્યા કોઈ દૂરથી વાણીઓ આવ્યો, તે ઘણા દાહ જ્વરથી પીડાયેલો હતો, ભેરી વગાડનારને કહ્યુ, તુ એક લાખ રૂપિયા લે અને મને આ ભેરીમાથી થોડો કકડો આપ, લોભથી તેણે આપ્યો, અને તે જગ્યાએ તેણે ચ-

दननो टुकडो चोडी दीघो, आ प्रमाणे जेणे जेणे माग्यो तेने तेने आपी दीधो, तेथी आ भेरी चदनना टुकडाओनी जर्जर कथा (थीगडावाळी गोदडी) जेवी बनी, एक वखत ओचीतो अशिव (रोग) नो उपद्रव थयो, त्यारे भेरी वगाडवा कह्यु, पण ते भेरी वगाडता सभाने पण अवाज न सभळायो, तेणे भेरीनी तपास करावी, तो जणायु के भेरीमा टुकडा जो डेला हता, भेरीवाळो जीवथी मराव्यो, अने फरी देवताने आराधी अठम तप करीने नवी भेरी लीधी, अने बीजो भेरीवाळो राख्यो, ते पोताना जीवितथी पण तेनी वधारे रक्षा करे छे, जेथी जरूर पडता भेरी वागता रोग शात थवाथी लोकोए पूज्यो, आ प्रमाणे जे शिष्य पोताना सूत्र अर्थने चदन भेरीनी कथा माफक परमत साथे मिश्र करी नाखे, अथवा याद न राखे, अथवा मछ कारी बने तो ते अयोग्य छे, अने भणावनार आचार्य पण जो सूत्र अर्थने विसरी जाय, तो अनुयोग करवाने अयोग्य छे, आ प्रमाणे शिष्य गुरु बने अविनाशित सूत्र अर्थवाळा बताव्या तेनी बे गाथा कहे छे

जा सीसो सुतत्थ, चंदणकथव्व परमता दीहिं ।
मीसेति गलितमहवा सि खित्त माणी णसो जोगो ॥ १ ॥
कथीकत सुतत्थो गुरु विजोगो ण भासितव्वस्स ।
अविणासिय सुतत्था सीसायरिया विणिदिट्ठा ॥ २ ॥

आ बे गाथानो अर्थ उपर आवी गयो छे

चेटीनु उदाहरण

वसतपुर नगरमा जीर्ण शेठनी पुत्री अने नवक शेठनी

પુત્રીની પરસ્પર પ્રીતિ હતી, તોપણ તે બ નેને વેર થયુ તેથી
કહ્યુ કે, એના માતા પિતાએ આપણને હલકી પાયરીમા મુકયા
છે, એવુ જીર્ણ શેઠ દીકરીને કહેતા, તે કોઈ વખતે નહાવા
ગયા, તેમા નવકની પુત્રી તિલક સહિત ૧૪ શણગાર સજીને
આવેલી, તે નદીને કીનારે દાગીના મુકીને નદીમા નહાવા
ગઈ જીર્ણ શેઠની છોકરીએ દાગીના લઈ દોડવા માડયુ,
પેલી રોકવા લાગી પણ બીજી ક્રોધ કરીને દોડી ગઈ, માતા
પિતાએ તેને શીખામણ આપી કે ચુપ બેશ ! નવકનો પુત્રી
ઘેરે આવી ને માબાપને કહ્યુ કે આ પ્રમાણે મારી સખી દાગીના
મારા લઈને ભાગી આવી છે, અને મને પાછા ન આપતા
લડવા ઉઠી છે, તેના માબાપે જીર્ણ શેઠને કહેવડાવી દાગીના
પાછા માગ્યા, પણ તે જીર્ણ શેઠે ન આપવાથી રાજ્યમા
ફર્યાદ કરી, પણ સાક્ષી નહોતો કે દાગીના લીધા કે નહિ ?
ત્યારે ન્યાય કરનારને બોલાવ્યા, તેઓએ સલાહ આપી કે દા
સીઓને મોકલો, તેઓ જઈને કહેવા લાગી કે હે જીર્ણ
શેઠની પુત્રી ! જો તમારા દાગીના હોય તો તમે પહેરી બ
તાવો, તે દાગીના તેણે કોઈ દિવસ પહેરેલા ન હોવાથી
હાથના પગમા તથા પગના હાથમા પહેર્યા, તેમ તેના ન
હોવાથી બરોબર ન પહેરાયાથી ખરાબ દેખાવા લાગી, પછી
નવક શેઠની પુત્રીને પહેરવા કહ્યુ, તેને રોજનો મહાવરો
હોવાથી પહેર્યા, અને પાછા કાઢવાથી તુર્ત કાઢી બતાવ્યા,
અને તેના હોવાથી બરોબર બેસતા શોભવા લાગી, તેથી તેના
દાગીના તેને સોપી રાજાએ જૂઠુ બોલનાર જીર્ણ શેઠને મારી

નાખ્યો, આ પ્રમાણે તે શેઠ જુઠુ બોલવાથી એકવાર મરણને પ્રાપ્ત થયો, તેમજ આચાર્ય ઉત્સર્ગનુ સૂત્ર અપવાદમા અને અપવાદનુ પદ ઉત્સર્ગમા બોલે, અથવા અન્ય વાતને બીજી વાતમા જોડી દઇ લોકોને ભ્રમમા પાડે, તો તે સંસારદંડથી દંડાય છે, તેવા આચાર્ય પાસે ન સાભળવુ, પણ જેમ નવીન શેઠની દીકરીએ પોતાની ચીજો પહેરીને પોતાના દાગીના ખરા કરી જશ લીધો, તેમ આચાર્ય પણ વિસંવાદ ન કરતા યોગ્ય પ્રરૂપણા કરતા અર્હન્દેવની આજ્ઞા પાળનારો થાય છે તેવા પાસે શાસ્ત્ર સાભળવુ, તેની ગાથા કહે છે –

अत्थाणत्थनिउत्ताभरणाण जुण्ण सेट्ठि धूअव्य ।
णगुरू विधिभणिते वाविवरीय निओअओ सीसो ॥ १ ॥
सत्थाणत्थनिउत्ता इमर धूआ समूसणाण च ।
होइ गुरू सोसोऽविअ विणिओअं तो जहा भणित ॥ २ ॥

શ્રાવકનુ ઉદાહરણ

તે પૂર્વ માફક છે, કે પોતાની સ્ત્રી ઘણીવાર પરિચયમા આવેલી છતા તે ન ઓળખી શકયો તેની માફક શિષ્યને ઘણુ ગોખાવ્યા સમજાવ્યા છતા પણ યાદ ન રાખે તો દૂર કરવો, અથવા ગુરૂ ભૂલી જાય તો તેનુ ગુરૂપણુ દૂર કરવુ (બીજા પાને ભણવુ) ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે,

चिरपरिचितपिण, सरति सुत्तत्थसाय गोसभज्ज च
जाण सोजोग्गो सीसो, गुरुत्तणं तस्स दूरण ॥ १ ॥

બહેરાનુ દૃષ્ટાત પણ પ્રથમ આવી ગયુ છે, તેના ઉપસંહારની ગાથા કહે છે —

अण्ण पुट्टो अण्ण जो साहइ सो गुरूण बहिरो व्व ।
णय सीसो जो अण्ण सुणेति अणुमासम अण्ण ॥ १ ॥

જેમ બહેરો હોવાથી પૂછનારનુ સાભળ્યા વિના ગમે તે ઉત્તર આપે તેમ આચાર્ય શિષ્યનુ પુછેલુ સમજ્યા વિના ઉત્તર આપે તો તે ગુરૂ નથી, પણ બહેરો છે, તેમ ગુરૂ કહે અન્ય અને શિષ્ય સમજે અન્ય તે શિષ્ય નથી તેજ પ્રમાણે ગોધાનુ દૃષ્ટાત પણ જાણવુ આગળ જે ભેડી ગાયનુ દૃષ્ટાત આ યુ, તે વિષય પ્રમાણે ગાયને બદલે ગોધો (બળદીયો) જાણવો, કે ચાલવામા સારો પરીક્ષા કરીને લીધો હોય, તો તો લેનારો પસ્તાય નહિ, તે પ્રમાણે શિષ્ય પાઠ લેતા વિ ચાર કરે, કે આ સમજાવી શકે તેવો છે કે નહિ તેમ વિચારીને લીધો હોય તો તે વેચતા પણ વિચાર કરીને આપી શકાય, તેમ શિષ્યને પણ યોગ્ય રીતે સમજાવીને ભણાવાય, તો આચાર્યની મહેનત સફળ થાય

(૭) હવે ટકણનુ દૃષ્ટાત કહે છે

ઉત્તર દિશામા ટકણ નામના મલેચ્છો રહે છે, તે સોનાવડે દક્ષિણ પથના માણસો પાસેથી વાસણો વિગેરે લે છે, પણ તેઓ પરસ્પર એક બીજાની ભાષા જાણતા નથી, વાસણોનો ઢગલો કરે હાથવડે ઢાકે પણ ઈચ્છા પ્રમાણે ધન ન મળે ત્યા સુધી હાથ ઢાકી રાખે, અને જ્યારે ધન પૂરતુ મળે કે હાથ લઈ લે, આ પ્રમાણે બ ને વિદેશીઓમા પરસ્પર ઈચ્છિત પ્રતીચ્છિત વ્યવહાર ચાલતો, આ પ્રમાણે આક્ષેપ-

નિર્યુંય પ્રસંગે દાન ગ્રહણને અનુવર્ત્તનારા ગુરૂ શિષ્ય હોવા જોઇએ, એટલે જેમ મ્લેચ્છો ઇચ્છિત દ્રવ્ય મળે તો આપે, અન્યથા ત્યાં સુધી ના પાડે, તેમ શિષ્યે વિષય ન સમજાય ત્યાં સુધી વારંવાર પૂછી સમાધાન કરવું ॥

આ પ્રમાણે ગાય વિગેરે દ્વારમાં બતાવેલો સાક્ષાત્ અર્થ વિપર્યય પ્રતિપક્ષ દરેકમાં ઉલટો અને સીધો આચાર્ય અને શિષ્ય સંબંધી યોજવો, તે બરોબર સમજાવ્યો છે, ॥ ૧૩૬ ॥ હવે વિશેષથી શિષ્યની યોગ્યતા માટે તેના દોષો તથા ગુણો બતાવે છે,

कस्स न होही वेसो, अमब्भुय गओअ निरुवगारीअ।
अप्पच्छंदमईओ, पट्ठिओ गतुकामो अ ॥ १३७ ॥

પ્ર૦–શિષ્યના દોષ ગુણો વિશેષપણે શા માટે કહો છો?

ઉ૦–ભવિષ્યમાં તેનેજ ગુરૂપણું મળવાનું છે તેથી, કારણ કે અયોગ્યને ગુરૂપદ આપવાથી તીર્થંકરની આજ્ઞા વિગેરેનો લોપ થાય છે

→ શિષ્ય ઉપર આચાર્ય શ્રમ લઈ શીખવે, પણ તે ધ્યાન ન રાખે, ન ભણે તો તે આચાર્યને અપ્રીતિકર કેમ ન થાય? અથવા સિદ્ધાંત ભણી સમજીને પણ અદ્વેષી ન થાય, એમ નહિ, જો તે નિરૂપકારી થાય તો, અર્થાત્ ગુરૂના ગુણો વિસરી તેની સેવા ન કરે, અછતા દૂષણ શોધે તો ભણ્યા છતા પણ અપ્રીતિકર થાય, કદાચ ઉપકારી બને તો પણ અદ્વેષી ન થાય, એમ નહિ, જો તે આત્મચ્છંદ મતિવાળો

(સ્વચ્છદાચારી) થાય, કદાચ અસ્વચ્છદાચારી હોય, તો પણ અદ્વેષી ન થાય, એમ નહિ જો તે તૈયાર ભણી ગણીને ગુરૂથી જુદો પડવા માગે, અને બોલે પણ ખરો, કે શ્રુતસ્કંધ વિગેરે તૈયાર થતા હું અવશ્યે જઈશ, કોણ પછી વ્યર્થ બેસી રહે ? આવું બોલતો શિષ્ય પણ અયોગ્ય છે, ॥ ૧૩૭ ॥

હવે દોષોના પરિજ્ઞાનપૂર્વક ગુણો છે, તે બતાવે છે–

विणओणएहिं कयपञ्जलीहिं छंदमणु अत्तमाणेहिं
आराहिओ गुरुजणो सुय बहुविह लहुदेइ ॥ १३८ ॥

પ્રથમ ગુરૂને વંદન વિગેરેથી વિનય કરનારો હોય, એટલે વંદન વડે પ્રસન્ન કરેલ હોય, તથા ગુરૂને પૂછતા બે હાથ જોડી શિષ્યે માથું નમાવેલું હોય, તથા ગુરૂનો અભિપ્રાય તે સૂત્રમાં કહેલ શ્રદ્ધાને સમર્થન કરનાર દેશાવનાર વિગેરેથી ગુરૂના વચનને આરાધે, તેવા વિનયવાન બુદ્ધિવાન ગુરૂની આજ્ઞા પાળનાર સુશિષ્યને ગુરૂ યોગ્ય જાણીને શ્રુત તે સૂત્ર તથા અર્થ છે, તેને અનેક પ્રકારે ખુલાસાથી જલદી શીખવે છે ॥૧૩૮॥ હવે બીજી રીતે શિષ્યની પરીક્ષા બતાવે છે

सेल घण कुडग चालणि परिपूणग हंस महिस मेसे अ
मसग जलूग बिराली जाहग गो भेरी आभीरी ॥ १३९ ॥

આ ઉપર બતાવેલા મગસેલીયો પત્થર વિગેરેના દૃષ્ટાંતો શિષ્યની યોગ્યતા અયોગ્યતા બતાવનારા છે, વળી તે દૃષ્ટાંતો બોધ માટે છે

चरियं क्कप्पितं या, आहरणं दुविहमेव नायव्वं ।
अत्यस्स साहणठ्ठा इंधणमिव ओदणठ्ठाए ॥ १ ॥

બનેલુ અથવા જોડી કાઢેલુ એવા બે પ્રકારના ઉદાહરણો છે, એમ જાણવુ, કહેવાના પદાર્થને સાધવા માટે જેમ ભાત રાધવા લાકડા જોઇએ તેમ ઉદાહરણ જોઇએ, તેમા પ્રથમ કલ્પિત કહે છે, મગના દાણા જેવડો એક નાનો કઠણ પત્થર છે, તેના સામે પુષ્કરાવર્ત્તનો મેઘ જબુદ્વીપ જેવડો મોટો છે, તેમા નારદ જેવો કજીઓ કરાવનાર આવે, તે આવીને મગસેલીયા પત્થરને કહે, કે હે મગસેલીયા પત્થર ! સાભળ, પુષ્કરાવર્ત્તના મેઘ આગળ તારી વાત નીકળતા તે મેઘ બોલ્યો, કે તેનુ નામ મુકી દે, તેને તો એક ધારામાજ પલાળી ચુરો ચુરો કરી વહેવડાવી દઉં ! ત્યારે પત્થરે અહકારથી જવાબ દીધો કે જો તે મેઘ મારો તલના ફોતરાનો ત્રીજો પણ ભાગ પલાળે તો મારૂ નામ પણ હુ છોડી દઉ ! પછી નારદ મેઘ પાસે જઇને તેના કહેલા વચન સભળાવ્યા, ત્યારે તે મેઘે કોપાયમાન થઇને ખુબ જોરથી મૂસળ ધારાથી સાત રાત્રિ દિવસ વરસ્યો, પછી મેઘે વિચાર્યું કે હવે તે પલળીને તણાઈ ગયો હશે, તેથી બધ પડયો, પાણી ઓછા થઇ ગયા પછી મગસેલીયો પત્થર વધારે ચળકાટવાળો થઇ કહેવા લાગ્યો, 'जुहार' છે, (કેમ ભાઇ જીત્યા કે !) મેઘ લજવાઇને પાછો ગયો, આ દષ્ટાતે શિષ્યનો દુર્ગુણ બતાવે છે, કે કોઈ મગ સેલીયા પત્થર જેવો કુશિષ્ય એક પદ પણ દુષ્ટ બુદ્ધિથી ન

ભણે, બીજા આચાર્ય સરળ હૃદયના હોય, તે વિના વિચારેજ આવા શિષ્યને ભણાવવા આવે, અને પોતે કહે કે —

आचार्यस्यैव तज्जाड्य, यच्छिष्योनावबुध्यते ।
गावो गोपाल केनेव कुतीर्थेनावतारिता ॥ १ ॥

તે આચાર્યનીજ ઓછી બુદ્ધિ છે, કે જેથી શિષ્ય ભણતો નથી જેમ ખરાબ આરે ગાયો ઉતારે તો તે ગોવાળીયાનોજ દોષ છે ! એમ કહી ભણાવવા લાગ્યો, પણ કુશિષ્ય ન ભણ્યો, તેથી આચાર્ય લજવાઇને પાછો ગયો, આવા કુશિષ્યને ભણાવવામા વખત વ્યર્થ ન ગુમાવવો,

પ્ર૦—શા માટે ?

ઉ૦—આચાર્ય તથા સૂત્રનુ અબહુમાન થાય, અને પરસ્પર કડવા વચન કહેવાથી ગુરૂનુ ભણેલુ પણ વીસરી જવાય, બીજા ભણનારાને પણ વિઘ્ન થાયે, વધ્યા ગાયને દૂધ ન આવે, તેમ કુશિષ્યને ભણાવવા છતા ન આવડે, તે ઉપર ગાથા કહે છે

आयरिए सुर्तमिअ परिवादो सुत्तअत्थपलिमंथो,
अण्णेसिपिय हाणी पुट्ठावियं ' ण दुद्धया ' वझा ॥ १ ॥

હવે સુશિષ્ય ઉપર ગાથા કહે છે

पडिवक्खो कण्ह मूमी,
बुद्देविदोणमेहेण वन्ह मोमाओ ॥ लोट्टप उदय,
गहणधरणासमत्थे, इअदेयमच्छित्तिकारंमि ॥ २ ॥

કાળીભૂમિનુ સુશિષ્ય ઉપર દૃષ્ટાંત ઘટાવે છે, દ્રોણના

માપા જેટલો થોડા વરસાદ પડે તો પણ દુષ્ટભૂમિથી પાણું પાણી નીકળી જતુ નથી, (વાવણીમાં લાભદાયી થાય છે) તેમ જે સુશિષ્ય સાભળવામા અને ધારી રાખવામા સમર્થ હોય, તેવાને ગુરૂએ શ્રુત જ્ઞાન વૃદ્ધિ કરવા માટે હમેશા આપવુ

કુટ (ઘડા) નુ દષ્ટાત

ઘડા બે જાતના છે, નવા અને જૂના, જુના પણ બે જાતના છે, ભરેલા અને ન ભરેલા, ભરેલા પણ બે જાતના, પ્રશસ્ત વસ્તુથી અને અપ્રશસ્ત વસ્તુથી, હવે પ્રશસ્તથી તે અગુરૂ 'તુરૂષ્ક વિગેરે ઉત્તમ જાતિની સુગંધીથી, અપ્રશસ્ત તે કાદા તથા લસણથી, પ્રશસ્ત ભરેલા તે વાસ રહિત થાય તેવા વાસ રહિત ન થાય તેવા એ પ્રમાણે અપ્રશસ્તના પણ બે ભેદ છે આ બધા ભેદમા અપ્રશસ્ત વાસનાવાળા હોય અને તેની વાસના દૂર ન થાય તે નકામા છે, તેમજ જે પ્રશસ્ત વાસના વાળા કર્યા હોય અને વાસના ઉડી જાય તો સુદર ન કહેવાય. બાકીના સુદર જાણવા,

અભાવિત તે કોઈપણ વસ્તુથી ન ભર્યા, અને નવા એટલે પકવ્યા પછી નીભાડેથી તુર્ત લાવેલા જાણવા, આ પ્રમાણે શિષ્યો નવા હોય, તેમા જે મિથ્યાદષ્ટિ હોય તે પ્રથમ લેવા, અને જૂના હોય, પણ કુભાવનાથી ભાવિત ન હોય, તે શીખવવામા સુદર છે, તેની ગાથા–

कुप्पवयण पासत्थेहिं भावितापमेव भावकुडा
संविग्गेहिं पसत्था, वम्माऽवम्मा य तहचेव ॥ १ ॥

અન્ય દર્શની તથા પાર્શ્વસ્થાએ પોતાના પક્ષમા લીધા હોય, તે ભરેલા ઘડા જેવા જાણુવા, અને સવિજ્ઞ સાધુથી પ્રશસ્ત ભાવનાવાળા જાણુવા, તેવા પણુ બોધ વમી જાય, તે ઠીક નહિ, અને ન વમે, તે ઠીક છે, પણુ જે અપ્રશસ્ત વમે તેવા હોય, અને પ્રશસ્ત ન વમે, તે સુદર છે, પણુ જે કુબોધ (કદાગ્રહ) ન છોડે, તે સારા ન જાણુવા

અથવા ઘડાના ચાર ભેદો.

છિદ્રવાળો ઘડો, કાના વિનાનો ઘડો, ભાગેલો ઘડો અને પૂરો ઘડો, હવે જે નીચેથી છિદ્રવાળો હોય, તેમાં નાખ્યું તે પાણી નીકળી જાય, કાના વિનાના ઘડામા જેટલુ માયે, તેટલુ નાખવાથી પાણી કાયમ રહે, ભાગેલા ઘડામા જે બાજુએ ભાગ્યો હોય, તે તરફથી પાણી નીકળી જાય, હવે નીચેના છિદ્રવાળામા જરાયે ન રહે, પણુ બોડીયા ઘડામા કે ખડીયા ઘડામા થોડુ પણુ રહે, પણુ જે સપૂર્ણ ઘડો હોય, તેમા બરોબર પાણી રહે, આ પ્રમાણે ભણુનારા શિષ્યો પણુ ચાર પ્રકારના જાણુવા, એક તો ભણુાવવાની સાથેજ ભૂલતા જાય, બીજા બોડીયા જેવા પ્રથમનુ વીસરે જાય પાછળનુ નવુ યાદ રાખે, ખડીયા જેવા થોડુ ઘણુ ભૂલી જાય, તે ત્રણે નકામા છે પણુ આગળ પાછળનુ સપૂર્ણ યાદ રાખે તે સપૂર્ણ હોય તે કામના છે

ચાલણીનુ દૃષ્ટાંત.

આ ચાલણી લોકમા પ્રસિદ્ધ છે, કારણુ કે તેનાવડે ઘઉંનો લોટ થુલાથી જુદો પાડવા આટો ચાળવા માટે વપરાય છે

जहचालणीपउदयं छुब्भत तक्खणं अधोणीति
तह सुत्तस्य पयाइ जस्स तु सोचालणि समाणो ॥ १ ॥

જેવી રીતે ચાલણીમા પાણી નાખતા તુર્ત નીચે જાય છે, તે પ્રમાણે બેદરકારી દુષ્ટ શિષ્યને ભણાવવાથી સૂત્ર અર્થને વીસરી જાય, અથવા દુરૂપયોગ કરે, તે ચાળણી જેવા જાણુવા

તેને માટે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે

सेलेयच्छिद्द चालणि, मिहोकहा सोउ उट्ठियाणतु ।
छिद्दाह तत्थ येट्टो सुमरिंसु सरामि णेयाणी ॥ १ ॥

શૈલ છિદ્ર, ચાલણી ત્રણેની ભેગી કથા સાભળીને ઉઠેલા શિષ્યો. છિદ્ર જેવા હોય તે કહે, કે મને આપે શીખવ્યુ હતુ ખરૂ, પણ હુ હમણા ગણુતો નથી, તેથી યાદ આવતુ નથી

पगेण विसति वितिपण नीतिक्कणेण चालणी आह।
धणुत्थ आहसेलो, जं पविसइ णीइया तुब्भं ॥ २ ॥

કેટલાક શિષ્યો એક કાનથી પ્રવેશ કરાવી બીજા કાનથી કાઢી નાખે, ત્યારે ચાલણી કહે છે, કે તે મારા જેવા ધન્યવાદને યોગ્ય છે ! ત્યારે મગસેલીયા જેવા શિષ્યો કહે છે કે ધન્ય તો અમને છે કે અમે જરા પણ કાનમા સાભળતાજ નથી કે કાઢવાની (વીસરવાની) પણ તકલીફ ન પડે !!! પણ તાપસનુ કમ ડળ ચાલણીનુ પ્રતિપક્ષ છે, તેમા પ્રવાહી પદાર્થ ગમે તે નાખો તો પણ બિંદુ માત્ર ગળતુ નથી, તેમ સુશિષ્ય અપ્રમાદી થઈ ભણેલુ સૂત્રાર્થને સપૂર્ણ યાદ રાખે છે

—પરિપૂર્ણકનુ ઉદાહરણ—

ઘી કે દૂધ ગાળવાની ગળણી અથવા સુગૃહી (સુઘરી)

નો માળો કે જેને રબારી લોકો ઘી ગાળવામા વાપરે છે, તે ઘી નીચે નાખે અને ફકત ઘીનો કચરો વિગેરે સગ્રહી ‍ ાખે તે પ્રમાણે કુશિષ્ય હોય તે વ્યાખ્યાન વિગેરેમા દોષો શોધીને હૃદયમા ધારણ કરે અને ગુણોને મુકી દે, તે શિષ્યને ભણાવવો અયો ગ્ય છે, કારણ કે તે પરિપૂર્ણક જેવો છે તેની ગાથા કહે છે

पक्खाणादिसु दोसे हियर्यमि ठवेति मुअतिगुणजाल ।
सीसोसोउ अजोगो, भणिओपरिपूणगसमाणो ॥ १ ॥

પ્ર૦—સર્વજ્ઞ મતમા પણ દોષનો સભવ છે, એ કહેવુ અયુકત છે!

ઉ૦—તમારૂ કહેવુ સત્ય છે, ભાષ્યકાર પણ એમજ કહે છે

सव्वण्णु पमाणाओ दोसा, णहुसतिजिणमर्यकिंचि ।
जअणुव उत्तकहण अपत्तमासज्जवभवति ॥ १ ॥

સર્વજ્ઞના કહેલા હોવાથી તેમના આગમોમા કે જિન મતમા કઇ પણ દોષ નથી પણ ઉપયોગ રહિત બોલે, અથવા અપાત્રના હાથમા આવવાથી દુરૂપયોગ થવાથી ગુણવાળુ પણ દોષિત થાય છે,

હવે હસનુ ઉદાહરણ કહે છે

अयत्तणेणजीहाइ कूइआहोइ खीरमुदगमि ।
हसोमोत्तूणजल आपियइ पयतहसुसीसो ॥ १ ॥
मोत्तूणददहोसे, गुरुणोऽणुवउत्त भासितादीय
गिण्हइ गुणेउ सीसो, जोग्गो समयस्स सारस्स ॥ २ ॥

જીભમા ખટાશના કારણે હ સ દૂધમાથી કુચડી માફક મલાઈ જુદી પાડી પોતે પીએ છે, પાણી રહેના દે છે, તેમ સુશિષ્ય પણ ગુરૂથી અનુપયોગપણા વિગેરેથી અશુદ્ધ બો લાય તો પણ મોટી ભૂલોને પણ ન ગણતા ગુણની બાબતો શોધી શોધીને ગ્રહણ કરે, તે શિષ્ય સમયમા રહેલા સારને ચોગ્ય છે

હવે મહિષ (પાડા) નુ દષ્ટાત કહે છે

सयमविणापयइ, महिसोणायजूहंपियइलोलियउदयं ॥
विग्गहविगहाहितहा अयक्कपुच्छाहियकुसीसो ॥ १ ॥

પાડો પોતે પાણી ન પીએ, તેમ ડોળી નાખીને બીજા ઢોરને પણ પાણી ન પીવા દે, તેમ ક્લેશ કે વિકથા કરીને તથા વાર વાર વચમા નકામા પ્રશ્નો કરી થકવવાથી કુશિષ્ય ન ભણે, બીજાને ન ભણવા દે

બકરાનુ ઉદાહરણ

अविगोप्पदंमिविपिबे, सुढियोतणुअत्तणेणतुंडस्स ॥
णकरेतिकलुसमुदगं मेसो एय सुसीसोऽवि ॥ १ ॥

ગાયના પગલા જેટલુ પાણી હોય, તેટલામા પણ બકરો નાનુ મોઢુ હોવાથી પીએ છે, પણ તે પાણી ડોળતો નથી, એ પ્રમાણે સુશિષ્ય થોડુ ભણાવે તોપણ શાતિથી આ ભળે, અને બીજાને પણ ક્લેશ કરાવ્યા વિના ભણવા દે છે

મશકનુ ઉદાહરણ

મશક (મચ્છર) પોતાની ચાચથી ડખ મારી પીડે

છે, તેમ કુશિષ્ય પણ ગુરૂને તેની જાત વિગેરે હલકી બતાવી પીડે છે

જળોનુ ઉદાહરણ.

જે જળો છે, તે માણસને દુ ખ દીધા વિના લોહી પીએ છે, તેમ સુશિષ્ય ગુરૂને પીડા કર્યા વિના શ્રુતજ્ઞાન ભણે છે

બિલાડીનું ઉદાહરણ

દુષ્ટ બિલાડી હોય તે જમીનમા છાંડેલુ દૂધ હોય તે ચાટે છે, તેમ કુશિષ્ય હોય, ગુરૂ પાસે પર્ષદામા બેસી વિનયથી પાઠ ન લેતા બીજા પાસે વિનયનો લોપ કરી પછવાડે પૂછી લે છે

જાહકનુ વર્ણન.

એક જાતનુ જાનવર જાહક છે, તે વાસણની બંને બાજુએથી ધીરે ધીરે દૂધ ચાટે છે, તેમ સુશિષ્ય થોડુ થોડુ ભણેલુ પાકુ કરીને બુદ્ધિમાન બની ગુરૂને દુ ખ દીધા વિના ભણે છે

ગાયનુ દષ્ટાત

એક ધર્માર્થી પુરૂષે ચાર વૈદિક બ્રાહ્મણોને ગાય આપી, તેમણે વારા બાધ્યા, પ્રથમ દિવસે વારાવાળો વિચાર કરે છે, કે આજે દૂધ મારૂ છે, કાલે બીજાનુ છે, ત્યારે મારે ગાયને શા માટે ઘાસ પાણીની તજવીજ કરવી ? એમ વિચારી ખબર ન રાખી, એમ બધાએ કરતા ગાય બિચારી ભૂખી તરશી મરી ગઈ, અને તે ચારે બ્રાહ્મણોની નિંદા થઈ કે હત્યારા

છે । તેમ પોતાને કોઈ દાન ન આપે, તેમજ બીજાને પણ દાન આપતા ગૃહસ્થો અટકાવા લાગ્યા કે આપણી ગાયોને તે મારી નાખશે ? કહ્યુ છે કે,

अत्तो दोज्झति यह निरत्थय सेयदामिर्विधारि
चउचरण गयी उमता अवण्ण हाणी उ यहुमाणं ॥ ।२।

હવે તેથી ઉલટુ ગૌનુ દષ્ટાંત કહે છે

બીજા ચાર ભાઈને ગાય મળતા તેમણે વારા બાંધી દીધા, પહેલે દિવસે વારાવાળાએ વિચાર્યું કે મારો અવર્ણ વાદ ન થાઓ, કે ' ગાયના હણનારા ' એ છે, તેમ ફરીથી ગૌદાનનો નિષેધ ન થાઓ, વળી જીવતી રહેશે દૂધ હશે, તો ફરી આપણો પણ વારો આવશે, અને આપણે આપેલી ચારથી બીજાને વધારે દૂધ મળશે, તેથી પરોપકાર પણ થશે.

તે ઉપર શિષ્યને બોધ

सीतापद्दिच्छगाण भरोत्ति तेवियं सीसग भरोत्ति ॥
ण करेंति सुत्तहाणी अण्णत्थवि दुल्लह तेसि ॥ १ ॥

કોઈ નામી આચાર્ય પાસે પોતાના શિષ્યો તથા બીજા ના શિષ્યો ભણતા હોય, ત્યારે શિષ્યો વિચારે કે પેલા આવેલા સાધુ ગોચરી પાણીથી વેયાવચ્ચ ગુરૂની કરશે, પરોણા જાણે કે તેના શિષ્યો વેયાવચ્ચ કરશે, એ પ્રમાણે આચાર્યની ખબર ન રાખવાથી શરીરની અ વસ્થાથી બધાને ભણવામા હાનિ થાય, તેમની આવી કુટેવથી બીજે પણ તેમને કોઈ ભણ' વે નહિ, બેરીનુ ઉદાહરણ કૃષ્ણ વાસુદેવના દષ્ટાંતમા કહ્યું છે,

આભીર અને આભીરણીનુ દષ્ટાંત

જુદા જુદા રબારીઓ પોતાની ગાડીઓમા ઘી ભરીને શહેરમા વેચવા ગયા, એક રબારીએ ઘીનો ભાવ ઠરાવી તોળાવવા માડયુ રબારણ નીચે ઉતરી પતિ પાસેથી ગાડા માથી લઇ નીચે મુકે છે, તેવામા બ નેના પ્રમાદથી ઘડો પડયો અને ભાગ્યો, ત્યારે સ્ત્રી તેનો વાક કાઢીને પતિને કહે છે કે હે ગામડીયા ગમાર! તે આ શુ કર્યું ? રબારીએ કહ્યુ, રે અભાગણી! તુ જુવાનીથી મદોન્મત્ત બનીને બીજા પુરૂષને તાકે છે, બીજી નજરથી લે છે, તેથી તારો દોષ છે! એમ બ નેને કલેશ થયો, અને મારામારી પણ કરવા લાગ્યા, તે ઘડાનુ થોડુ ઘી પણ ઢળી ગયુ મહા મહેનતે બીજાએ સમજાવ્યા, ત્યારે સાજના વખતે બાકીના ઘીના રૂપીયા લઇ ગામ તરફ આવતા ચોરો મળ્યા, તેમણે રૂપિયા તથા બળદની જોડી પણ લઇ લીધી, બ ને નિર્ભાગીઓ પશ્ચાત્તાપ કરતા ઘેર આવ્યા, આ પ્રમાણે કુશિષ્યને ભણાવતા ખોટો ઉચ્ચાર કરે, અથવા બીજી રીતે પ્રરૂપણા કરે ત્યારે ગુરુ ઠપકો આપે, ત્યારે તે જવાબ આપે કે તમેજ આવુ ખોટુ શીખવ્યુ છે માટે મારો દોષ ન કાઢશો, ફરીથી ધ્યાન રાખીને પાઠ આપજો, કાક તો વિચારો! તમે ઉલટુ શીખવીને કલેશ પામો છો અને મને નાહક દુ ખ દો છો! તેની ગાથા–

तुमे चेय पधंयक्खाणिय फहियं थामा णिण्हयेहि
दाउं उय जुजिय देहिकिंचि चिंतेहि ॥
ण्प, फिलिस्स सि तंच अहचेय ॥ १ ॥

પ્રતિપક્ષનુ દષ્ટાંત

ઘડો ભાગતા રબારી નીચે ઉતરીને સ્ત્રીને ઠપકો આપ્યા વિના બન્ને જણે ઢળેલુ ઘી ઘડાના ઠીકરાથી ભરી લીધુ, થોડુ ઢળ્યુ, પછી રબારી કહે છે, મે બરાબર ન આપ્યુ, સ્ત્રી કહે, ના સ્વામીનાથ ! મે બરાબર પકડ્યુ નહિ ! ના પ્રમાણે સુશિષ્યને ભણાવતા વખતે શિષ્ય ખોટુ શીખ્યો હોય, અથવા ભૂલી ગયો હોય, ત્યારે ગુરૂ ફરીથી સમજાવીને કહે કે દેખ ભાઈ ! આ પાઠ આવી રીતે છે, મે વખતે અનુપયોગે બરોબર નહિ આપ્યો હોય, ત્યારે સુશિષ્ય કહે, આપે તો બરોબર આપ્યો હશે, પણ મારીજ ભૂલ થઈ હશે, અથવા જેમ આભીર જાણે કે આવડી ધાર કરૂ કે તે તેમા માઈ શકે, પણ નીચે ન પડે, એ પ્રમાણે આચાર્યે પણ ધ્યાન રાખવુ, કે આ શિષ્ય આટલુજ ભણી શકશે, તે પ્રમાણે પાઠ આપવો, ॥ ૧૩૯ ॥

આ પ્રમાણે આચાર્ય–શિષ્યના દોષ તથા ગુણો બતાવનાર વ્યાખ્યાન વિધિ કહ્યો

આવશ્યક સુત્રનો પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

आवश्यके सुवचित प्रथमो विभाग
माहूलादने सुनगरे सुगुरो प्रसादात्
या कार्तिकी श्रमवरा शुभ सप्तमी च
यस्या समाप्तिरभवत्सुकृतेरियं भो ॥ १ ॥

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણા

આચારાગ પાચ ભાગમા સપૂર્ણ દરેક ભાગના રૂા બે

દશવૈકાલિક દરેક પુસ્તકનો દોઢ રૂપીયો

સૂયગડાગ પ્રથમ ભાગ દોઢ રૂપીયો

આવશ્યક પ્રથમ ભાગ બે રૂપીયા

સૂયગડાગ બીજો ભાગ છપાય છે

સુરત ગોપીપુરા—શ્રીમન્ મોહનલાલજી જૈન શ્વે જ્ઞાન ભડારમાથી તથા જૈનવિજય પ્રેસ ખપાટીયા ચકલે

પાલણપુર—ગાધી કેશવલાલ અમુલખ

મુંબઇ—જાણીતા બુકસેલરો, ભીમસીંહ માણેક તથા

અમદાવાદ—બાલાભાઈ છગનલાલ

જેની પાસે એક કરતા વધારે કોપીઓ હોય તેણે બીજા ભાગો અથવા પુસ્તકો બદલી શકાશે માટે જ્ઞાન ભડારમા પત્રવ્યવહાર કરવો

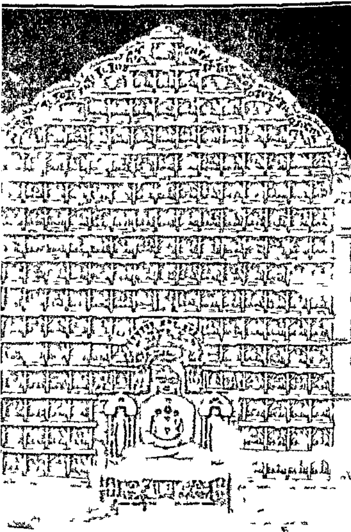
અમૂલ્ય પુસ્તકો હોવાથી દરેકે સગ્રહ કરવા યોગ્ય છે, અને પુસ્તક બહાર પડતા તુર્ત મગાવી લેવા

પ્રથમથી બધા પુસ્તકોના પૈસા ભરનારને અથવા બુકસેલરોને રોકડ પૈસે પોણી કિમતે મળશે

પુસ્તકખાતામા મદદ આપનારને ધન્યવાદ.

૨૫) હોડાવાળા શેઠ લવજી હીરજી તરફથી તેમના સુપુત્રો પીતામ્બરશાહ તથા ધર્મચંદભાઈ
૨૫) ખોડલાવાળા શા ભજુનભાઈ જેઠાતારામ જેઓએ પોષ શુદ ૭મે ક્ષણભંગુર દેહનો પાલણપુરમા ત્યાગ કર્યો છે
૩૮) ચડીસરના શ્રાવકો તરફથી
૫) નોમાણી હાથીભાઇ મોતીચંદ ૫) ટોકરશી નાથાભાઇ
૫) શા ઉજમ ધનજી સેમાણી ૫) પરસોતમ દુલભરામ
૩) શા મણિલાલ બાદરભાઈ ૩) વાણુ રવચંદ છગન
૨) ઈશ્વર ખુશાલ ૧૦) દુલભરામ જુમખરામ
૧૦) કુભાસણ—
૫) શા કેવળભાઈ કરસન ૫) ચુનીલાલભાઈ કરસન
૫૧) ગઢના શેઠ ત્રીભોવનદાસ તથા લખમીચંદ જેઠાભાઈ
૫) ચાગાના વાણુ ખુશાલચંદ છગનભાઈ

વિહારમા પુસ્તક લખવુ અથવા ફર્મા શોધવામા અડચણ પડે છે, તોપણ અનુક્રમે બીજા ભાગો છપાતા રહેશે, માટે દરેક ભવ્યાત્માએ યથાશક્તિ આ જ્ઞાન ખાતામા યોગ્ય મદદ કરી પુસ્તકો ખરીદ કરી ચતુર્વિધ સંઘની જ્ઞાનવૃદ્ધિ માટે ભંડાર કરવા, વાચવા આપવા, અને પોતાના વડીલના સ્મરણાર્થે પુસ્તકની અડધી અથવા બધી રકમ આપી તેનુ નામ અમર કરવુ, તેને માટે સુરત જ્ઞાન ભંડારમા લખી જણાવવું

ચિત્ર પરિચય.

જે સમયે અહીં ભારતવર્ષમા મહાવીર પ્રભુ વિચરતા હતા, તેવી રીતે બીજા ક્ષેત્રોમા પણ તીર્થંકરો વિદ્યમાન હતા, પણ હાલ અત્રે તીર્થંકર વિચરતા નથી, પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મા તીર્થંકર અત્યારે પણ વિચરે છે તેમની સ ખ્યા ૨૦ની છે આચારાગમા' ટીકાકાર મહારાજે જણાવેલ છે, પણ અજિતનાથ ભગવાન બીજા તીર્થંકર જ્યારે અત્રે વિચરતા હતા તે સમયે બીજા દરેક ક્ષેત્રમા પણ વિચરતા તેથી કુલે ૧૭૦ તીર્થંકર વિદ્યમાન હતા

મહાવિદેહમા ૩૨ વિજયો હોય છે, એટલે આપણા ભરતક્ષેત્ર માફક ત્યા ૩૨ વિભાગો છે તેવી પાચ વિદેહમા ૧૬૦ તથા પાચ ભરત અને પાચ ઐરવતમા મળી કુલ ૧૭૦ હતા

પ્રભાતના પ્રતિક્રમણમા જગચિ તામણીનુ ચૈત્યવ દન કરતા આ ગાથા ભણે છે

" ઉક્કોસય સત્તરિસય જિણવરાણ વિહર ત લબ્ભઈ " ઉત્કૃષ્ટથી ૧૭૦ તીર્થંકરો વિચરતા હોઇ શકે

સાજના પ્રતિક્રમણમા સ્તવન કહ્યા પછી એક શ્લોક બોલે છે કે-" વરકનકશ ખ વિદ્રુમ, મરકત ઘન સન્નિભ વિગતમોહ, સપ્તતિશત જિનાના, સર્વામર પૂજિત વ દે "

આ એકસો સીત્તેર તીર્થંકરોનો આખો શિલાપટ્ટક એટલે ૧૭૦ મૂર્તિઓ સાથે પ્રતિબિંબ કરેલી પાલણપુરમા ઘણા ભવ્યાત્માએ જોઈ હશે તે પ્રત્યેક ભવ્યાત્માને આ ઉત્તમ ઉપદેશના દેનાર બધા તીર્થંકરોના સાથે દર્શન થાય તેવા હેતુથી ઘણી મહેનતે તૈયાર કરાવી આથે જોડેલ છે તેનુ સઘળુ ખર્ચ પાલણપુરના ભણશાળી લલુભાઈ ધણજવાળા•તરફથી આપવામા આવ્યુ છે તેના ઉપર એક લેખ છે, તેને માટે બીજી વખત લખાશે, પર તુ અત્યાર સુધી જે જુએ છે તે કહે છે કે આ શિલાપટ્ટકમા મોટી પ્રતિમા સીમ ધરસ્વામીની છે, પર તુ આજુબાજુનો સઘળો વિચાર કરતા આ ભારતક્ષેત્રમા શિલાપટ્ટક બનેલો છે, તેથી અજિતનાથ મહારાજની પ્રતિમા સભવે છે, કારણ કે તે વખતે સીમ ધરસ્વામી વિદ્યમાન નહોતા તેમ તેમને આ શિલાપટ્ટક સાથે કાઈ પણ સબધ બધ બેસતો નથી

આ શિલાપટ્ટકના પાલણપુરમા શાતિનાથના મદિરમા દાખલ થતા ડાબી બાજુએ જે ઓરડો છે, તેમા પેસતા સમુખ દર્શન થાય છે તે દરેકે ખાસ દર્શન કરવા જેવો છે વીતરાગની શાત મુદ્રાઓ આખોને સ્થિરતાનુ મુખ્ય સાધન છે સમારની અસ્થિર વસ્તુની રમણીયતામા જે અલ્પ કાળનો આનદ અનુભવાય છે, તે કરતા આવી શાત મુદ્રામા સ્થિરતા કરવી એજ શ્રેય છે

